

Шарқ юлдузи

Ойлик
адабий-бадиий,
ижтимоий-сиёсий
журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

4

1986

55-йил чиқиши

Бош редактор

Ўткир ҲОШИМОВ

Редколлегия:

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ

Саид АҲМАД

Абдусайд КҮЧИМОВ

(масъул секретарь)

Мурод МУҲАММАД ДУСТ

(проза бўлими мудир)

Омон МУХТОРОВ

(поэзия бўлими мудир)

Умарали НОРМАТОВ

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА

Хайриддин СУЛТОНОВ

Зоя ТУМАНОВА

Туроб ТҮЛА

Худойберди ТҮХТАБОВ

(бош редактор ўринбосари)

УЙҒУН

Ўлмас УМАРБЕКОВ

Носир ФОЗИЛОВ

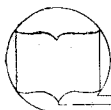
Тўлапберген ҚАИПБЕРГЕНОВ

Азиз ҚАЮМОВ

Ҳамид ҒУЛՕМ

Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

УШБУ СОНДА

Ҳаср

Улмас УМАРБЕКОВ

БҮРИБОСАР

ҲИКОЯ

Кўктой, эгаси нимага тепганини ҳеч билмасди. Ахир у одамларга ёмонлик қилгани йўқ-ку...

Шоғирлият

Ҳусниддин ШАРИПОВ

СОҲИЛЛАР

ДРАМАТИК ДОСТОН

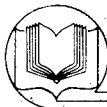
Сандиқ тўлдирмадим шунча йил, хуллас,
Кўрган-кечирганим —

бисотим менинг.

Зина сатрлардай

бир баланд, бир паст

Йўлларда ўтади ҳаётим менинг.

Ҳаср

Қодиржон СОБИРОВ

ОНА ЮРТИМ

ЛИРО-ПУБЛИЦИСТИК ҚИССА

Киши ўзининг илк муҳаббати қачон пайдо бўлган лаҳзани эслай оладими? Она юртимга муҳаббат ҳисси, менда, балки эс-ҳушимни таниган биринчи кунларда, ҳарфларни ўзаро уриштириб, сўзлар яшаш, бу сўзлардан эса ажойиб, сирли, юракни жижиллатувчи жумлалар яратиш мумкинлигини кашф этган кунларимда пайдо бўлгандир...

**Партиянинг кучи
у давр нафасини,
ҳаётнинг томир
уришини ҳис қилиб
турганлигида, доимо
омма орасида иш олиб
бораётганлигидадир.**

**Зотан, ҳар гал
мамлакат олдига
янги вазифалар
қўйилар экан, партия
бу вазифаларни ҳал
этиш йўлларини
топади, раҳбарлик
методларини қайта
қуради, ўзгартиради,
мамлакат тақдири
учун, социализм
ва коммунизм учун
тарихий масъулият
даражасида бўла
олишини намоён
этади.**

М. С. Горбачев
КПСС Марказий Ко-
митетининг Совет
Иттифоқи Коммунист-
тик партияси XXVII
съездида Сиёсий док-
ладидан

Гулчеҳра Мўминова,

КПСС XXVII съезди делегати, Усмон Юсупов районидаги Ульянов номили совхознинг пахтачилик бригадаси бошлиғи, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутаты

МАСЪУЛИЯТ ҲИССИ

КПССнинг навбатдаги ҳар бир съезди партиямиз ва совет халқи ҳаётида катта тарихий аҳамиятга эга бўлган оламшумул сиёсий воқеадир. Мен партиямизнинг бу галги XXVII съездига делегат сифатида қатнашиб, Ватанимиз пойтахти Москвадан қайтар эканман, зиммамга юклаган масъулият, қишлоқ хўжалик ишлари жуда суст юришаётган Қаҳрамон қадарё областимизнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари ҳақида ўйладим.

Маълумки, бизда партия ва ҳукуратимизнинг беқиёс ғамхўрлиги туфайли ер-сув ва техникавий катта имкониятлар яратилганига қарамасдан, икки йилдан буён областимиз пахта тайёрлаш планини бажаролмаяпти, чорвачилик маҳсулотлари, сабзавот-мева етиштиришда ҳам белгиланган режаларни уддалолмаяпмиз.

Худди шу ҳақда январь ойининг бошларида бўлиб ўтган область партия ташкилотининг XVIII конференциясида, кейинроқ эса, Ўзбекистон Компартиясининг XXI съездида батафсил гапирилди, қолоқлик, орқада қолиш сабаблари ошқора айтилди. Ушанда мен область партия конференциясида сўзга чиқиб, ўзлаштирилган янги ерларда ташкил этилган хўжаликлар шароитида йўл қўйилган хато ва камчиликлар ҳақида дилим ачиб, куюниб гапирган эдим.

Ҳа, кейинги йигирма йилда юз берган дабдабазлик, масъулиятни унутиш, раҳбар кадрларни лавозимга тайинлашда ленинча принципдан чекинмиш ҳоллари биз учун, меҳнаткаш халқимиз учун жуда қимматга тушди.

Мана, биздаги янги ўзлаштирилаётган чўл зонасидаги шароитни олайлик. Тўғри, бизнинг бригадамиз аъзолари тинимсиз ишлаб, катта қийинчиликлар ҳисобига ҳосилдорликни гектарига 35,5 центнерга етказиб, планни ошириб бажарди. Лекин областимиз қишлоқ хўжалигида талай муаммолар, жумбоқлар ўз ечимини кўпдан бери кутаётир. Қишлоқ хўжалик техникасидан, терим машиналаридан янги фойдаланилмаётир, уларнинг техник қарови мутлақо қониқарсиз. Масалан, ўтган йили совхозимизда мавжуд 70 терим машинасидан мавсумда 50 таси ишлади. Ҳар бир машинанинг мавсумий иш унуми атиги 33 тоннани ташкил этди. Ёки бўлмаса, пахта навини олайлик. Янги ўзлаштирилган ерлар ва районларнинг тупроқ-иқлим шароити ипак пахта етиштириш учун қулай, шунингдек, бу ердаги пахта заводларининг цехлари ҳам ипак пахтани тозалашга мослаб қурилган. Лекин ҳанузгача биз ипак пахтанинг районлаштирилган навига эга эмасмиз. Ноилождан экаётган «Ашхобод...» навлари эса соф эмас, ерларнинг захини қочириш учун зовур ва коллекторлар тўла қурилмаганлиги, қурилганлари эса вақтида таъмир қилинмаганлиги оқибатида биргина бизнинг районида 8 минг гектар

суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати ёмонлашди. Демак, ҳали ишимизда каттагина камчиликлар, хатолар мавжуд.

Партиямизнинг XXVII съездида ютуқларимиз қаторида халқ хўжалигимиздаги, жамиятимизнинг иқтисодий-маънавий ҳаётидаги камчиликлар ҳақида ҳам ошкора ва рўй-рост гапирилди. Анжуманда қабул қилинган партиянинг янги таҳрирдаги Программаси ва Уставида ижтимоий ҳаётимизнинг мана шу томонлари ҳам инобатга олинди.

Анжуманда тасдиқланган «СССРни иқтисодий ва социал ривожлантиришнинг 1986—1990 йилларга ҳамда 2000 йилгача бўлган даврга мўлжалланган Асосий йўналишлари»да мамлакатимизни иқтисодий ва ижтимоий юксалтиришнинг аниқ режалари белгилаб берилди. Жумладан, унда шундай дейилади: «Ишлаб турган суғориш системаларини реконструкция қилиш ва улардан фойдаланишни яхшилаш таъминлансин, беш йиллик мобайнида 360 минг гектар суғориладиган ерлар фойдаланишга топширилсин, 1,1 миллион гектар яйловга сув чиқарилсин, салкам 4,8 миллион гектар яйловга сув чиқариш системаси реконструкция қилинсин. Қарши ва Жиззах даштларини комплекс ўзлаштириш давом эттирилсин».

Мана шу белгиланган улкан ишларни бажариш сув хўжалиги ходимлари, ирригаторлар ва қишлоқ хўжалигининг барча мутахассислари, қолаверса, биз деҳқонларнинг зиммасига тушади. Демак, ҳар биримиз ўз ўрнимизда масъулиятни бугунги талаб ва эҳтиёж нуқтаи назаридан ҳис этиб, ишда чинакам ғайрат ва фаоллик кўрсатишимиз лозим.

Шу ўринда техникадан фойдаланиш ва механизатор кадрлар тайёрлаш масаласида ўз фикр мулоҳазаларимни билдиришни истардим. Бир вақтлар бу муҳим масалага республикамизда, жумладан областимизда катта эътибор берилди, хотин-қизлар орасидан механизатор кадрлар тайёрлашга ҳам астойдил киришилди. Ҳар бир область ва районда, ҳатто йирик хўжаликларда механизаторлик курслари ташкил этилди. Маълумки, бу жуда катта самара берди. Афсуски, бундай ташаббуслар, фойдали тadbирлар кейинги ўн беш-йигирма йилда мутлақо сусайиб кетди. Мана, бир таажжубли мисол келтириб ўтай: ўтган йилги пахта мавсумида Тошкент областидан Қашқадарёга машинада пахта териш учун механизаторлар юборилди. Ахир, бу қанчалик ортиқча харажат эканини бир тасаввур қилиб кўринг-а. Нахотки, қарийб 1 миллион 400 минг аҳолига эга бўлган Қашқадарё областида механизатор кадрлар тайёрлаш муаммо бўлса!

Сирасини айтганда, область партия, совет ташкилотлари бу масалада ҳануз сусткашлик кўрсатмоқда, бурилиш яшаш учун эса амалий тadbирларни етарли кўрмаётир. Ваҳоланки, партия ва ҳукуратимиз бугун бизнинг ҳар биримизни ана шундай ленинча принципиаллика даъват этмоқда.

Назира Жуманова,

КПСС XXVII съезди делегати, СССР халқ врачлари, Уйчи район бирлашган касалхонасининг врачлари

ОСМОНИМИЗ МУСАФФО БЎЛСИН

Партиямизнинг XXVII съездида КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Михаил Сергеевич Горбачевнинг қилган докладидagi дунё халқларининг орзу-тилаклари ядро қуролини батамом тугатиш, халқларнинг тинч, осойишта ҳаёт кечиришлари ҳақидаги оқилона фикрлари бошқалар қатори менинг ҳам қалбимни ҳаяжонга солди. Уруш фақат шаҳар-қишлоқларни вайрон, миллион-миллион кишиларни қурбон қи-

либгина қолмасдан, инсон ақл-заковати, ижодий ва бунёдкорлик меҳнатининг меваси бўлган маданиятни ҳам тупроққа қориштириб юборади. Энг даҳшатлиси — инсониятни мажруҳ қилади. Мана шунинг учун ҳам Коммунистик партия, совет давлати тинчлик сиёсатини изчил амалга ошириб, еримиз осойишта, осмонимиз мусаффо бўлиши учун ҳамма чора-тадбирларни кўрмоқда. Бошқаларни ҳам шундай йўл тутишга даъват этмоқда. Уртоқ М. С. Горбачевнинг бутун дунёда ядро қуролини батамом тугатишнинг кенг қамровли программаси тўғрисидаги Баёноти мамлакат меҳнаткашларининг ва ер юзи халқларининг энг эзгу орзу-умидларига мос бўлиб тушганлиги тарихий анжуманда ўринли, қониқиш ва мамнуният билан таъкидланди.

Мен бир шифокор, бошқа аёллар каби болаларнинг бахти, иқболи, эртасини ўйловчи бир она, қолаверса, уруш даҳшатлари нима эканини ўзининг шахсий ҳаётида татиб кўрган, етимлик заҳмини чеккан, унинг доғи ҳали ҳам юрагидан кетмаган инсон сифатида бирор мамлакатда ўқ садоси эшитилиши, тинч аҳолининг безовта бўлиши, оналарнинг фарёд чекиши. Болаларнинг етим қолишини истамайман. Шу боисдан мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, совет халқи фаровонлигини ошириш масалалари кенг қамровда муҳокама этилиб, ҳаётий қарорлар қабул қилинган улуғ анжуманда ўтириб, ана шулар ҳақида ўйладим.

Ўша, ҳаётбахш, тараққиётимизнинг дастуриламали бўлган съезд ҳужжатларида бошқа масалалар билан бирга совет кишилари соғлигини мустаҳкамлаш, оила тўғрисидаги ғамхўрликни кучайтириш, оналар аҳволини янада яхшилаш, ёш авлод тарбиясига жавобгарликни ошириш вазифалари ҳам ўз аксини топган. Ҳатто Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг янги таҳрирдаги Программасига «Партия шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг барча хилдаги юқори малакали медицина хизматига эҳтиёжини ҳамма ерда ва тўла қондиришга, бу хизмат сифатини тубдан оширишга эришиш вазифасини қўяди. Шу мақсадда: аҳолини ёппасига диспансеризациядан ўтказиш системасини жорий этиш, оналар ва болалар соғлигини сақлаш муаммолари, поликлиникалар, касалхоналар, санаторийлар шохобчаларини янада кенгайтириш ва ўларни замонавий медицина аппаратлари билан жиҳозлаш, дори-дармонлар, даволаш ва санитария-гигиена воситалари билан тўла таъминлаш мўлжалланган», деб ёзиб қўйилиши партия ижтимоий сиёсатида совет халқи соғлигини мустаҳкамлаш масаласи биринчи вазифадар қаторига қўйилганлигини кўрсатади. Зотан, пухта ўйлаб тузилган ва узоқ муддатга мўлжалланган режаларнинг бажарилиши, ижтимоий-иқтисодий тараққиётда янги кўрсаткичларга эришиш аввало одамларнинг соғлиги, кайфияти, уларга яратиб берилган меҳнат ва турмуш шароитларига, мусобақадаги ибратининг рағбатлантириб борилишига боғлиқ. Бекорга «Саломатлик — туман бойлик» дейишмаган.

Бу борада бутун мамлакатда бўлгани каби бизнинг республикада ҳам катта ишлар амалга оширилмоқда. Биргина ўн биринчи беш йилликда Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш мақсадлари учун давлат томонидан қилинган харажатлар салкам 4 миллиард сўми ташкил этди. Ана шу даврда шаҳар ва қишлоқлар 107 янги касалхона, 400 тага яқин поликлиника, юзлаб фельдшер-акушерлик пунктлари, қишлоқ врачлик амбулаториялари, санаторий-профилакторийлар, оналар ва болалар касалхоналари ва бошқа даволаш муассасалари ташкил қилинди. Айниқса, қишлоқ даволаш участкаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, малакали медицина кадрлари билан таъминлаш, уларнинг иш ва турмуш шароитини яхшилаш масалаларига эътибор кучайтирилди.

Партия анжумани ўтаётган ўша қўтлуғ даргоҳда ўтириб, Ўзбекистонда медицина хизматини кенгайтириш, қишлоқ жойларида даволаш юзасидан амалга оширилган ишлар кўлами кўп минг сонли шифокорларнинг меҳнатини ҳаёлимдан ўтказарканман, беихтиёр ўзим ишлаётган, мени шу даражага етказган коллектив ҳақида ўйладим. Пахтакор элимизда одамлар саломатлиги ҳақида нақадар ғамхўрлик қилинаётгани, даволаш жараёни шаҳарлардаги каби қишлоқ касалхоналарида ҳам такомиллашиб,

мутахассисларнинг сифат таркиби ва малакаси ошганлиги ҳақида ўйладим. Бундан ўттиз тўрт йил муқаддам Тошкент давлат Медицина институтини битириб, Уйчи районига келганимда, икки ва бир нечта ўрта медицина ходими ишлашадиган район касалхонасида на телефон, на электр чироғи, на ичимлик сув бор эди. Транспорт йўқлигидан қишлоқларга топилса отда, бўлмаса пиёда боришга тўғри келарди. Одамларни юқумли касалликлар, болаларни сувчечак ва қизамиқдан сақлаш учун вақт билан ҳисоблашмай ишлардик.

Мана энди биргина бизнинг районда 60 ўринли касалхона бўлиб, бир нечта поликлиника, фельдшер-акушерлик пунктлари, қишлоқ врачлик амбулаториялари, туғуруқхона, аёллар консултацияси қишлоқ меҳнат-кашлари хизматида. Шифокор учун қўлида даволанган, қайта оёққа турган беморнинг «Раҳмат доктор, бир умр сизни унутмайман», деб дил-дилдан айтган гапидан ҳам қимматли мукофот борми? Партия ва ҳукуратимиз биз, шифокорларнинг халқ саломатлиги йўлидаги хизматимизни юксак тақдирлаб, кўксимизга орден-медаллар тақмоқда, турли унвонлар билан шарафлаб, депутатликка, делегатликка сайлаяпти. Касбдошларимиз орасида Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР халқ врачлари, СССР Олий Совети ва республика олий Советларига сайланган депутатлар бор.

Шунча иззат-ҳурмат қадрига етмай, шарафли касбимиз ва номимизга доғ тушираётган, беморларга нисбатан кўполлик, бағритошлик ва эътиборсизлик билан муносабатда бўлаётган, ҳатто врачлик ахлоқ-одобини бузиб, институтни битираётганда пичирлаб ёдлаган Гиппократ қасамига хиёнат қилиб, таъмагирлик, порахўрлик билан шуғулланаётган кимсалар орамизда борлигини эшитганимда вужудимни титроқ босади. Гарчи бундайлар онда-сонда учраб турадиган ва сафимизга адашиб кириб қолган тасодифий одамлар бўлишса-да, афсуски, бор. Бирники мингга, дейишади. Ушаларнинг касофатига минг-минглаб ҳалол, виждонан меҳнат қилаётган, керак бўлса, беморларга ўзи қон беришга, мижжа қоқмай тонг оттиришга тайёр бўлган фидокор врачларимиз ҳам иснодга қолмоқдалар.

Партияимизнинг тарихий XXVII съездида медицина хизмати соҳасида қилинган ишлар, шифокорларнинг саховатли меҳнати эътироф этилиб, хизмат маданиятини кўтариш, қишлоқ даволаш муассасаларини малакали кадрлар билан таъминлаш, моддий базасини яхшилаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш борасидаги вазифалар яна бир марта конкретлаштириб берилди.

Халқ саломатлиги йўлида хизмат қилишга даъват этилган ташкилот ва муассасалар, коллектив ва ҳар биримиз ана шу вазифаларни амалга ошириш, юртнинг бебаҳо бойлиги — халқ соғлиги йўлида билим ва тажрибамизни ишга солиб, хизмат қилишни виждон бурчи деб билишимиз лозим.

Райимбой Бобожонов,
Урганч районидagi Охунбобоев номи
колхоз пахтачилик бригадири, СССР Давлат
мукофоти лауреати, КПСС XXVII съезди
делегати

ҲАР БИРИМИЗ БУРЧЛИМИЗ

Республика Компартиясининг XXI съезди ва КПСС XXVII съезди материалларидан олган таассуротим шу бўлдики, навбатдаги ўн иккинчи беш йиллик янги иқтисодий сиёсатни амалга оширадиган тарихий бир давр ҳисобланади. Шубҳасиз, фан-техника тараққаёти, индустрияни интенсификаштириш, агросаноат комплекси, фан билан ишлаб чиқаришнинг алоқасини мустаҳкамлаш, хўжалик юритиш механизми ва уни бошқа-

ришни такомиллаштириш, партиявий раҳбарликни янада яхшилашга эътиборни кучайтириш каби долзарб тадбирлар ва вазифаларнинг белгилаб берилгани мамлакатимиз, жумладан, республикамиз иқтисодини оширишга қаратилган ғоят муҳим омиллардир. Ўзбекистон Компартиясининг XXI съезида: «Мамлакатимиз экономикаси — яхлит халқ хўжалик комплекс эканини барча кадрларимиз юксак партиявий масъулият билан англашлари керак. Бу комплекс совет халқлари дўстлигининг, меҳнаткашлар фаровонлигини оширишнинг, мамлакат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлашнинг, урушнинг олдини олиш ва тинчликни сақлаб қолишнинг моддий негизидир», деб жуда тўғри қайд этилди. Айниқса, КПСС XXVII анжумани ҳужжатларида акс этган режалар, шунингдек, СССРни социал ва иқтисодий ривожлантиришнинг 1986—1990 йилларга ҳамда 2000 йилгача бўлган даврга мўлжалланган Асосий йўналишлари фақат Иттифоқимиз меҳнаткашларинигина фахр ва ифтихор туйғуларига чулғаб қолмай, балки бутун социалистик давлатлар кишиларида, қолаверса, бутун тарққийпарвар инсониятда ҳайрат ва хайрихоҳлик уйғотди.

Ана шу танқид ва ўз-ўзини танқид руҳида ўтган ҳар иккала анжумандан кейин биз, деҳқонларнинг бурч ва масъулиятимиз янада ошиб кетди. Тўғри, бу беш йиллик бизга кўп нарса ваъда қилади: қишлоқ хўжалик техникалари такомиллашади, пахта навлари яхшиланади, агротехника ўсади, тупроқнинг мелиоратив ҳолати яхшиланади, биологик курашга эътибор кучаяди... Бу хилдаги тадбирий чоралар бизга бир олам қувонч бағишлайди. Мен бурч ва масъулият деганда, фан ва техниканинг ютуқларини илҳақ бўлиб кутиб ўтиришни кўзда тутаяётганим йўқ, албатта. Гап шундаки, биз даставвал ўзимиздаги ички имкониятларни қидириб топиб, уни тўла ишга солсак, дейман. Чунки, ана шу ички имкониятлар ҳам мамлакат иқтисодини кўтаришга олиб келади.

Буни айтишимнинг яна бир боиси бор: бригадамизда сўнгги йилларда эришилган ютуқларимиз, айтиш мумкинки, фақат ички имкониятлар ҳисобига қўлга киритилди. Ишни шундай ташкил қилдикки, ҳар центнер пахта етиштириш учун бригадамиз колхоздаги ўртача миқдордан 10—15 фоиз кам маблағ сарфлади. Бу — областимиз миқёсида ҳам энг яхши кўрсаткичдир. Биз икки қаватли плугда шудгор қилдик, ғўза қатор ораларини 90 сантиметр кенликда бўлишига амал қилдик. Техника имкониятларидан ва агротехника тадбирларидан унумли фойдаланганимиз ўз самарасини берди. Боғ қилиш учун бир парча ортиқча еримиз йўқ. Лекин ўн тонналаб узум ҳосили етиштирамиз. Дала шийпони атрофи ва йўл ёқаларида ишқом кўтарганмиз. Беда экиш учун ҳам алоҳида майдон ажратилмаган. Шунга қарамай, бригадамиз ўзининг чорва фермасига эга. Бунга алмашлаб экиш туфайли эришдик. Бундай қараганда, бригадамиз заминига туташ ва ўзлаштира бўладиган ерлар йўқ эди. Биз тўғридан-тўғри барханлар қаъридан янги ер очишга журъат этдик. Натижада бригадамизнинг 52 гектар майдони 125 гектарга етди. Очган қўриғимиз бугун унумдор ерга айланди.

Мен кўзга яққол ташланиб турадиган мисолларни келтириб ўтдим, холос. Бу тадбирларни амалга оширишда бригадамизнинг меҳнатсевар деҳқонлари зўр шижоат кўрсатдилар. Айниқса, коллективимиздаги ўн уч коммунист бу ишларда бош-қош бўлиб, уларга етакчилик қилди.

Ўйлайманки, бу — биз учун охириги чегара эмас. Ички имкониятларимизга яна бир синчковлик билан назар ташлаймиз. Янги резервларни излашдан тўхтамаймиз. Бунга ҳар биримизнинг зиммамиздаги бурч ва масъулият даъват этади.

Виктор Тельпугов

ЯКШАНБАГА ЎТАР КЕЧАСИ

Тун. Соат бонг урди: ўн икки.
Бир бўлди.

Икки... Мана, соат мили иккидан ҳам ошди.

«Владимир Ильич қачон келаркин?» Ульяновлар хонадонининг хизматчиси Сисоева Лениннинг кеч ётишига, номигагина дам олишига ҳеч кўниколмай ҳалак. Бир куни ҳатто хушмуомалалик билан: «Саёқ юрманг-да», деди ҳазил аралаш. Ўшанда Владимир Ильич Александра Михайловнанинг танбеҳини бошини ҳам қилганча эшитгач, бундай ҳолни қайта такрорламасликка, «қатъиян» интизомли бўлишга сўз берган эди. Лекин унинг юриш-туришида бирор ўзгариш сезилмади, қайтанга борган сари кечроқ уйга қайтмоқда. Бугун ҳам соат аллақачон икки яримдан ўтди; чойгум ўн марта қайнаб, ўн марта совиди. Тўғри, чой илимилиқ бўлса ҳам Владимир Ильич пинагини бузмайди — мақтаб-мақтаб ичаверади. Александра Михайловна унинг феълени яхши билади, аммо қаҳратон қиш кечаси ишдан тинка-мадори қуриб келган кишининг очин-тўқин ўринга кириб ётишини хаёлига ҳам келтиролмайди. У сирти текис, ялтироқ чойгумни қайта-қайта плитага қўйди; ҳар сафар сув биқирлаб қайнар, ўтхонанинг чўян чамбараги кечикаётган мезбонни чорлаётгандек бир маромда тикирлар эди.

Александра Михайловна кўҳна соатга тез-тез қараб қўярди. Қиров қоплагандек оқиш шифтга осифлиқ лампочкадан ғира-шира нур тушиб турган жез тўгаракдаги соат капгири оҳишта тебранмоқда... «Владимир Ильичга бирор кори-ҳол бўлмадимикин, ишқилиб?»

Соат учларга яқин Сисоева, ўтирган кўйи мизғиб қолган экан шекилли, қулоғига қадам товуши чалиниши биланоқ уйқусираганча эшик томон юрди. Негадир ҳаммаёқ жимжит эди. Наҳотки, қадам товушини ўнгида эмас, тушида эшитган бўлса? Йўғ-э, бир мунча шошқалоқлик билан тез-тез ташланадиган қадам товушлари унга анчадан буён маълум-ку; у Ильични қадам товушидан танийди. Эҳтимол, ишхонасида бирор нарсасини унутиб қолдиргандир — изига қайтиб кетдимикин?... Аёл эшик тирқишига тасодифан қулоғини тутдию йўлакда икки киши гаплашаётганининг гувоҳи бўлди.

— Уртоқ, сиз совқотяпсиз шекилли? — деб сўради кимдир.

— Яна озгина чидаш мумкин, Владимир Ильич, — дея жавоб қайтарди аллаким.

— Демак, мен ҳақман — совуқ. Келинг, бундай қиламиз: мен ҳозир эшикни очаману икковлон ичкарига кирамиз-да, бир стакандан чой ичиб исиниб оламиз.

— Иложим йўқ, Владимир Ильич, мумкин эмас.

— Ўзингиз совқотяпман, деяпсиз-ку. Ховотирланманг, агар бирор гап-сўз бўлса, тегишли кишига тушунтирамиз: мен рухсат бердим, дейман. Ишончим комилки, ҳеч қандай кўнгилсиз ҳол рўй бермайди, улар ҳам тушунишар ахир.

— Постни назоратсиз қолдиришга ҳаққим йўқ, Владимир Ильич.

— Тўғри, ҳарбий киши бўлмасам-да, шунақа қоида борлигини мен ҳам биламан. Лекин гап бор-йўғи арзимас дақиқалар хусусида кетяпти, холос.

— Дақиқа экан-у, ҳатто бир сония ҳам постни назоратсиз қолдира олмайман, Владимир Ильич. Хизматимиз шунақа.

— Жилла курса, истисно тариқасида ҳам рухсат йўқми? Майли, мени жазолай қолишади: ҳар ҳолда, авахтага ташлашмас дейман?

— Тўғри, сизни жазолашмайди, Владимир Ильич... Лекин мен, аслида, сиз билан ҳам гаплашмаслигим лозим.

Сўхбат таққа узилди. Сисоева тирқишдан нари сурилиши биланоқ қулфга нариги томондан қитир-қитир этиб калит тушди.

Бир муддат ўтгач, Александра Михайловна Лениннинг елкасидан пальтосини олишга шай бўлиб турарди. Ленин хижолат чекканича, овора бўлманг, дегандай уни сал четга сурди-да:

— Яна кечикдим. Минг бора узр, Александра Михайловна! Минг бора узр!.. Ўзим кеч ётсам кошкийди, яна бошқаларга халақит берганим ортиқча, — деди. — Сиз ҳали ҳам ташвиш чекиб ўтирибсизми?

— Қанақа ташвиш ахир, Владимир Ильич?.. Мана, сизга чой дамлаб қўйдим, холос.

Владимир Ильич ҳорғин тин олди-да, чойнакка синчковлик билан назар солганча:

— Майли, бугун чой билан сийлай қолинг, — деди.

— Бўлмасам, чой қуяверайми? — деб сўради Сисоева. — Ёки...

— Қуйинг, — деди у кутилмаганда сўхбатдошининг гапини бўлиб. — Агар мумкин бўлса, иккита стаканга бостириб қуйинг, Александра Михайловна. Илтимос, аччиқроқ бўлсин!

— Бирйўла икки стаканми? — дея жўрттага ҳайратланиб сўради Александра Михайловна. — Биттасини ингунигизча иккинчиси совиб қолади-ку.

Сисоева Ленин йўлакда ким билан, нима ҳақда гаплашганини, аслида, иккинчи стакан чой кимга аталганини яхши билса ҳам, лекин ўзини гўлликка солиб туришни маъқул топди.

— Бирйўла икки стакан қуяверинг, азизим Александра Михайловна. Икки стакан: бир стакани менга, бир стакани йўлакда турган посбонга. У совқотиб қолибди, лекин ҳатто мен рухсат берсам ҳам постни назоратсиз қолдиришга ҳаққи йўқ эмиш. Ҳеч унамади, алдаб-сулдасам ҳам кўнмади. Сизнингча, посбоннинг шу қилиғи тўғрими?

— Бари бир кўнмас эди, Владимир Ильич. Мен бу йигитни яхши биламан.

— Ростданми?! — дея ҳайратланди Ленин. — Тўғриси айтсам, мен уни биринчи марта кўришим.

— Рост, у янги келган. Лекин матонатли йигит экан: мен шунга амин бўлдим.

— Матонатли, дейсизми? Қизиқ... Мен матонатли кишиларни яхши кўраман. Александра Михайловна, ҳеч нарсани билмаган киши бўлиб унга чой опчиқиб беринг-чи! Яхшиси, ўзим чиқа қолай; тумбочкаси устига қўяману қайтаман. Сизнингча, қайси биримизнинг чиққанимиз маъқул?

— Ҳар қалай, ўзим чиққаним яхши. Стаканни тумбочка устига қўяману қайтаман, Владимир Ильич.

— Жуда соз, Александра Михайловна. Посбон совқотяпти. Уйлайманки, «уставка хилоф равишда» бир стакан чой ичгани учун ҳеч ким унга дакки бермаса керак.

Сисоева иккита стаканга чой қўйди. Ленин кўзларини қисганча аввал бир стаканга, кейин бошқасига синчиклаб қаради-да:

— Марҳамат, мана буниси унга. Шуниси аччиқроқ шекилли, — деди.

— Сизга шундай туюляпти холос, Владимир Ильич. Аслида, иккалови ҳам бирдек — таъбингизга мос. Аччиққина.

— Тўппа-тўғри, Александра Михайловна, иккалови ҳам аччиққина шекилли. — Ленин стаканларга яна бир қур назар ташлади-да, ярим ҳазил, ярим чин оҳангда: — Айниқса, мана буниси. Шуни опчиқа қолинг, Александра Михайловна, совимасин, — деди.

Сисоева итоатгўйлик билан патнисни кўтарганча йўлакка чиқиб кетди. Бироқ зум ўтмай изига қайтди; стакандаги чой бир хўплам ҳам камаймаган эди.

— Рад этдими?! — дея хитоб қилди Ленин.

— Рад этди, Владимир Ильич.

— Нима дейди? Лоақал оғзини очдими ўзи?

— Индамади, Владимир Ильич. Гап-сўзсиз мени изимга қайтариб юборди. Вассалом.

Ленин ўйга чўмди... Ўзининг стаканидан бир қултум чой хўплади. Сўнг, яна озгина сукут сақлаб тургач:

— Бунисига нима дейсиз энди, ҳурматли Александра Михайловна? Сиз қандай фикрдасиз? Фақат тўғриси айтинг, — деди.

— Менимча, иккалангиз-да ўзларингча ҳақсиз: уни чойга таклиф қилганингиз яхши бўлибди, Владимир Ильич; лекин таклифингизни рад этиб у ҳам тўғри иш қилибди. Дарҳақиқат, қоровулчилик хизматининг уставида постда чой ичишга

рухсатнома йўқ. Мен уларнинг икир-чикирларини яхши биламан — отам ҳарбий киши эди. Лозим бўлса, уставни ҳам хоҳланган мақомга йўрғалатиш мумкин. Менга аён-ку...

Сисоева сўзлашдан тўхтаб, Лениннинг чой ичиб бўлишини кута бошлади. У идиш-товоқни йиғиштириши лозим. Ленин нечукдир чойқошиқни стаканга солиб айлантирган кўйи чой сатҳида пайдо бўлаётган қуюн-гирдобдан кўзини узмай, ўйланиб ўтирарди. Узоқ давом этган сукунатдан кейин Сисоева:

— Владимир Ильич, сизга битта савол берсам майлими? — деб сўради. Лениннинг стаканидаги гирдобнинг айланиши хийла секинлашди.

— Албатта, Александра Михайловна, албатта, — деди у ҳорғинлик билан Сисоевага назар ташлаб.

— Ажаб, бу йигит ҳақида ўзингиз қандай фикрдасиз, Владимир Ильич? Янглишмасам, сиз шу тобда ўшани ўйлаясиз шекилли?

Рассомлар ижодида В. И. Ленин образи

Рассом Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби **Сафо Мухамедов**.

В. И. Ленин Мирзачўл харитаси ёнида

В. И. Ленин туркистонлик меҳнаткашлар билан.

— Янглишмадингиз, Александра Михайловна, мен аскар йигит ҳақида ўйлаб ўтирибман. Мана, мен қандай хулосага келдим: худди шундай инсонлар билан янги ҳаёт қуриш мумкин, қимматли Александра Михайловна. Ҳа, шундай инсонлар билан!.. Очлик-яланғочликка, вайронагарчиликка қарамай улар сўнги нафасларигача ўз бурчларини ҳалол адо этишади. Тўғрими? Қойил-а?

Ленин чойқошиқни яна тез-тез айлантира бошлади.

— Одатдагидек, мутлақо ҳақсиз, Владимир Ильич, — деди Сисоева Лениннинг муомала йўсинига монанд оҳангда. — Одатдагидек...

Улар жимиб қолишди. Ҳар қайсиси ўзича бош қотирмоқда: ҳар кимнинг ўз ташвиши, масъул вазифаси, машғулоти бор. Сукунатни биринчи бўлиб Ленин бузди:

— Александра Михайловна, ана шу йигит билан алоҳида учрашув ташкил қилсангиз! Мен албатта у билан бафуржа гаплашишим керак. Иложи бўлса, тезроқ учрашасан. Илтимос, эсингиздан чиқарманг! Эҳтимол, бирга-бирга чойхўрлик қилармиз... Мен албатта эвини қилиб вақт топаман.

Сисоева бошини қимирлатиб тасдиқ ишорасини қилдию девордаги соатга кўз ташлади: жез тўғарақдаги соат қапгири оҳиста тебранмоқда.

— Нима демоқчи эканингизни тушундим, азизим Александра Михайловна. Ҳозироқ дам олгани кириб кетаман, ҳадемай ўрндан туриш керак ахир! Тўғрими?... Сиз ҳам шундай демоқчи эдингизми? Вақтнинг тифизлигини қаранг! Бош қашишга ҳам фурсат йўғ-а! Ҳатто энг яқин кишинг билан гаплашишга улгурмайсан...

Ильич ётоқ бўлмасига ўтишдан аввал яна Сисоевага мурожаат этди:

— Очиғини айтганда, бизнинг қачон учрашишимиз номаълум. Янглишмасам, мен ҳали горизонтал ҳолатда ётган пайтимда посбон алмаштирилса керак. Кейин менинг «сменам» бошланади. Александра Михайловна, сиздан яна бир нарсани илтимос қилсам майлими: ҳозирги посбоннинг ўрнига одам келиши биланоқ уни мана шу столга таклиф этиб, чой билан сийлаш мумкинмикин? Ким шу ишнинг уддасидан чиқади?

— Мен уддасидан чиқсам керак, Владимир Ильич, тағин ким билсин? Ҳар ҳолда жойимдан жилмайман-ку.

Ильич миннатдорчилик изҳор қилди-да, ётоққа йўл олди. Остонага етгач, орқасига ўгирилди ва:

— Лекин, Александра Михайловна, чой эвазига бўлғувси учрашув бекор қилинмайди. Сиздан ўтиниб сўрайман, учрашувни тезроқ ташкил қилсангиз — токи биз чин кўнгилдан суҳбатлашиш имкониятига эга бўлайлик. Учрашувни шу ҳафтада уюштирсангиз ҳам майли, хўпми?

— Бугун ҳафтанинг охириг қуни-ку, Владимир Ильич. Ҳозирдан якшанба бошланди деб ҳисоблайверинг.

— Одатдагидек, сиз тағин ҳақсиз, Александра Михайловна. Кези келганда айтиб қўяй, афсуски, якшанбанинг охириг дақиқасига банд бўламан. Шунинг учун душанба ёки сешанба кунини мўлжаллай қолинг. Менинг қатъий илтимосимни котибимга ёзма равишда етказсангиз. Ҳозир худди шундай соқчилар бизга ҳаводек зарур. Совет ҳокимиятига зарур. Ҳаводек, азизим Александра Михайловна!

— Албатта, Владимир Ильич, албатта. Хотиржам бўлаверинг, ҳамма гапни сиз айтгандек етказаман.

Ленин ичкарига кирди-да, салмоқдор оқ эшикни оҳиста ёпди.

Сисоева эшитганларини, тасодифан гувоҳ бўлган суҳбатни хаёлидан ўтказганча идиш-товоқларни йиғиштиришга тушди.

Хонадон сув сепгандек жимжит бўлиб қолди. Якшанба тонги яқинлашмоқда эди. Ҳализамон ерга ёруғ тушади... Кўп ўтмай, ошхонага ёруғ тушди; ярим соатлар чамаси вақт кечгач, оқ эшик оҳиста очилди-да, Сисоеванинг рўпарасида Ильич пайдо бўлди. Унинг кўзларида уйқудан асар ҳам йўқ эди. Ильич бўйнидаги галстугини сал бўшатдию:

— Александра Михайловна, сиз ҳайрон бўлишингиз мумкин, албатта. Лекин мен муҳим бир фикрни аниқлаштириб олиш учун қайтиб чиқдим, — деди.

Сисоева ҳақиқатан ҳам кўзларини пирпиратиб Владимир Ильичга қараб турарди. Ильич унга яқинлашди-да, шолрўмол ташланган елкасига қўлини текизиб:

— Менимча, соқчи ҳақидаги гапларимни яхши англамадингиз шекилли? Камина фақат қоровулларнигина назарда тутганим йўқ эди, Александра Михайловна. Мен ҳаммамизни назарда тутган эдим. Ҳаммамизни ва ҳар биримизни! Ҳозир инқилобимизга — барча каттаю кичик постларга қандай кишилар зарурлигини биласизми? — деб сўради.

— Назаримда, гапларингизни яхши англадим шекилли, Владимир Ильич.

Ахир бу хонадонда биринчи кун ишлаётганим йўқ-ку, анча нарсаларга ақлим етади энди.

— Жуда соз, Александра Михайловна! Фидойи кишилар қанчалик кўп бўлса, биз ўз мақсадимизга шунчалик тезроқ етишамиз. Маъқулми?

— Маъқул, албатта, Владимир Ильич. — Сисоева нималарнидир хаёлидан ўтказди-да, завқ билан Ильичга қаради. Лекин қувончини сездирмасликка ҳаракат қилиб: — Фақат шуни айтиш учун қайтиб чиқдингизми? Ухлаёлмадингизми? — деб сўради норози оҳангда.

— Ҳа, фақат шу гапни айтиш учун қайтиб чиқдим, — дея оғир тин олди Ильич. — Ўзингизга ҳам аёнки, Александра Михайловна, бу масала фавқулодда жиддий. Эҳтимол, ҳозирги пайтдаги энг муҳим масала ҳам шудир.

— Фикрингизга қўшиламан, Владимир Ильич.

— Нега бўлмасам, менга бунчалик, таъбир жоиз бўлса, ўқрайиб қараяписиз? Бирор ишим сизга маъқул келмадими? Балки нотўғри, гапиргандирман?

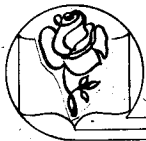
— Ҳаммаси маъқул, ҳаммаси тўғри, Владимир Ильич. Лекин орзу-ҳавасларни рўёбга чиқариш учун саломатликни ҳам озгина ўйлаш керак-да. Жилла курса, соғлигингизни зиғирдек ўйланг ахир...

Сисоева чуқур хўрсиниб, девордаги соатга кўз ташлади: бир маромда тебранаётган соат қапгири туннинг охириги дақиқаларини кетма-кет итқитмоқда эди.

Рус тилидан **Набижон БОҚИЕВ** таржимаси

Жамиятнинг маънавий соғломлиги, одамлар яшайдиган маънавий муҳит кўп жиҳатдан адабиёт ва санъатнинг аҳволи билан белгиланади. Адабиётимиз янги дунёнинг туғилишини акс эттириб, шу билан бирга янги дунёнинг қарор топishi да актив қатнашди, ана шу дунё кишисини ўз она юртининг ватанпарварини, чинакам интернационалистни вояга етказди. Бу билан адабиётимиз умумхалқ ишидаги ўз ўрнини, ўз ролини тўғри танлаб олди. Аммо, халқ, партия ёзувчининг, санъаткорнинг ишига баҳо беришда, адабиёт ва совет санъатининг ўзи ўз вазифаларига ёндошишида қўлланадиган мезон ҳам ана шундан иборатдир.

[КПСС XXVII съезди материалларидан.]

Хусниддин Шарипов

МУАЛЛИФ

Қариб қоляпманми...
Гоҳ юмиб кўзни,
Ҳаётим китобин тушсам титишга,
Адашиб қолгандай сезаман ўзни
Узга тақдирларнинг ўрмони ичра.
Ўзимдан сўйлайми ёки улардан?
Баҳорга нисбатсиз куз не бўлади?
Ажратиб бўлурми сўзни асардан?
Қош кетиб,
Кўз қолса,
юз не бўлади?
Сандиқ тўлдирмадим шунча йил, хуллас,
Кўрган-кечирганим —

бисотим менинг.

Зина сатрлардай
бир баланд, бир паст
Йўллардан ўтади ҳаётим менинг.
Йўллар бениҳоя,
Замин бепоён,
Сўнгсиздай туюлар киши умри ҳам.
Азамат тоғларга кўтарилган он
Тоғ каби сезади ўзини одам.
Жилғага айланса томчи юксақда,

Одамзод жилғадан денгиз ясайди.
Мана, етиб келди худди шу ҳақда
Янги бир ҳикоя бошламоқ пайти:

...Чотқол этагида,
Самога қараб
Бўй чўзар қўшалоқ қоя ёнма-ён.
Қоялар кифтига кафтини тираб,
Қаддин тикламоқда
ўртада тўғон.

Биз эса пастдамиз.
Шуниси ҳам соз.
Йўқса қурир эди қулоқнинг шўри
Тенг ўрлаб

бульдозер кўтарган гуррос
Ва бетонқорғичлар шағир-шуғури.
Бу ер ҳам ёмонмас.
Ана уй ва боғ.
Этақда шарқираб ётар Қорасой.
Ҳув, Аббос турибди.
Қўлида қармоқ.
Сергак.
У Ҳошимга илҳақ, ҳойнаҳой...

ҲОШИМ

(киради)

Топдим Қобилжонни. Ҳозир келади.

АББОС

Сизни қийнаб қўйдим, отахон узр.
Аслини айтганда, у йигит билан
Шаҳарда шунчаки «кўз таниш» эдик.
У бирор папирос тутмаган менга,
Мен ҳам бермаганман бир пиёла чой.
Аммо ўз шаҳрингдан четга чиққанда,
Одамнинг қаддини сезар экансан.

ҲОШИМ

Ўлманг, овчи ука, тилингизга мой!

АББОС

Мен ҳам дидингизга қойилман, бобой:
Боғингиз жаннатнинг худди ўзи-я!

ҲОШИМ

Бошпана кўр қилгур Ёқубжон эса
Ҳеч кун бермаяпти, «уйни бўшат» деб,
Йўл олиб ўтармиш худди шу жойдан.

АББОС

Қобил нима дейди?

ҲОШИМ

Муовинчилик:

Бош юрган тарафга юрар оёқ ҳам.
Ана, ўзлари ҳам келиб қолдилар.
Мен чойгумга қарай, сизлар — бемалол.

Ҳошим уйга киради.

ҚОБИЛ

Келинг, саркор ака...

АББОС

Бормисиз, иним?

Бир кўргим келганди...

ҚОБИЛ

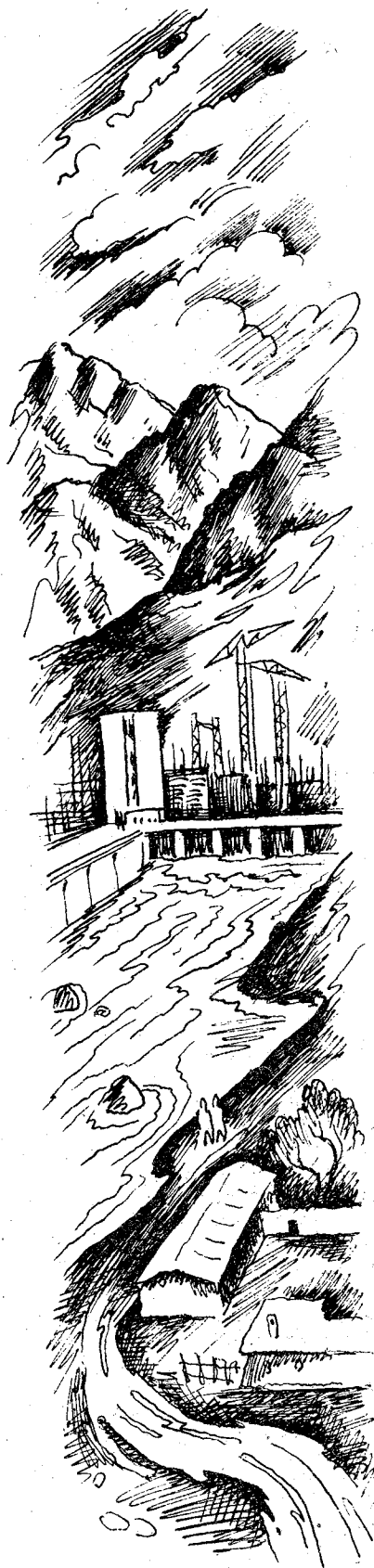
Раҳмат...

АББОС

Ҳарҳолда,
Бу ер ҳавосини яхши биласиз...
Овчига аввало ёру дўст керак,
Балиқ топилади ҳамма ерда ҳам.

ҲОШИМ

(Чой олиб киради.)

О л д и м и з д а
табиатни муҳо-
фаза этиш ва
унинг ресурсла-
ридан оқилона
ф о й д а л а н и ш
вазифаси кескин
бўлиб турибди.
Ишлаб-чиқариш-
ни планли асос-
да ташкил эта-
диган ва инсон-
парварлик дунё-
қарашига эга
бўлган социа-
лизм жамият
билан табиат
ўртасидаги ўз-
аро муносабат-
ларга уйғунлик
бахш этишга
қодирдир. Биз-
да ҳозирдаёқ
бу борада тад-
бирлар система-
си амалга оши-
рилмоқда, ан-
ча-мунча маб-
лағлар сарфлан-
моқда. Амалий
натижаларни
ҳам қўлга ки-
ритдик.

(КПСС
XXVII
съезди
материал-
ларидан.)

Топиб гапирдингиз кўнглимдагини,
Ақлли одамнинг қулиман, ука!
Қобилжон, акангиз қай ташкилотдан?

Қ О Б И Л

Арзнинг фойдаси йўқ. Бу киши олим.
Бош билан ишлайди, қўл билан эмас.

Ҳ О Ш И М

На чора... Хўп, яйранг шаҳарни эслаб.

Ҳошим чиқиб кетади.

А Б Б О С

Бизларни сиз деб ўйлаганмидинг?
Сутини ичсанг-у, раҳмат ўрнига
Похол солиб кетсанг...

Қ О Б И Л

Айб менда, саркор.

А Б Б О С

Кийикдай пилдираб тоғларга қочсам,
Қувлаб етолмаслар, дегандирсан-да!

Қ О Б И Л

Мен ҳам энди бир оз яшайин, ахир,
Юрак ҳовучламай, кўксим кўтариб!

А Б Б О С

Вой-бў... Табриклайман, ўртоқ муовин,
Буюк бир қурилиш... Котиба қизлар...

Қ О Б И Л

Гап ундамас, саркор!

А Б Б О С

Унда бўлмаса,
Пайхонлаб кетдинг-ку буғдойни ўзинг!

Қ О Б И Л

Гапимни эшитинг...

А Б Б О С

Жонимга теккан:
«Ҳаёт — мусаффо тонг, беғубор булоқ!»
Ўша соф турмушга отланган ўлгур
Аввал ювмайдими эски кирларин,
Ўзиб кетмайдими қарзи қурзини?

Қ О Б И Л

Энди нима қилай? Улайми энди?

А Б Б О С

Умринг узоқ бўлса маъқулроқ менга.
Хўп, йўқотмай, десанг топган бахтингни,

Менинг олдимда ҳам бўйнингни қисма.
Ҳозир нақдгина пул бера олмасанг,
Еғоч, тунуканг бор...
Сендан бир имзо,
Пулга айлантириб оларман ўзим.

ҚОБИЛ

Саркор!

АББОС

Лаббай, ука! Мажбур қилмайман,
Судга ҳам бермайман.

ҚОБИЛ

Биламан, лекин
Нечун итаряпсиз қайтадан жарга?

АББОС

Айшу маишатни севган азамат
Энди кўрқмасин-да кекиригидан.
Хўш десак, мен кетай... Етар шу овим.
Шаҳарга тушганда кириб ўтарсан.
Қанча хизмат бўлса — бошим устига!

МУАЛЛИФ

Аттанг...
Боягина олам гулистон,
Кўнгиллар гул каби турганди яшнаб.
Мана, бир нафасда юрак бўлиб қон,
Дард ўтди ер узра кўланка ташлаб.
Турмуш гирдобида Қобил, мисли чўп,
Бошини йўқотиб айланса гир-гир,
Дунёда нима кўп — ўтгувчи кун кўп,
Кунларни ёритган инсон ҳам кўпдир:
...Оқшомга ваъз айтар Чотқолнинг сойи,
Мажнунтол кокилин тароқлар шамол.
Баҳриддин оҳиста бошлар хиргойи
Пайдо бўлганида пастдан Гулжамол.

БАҲРИДДИН

Қишлоғимизда ўсган
Райҳонми, лоласизми?
Бизни ўзингиз билан
Олиб кетоласизми?
Ҳо, ялли-ялли-ялли,
«Ҳа», деб қўйинг, ақалли!

ГУЛЖАМОЛ

Вой, дўппи тагида одам бормиди?

БАҲРИДДИН

Эзилиб кетдик-ку дўппи остида,
Нега индамайсиз? Ҳа, деб қўйинг бир...

ГУЛЖАМОЛ

Жим бўлинг, бу ёққа келмоқда кимдир.
Қобилжон аками? Рангида қон йўқ.
Балога қолмайлик. Кетдик бу ердан.

ЕҚУБ

Кошкийди
 Ва лекин қурувчи билан
 Қурувчининг ёри тарихда сира
 Бир жойни иситиб ўтирганмикин?
 Бундан сўнг йўлимиз Сибирдан ўтар,
 Саҳройи Кабирдан ўтар, эҳтимол.

МАҲБУБА

Мен занжир бўлсам-чи оёғингизга?

ЕҚУБ

Узиб...
 Узиб эмас, таг-туғи билан
 Кўчириб,
 шамолдай судраб кетаман.

МАҲБУБА

Қайнаб кетдингиз-ку бир сўзим учун!

ЕҚУБ

Қайнаб-тошиб турса лиммо-лим қозон,
 Бир томчи қайнамай туролармиди?

МАҲБУБА

Мен қайнов зўридан отилиб чиқиб,
 Тупроққа сингиган томчимикинман?

ЕҚУБ

Сиз булоқ тубида энди туғилган,
 Ҳали еллар ўпиб-чайқалтирмаган
 Мусаффо томчисиз!

МАҲБУБА

Билолмай қолдим.
 Нега кўзим тушди кўзларингизга...

ЕҚУБ

Бу қурилиш деган мушкулот фақат
 Эрталаб бонг уриш, оқшом бонг уриш,
 Котлован қазишу бетон ётқизиш,
 Ҳисоб-китоблардан иборат бўлса,
 Бошда айланса ҳам тегирмон тоши,
 Чивин қўнганчалик қилмасдим парво.
 Аммо бир одамни гапга кўндириш
 Бир тўғон қургандан кўпроқ чарчатар.
 Наҳотки, тўйимиз ўтиши керак
 Қурилиш тўзони аро, Маҳбуба?
 Битсин.
 Уртада — кўл.
 Соҳил — майсазор.
 Қани, тасаввурга эрк беринг энди:
 Дастурхон ёзамиз уч юз кишилик.
 Қурувчи дўстларни ёзамиз таклиф.
 Комбинзон дам олсин,
 навбат — галстукка:
 Кирза этиклардан озод оёқлар

Нафис туфлиларни этишсин обод:
 Яккаман, биласиз,
 Бирга ўқиган
 Дўстларимдан бўлак кимим бор менинг?
 Дараклаб чиқаман,

келсин ҳаммаси,

Кўрсин,
 Ҳавас қилсин етимнинг бахтин:
 Бу ёнда Маҳбубам — дилим чироғи,
 Бу ёнда — ойна кўл, қўлим яратган!

МАҲБУБА

Кошкийди, уч ёнда қолиб кетмасак...

МУАЛЛИФ

Жон бор Маҳбубанинг хавотирида,
 Ёши ўтиб борар йигирма бешдан.
 Ёшлиги — инсоннинг жавоҳири-да,
 Ахир, узоқ эмас «кеч» сўзи «ҳеч»дан.
 Худди Мажнун эди Еқуб бир пайтлар,
 Кунда бир кўрмаса тура олмасди.
 Туғила бошлади ўрталикда жар
 Кўтарилган сари тўғоннинг басти.
 Ниҳоят қоришди меҳр билан рашк,
 Рашк эса шубҳага айланди аста.
 Қалбдаги мана шу умидвор қураш
 Силтови бор эди бояги арзда.
 Афсус,
 Арз нишонни ўтди қиялаб,
 Нишона бергандай яқин низодан.
 Буни,

Изтироби борлиги сабаб,
Қобил ҳис этганди ҳатто узоқдан.

Қ О Б И Л

Сопини ўзидан чиқарсаммикин?
Таваккал...

(Яширинган жойидан чиқади.)

Мажбурман халал бермоққа,
Трест изляяпти, Еқубжон, сизни.

Е Қ У Б

Мен йўқ.
Эртага ҳам.
Пайвандчиларни
Олмоқчи бўптилар мемориалга.
Мен ўлсам, мурдамини босиб ўтсалар,
Шунда ҳам дегайман: — Йўқ ва яна йўқ!
Сиз шаҳар тушасиз. Цемент ва қувур,
Сим ва арматура. Кўпроқ ва илдам.
Ундан ҳам муҳими — пўлат дарвоза!

Қ О Б И Л

Ўзи бўлармиди?

Е Қ У Б

Йўқса — бўлдилинг,
Токи иш битгунча ётиб оласиз.
Жўнашингиз мумкин.

(Маҳбубага)

Сизга ҳам оқ йўл!

Қобил Маҳбуба билан чиқади. Еқубнинг ёнига Баҳриддин келади.

Б А Х Р И Д Д И Н

Не учун топширдинг кўйни бўрига,
Калланг ишлайдими?
Папиросдан чўз...

Чекишади.

Е Қ У Б

Дунё ишонч ила тирикдир.
Мен ҳам.
Кўзни авайласанг — чўп тушар, дўстим!

Б А Х Р И Д Д И Н

Кўшнини ўғри деб тутгандан кўра,
Ўзингга эҳтиёт бўлганинг дуруст.

(ташқарига)

Гулим, ҳа, деб қўйинг!

Е Қ У Б

Ҳап, сен феодал,
Бу ёнда мен қолиб, ўзгаларга ҳам

Тазйиқ ўтказмоқчи бўлдингми энди?
...Дўстим, бахт тазйиқдан туғилмас асло,
Туғилмаганидай муштдан донолик.

М У А Л Л И Ф

Ниятига етиб, Қобил вақти хуш,
Ўлжасига эса бадтарроқ хурсанд.
«Газик» ер бағирлаб учар худди қуш,
Пастни паст демасдан, баландни баланд...
Умр текис йўлдан ўтмайди, афсус,
Мўлжалинг турса ҳам порлаб олисда.
Шаҳар дўконидан биз кутган тарвуз
Кўпинча эзилиб ётар полизда.
Ишқ энди кўксингни қитиқлаган чоғ
Ўзингда бўлмайди ўз ихтиёринг.
Сўнг уйдан ўқиш деб кетасан йироқ
Ё чорлар хизматга азиз диёринг.
Мол-давлат қувалаб ўтказасан йил,
Йилни бой берасан обрў талашиб.
Ёшлик этагига, худди шу зайл,
Фалокат хашаги борар илашиб.
Ҳалол одамлардан доғдаман, рост гап,
Кам ўйлар ўз бахтин авайламоқни.
Чув тушгач,
Улгунча ўтар эъзозлаб

Бағрида тугмадай қотган ямоқни.
Қобилда ўзга ўй:
«Бўларкан қандоқ
Сўнги бор бошимни сиртмоққа тиксам?
Қизни калит қилиб,
Пайт келса ногоҳ
Ёқубнинг оғзини қулфлардим маҳкам».
«Газик» бир қалқиди.

МАҲБУБА

Вой, кетдик.

ҚОБИЛ

Қўрқманг,
Маҳбуба, қайга ҳам борар эдингиз
Турмуш деб аталган кишандан чиқиб?
Кошкийди қуш бўлсак...
Лочинмас, майли,
Читтак қанотидек қанотим бўлса,
Аллақаяқларга учиб кетардим,
Сизни ҳам, эҳтимол, кетардим бошлаб.

МАҲБУБА

Тобингиз йўқроқми? Ҳар бир сўзингиз
Ерга күзёш бўлиб тўкилади-я!

ҚОБИЛ

Найзаси қайрилиб ўзига ботган
Қонталаш кирпига ўхшайман бугун.

МАҲБУБА

Ўзини бахтиёр сезмоқчи кимса
Кўпроқ яхшилиқни ўйлаши керак.

ҚОБИЛ

Яхшилиқ?
Ҳа, тўғри, бунақа сўздан
Тасалли излаймиз жон оғриганда.
Лекин бахт аталган байроқнинг сопи
Қанча симлар ила қайга тортилган?
Бурч, орзу, қурилиш, бошпанә, фурсат,
Обрў, мажбурият ва ҳоказолар
Дея аталгучи ўша симларнинг
Ҳатто энг нимжонин узиб ташлашга,
Айтинг, етармикин кучингиз?

МАҲБУБА

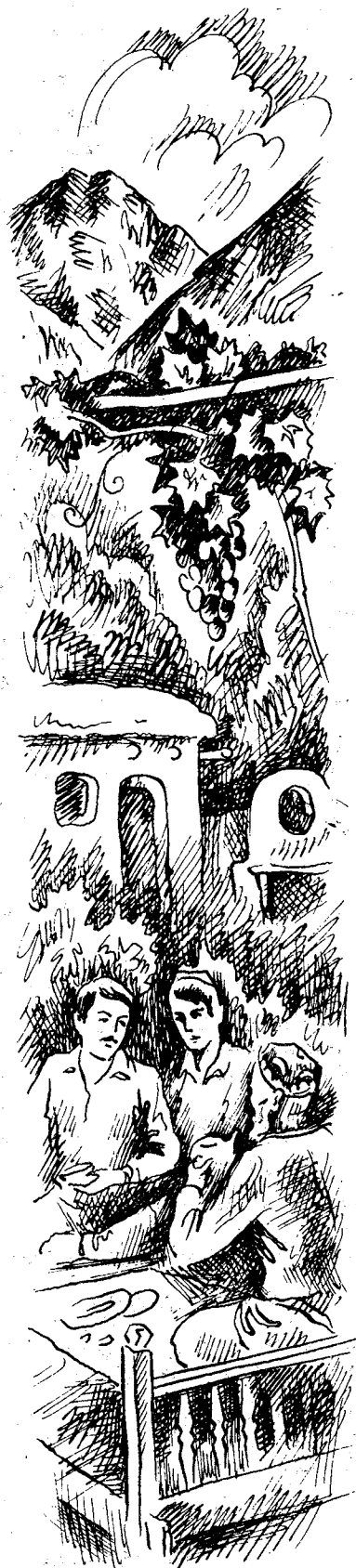
Қайдам,
Мен кичик одамман...

ҚОБИЛ

Мен учун эса
Кимса йўқ дунёда сиздан улўғроқ!

МУАЛЛИФ

Маҳбуба муносиб жавоб бермоққа
Оғиз ростлагани улғурмай туриб,
Қозиқ қоққандайин тўхтатди таққа,
Қобил машинани чеккага буриб.

МАҲБУБА

Нима гап?

ҚОБИЛ

Бир нафас...

МАҲБУБА

Хафа бўламан!

ҚОБИЛ

Мен хафа бўламан ишонмасангиз!
Қаранг, Ҳошим ака... Олиб кетмасак,
Ўлгунча юради бизларни чайнаб.

ҲОШИМ

(машинага чиқиб)

Халал бермадимми? Иложим қанча!
Бошлиғинг отимни қамчилаб тургач,
Ахир, бўлармиди йўлга чиқмасдан?
Ўн беш йилдан бери ёлғизман, иним.
Энди топганимда ўз юлдузимни,
Энди тўй «ташвиши» чиқай деганда,
Ўртага уй тушди...

Ёшлар билишмас
Бу дунё ишлари чамбарчаслигин:
Бировга ёмонлик раво кўрдингми,
Қирқ йилмас — қирқ кунда қайтгай ўзингга.
Силкитсанг бировнинг пойдеворини,
Албатта дарз кетгай ўз деворинг ҳам.

ҚОБИЛ

Лекин деворда ҳам қулоқ бор, ака!

ҲОШИМ

Кечирасиз, синглим, энди танибман...
Шундоқ дуд чиқарар ичи куйганлар...
Ким куяр

ўзингга куймасанг ўзинг?
Хуллас, эрта-индин бир машинага
Гулсум опанғизни шартта босаман
Ва элтиб қўяман тоққа учуриб —
Бирга қўриқлашсин керак бўлса уй!

ҚОБИЛ

Ошни биздан олдин пишираман, денг?

МУАЛЛИФ

Ҳошим сўзлай кетди

умр суръати,
Бир чимдим насиби қолганлигидан,
Беаёл эр зотин чўғи, қудрати
Улкан деган гапнинг ёлғонлигидан.
Машина чироғи тунни пайпаслаб,
Йўлнинг паст-баландин кашф этган сари
Чолнинг хотирида кўзғарди ҳасрат
Не-не ҳавасларин ҳайф кетганлари.

Энди,
 айтишича,
 Тортинмай сира
 Ҳаёт этагига олгай ёпишиб;
 Ёшлар ҳам,
 кўзлари тортмасдан хира,
 Тақдир чилвирини оясинлар эшиб!..
 Силкита-силкита илон изи йўл,
 Чолнинг арзи ҳоли бўлса-да адо,
 Йигит миқ этмасдан бурар эди руль,
 Қиздан ҳам негадир чиқмасди садо.
 Сукунат чўзилди,
 Сукунат тоши
 Бамисли кифтларни эза бошлади.
 Сўз отиб — сўз илиб ўрганган Ҳошим
 Узини ортиқдай сеза бошлади.
 Қиз ҳам,
 Қисматида яхшими-ёмон
 Нимадир
 бўлай деб турганида ҳал,
 Ҳис этгандай эди —
 хушёр-да инсон! —
 Бу «шоир» бобойнинг берганин халал.
 ...Қишлоқ чироқлари порлади олдда.
 ...Тушиб,

сингиб кетди Ҳошим ғубордай.
 «Газик» ўрмалади ер искаб олға,
 Шу йўлда бир жумбоқ калити бордай.
 Сабр қилган киши бир кунмас-бир кун
 Жумбоқни албатта еча бошлайди.
 Офтоб боқаверса юксакдан мамнун,
 Муз ҳам тоғ бошидан кўча бошлайди.
 Мен ёшлар қадами қайларга етиб,
 Нелар сўйлашганин кузатганмасман.
 Қиз компас милидай изласа қутб,
 Балки оҳанрабо бўлгандир жазман.
 Ҳарҳолда лип этиб ўтди ярим ой,
 Яна сал бўй чўзди тўғон сой узра.
 Шарқираб ётибди пастда Қорасой,
 Бу — ўша мажнунтол,
 Бу — ўша ҳужра.

БАҲРИДДИН

Гулгинам!

ГУЛЖАМОЛ

Гулмасман.

БАҲРИДДИН

Гулжамол, нега
 Битта ширин сўзни аяйсиз мандан?

ГУЛЖАМОЛ

Нимага ширин сўз айтишим керак?

БАҲРИДДИН

Шунча вақтдан бери, ахир, бекорга
 Соядай эргашиб юрибманмики...

ГУЛЖАМОЛ

Юрманг.

БАҲРИДДИН

Йўк, юраман!

ГУЛЖАМОЛ

Агар юрсангиз,
 Талаб қилаверманг мандан ҳақини.

БАҲРИДДИН

Мен, ахир, севаман!

ГУЛЖАМОЛ

Вой, ўла қолай...

БАҲРИДДИН

Сиз яшанг, сиз учун ўзим ўламан!

ГУЛЖАМОЛ

Тортинг қўлингизни. Келяпти биров.

Гулжамол қочади. Баҳриддин қувламоқчи бўлади.

ҲОШИМ

(кириб)

Ука, тўхта бирпас.

БАҲРИДДИН

Шунча йўқ бўлиб,
Шунақа бемаврид келганин қаранг!
Нима гап?

ҲОШИМ

Ёқубни топиш мумкинми?
Айрилиб қолмаса дейман келиндан...

БАҲРИДДИН

Машина-пашина босиб кетдимми?

ҲОШИМ

Кошкийди...

БАҲРИДДИН

(ўзича)

Кўкнори! Тилинг кесилгур!

(Ҳошимга)

Мен ҳозир...

Чиқиб кетади.

ҲОШИМ

(ташқарига)

Гулсумжон, марҳамат айланг!

Ҳошим билан Гулсум уйга киради. Ёқуб ва Баҳриддин пайдо бўлади.

ЁҚУБ

Хўш, нима арзинг бор?

БАҲРИДДИН

Папиросдан чўз,
Хумор бўлиб кетдим...

ЁҚУБ

Тинчликми ўзи?

БАҲРИДДИН

Сенга-ку бир киши бир нима демас:
Бошлиқсан — илминг бор, салобатинг бор.

Лекин ҳар дуч келган корчи-бекорчи
Қулоғимни узиб қўлга беряпти:
«Ёқубнинг ошини қачон еймиз?» деб.
Ҳошим ака!

ҲОШИМ

(чиқиб)

Лаббай!.. Келинг, начальник!
Чой ҳозир чиқади.

ЁҚУБ

Ўзи юриб-а?

Расмларни Осимхон
ВОСИХОНОВ чизган.

ҲОШИМ

Ҳа, ёмон бўлмасди, оёқ чиқариб,
Сиз ҳам қишлоққа бир тушиб чиқсангиз.
Қишлоқ кичик жой-ку... Аммо у ерда
Кўп катта гаплар ҳам бўлиб туради.
Сизларнинг «савдо»га ҳеч тушунмадим:
Чилдирмага ўхшаб,

боши-учи йўқ.

ЕҚУБ

Яхшида ёв бўлмас,
севгида — ўлчов!

ҲОШИМ

Э, ёшлар... Ёшликка не етсин, укам,
Мана, мен осмонга бир булут қўнса,
Белни кўтаролмай, ғингиб турибман.
Қаранг, тўғонингиз устига тоғдан
Сурилиб келмоқда қора булутлар,
Кўнглингизда эса, начальник, ҳатто
-Енгил шабада ҳам кўзғалгани йўқ.

ЕҚУБ

(ўзича)

...Энди қариндошлик даъво қилса-чи,
Уйни асраб қолмоқ йўлини истаб?..

(Ҳошимга)

Бари бир бузамиз.
Йўл ўтмоғи шарт!

ҲОШИМ

Кулба ихтиёри бугундан бошлаб
Ёлғиз менда эмас.

(ичкарига)

Чой қани, меҳмон?

ГУЛСУМ

(чиқиб)

Яхшимисиз, иним...

ҲОШИМ

(Еқубга)

Келинойингиз!

(Гулсумга)

Бу кишим — начальник...

ГУЛСУМ

Кўп эшитганман.

ЕҚУБ

Ҳасрат қиптилар-да акам сизга ҳам?

ГУЛСУМ

Йўғ-ей... Бир кўшним бор. Оти Маҳбуба.
Онаси ўртоғим.

Мана, беш кунки,
Уйидан аримас қўни-қўшнилар —
Биров девор оқлаб, ер текисласа,
Биров тандир қураар, ун элар биров.
Биз кўрпа қавидик...

Сизгадир балки?

ЕҚУБ

Келишган эдик-ку. Қайга шошади?

ГУЛСУМ

Шошмай нима қилсин? Қиз нозик нарса,
Нархи ошармиди асраган билан?

БАҲРИДДИН

Озор берганмидинг? Ё ихтиёрин
Ўзига топшириб қўйган эдингми?

ЕҚУБ

Ихтиёр ўзида...

БАҲРИДДИН

Папиросдан чўз.
Пок киши ўзганинг қалбига боқиб,
Аттанги, кўраркан фақат ўз аксин.
Орзу-ҳаваси бор Маҳбубанинг ҳам,
Ўзига азиздир унинг ҳам умри.
Бугун соя каби изин ўпган ёр
Эртага соябон бўлмоғин истар.
Биламан, етимсан.

Таъна эмас-ку,
Бир кимса бормади
Қиз бошин боғлаб
Кафолат бермоққа элнинг олдида,
Фақат сўз...

ЕҚУБ

Сўзимдан ўзга нима бор?

БАҲРИДДИН

Ҳатто ёлчитмадинг ширин сўзга ҳам.

ЕҚУБ

Нега такрорлайсиз битта кўшиқни?
Мен қайга бораман Қобил бўлмаса?

ҲОШИМ

Ноқобил...

ГУЛСУМ

Бекорга айтмабди шоир:
«Тақдирин қўл билан яратур одам».
...Қайсарнинг қўлини қайирмоқ қийин!

ЕҚУБ

Шунча совуқ нафас қилдими таъсир,
Ростдан ҳам келмоқда булут уйрулиб.
Қорайиб бормоқда сойнинг суви ҳам,
Дилгир нозаниннинг кўзига ўхшаб.
Сен эса ўйнама, дўстим Баҳриддин,
Ҳошим акамизнинг чилдирмасига.
Ма, чекиб ол яна!
Сўнг қуш бўлиб уч,
Омборни супуриб кетмасин қуюн.
Агар зарур бўлсам «Тирсак»дан изла,
Сел шаштин кесгани ғов солмоқ керак,
Мен кетдим.

ГУЛЖАМОЛ

На чора, хом сут эмган-да!

МУАЛЛИФ

Тобора пасайиб борарди само,
Сой эса тобора тезоб, баджаҳл.
Шамолда тўлғаниб савдойнамо,
Тол ҳам туюларди нимжон ва заҳил.
Тоғлар титраб кетди қасир-қусурдан,
Ер оёқ остидан кўчгандай бўлди.
Кўкда томир бўлиб таралган нурдан.
Худди кўз чиройи ўчгандай бўлди.
Сўнг,
нафас ютди-ю табиат бир дам,
Само ёпирилди ерга шувиллаб.
Нимадир ингради қора ўнгирдан,
Акс-садо қайтарди қоя гувиллаб.
Эҳтимол, қалбимдан қайтди акс-садо,
Эслатиб йилларим йўртган йўлларни.
Бўлмас йўл қўшиғи тезгина адо,
Ҳофиз бир куй учун томоқ ҳўлларми?!
Инсон табиатнинг доно фарзанди,
Бундай фарзанд ила фахр этса арзир.
Ота бор қаттиққўл, ота бор танги,
Бери далда берар,
бирови — таъзир.
Бирининг осондир куйиб-чарчаши,
Бирининг асаби тошдай мустаҳкам,
Уша хислатларнинг барча-барчаси
Бўлмиш табиатнинг бир ўзида жам.
Кўп марта ёзилган
Отадан безиб,
Боланинг кўтарган ғалаёини.
Бугун фарзандини ташлай дер эзиб
Табиат
асрамоқ учун жонини:
Ҳар бир хонадоннинг ўчоғи бордир.
Учоқ саҳнасида
газ тушар рақсга.
У нафис, жилвагар...
Лекин тайёрдир
Зарурат тўғилса
ҳар қандай баҳсга.
Борми ёдингизда Бухоро узра
Олти ой ўрлаган газнинг гулхани?
Бизнинг табиатда бўлмаган сира

Кўрсу қайсарликнинг бундан улкани.

Газ —

ўша раққоса —

ўша ишвагар

Жунбушга келганда,

Тупроқ титилиб,

Ерга илдиз отган чўян вишкалар

Кўкка ўйинчоқдай кетди отилиб.

Бизлар ишонмаймиз ақидаларга,

Ер юзин англаймиз

«жаннат» десалар.

Дўзах, минг афсуски, ўхшайди борга —

Оёқ остимизда

уйғоқдир хатар.

Унинг ўт туфлаган комини, э воҳ,

Тўсгани ожиздир тоғларнинг тоши.

Босиши мумкин бу «дўзах»га қопқоқ

Фақат

одамзоднинг ақли, бардоши.

Уйқу илинмади кўзларга бирпас,

Неча бор бўзариб, қорайди қуёш

Аланга чекиниб,

Ҳолдан тойган газ

Пулат қувурларда оққунча ювош.

Лекин тинчимасди оёқнинг ости,

Табиат кўнмасди муте бўлмоққа.

Бирдан ер силкиниб,

Газли нидоси

Дард бўлиб таралди

шаҳру қишлоққа.

Ростдан

Рақс тушгандай ирғишлаб тупроқ,

Урарди ўзини у ён-бу ёнга.

Ким бор бас келгувчи,

Қани кел, ўртоқ!

Ер жилов тутқизмас лекин инсонга.

Яна сабру бардош ақл билан эш,

Қора кўзлар эса уйқудан жудо.

Вақт

ердай қалтираб оқди эрта-кеч,

Газли жазаваси бўлгунча адо.

Табиат гўзалдир,

Табиат мағрур,

Табиат

жиловин тутқазмас осон.

Табиат жанг қилса яшаш учун ҳур,

Ундан ўпкаламоқ ярашмас, Инсон!

Ўт балоси ёмон,

Зилзила бадтар,

Сув эса улардан бадтаринроқдир.

Ҳамон қулоғимдан шарқираб ўтар,

Гарчи у зол дарё биздан йироқдир;

Енисей —

Энлисой —

шиддатин енгиб,

Бордик Саяндаги Шушенск ГЭСига.

Кўкўпар тўғоннинг тубида гангиб,

Қиёс ҳам келмасди шоир эсига.

Дарвоқе,

қиёсга муҳтожмас,

буюк,

Чизаман,

тасаввур бўлсин деб пайдо:

Тўғоннинг кифтида қолмиш бир туйнук,

Ундан

учиб тушар

бутун бир дарё.

Қарағай ходалар бўлиб чирпирак,
Ер-кўк ўртасида муаллақ ўйнар.
Шоввада туғилган сўнгсиз гулдирак
Қиларди ўзин ҳам, ўзгани ҳам кар.
Енисей —

Энлисоӣ —

тоғларда тошиб,
Арчалар ҳидига чўлғаниб келган.
Кўксин мағрур кериб,
Пишқириб,
Жўшиб,
Мармар кўрпаларда тўлғаниб келган.
Билмас у ҳадик ё мулозаматни,
Тутиб ҳам бермас у ўзин

тушовга.

Лекин ўсиб борар тўғоннинг қадди,
Сув эса

айлана борарди ёвга.

Қалтираб кетди ер
Дарғазаб дарё
Зил бетон деворга урганида бош,
Тўғон

рахналаниб кўтарди фарёд,

Фақат

дарз кетмади инсоний бардош —

Мана, ўн турбина айланиб ётар,
Ҳар бири тенг келар чоғроқ қуёшга.
Энди...

Узга мисол ёдимдан ўтар,

Бўлса-да манзили кўлами бошқа:

Терим пайти эди.

Тошкентдан чиқиб,

Йўл олдик тонг чоғи Бекобод томон

Теримчи дўстларга яхши шеър ўқиб,

Ҳорғин қўлларига бўлгани дармон.

Зувиллаб борарди машина бирдай,

Ўсиб борар эди гўё қанотим.

Бехос ўннга қараб,

Кўзимда бирдан

Балқиган кулкини тиёлмай қолдим.

Бир чинор,

Аниғи — том бўйи кўчат

Бўй чўзиб турарди ариқ бўйида.

Кимдир ташлаганди шохларин бутаб

Тез ривож топтирмақ орзу-ўйида.

Гарчи яраларнинг оғриғи тинган,

Гарчи ёшлик ўзи — давлат ва ҳусн,

Содда чинор-бола

Пати юлинган

Жўжадек ноқулай сезарди ўзин.

Саналиб турса-да қовурғалари,

Учида қолганди бир талай япроқ.

Чираниб интилар эди юқори

У шер қуйруғига ўхшаш-чун кўпроқ.

Табиат гўзалдир,

Табиат мағрур,

Табиат

жиловин тутқазмас осон.

Табиат жанг қилса яшаш учун ҳур,

Ундан ўпкаламақ ярашмас, Инсон!

...Қайсар табиатнинг, мана, бугун ҳам

Тор каби тортилган эди асаби.

Гулдирак гурзисин урар дам-бадам,

Бригадир столга мушт урган каби.

Ана,

харсангларни олдига солиб,

Дарахтларни юлиб,
сел келаётир.

Қаршидан

лом, хода, чиғриқлар олиб,

Бульдозерни қичаб,

эл келаётир.

Соҳилдан соҳилга учар сим арқон,

Учар тўлқин узра сепоячилар.

Экскаваторнинг чўмичи дарҳол

Ўвнинг қоқ белига пешона тирар.

БАҲРИДДИН

Қочинг!

ГУЛЖАМОЛ

Йўқ, ўзингиз бўлинг эҳтиёт!

Ким бор?

Ёрдам беринг! Қутқармоқ керак!!

Қаранг, Ҳошим ака, сепоя узра

Чўпдай титраепти Баҳриддин акам!

ҲОШИМ

Кўрқма, сепоянинг қалтироғи бу.

ГУЛЖАМОЛ

Билмадим, отахон, қайга қарасам,

«От ўйин» сингари айланаётир.

ГУЛСУМ

Оғажон, қизчанинг гапида жон бор,

Йигит силтовларга берса-да бардош,

Йиқилиши мумкин боши айланиб.

ҲОШИМ

Ахир, нима келар менинг қўлимдан?

ГУЛСУМ

Болани қутқармоқ керак ўлимдан!

ҲОШИМ

Бечора...

На чора?

Ким бор?

Нима бор?

Агар иложини топмасак дарҳол,

Ювиб кетади-ку пастдагиларни.

Нима қилсам энди?

Ҳой, йигитчалар!

(уйини кўрсатиб).

Буз буни!

Бузавер!

Сел йўлига бос!

ГУЛСУМ

Қочинг!

Ўзингизни ўйласангиз-чи!

ҲОШИМ

Э, қочиб бўлурми, ахир, виждондан?

МУАЛЛИФ

Экскаваторлар инграб-ўқирса,
Кранлар ғичирлаб,
Чигриқ чириллар.
Инсон ва табиат жангидан эса
Оёқнинг остида тупроқ зириллар.
Ростдан жанггоҳ эди Қорасой бўйи,
Ёқуб қўмондону
Жангчи ҳар одам.
Шундай ур-сур аро Ҳошимнинг уйи
Гурсиллаб тушгани сезилмади ҳам.
Ёғочлар тиралди,
Босилди қоплар,
Лекин тиргак эди ҳаммасига жон.
Эсга келмас эди чарқоқ, азоблар,
Лаҳза қиммат эди,
Сўз эса арзон.
Ниҳоят, қатъият кўрсатди кучин,
Даҳшатли оқимнинг кесилди дами.
Тўғон омон қолди —
шуниси муҳим,
Ҳозир бош оғритмас жароҳат ғами.

Ҳошим ва Гулсум пайдо бўлади. Баҳриддин билан Гулжамол ўзини четга олади.

ГУЛСУМ

Кўрсам бу ёшларни, эриб кетаман,
Олис офтобимиз нури теккандек.

ҲОШИМ

Булар-ку эплар ўз тирикчилигин,
Лекин, Гулсум пошша, чўтлайлик энди,
Бизлар гўшангани қайга тикамиз?

ГУЛСУМ

Ўзингиз атайлаб буздирдингиз-ку,
Ичкүёв бўлмоқнинг иштиёқида!

ҲОШИМ

Ишониб топширгач сизга жонимни,
Унутиб қўйибман таним ташвишин.

Қобил ва Маҳбуба пайдо бўлади.

ГУЛСУМ

Битта шарт: ўхшаб бу чиройлиларга,
Уйинбузуқилик қилмасангиз бас.

МАҲБУБА

Во, даҳшат!
Омонми Ёқубжон акам?

ГУЛСУМ

Бошлиқми? Чақириб юборайликми?

Гулсум ва Ҳошим чиқиб кетади.

ГУЛЖАМОЛ

Қанақа одамсиз, Баҳриддин ака,
Ёриб юбордингиз юраккинамни.
Қани, қўлни беринг.
Секинроқ юринг,
Оёқ синган бўлса нима қиламиз?

БАҲРИДДИН

Тўғон селда кетса,
оёқ майли-ку,
Кетарди умримиз бир парчаси ҳам.

ГУЛЖАМОЛ

Бари бир,
Бундан сўнг ўзингизни сал
Авайламангиз,
хафа бўламан!

БАҲРИДДИН

Кечирим сўрасам, қутиланманми?

ГУЛЖАМОЛ

Энди осон бўлмас мендан қутилмоқ!

ҚОБИЛ

Ўзингизни тутинг.
Сирни бой берманг.
Зарбани кутмасдан,
уринг ўзингиз.

МАҲБУБА

(тўғон томон юриб)

Улганим яхшийди,
беайб бўлсам-да...

ҚОБИЛ

Агар сел келишин аввалроқ билсам,
Тўю томошанинг сарф-сурфини ҳам
Шунинг тепасига қўяр эканман.
Ҳай, майли,
Муҳими — қарздан қутилдим.
Энди одамман деб,
Бошим кўтариб
Давра обод қилсам бўлаверади.

ЁҚУБ

(кириб)

Оҳ, офтоб чиқибди!

(Маҳбуба жим.)

Машқингиз пастроқ?
Бензин бошингизни оғритган балки,

Беринг қўлингизни...

ҚОБИЛ

Кўз ботир бўлса,
Қўлимиз камтарроқ бўлгани маъкул.

ЕҚУБ

Лаббай?

ҚОБИЛ

Шунча йўлдан Маҳбуба сизни
Тўйга чақиргани келибди, дўстим.

ЕҚУБ

Наҳот уйлантирсак мени ўзимсиз?

МАҲБУБА

Айтганман. На чора, менинг сўзимни
Ҳеч қачон жиддий деб ўйламагансиз...

ЕҚУБ

Ахир, шу маҳалда, бутун меҳнатим,
Орзу ва тақдирим, ўй-хаёлларим
Фалокат чоҳига қулай деган чоғ...

МАҲБУБА

Энди қўша қаринг ўшалар билан!

ЕҚУБ

Нима гап ўзи, а?

ҚОБИЛ

Якшанба оқшом
Тўйга бормасангиз,
хафа бўламиз.

ЕҚУБ

Маҳбуба?!

МАҲБУБА

Етар, бас! Одамман мен ҳам,
Юрмайман бахтимни бировдан тилаб!

Маҳбуба чиқиб кетади.

ЕҚУБ

Олам мунчалар кенг, мунчалар катта,
Мен эса нақадар кичикман, кичик?!
Оҳ, осмон мунчалар, мунчалар баланд,
Мен эса нақадар пастман?! Не қилай?

ҚОБИЛ

(ҳужжат узатиб)

Қўл қўйиб берсангиз...

(Ёқуб паришон, имзо чекиб қайтаради.)

Ёқубжон, мендан
Хафа эмасмисиз?
(Ёқуб ўз ўйига ғарк.)

Сизда ихтиёр...

Қобил чиқади. Баҳриддин билан Гулжамол Ёқубга яқинлашади.

БАҲРИДДИН

Қорнинг ҳам очгандир...

(Жавоб йўқ.)

Бош омон бўлса,
Дўппи деган нарса топилиб кетар,
Қани, тур-ей! Кетдик... Папиросдан чўз!

ЁҚУБ

Нима?
Нима дединг? Шуни чекмасам,
Сенинг хархашангдан қутуламанми?

Папиросни қутиси билан тутқазади.

БАҲРИДДИН

Кечир мени, дўстим, ҳа, деб қўй энди...

Баҳриддин ва Гулжамол чиқиб кетади. Папирос йўлда тушиб қолади

ЁҚУБ

Муҳаббатсиз дунё нақадар сўник...

МУАЛЛИФ

Муҳаббатсиз?
Йўқ, йўқ!
Тасаввур этинг:
Бир вақтлар маймундан тарқалган инсон
Чакалак оралаб,
поралаб этин,
Изига қайтмоғи бўлурми осон?
Кунлар лип-лип ўтиб,
улар изидан
Тўғон битиб кетар,
туғилар денгиз.
Балки, табиат ва инсон баҳсидан
Ким ёқасиз қолар,
Ким эса енгсиз.
Севгисиз оламдан сўйламанг фақат,
Беш кунлик дунёда дардга қул бўлиб.
Муҳаббат боқийки,
Тиклаётир қад
Ҳатто чол-кампирлар атиргул бўлиб.

ГУЛСУМ

Ана, ёлғиз экан начальнигингиз,
Сиз ўзингиз айтинг...
Мен уяламан...

ҲОШИМ

Сўзим қайтишидан қўрқаман, меҳмон.

ГУЛСУМ

Сўз қайтса —

тош эмас —
ёрмагай бошни.

ҲОШИМ

У ҳолда, таваккал... Еқубжон?

ЕҚУБ

Сиз ҳам
Истаб юрибсизми сўкиб кетгани?
Ахир, уйингизни бузмоқчи эдим...

ҲОШИМ

Энди уйимизни бузолмас ҳеч ким,
Сиз қурган тўғонлар — таги мустаҳкам.

ЕҚУБ

Мендан нима керак, қулоғим сизда.

ҲОШИМ

Мана, қурилиш ҳам оёқлаб қолди.
Тантана бошлармиз эртами-индин.
Унгача, Еқубжон, қалай бўларкин
Машқ ўтказиб олсак кичик даврада?

ЕҚУБ

Қайси кичик давра? Қанақа у машқ?

ҲОШИМ

Ҳаёт шу эканки,
эркка интилиб,
«Қармоққа илиндик» қариган маҳал,
Энди тўй қилмасдан қутилмоқ қийин.
Сизни —
жамоанинг отахонини
Тўйимиз тўрида кўрмоқ — орзумиз.

ЕҚУБ

Тўй, денг? Қўлни беринг. Бахтли бўлинглар,
Сизнинг шодлигингиз — менинг шодлигим!
Фақат бир узрим бор: бузилган уйни
Тиклаб беролмайман тўғон битмасдан.

ҲОШИМ

На чора... Унгача қисиб бўйнимни,
Кун кўриб турарман ичкуёв бўлиб.

ГУЛСУМ

Наҳотки, ҳозирдан «сен — мен»га борсак?

ҲОШИМ

Эшитмоқчи эдим шу сўзингизни!
Қалай, ёлчибманми?

ЕҚУБ

Қўша қаринглар!

Ўзимда гуноҳ.

Фақат,

бош эгаман ҳузурингизда.

Кечирмасангиз ҳам,

Кечирсангиз ҳам...

Е Қ У Б

Йўқ-йўқ,

Бошингизни кўтаринг баланд,

Айб менинг ўзимда;

Ўзимда фақат,

Сўнгсиз эзилмасин десангиз мени,

Жон-жонингиз бўлсин инсоний ғурур.

М А Ҳ Б У Б А

Кошки осон бўлса инсондай яшаш,
Бахтли бўлмоқ эса ундан-да мушкул!
Наҳот шунинг учун туғилган бўлсак?

М У А Л Л И Ф

Ростдан шунинг учун туғилганмидик?

Йўқмикин ҳаётнинг ўзга маъноси?

Не учун макрдан чўчиб тантилик,

Ҳамон чигаллашар умр савдоси?

Нега балчиқ аро қолди жавоҳир,

Не учун гулханга айланмади чўғ?

Қабоҳат тортар-ку жазосин охир,

Лекин арирмикин юракдаги ўқ?

Ўқ — жуда оғир юк,

Чунки ҳалолга

Бир совуқ назар ҳам келади малол.

Ёқуб жавоб бергач барча саволга,

Тинмай туғилади ўзида савол.

Тергов битди охир.

Виждони тоза,

Қайтадан ҳаётга этди у парвоз.

Мана, ортада қолди темир дарвоза,

Кўзи тиниб турди шуъладан бир оз.

Е Қ У Б

Хайрият, табассум бор экан ҳануз,

Хайрият, ҳали ҳам бор экан қўшиқ,

Чумоли карвони оқар жимгина,

Борар бир-биридан ўзиб одамлар,

Борар машиналар улардан ўзиб,

Худди бир совринга интилган каби.

Соврин-ку кимгадир тегиши аниқ;

Бир лаҳза эритгай ғолибни ғурур,

Аммо бўлгайми у мангу бахтиёр?

М У А Л Л И Ф

Шундай хаёлларга бўлгунча асир,

Йигит оғир босиб,

жўнайди тоққа.

У балки дам олар...

Лекин негадир

Хотира тутади мени сўроққа.

Қизиқ,

Сафар чоғи ҳатто қора қиш

Аввал

илҳом бўлиб қалбга қуйилар,

Кейинроқ

йўлдаги ҳар бир қайрилиш

Савол аломати бўлиб туюлар.

Фикр тўлғоғи ҳам эрур бир бало,

Бехосдан бошланиб қолса қийноғи,

Ёдимда негадир бўлади пайдо

Милмиллаб тўлганган Обнинг қирғоғи.

Тюмень, ҳей!

— Ҳа!

Бу мен —

Хусниддин Шариф,

Қўшиқ қилмоқ учун саховатингни

Келдим кучоғингга илҳом ахтариб,

Қани,

намоиш эт саодатингни!

...Оташ ва муз аро ётар бу диёр,

Замин

шу ўлкада етар ҳудудга.

Етти газқувурни десак етти тор,

Ўхшатмоқ жоиздир бу юртни удга.

Чеки йўқ Тайгада

қарағайлар ҳам

Уднинг пардасидай тизилиб турар.

Унг қанот — Узоқ Шарқ,

олис ва кўркам,

Чап қанот уфқида —

мўйсафид Урал.

Бунда ҳолдан тойган, кафти қонталаш

Ўрмон кесувчилар чекишмас андуҳ.

Ўрмоннинг ҳавоси,

мисоли гараж,

Олар ақли расо машинадан руҳ.

Ана у машина:

Темир қўллари

Кучоққа айланиб маҳобат билан,

Яқинлаша келди қарағай сари,

Худди кучмоқчидай назокат билан.

Туйқусдан танига ёт қўл текканда

Дарахт бир сесканиб,

тортди-ю ювош,

Ўзи ҳам эрий деб турган экан-да,

Унинг елкасига қўя қолди бош.

Машина куйлатиб ҳофиз-моторин,

Гувранди,

Хизматга оёғи олти:

Куёв болалардай,

Сарвқад ёрин

Икки темир қўл-ла кўтариб олди.

Сўнг уни ётқизди ерга авайлаб,

Чекинди,

Бурилди кўтариб сурон.

Сўнг қулочин ёзиб,

очганида кафт,

Юрди навбатдаги қарағай томон.

Бир лаҳза,

аниғи — ўтди бир минут,

Тинчгина ҳал бўлди юз йиллик тақдир.

Тартиб ҳам, унум ҳам бўлмасдан унут,

Яна минут ўтди,

Яна,

Яна бир...

Вақт созланади суръатга қараб,

Бақириқ-чақириқ, қасир-қусурсиз,

Бошни баланд қилган маош ва шараф

Меҳнат фарзандидир ҳазил-ҳузулсиз.

Тажриба ўрганиб мен ҳам ҳаётдан,

Абжир машинани куёвмас,

балким
Боғида гул узиб дасталаётган
Деҳқонга ниҳоят келди ўшатгим.
Гулни яхши деҳқон очилмай узмас,
Етилганин эса ўлтирмас асраб...
Қарағайдастанинг олдига, хуллас,
Кўтаргич машина

келди пайпаслаб.
Меҳнат майдонида буниси ҳам зўр:
Бир даста дарахтни сиқимлаб ҳалол,
Кучанмай кўтарди,

худди дирижёр
Нозик таёқчасин кўтарган мисол.
БелАЗлар кифтига қўйилар кейин
Қирқ-эллик метрли хипча хивичлар —
Бўлгуси оқ қоғоз, доривор, ўтин,
Кўприк ва дераза, шпал ва синчлар.
Сўнг

эски этикдай ғижим йўлларда
Улар шаҳар сари учар пешма-пеш.
Қадрига қувониб ишчи қўлларда,
Ўзи ҳам завқ берар унга эрта-кеч.
Жунжиккан кимсадан аямас қўрин,
Ўзи кул бўлса-да охир бир ҳовуч.
Бири

сим ҳовучлаб кўтарса қўлин,
Бири
шафтолига бўлар тирговуч...
Ўтди беш-олти ой худди йўртгандай,
Энди ўша жойлар тушса ёдимга,
У лавҳа туюлар хира тортгандай,
Хавотир қоришар хотиротимга.
Ҳа, ғурур изини босар хавотир,
Тайгани кўраман кўкимтир дудда:
Юз йиллик қарағай умри адодир
Ҳар лаҳза,

аниғи — ҳар бир минутда.
Иш —

икки смена,
етти соатдан,
Интизом мустаҳкам,
Унум юқори,
Ҳалал бера олмас абжирга, зотан,
На ёзнинг балчиғи,
На қишнинг қори.
Дарахтлар карахтми —

хўшлашар сокин;
Арракаш машина яна ем тилаб,
Занжир ғилдирак-ла

Тайга тупроғин
Дазмоллай кетади эзиб-эзғилаб.
Мен юз йил яшашим эҳтимол қийин,
Лекин ўғлим бўлса қачондир меҳмон,

Пешвоз чиқармикин,
Улгурармикин
Қайтадан қаддини тиклашга ўрмон?
Ахир, мушкул эрур жавҳар бўтқада
Уруғдан кўкармоқ

ё илдиз отмоқ!
Чор атроф кал бўлса,
Ахир, ўртада
Туғилгай албатта қоп-қора ботқоқ.
Давом этаверса ҳадеб ой-йиллар
Одамзод ўз-ўзини шундай сийлаши,
Ахир, саёзланиб ариқ ва кўллар,
Қуриб қолади-ку Дарё силласи?
Фақат,

олислардан кутганда совға,
Оёқ етини ҳам бўлмас унутиб:
Ана —

Қорадарё,
қуригач ўзан,
Сигмай бир каналга,
чирқираётир.

Суви
Жалақудуқ адирларидан
Кўзёши сингари тирқираётир...
ГЭСлар паррагидан,
зинама-зина,
Омон ўтиб келган шарқироқ Норин
Учиб Учқўрғонга етганда ана —
Бирдан йўқотади шиддат, залворин.
Унинг ҳам бир қисми тушиб узангдан,
Анҳорга айланиб,
юради чапга,

Сакраб
Куйганёрда
қуруқ ўзандан,
Сингиб кетмоқ учун дала тарафга.
Албатта булутга айланмагай у
Интизор турганда илдиз, япроқлар.
Сув ўтган ариққа кирмагай қайғу,
Келгай сув изидан доврўғ, байроқлар.
Бироқ бу майдонда ҳокимдир план,
Юрар Сирдарё ҳам у айтган изга.
«Бир оз оқиб тургин, онажон» деган
Шеър ёзмоқ қолади, ниҳоят, бизга...
Биз эса ҳормаймиз ҳамон ўйинда,
Тингламай табиат берган саволни,
Денгиз яратамиз

Туямўйинда,
Қуристар бўлсак-да кекса Оролни.
Инсон қудратига тан бериб, хуллас,
Қайдадир
қумлоқлар айланса боққа,
Худди шу сабабдан қайдадир бесас

Яйловлар айланар яна
қумлоққа.
Тўхтатмоқ қийиндир бу баҳсда бизни,
Шаштимиз баланддир,
Тетик бизнинг руҳ.
Ўтдан тозалламай эски полизни,
Янги ер очамиз,
сочамиз уруғ.

Сувдан ўт яратиб,
Тиғ ясаб нурдан,
Пўлатни мум каби айлаб мулойим,
Гоҳ дерлар:

«Олинган-ку битта чуқурдан

Ахир

яхшилик ва ёмонлик лойин!»

Биз инсон эканмиз,

Ҳалол ва нокас

Туриши мумкинмас битта паллада,

Ахир, қабр нафаси яшаган эмас

Ҳаттоки энг дардли, маҳзун аллада.

Афсус, ер ҳозирча ари инидир,

Токи жуфт юраркан «яралиш — нураш»,

Баралла сўраймиз:

«Яна кимнидир

Бахтли этолдими бизларнинг кураш?»

Фириб ила мумкин тўлдирмоқ ҳамён,

«Иҳ» десанг,

дардингни аммо олмас пул.

Демак, биз дилдаги беором имон

Саломатлигига бўлайлик масъул.

Мол-давлат

ҳалолга бахш этмас иқбол,

Бахтли бўлган эмас одам мансабдан.

Фақат излаганлар

бахт топган ҳалол

Чорак миллиардли меҳнаткаш сафдан.

Майли,

қайнатайлик толе қозонин

Турмуш ўчоғида қалбимиз ёқиб...

Шундай уйлар ила қизиркан қоним,

Қорасой йулида борарди Еқуб.

Шаҳар аллақачон қолганди пастда,

Ортда қолиб кетди, мана, қишлоқ ҳам.

Чўққилар пасайиб келарди аста,

Гўёки офтобда эриётган шам.

Автобус тўхтади.

Бу — сўнгги бекат.

Тўғон.

Кўл.

Қуйилар Қорасой ювош.

Яшилроқ туюлар негадир кўкат,

Силлиқроқ кўринар ҳатто бужур тош

Соҳиллар...

Қадимдан улар муқобил,

Лекин тўлқинларнинг енгиб ғовини,

Инсон қурган тўғон —

учинчи соҳил —

Туташира олди иккаловини.

Тинч ҳаво шириндир,

ундан сув ширин,

Ғор ичра булоқлар худди тор чалар.

Келишар юксақдан суяб бир-бирин

Тутунранг қарағай,

тимкўк арчалар.

Уларнинг пойида ўтлоқ мавж уриб,

Қушлар шабнам териб қилса-да ҳузур,

Аллаким,

ҳали кўл тўлмасдан туриб,

Сув ича бошлабди ётқизиб қувур.

Энди боғлаб бўлмас наҳрнинг оғзин,

Ундан баҳра олиб хоҳ ёш, хоҳ кекса,

Агар гул эқмоқни кўрмаса лозим,

Майлига

мош ёки жўхори экса.

Тугатмоқ мумкинмас бу сувни татиб,

Бу сув бузилмагай чайган билан қул.

Тиниқиб,

Бағрида ҳаёт яратиб,

Қорасой деганинг

бўлгай Қоракўл.
Тўғон дарвозасин жиловлаб турган
Кўтарма кранлар ёнидан ўтиб,
Еқуб
Сийнасида зиё югурган
Кўлга кўз югуртди нафасин ютиб.
Табиат ўзининг ҳалол наққошин
Булғамас экан ҳеч қора лой ила,
Ҳаёт ошиқлари —

Гулсум ва Ҳошим
Уй қурбон қилса-да,

қурди оила!

Қани бетончилар?

Пайвандчилар-чи?

Баҳриддин қаерда?

Қайда Гулжамол?

Улар кўр табиат жаҳлига қарши
Жанг қилиб топган бахт бўлсин безавол.
Гулмаски, кўпайса калитакдан бахт,
Бирини узсангиз,

унмас янгиси.

Бахтиёр бўлмаса дўстлари албат,
Еқуб ҳаётин ҳам қолмас маъниси.
Ана, қармоқ ташлаб ложувард кўлга,
Биров

ов қилмоқда ҳаёт лаззатин.

Жуда соз,

Қурувчи фишт олар кўлга,
Кимдир унутсин, деб дарду ҳасратин..
...Овчи тепасига келди у секин,
Ахир, балиқ зоти бўлади ҳуркак.
Кимгадир ўхшарди

ўхшарди лекин.

Похол қалпоқдаги оқбадан эркак.

Е Қ У Б

Салом... Қаердадир кўрганман сизни...

А Б Б О С

Мен ҳам. Кечирасиз, галстугим йўқ...

Е Қ У Б

Ов қалай?

А Б Б О С

Хўракни чўқиб турибди,
Шошганлари эса, ана, саватда.

Е Қ У Б

Шошсанг ҳам бир бало, шошилмасанг ҳам.

А Б Б О С

Тирик жон —
чиғриқдан ўтар ё ўтмас,
Мана, сиз ўтибсиз, хурсандман жуда.

Е Қ У Б

Эҳ, тўғри, сиз билан кўришган эдик
Шаҳарда,
терговчи идорасида.

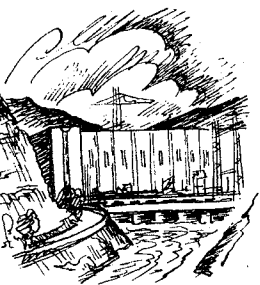
Ахир, айтишганди гувоҳлар ростин,
Ёрилган эди-ку Қобил ҳам охир,
Не қилиб юрибсиз сиз бунда озод?

А Б Б О С

Улар — ҳаммаси гап, ҳавойи қоғоз,
Ҳужжатга шарт эрур муҳр ва имзо.
Иним, имзо чекиб, муҳр босишга
Йўқдир каминида на ҳақ, на савод,
Хуллас, жавоб бергай ҳаққи бор одам!
Бу ҳам озлик қилса,
Ўзингиз ўйланг,
Қанча машаққату меҳнатлар билан,
Қанча хатарлардан ўтиб соғ-омон,
Бунёд этганингиз Боғи эрамда
Бизлар ов қилмасак,
айтинг, ким қилсин,
Олиб кетасизми гўрингизга ё?

М У А Л Л И Ф

Еқуб сезмай қолди бехосдан қўли
Аббоснинг бўғзига ёпишганини.
Қаранг-а,
чувалиб ҳаётнинг йўли,
Шу ерда ўт ва сув топишганини!
Тўғри,
қаҳрамоним кимдандир хафа,
Кимлардан шод бўлса, кимлардан куйган,
Лекин ҳаётида биринчи дафъа
Унга дуч келиши ҳақиқий душман:
Худди шу эгизак нафс ҳамда фириб,
Худди шу қўланса дўзахий нафас
Маҳбуба толеин чилпарчин қилиб,
Қобил оламини этганди қафас.
Тутқич бергиси йўқ ёвнинг бари бир,
Елкалари пайдор,
бўйни ҳам йўғон.
Бир ён — сув,
Бир тараф — дара қаъридир,
Баҳс — бемураса,
Энсиздир тўғон.
Жанг борар тиғ узра,
Баданлар қизир,
Фақат бир кишилик —
ҳаёт йўлаги.
Бирининг кучаниб кўзлари қизил,
Шариллаб йиртилар бирин кўйлаги.
Яшамоқ умиди бирига илинж,
Куч-қудрат бағишлар бирига ғазаб.
Қўл гоҳ гурзи бўлса,
гоҳ худди қилич,
Гоҳ кучар рақибни илонга ўхшаб.
Ҳужум ва ҳимоя...
Ҳимоя —
ҳужум...
Бирига жон қиммат,
бирига — имон.
Кураш борар экан яхшилик учун,
Узинг бунёдкорга мадад бер, Тўғон!

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий

Дилбарим

Уйласам шул дилбарим маккорга ўхшайди-ку,
Раҳми йўқ бир бевафо дилдорга ўхшайди-ку.

Ул куни гулгун ниқобини очуб ман хастани,
Ишқидан бўйнимга солган торга ўхшайди-ку.

То бу дам олмас хабар бўлди юраклар чок-чок,
Шўхи золим, хейла дилзорга ўхшайди-ку.

Наргиси айлай мурувват деса, қўймас кўзлари,
Ханжари мужгонлари хунхорга ўхшайди-ку.

Ўзича қилмас манга мунча жафоу жабрни,
Анга ўргатган магар ағерга ўхшайди-ку.

Ёки билмас ёшдур ушшоқ қадрин анчаким,
Қилмоғи ё шарм, ёки орга ўхшайди-ку.

Эй Ниҳон, қилдинг тавалло неча йиллар келмади,
Сен каби бечорадан безорга ўхшайди-ку.

1913.

Тасвирда

Лола янглиғ оразингни бир куриб тасвирда,
Мубтало ўлмоқлиғим ёзмиш экан тақдирда.

Турфа савдолар бошима тушди, кетди ихтиёр,
Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирда.

Ўзбек совет адабиётининг асосчиси Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг серқирра ижодида лирик ғазаллар алоҳида саҳифани ташкил этади. Санъаткорнинг бу сирадаги асарлари мағзига ҳам ижтимоий мазмун сингдириб юборилган. Унинг ғазаллари шу жиҳати билан бугун ҳам катта ибратга моликдир. Шунинг учун, бу галги ҳамзаҳонлик саҳифасида ижодкорнинг турли йилларда ёзилган ғазалларидан намуналар беришни лозим топдик.

Очиқ эркан хуш ниқобинг кўзларинг қилди асир,
Қилди икки қошларинг мингпора дил бир тирда.

Бир нафас дарду ғамингдин бўлмаса озодлик
Ғайраз ўлмоқдин, бўлак, йўк чора ҳеч тадбирда.

Бир ўпай дедим юзингдин бош эгиб, э дилбаро,
Хотифий қилди нидо бошинг кетар шамширда.

Ўйладим кезган еримни, кўрмадим сендек пари
Миср, Истамбул, Араб, Шому Ажам, Кашмирда.

1917.

Муборак

(Ашула)

Э зубдаий башарлар минг марҳабо муборак,
Озодлик ярашмиш, ҳай-ҳай, жуда муборак.

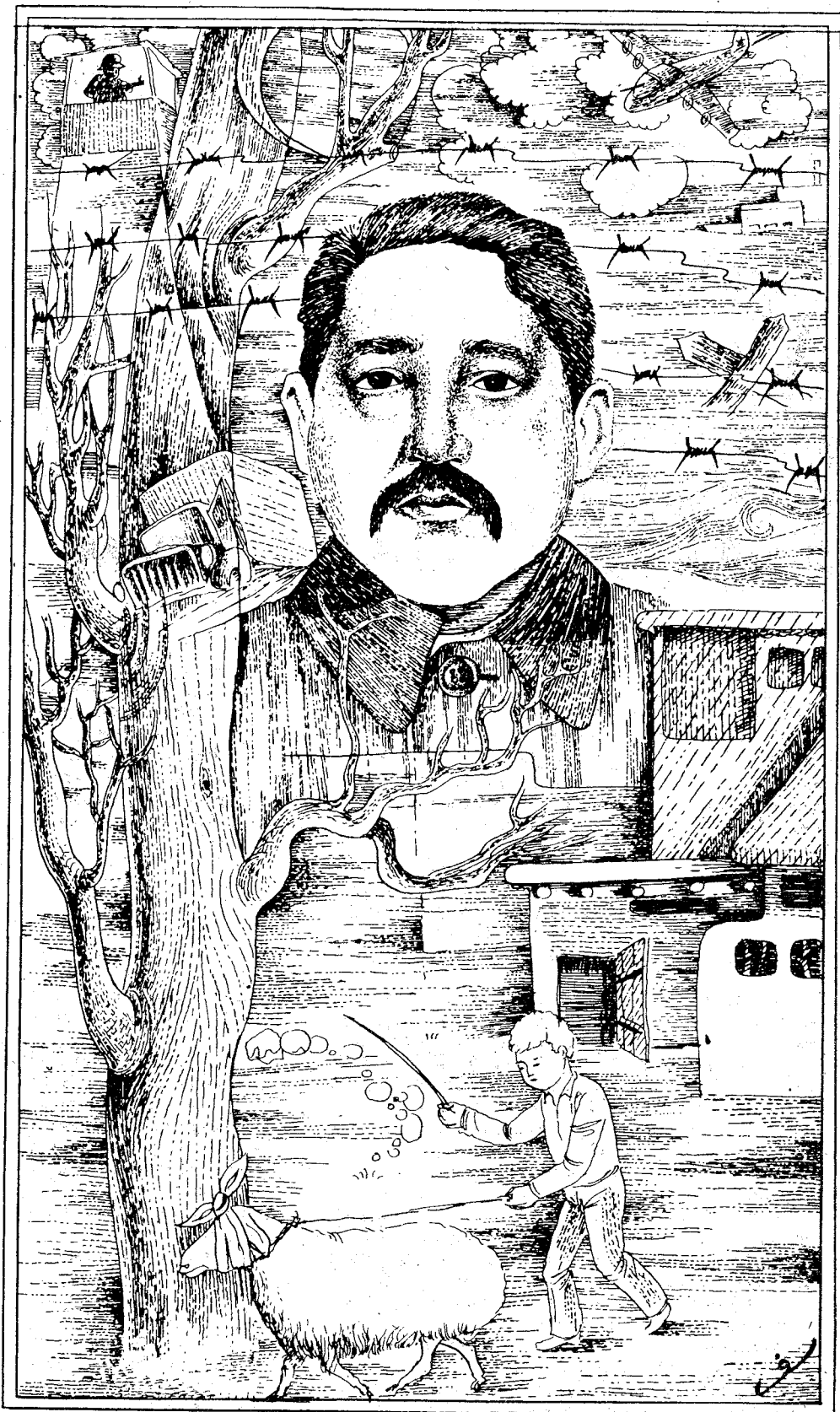
Ҳай-ҳай, на хуш ярашмиш саф-саф бўлиб туришлар,
Лашкарча эскиликка мардона мавж уришлар,
Байроқ хинали қўлда силкиб гўзал юришлар,
Гулшаннинг гулларидек ол яшнаб у туришлар,
Чин маърифат нуридан дилга упо муборак.

Ашъор адибларига илҳом этар жамолинг,
Деди қуёшу ойга: «Биздан букун уёлинг»,
Озодлик чоғида топқил яна камолинг,
Берсин ҳаётга сайқал ойнаий жамолинг,
Топсин ташаббусингдан ишлар бақо муборак.

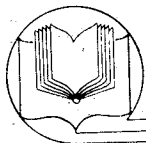
Ноз уйқудан уйғонгил, озодсан қафасдан,
Қайрил буён, хурофот, бидъат, суку нафасдан,
Фолбин, мозор, дуохон, кўчук, тумор, аласдан,
Беҳуда у ясанлар, жангир-жунгир ҳавасдан,
Турмушдан кўп кўрарсен нашъу намо муборак.

1928 йил, март.

Расмни Суръат САЛОҲИДДИНОВ чизган

Қодиржон Собиров

ОНА ЮРТИМ

ЛИРО-ПУБЛИЦИСТИК ҚИССА

Бу асар менинг Ватаним — Фарғона водийси ҳақидаги насрий дoston. Катта нарса йироқдан кўзга яхши ташланади дейдилар. Ватан меҳри ҳам худди шундай. Унинг оҳанрабо каби ўзига тортувчи муҳаббатини олисдан теранроқ сезасан экан.

Киши ўзининг илк муҳаббати қачон пайдо бўлган лаҳзани эслай оладими? Она юртимга муҳаббат ҳисси, менда, балки эс-хушимни таниган биринчи кунларда, ҳарфларни ўзаро уриштириб, сўзлар яшаш, бу сўзлардан эса ажойиб, сирли, юракни жижиллатувчи жумлалар яратиш мумкинлигини кашф этган кунларимда пайдо бўлгандир? Севимли шоиримнинг ёшликда ёд олганим шеъри қулоғим остида жаранглайди.

**Мен дунёга келган кунданок,
Ватаним деб сени уйғондим.
Одам бахти биргина сенда
Бўлурига мукамал қондим...**

Йигитлик давримнинг роса уч йили Ватан хизматида ўтди. Бош устидаги тунд булултарга, ҳафталаб кўзи очилмайдиган осмонга тикилиб, Фарғонамнинг гулгун жамолини соғиндим. Узоқ-узоқ ўйларга толдим.

Фарғона ҳақида бирор нарса битиш фикри қачон пайдо бўлди хаёлимда? Бунга бир оғиз сўз билан жавоб бериш маҳол. Балки бу ўй сеvimли шоирим Расул Ҳамзатовнинг машҳур «Менинг Доғистоним» китобини ўқигач, бу жозибали китоб таъсирида Доғистонга сафар қилганимда, зимзиё кечалари баланд тоғлар кўйида, гулхан атрофида авар чўпонлари билан бирга қолиб кетганимда, уларнинг пандур чалиб айтадиган қувноқ ва ҳазин қўшиқларини тинглаганимда, доно ва ҳикматли сўзларини, ажойиб латифаларини эшитганимда пайдо бўлгандир?

Айтишларича, бир одам ўзига ўзи характеристика ёзган экан. Табиийки, ўзини бир оз мақтабди унда, аммо камчиликларидан ҳам кўз юммабди.

— Жуда қизиқ иш қилибсиз-ку? — ҳайрон бўлишибди ён-веригагилар. — Одам ҳам ўзига ўзи баҳо берадимми?

— Бўлмасам-чи? — эътироз билдирибди ҳалиги одам, — мени ўзимдан бошқа ким ҳам яхшироқ биларди!

Худди шундай. Ватанин унинг фарзандидан яхшироқ биладиган ким бор? Бу гўзал юрт ҳақида киндик қони шу тупроққа тўкилган, она алласини илк бор мана шу тупроқда эшитган, бу юртнинг ҳавосидан симириб-симириб нафас олган, ташналигини зилол сувларида қондирган одамгина ёза олса керак.

Қайсибир кинорежиссёр шундай деган эди: «Кино, бир ипга тизилган шода-

шода маржондир. Ип — фильмнинг асосий йўналиши, ғояси, мазмуни. Маржонлар эса — қатор-қатор эпизодлар. Ана шу ўйланган маржон — эпизодлар бир бўлиб ягона, яхлит фильм яратилади».

Мен ҳам йиллар давомида мана шу ажойиб ўлка ҳақида, унинг сахийқалб одамлари, уларнинг юриш-туришлари, расм-русумлари тўғрисида эшитганларимни, кўрган-билганларимни хаёлим ипига тизиб юрардим. Мана энди, вақти етиб, уларни ўз тақдирим, яқин-йироқларим тақдири билан боғлаган ҳолда ҳикоя қилиб беришга жазм этдим. Чунки бу менга ҳам фарз эди, ҳам қарз...

ЕДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН 1963 йилнинг ёзида Бухенвальд концентрацион лагерида бўлдик. Шу ерда концлагернинг собиқ маҳбуси антифашист Курт Зиммер билан учрашиб қолдим. Гап орасида у «Ўзбекистондан ҳам одамлар борми?» дея сўради. Мен ўзимни таништирдим.

— Айтингчи, — илтимос қилди у, — Фарғона дегани жуда гўзал ўлками?
— Қизиқ савол бўлди, — деб елка қисдим, — мен асли Фарғона фарзандиман. Уғил ҳеч қачон ўз онасини хунук ёки ёмон дейдими?

Геноссе¹ Зиммер жилмайди-да, бир воқеани гапириб берди. Шу ерда, концлагерь баракларидан бирида 1942 йили у фарғоналик маҳбус билан бирга бўлган экан. Маҳбус кўпинча, ҳолдан тойган пайтларида кулранг, паға-паға булутлар босган осмонга тикиларкан-да, бир жумлани кўп такрорларкан:

— Биласанми, Курт, сўнги соатим олдидан юртимнинг, она Фарғонамнинг осмонида бир тикилиб олсам, армоним қолмасди.

Зиммер минг-минглаб маҳбус куйдириб ўлдирилган крематорий печкалари томон маънодор нигоҳ ташлади.

— Аммо бу нарса унга насиб қилмади. Исми Турсун эди. Турсунлар кўпми сизларда?

Мен бош ирғадим.

— Жуда кўп, геноссе Зиммер. Немисларда Ҳанслар, русларда Иванлар қанча кўп бўлса, ўзбекларда ҳам Турсунлар шунча. Аммо она учун бешта фарзанд худди беш бармоқдай кадрли бўлгани каби, Ватан учун жонфидо қилган ҳар бир Турсуннинг халқимиз қалбида ўз ўрни бор.

— Биласизми, — бир нимани эслаб қолди ўшанда Зиммер, — Турсун ажойиб хаёлкаш эди. «Уруш тугаса, — дерди у, — она юртимга қайтиб борсам, Фарғона ҳақида ажойиб бир китоб ёзаман. Бир нусхасини албатта сенга юбораман»... Унга ўша китобни ёзиш насиб этмади. Аммо бошқалар ёзишса керак.

— Ҳа, — ишонтирган эдим мен ўшанда геноссе Зиммерни, — албатта ёзишади. Кўнглингиз тўқ бўлсин.

* * *

Самолёт Бекобод устидан чапга қайрилиб, шимоли-шарқ томон йўл олғач, кўз ўнгингизда ажойиб бир манзара пайдо бўлади. Унгда, чапда ва тўғрида юксак, оқ қалпокли тоғлар. Пастда сунъий денгизнинг улкан кумуш косаси. Бу Қайроққум сув омбори. Самолёт ойнасидан, бир неча минг метр баландликдан қатор-қатор шаҳарлар, қишлоқлар кўзга ташлана бошлайди.

Квадрат-квадрат карталар — экин майдонлари. Қиз боланинг қирқ кокили каби ҳар ён тарам-тарам сочилган узундан-узоқ чизиқлар — дарёлар, сойлар, анҳорлар. Тўғридаги икки баландлик — Бобош ота ва Олош ота чўққилари. Чапда мағрур Чотқол, ўнгда эса Помир-Олой тизмалари. Мана шу коса — Фарғона водийси.

Яна бир бор пастга нигоҳ ташланг. Водийнинг иккита узун «сочи» бир ерга келиб «ўрилган» жойига кўзингиз тушади. Ҳа, пастда Қорадарё ва Норин — водийнинг иккита асов дарёси қўшилиб, қудратли Сирдарёга айланади. Унинг йули энди узоқдан-узоқ. То Оролгача.

Мабодо водийга самолёт билан тунда келадиган бўлсангиз, ғуж-ғуж чироқларга кўзингиз тушади. Ҳа, водий ўзининг тунги қайноқ ҳаётига шўнғиб кетган.

Бу — истироҳат боғларидаги, хиёбонлардаги чироқлардир. Ёшлигимдан бир нарсага ишқин тушган. У ҳам бўлса — тўйлардаги машъалалар. Бизнинг болалик йилларимизда қишлоқларга ҳали электр чироқлари келмаган эди. Пахтани қора мойга шимитиб олиб, машъала ясардилар. Машъала устига бот-бот қорамой тўкиб туришарди. Машъала атрофида эшитган қўшиқларим оҳанглари ҳали-ҳали қулоғим остида жаранглайди.

¹ Геноссе — ўртоқ (нем.).

Беқасам тўнлар кийиб, мунча мени куйдирасан!
Ҳар қадамда бир қараб, воҳ беажал ўлдирасан.

Тоғда юрган ул кийикка мен нечун занжир солай!
Сен бировнинг ёри бўлсанг, мен нечук кўнгил қўяй!

Кўхи Қофдан келадир шаршаранинг овозаси,
Номуносиб ёр учун бўлдим жаҳон овораси.

Оқ илон, оппоқ илон, офтобда ётганинг қани!
Мен ёмондин айрилиб, яхшини топганинг қани!

Оҳ дегайман, оҳ дегайман, оҳларим тутгай сани.
Кўзёшим дарё бўлиб балиқлари ютгай сани...

Чет-четда эса, машъала ёруғида биз, болаларнинг қий-чув аралаш ўйинлари:

Оқ терағу кўк терак,
Биздан сизга ким керак!

Ҳа, мен мана шу мўъжизакор ўлка тупроғида туғилдим.
Ўша паллада қаердадир узоқ-узоқларда, тоғлар ва дарёлар ортида қонли уруш борарди. Ватанимиз озодлиги хавф остида эди. Дадам шонли Панфилов дивизиясида жанг қиларди. Кетаётиб, онамга: «Агар ўғил кўрсанг, исмини Қодир қўй, мальун Гитлер устидан ғалабамизга қодирлигимиз нишонаси бўлсин», дея тайинлаган экан.

Мен дунёга келган кунлари у Калинин frontiда ҳаёт-мамот жангида қатнашарди.

БОЛАЛИК ХОТИРАЛАРИДАН Биз Фарғона водийсининг бир четида, сервайқор, елкаси билан булутларни ёриб чиққан Олош чўққиси остидаги Моси қишлоғида яшардик. Болалигимда жуда кўп қизиқардим: нима учун Моси дегани бу? «Чунки қишлоғимизда қачондир мастлар бўлган. Шунинг учун Моси дейишади» жавоб қилишарди кулишиб. «Балки қачонлардир бизнинг қишлоғимизда маҳси тикилгандир? Охири бориб Маҳси — Моси бўлиб қолгандир?» — ўз фикрини айтарди бошқа биров. Ким билсин? Аммо номи хунук бўлса ҳам бизнинг қишлоқдан гўзалроқ жой йўқдай туюларди наздимда.

Тонг саҳарда, уйимизнинг шундайгина чап томонда, пахта пункти ёнидаги қатор теракларнинг барглари шабадада қарсақ чала бошлар, сўнг улар қуёш шуъласида алвон рангга кирар, бир оздан кейин эса ўша барглар орасидан қуёшнинг ўзи ҳозиргина тандирдан чиққан кулчадек қизариб кўрина бошларди.

Худди шу пайт дадам ўрнидан турар ва биз, бир тўп ака-укаларнинг биридан илтимос қиларди.

— Кел, оёғимни олиб бер, ўғлим!

«Оёқ» деб у қўлтиқтаёқларини айтарди. Олиб берардик. У иккала қўлтиқтаёғига суйанганича пахта пункти қошидаги чойхонага шошиларди. Иккала кўзи ҳам ожиз катта бувим (биз уни эна дердик) ҳазин овоз билан сайраб қоларди:

— Тагин ичиб-нетиб юрмагин, жон болам.

БАҒРИКЕНГЛИК ҲАҚИДА ДАДАМНИНГ ҲИКОЯСИ «Қирқ бешинчи йилнинг совуқ январи эди. Пахта пункти ёнидаги чойхонани очардим. Кунлардан бирида пункт мудирини келиб қолди.

— Районнинг каттаси келаяпти, Собиржон, — деди у, — тушликка бир палов дамлаб қўй.

Чойхонада ўтин ёриб юрган бола тушга яқин девзира гуручга яхшилаб паловни тайёрлади. Уни энди дамлаб бўлган ҳам эдики, чойхонага МТСда токарь бўлиб ишлайдиган Петя тоға келиб қолди. Чўнтагидан, шишанинг учи кўриниб турарди. У мени фронтвик эканлигим учун ҳурмат қиларди.

— Кел, Собиржон, қиттак-қиттак отайлик, — деди у шишани очаркан. — Ичиш учун узрли сабаб бор. Биласанми, бизникилар Польша чегарасидан ўтишибди. Агар оёқдан айрилмаганингда сен ҳам тез оилар ичида Берлинда бўлардинг, ҳа, эсиз!

Оғир хўрсиндим. Калинин ўрмонларида мангу қолиб кетган қуролдош дўстларимни эсладим. «Юз»дан ичдик: Кейин яна такрорладик. Кўз ўнгимда еру осмон гир-гир айлана бошлади. Худди шу пайт ҳалиги катта келиб қолса бўладими! Ёнида пахта пунктининг мудирини ва Қосим деган баджаҳл милиционер ҳам бор. «Келинлар» дедим, алоҳида жой тайёрлаб қўйилган хонага таклиф қилдим.

Хизматдаги йигит зум ўтмай зира ҳиди уфуриб турган паловни кўтариб кирди. Каттакон, ёши улўғроқ, ўйчан одам экан.

— Собиржон, укам, ўзинг ҳам ўтир, — таклиф қилди у.

Мен гандираклаганча хонага кириб келдим.

— Ия, бу ичиб олганми? — ўкрайди менга қараб пункт мудир. Бирдан миямга қон қуйилди. Лаънати контузиянинг асорати эди бу! Ғазабим кўзиб кетди.

— Ҳа, ичиб олганман, — ўшқирдим мен. — Ичаман ҳам. Кўлингдан нима келади! Аламимдан ичаман, аламимдан! Мана, мен ўттиз тўрт ёшимда... Еттита болам ва ожиза онам менинг мана шу, яккаю ягона оёғимга қараб қолишган, Сизлар эса бу ерда таралла-бедод қилиб ўтирибсизлар. Мана, сиз, куни бўйи паловхўрликдан чиқмайсиз. Сен эса, Норбой, пахта пунктининг мудириман, деб қорнингни қаппайтириб юрасан. Қорнингдан бошқа ташвишинг йўқ. Сен эса, Қосим мелиса, чайқовчиларнинг ҳамтовоғисан. Ниманга кериласан!

Хонага муздай жимлик тушди. Шу пайт аламимдан кўлтиқтаёғимни сув сақланадиган бидонга бор кучим билан урдим. Чил-чил синди, ўзим сўрига беҳол ўтириб қолдим. Жимликни Қосим мелисанинг овози бузди.

— Хўжайин, нима қилай, олиб бориб қўяверайми бу муттаҳамни? — деб оқсоқолга юзланди.

— Ҳа, ҳа, албатта олиб бориб қўйинг, — деди у ҳам ўйчанлик билан, — аммо, сиз ўйлагандек, милиция участкасига эмас, уйига обориб қўйинг. Аввал аптекадан янги кўлтиқтаёқ олиб келинг.

— Хўжайин, — гапга қўшилди пахта пунктининг мудир, — эртагаёқ ишдан бўшаттираман буни. Топширади чойхонасини!

— Йўқ, топширмайди, — қулоғимга кирди каттанинг сўзлари, — топширтирмайсиз, бўлмаса хафалашиб қоламиз.

Уйда ҳушимга келгач, ҳамма гапни билиб, роса хижолат чекдим. Энди буёғи нима бўлди?

Ҳар куни ишга ўша оқсоқол яшайдиган тегирмон кўча ёнидан ўтаман. Аммо у кишининг кўзига кўринмасликка ҳаракат қиламан. У саман отда юради. Узоқдан саман отни кўрдимми — ўзимни панага ураман.

Шу зайлда уч-тўрт ой ўтди. Баҳор кунларининг бирида тонг отар пайти ишга кетаётган эдим. Шундоқ ўша кўнадан ўтиб бораётсам, бирдан қўш дарвоза тарақлаб очилди-да, саманни етаклаган йигит кўринди. Ёнида оқсоқол ҳам бор. Юрагим шувиллади: «Ана энди кўлга тушдим!»

— Э, Собиржон, сенми, ука, — деб қолди у қандайдир қувноқ оҳангда, — юр уйга, меҳмон бўл.

Аъзойи баданим қалтираб кетди. «Уйга олиб кириб, роса койиса керак» деган ўйга бордим.

— Йўқ, ака, — дедим, — чойхонани очиш керак. Жуда шошиб турибман.

— Чойхонанг қочмайди, — унинг овози қатъий ва дадил эди, — уйга юр.

Яккаю ягона оёғим қалтираганча орқасидан эргашдим. Уйга олиб кирди. Қаердандир бир шиша коньяк топиб келди. Ғултиллатиб иккита стаканга қуйди.

— Мен ичмайман, ака, — дедим ёлвориб, — умуман, ўша кундан бери... Хижолатдаман, ер ёрилмаяпти, кириб кетмаяпман...

— Мен ҳам, — деди оқсоқол жиддийлашиб, — мен ҳам ичмайман, ука. Аммо бугун шундай кунки, ичмаса бўлмайди. Биласанми, бугун Ғалаба куни. Ҳозиргина радиодан эълон қилишди. Биз Ғалаба қилдик, укам! Гитлерни қон-қора қақшатдик. Ол, ука, шунинг учун ичамиз.

Сўнг, қаттиқ қурут қурут газак қилаётиб, ўйчан овозда деди:

— Тўғри, ўша куни ошириб юбординг. Бироқ хафа бўлганим йўқ, ука. Чунки аҳволингни тушунаман! Аммо кўп куйинаверма. Энди буёғи яхши бўлади. Нон ҳам бўлади уйимизда, тўй ҳам. Ожиза онангни ҳам, еттита болангни ҳам боқиб оламиз.

Менинг бошим ғувиллар, аммо кўзларимни ерга қадаганча жим ўтирардим. У эса сўзлашда давом этарди:

— Сенга айтсам, ука, юрагимда ўчмас дардим бор менинг ҳам. Уруш сени оёғингдан маҳрум қилди. Мени эса яккаю ягона жигарбандимдан. Урушнинг биринчи кунларидаёқ Белоруссияда ҳалок бўлди. Қабри қаерда экан — билолмайман. Ёнаман, ўртанаман, ука! Бир неча марта, фронтга борай, деб ариза бердим. Олишмади. Ёшим ўтиб қолибди.

Оқсоқол ўша куни бағри кенглик қилди. Аммо мен, ўғлим, умримда биринчи марта чинакамига изза бўлган эдим ўшанда.»

ИЗЗА ҲАҚИДА ҲИКОЯ Дадам фронтга ҳамқишлоғи Абдуқаюм ака билан бирга кетибди. Абдуқаюм ака полк штабида хизматда экан. Дадам эса олдинги маррада жанг қиларкан.

Кунлардан бирида, ўрмон ёқасида қаттиқ жангга тайёргарлик кўришибди. Изғирин совуқ экан. Беш-олти жангчи гулхан чўғи атрофида исиниб ўтиришибди.

Дадам эса кўлида милтиқ билан тик турибди. Шу пайт қаёқдандир узоқдан, душман томондан чийиллаган овоз чиқибди-да, чойнакдай ўт пайдо бўлибди. Қасир-қусур бошланибди. Дадам ҳушига келиб қараса... Дадамни эса тик турганлиги сақлаб қолибди. Аммо чап оёғини сезмабди у... Дадам қалин қорни бармоқлари билан титкилай-титкилай олға, қасир-қусур этаётган томонга эмаклай бошлабди.

Орадан кўп йиллар ўтиб, уйимизда мўъжазгина телевизор пайдо бўлгач, кунлардан бирида унда «Чин инсон қиссаси» фильми намойиш қилиниб қолди. Оғир яраланган Мересьевнинг ўрмон кўйида қорда судралиб бораётганини кўрган дадам ҳайратланди:

— Ажабо, қойилман-э! Уша пайтда мени қандай қилиб кинога олиб қўйишган экан?

Биз изоҳ бердик.

— Бу сиз эмас, дада! Мересьев деган учувчи. Самолётини немислар уриб туширишган.

— Қўйсангчи, бу мен, ўғлим. Худди ўзим. Ана кўрмаяпсанми, қорни бармоқларим билан титкилаб кетяпман...

Дадамнинг олдинги маррада эканлигию у ерга снаряд тушганини кузатув пунктидан Абдуқаюм ака кўриб турган экан. Орадан бир қанча вақт ўтиб, олағовур босилгач, у жангчилар билан ўша томонга борибди. Қараса, аллақанча жасад ётганмиш. «Аттанг, Собиржондан, ҳамқишлоғимдан айрилибман», кўнглига келибди Абдуқаюм аканинг. Адамнинг ўрмалаб, эмаклай кетиб қолганини у қаёқдан билсин!

Кўп ўтмай Абдуқаюм акага бир неча кун қишлоғига бориб келиш учун рухсат беришибди. У қишлоққа келибди-да, даставвал бизнинг уйга кирибди. «Ишлар мана шундай, мана шундай, — дебди у ойим билан энамга, — аввало ўзларингизни босинглар. Ёмон иш бўлди. Дўстим Собиржондан айрилиб қолдик. Кўп азиат чекаверманглар. Хокини хор қилмай, ўз қўлим билан тупроққа топшириб келдим.»

Охирги гапларини, албатта, у бир оз ёлғондан қўшиб айтибди.

Энам ва ойим — икки муштипар аёл — юзларини тимдалаб, уввос солиб йиғлабдилар. Сўнг райвоенкоматга йўл олибдилар.

— Собиржон аллақачон ҳалок бўлибди-ю, нега бизга ҳалигача хабар бермайсиз? — дейишибди улар военкомга.

Военком оғир-вазмин киши экан.

— Шошма, опа, — дебди у, — Собиржон ўлган эмас. Бўлмаса қорахат келарди. Ҳозир уруш, ўлганни ўлди деяверамиз. Алдаб ўтирмаймиз.

— Ахир Абдуқаюм айтди-ку!

— Уша Абдуқаюминг номаъқулни ебди, — жеркиб берибди военком, — боравер, Собиржон ўлган эмас.

Иккала аёл ҳанг-манг бўлиб қолибди. Аза очайлик деса, военком бундай деяпти, очмайлик деса, бу ёқда Абдуқаюм ака...

Абдуқаюм ака қишлоқда беш-ўн кун бўлгач, фронтга қайтибди. Худди шу кунларда Мосига дадамдан хат келибди. «Ҳозир Саратов шаҳрида госпиталда ётибман, — дейилган эди унда, — тез кунда соғайиб чиқсам керак».

Дадам 1942 йилнинг ёзида қишлоққа бир оёқлаб кириб келибди. Абдуқаюм ака эса урушни тугатиб қайтибди. Қишлоққа келибдию дадамнинг тирик эканлигини билгач, изза бўлганидан ўша кўниёқ бошқа областга кетиб қолибди. Орадан бирор йиллар ўтгач, дадам унга одам юборибди. «Қишлоққа қайтавер, оғайни, ахир бу ишни сен атай қилганинг йўқ-ку», — деб ёзибди у.

— Мен сендан жуда қаттиқ иззаман, — жавоб қайтарибди Абдуқаюм ака.

— Изза бўлсанг, бу муқаддас изза, — дебди дадам — ҳаммасига мана шу касофат уруш сабабчи.

Шундан сўнггина Абдуқаюм ака қишлоққа қайтибди. Иккала фронтдош кўзларида ёш билан қучоқ очиб кўришибдилар.

— Узим ҳам ўлганингга унча ишонавермаган эдим. Собиржон, — дебди Абдуқаюм ака, — аммо танинг хор бўлмади деб, онанг билан хотинингни кўнглини кўтариб қўймоқчи бўлгандим.

Дунёда ғаму ташвиш, қулфату надомат ўз ҳолича яшаркан, қувонч, ҳазил-ҳузул эса ўз ҳолича. Бири иккинчисига халақит бермас экан. Оғир йиллар, урушдан кейинги очарчилик, қийинчилик йиллари эди. Биз, жўжабирдай етти жон дадамнинг чойхонасида қолиб кетадиган яримта-юримта нон билан тирикчилик қилардик. Энам ва ойим кечки пайт атала қайнатардилар. Зоғора нон ёпишарди.

— Югур, маноми нонларни ўртоғинг Баттол ёки Гаджиникига олиб бориб бер. Эрталабдан бери туз тотгани йўқ, бечоралар.

Ҳа, оғир йиллар эди. Аммо шундай бўлса-да, ҳазил-мутойиба учун ҳам вақт, ҳам сабаб топиларкан.

ЕДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН Бир куни РайПОнинг раиси Мамасидиқ аканикидан одам келиб, тўйга айтиб кетди. Мамасидиқ ака дадамнинг энг яқин ўртоғи бўлиб, урушда чап кўзига осколга теккан, бир кўздан қолганди. Яқшанба куни тонг сахарда дадам мени уйғотди.

— Юр, ўғлим, бозорга бориб келамиз.

Кетдик. Қўй бозорда тумонат одам. Дадам ҳассаларини дўқиллатганча у қўй ёнидан бу қўй ёнига ўтади, уларни обдан кўздан кечиради. Аммо ҳеч кўнглига ёққанини тополмайди. Охири бозорком унинг ёнига келди. Нималарди деб шивирлашди. Сўнг ичак қотди қилиб кулишди. «Шундай қўй топсақ яхши бўларди, албатта», деди кулгидан ўзини зўрға тўхтатиб бозорком тоға. Аммо унақаси йўқда, сўнг бирдан нимадир хаёлига келди. «Биласанми, мана бундай...» Сўнг улар яна шивирлашдилар. Яна қотиб, қотиб кулдилар. «Тўғри, тўғри — деди дадам мўйлабини бураб, — бу гапни зап айтдингиз-да!»

Сўнг бозорком иккаласи бир қўйни танладилар-да, кўп савдолашиб ўтирмай, ипини менга тутқаздилар.

Уйга келдик. Қўшнимиз Маъруф ака ва дадам иккаласи, кула-кула, қўйнинг бир кўзини боши аралаш қора латта билан боғладилар. Мен ҳайрон, ҳеч нарсага тушунмайман. Сўнг тўйга жўнадик. Олдинда мен қўйни етаклаб кетаяпман, орқароқда кўлтиқтаёғини дўқиллатганча дадам. Ёнида эса урушда йўқотган оёғи ўрнига протез илдириб олган Маъруф ака.

Мамасидиқ аканинг уйи ёнида тумонат одам. Кимсан, РайПО раисининг тўйи. Мен қўйни етаклаб яқинлаша бошлаганим сари бирдан оломон орасида енгил шивир-шивир кўтарилди. Сўнг бу шивир-шивир аввал қиқир-қиқирга, сўнг кулгига, кейин эса қаҳқаҳага айланди. Ҳамма куларди: оқсоқоллар, ўсмирлар, ҳатто хотин-халаж ҳам. Фақат мен ҳеч нарсага тушунмасдим.

Бирдан ҳовлида Мамасидиқ ака кўринди. У ҳам аввалига кулиб юборди. Сўнг обрўни ерга урмай, кулгидан тўхтади. Келиб, қўйнинг ипини қўлимдан олди. Дарҳол унинг кўзидаги латтани ечиб юборди.

— Даданга айтиб қўй, болам, — деди у ҳамма эшитадиган қилиб, — ҳали қайтими бор бунинг, қайтиб бераман.

Шундан сўнггина мен қўйнинг кўзига латта боғланиши Мамасидиқ аканинг кўзига шама бўлиб, бу катталарнинг ўзига хос ҳазили эканлигини тушуниб етдим.

Айтиб берсам, бу ҳазилнинг ҳам қайтими кўп қизиқ бўлди. Кейинги баҳорга чиқиб бизнинг уйда ҳам тўй бўлиб қолди. Катта опани кўёвга узатдик. Бизнинг ҳовлига ҳам тумонат одам тўпланди. Бирдан ҳовлида дув кулги кўтарилди: Қарасам, РайПО ходимлари билан ҳовлимизга Мамасидиқ ака кириб келяпти. Олдинда кимдир етаклаб олган қўй ҳақкалаб-ҳақкалаб қадам ташляпти. Унинг орқа оёқларидан бири қизил латта билан боғлаб қўйилганди. Дарров тушундим. Бу дадамнинг оқсашига шама эди...

Мен ўша йили катталарнинг бу ажиб қилиқларига ҳайрон бўлардим. Ахир турмуш оғир, тирикчилик оғир. Шу ҳазил-ҳузуллар, чойхонани тўлдирадиган қаҳқаҳалар, аскиялар уларнинг юракларига қандай сиғаркин, дердим. Қиладиган бошқа ишлари йўқмикан — ўйланардим. Фақат йиллар ўтиб, камолот ёшига тўлгачгина аччиқ бир ҳақиқатни тушуниб етдим. Бу ҳазиллар, мўтойбалар, аскиялар ўша оғир йиллар қисмати бир оз енгиллатиш учун бир эрмак экан. Бири қўлидан, бири оёғидан ажралган мажруҳ кишилар учун мана шу ҳазил-ҳузуллардан ўзга қандай ҳам тасалли бўлиши мумкин эди ўшанда!

Йўқ, янглишибман. Яна бир тасалли бор эди. У ҳам бўлса қўшиқ. Юракдан олувчи, дилрабо қўшиқлар. Чойхонада чойхўрлар қамайиб қолганида дадам улкан беқатерадаги миҳга илиб қўйилган дуторни қўлга оларди-да, шўх-шўх черта бошларди.

**Менинг борар жойим ўшал Наманган,
Қиз боланг келади бўйнида маржон,
вой дод-а!..**

Қўшиқ, қўшиқ... Фарғона ҳақида гап кетганда қўшиқ ҳақида гапирмай бўлмайди. Чунки қўшиқ ҳар бир фарғоналикнинг бир умрлик ҳамроҳи.

Бир нарсага аминман. Куни бўйи жазирама иссиқда пахтасини парвариш қилиб қайтган йигитлар, қизлар давра атрофида бир марта ўйин тушсалар, бир марта ҳазил қилиб қўшиқ айтсалар ёки тингласалар, бутун чарчоқлари бир зумда ёзилиб кетади. Қўшиқ — ҳалқ учун маънавий мадад, куч-қувват, яхши кайфият манбаи.

ЕДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН Марғилоннинг сўлим оқшомларидан бирида қадрдон дўстимизникида улфати чор суҳбати куриб қолдик. Дўстимизнинг отаси — нуруний оқсоқол узум ишқомлари остидаги сўрида ёнбошлаб ётарди. Биз аслида ўша кишини йўқлаб қўйиш учун келган эдик: у аллақанча вақтдан бери қаттиқ касал эди.

Бирдан радиодан Юнус Ражабий ижросида, фақатгина шу ҳофиз ўзига хос оҳангда ижро эта оладиган «Қорақўзим» янграб қолди. Қўшиқнинг кўзга кўринмас майин тўлқинлари боғ-роғлар оралаб узоқ-узоқларга тарқалар, юрак-юракларга кириб борарди. Сўрида ётган бемор бирдан сергакланди. Аста бошини кўтарди. Кўзларидан икки томчи ёш думалаб, ажин босган юзларига тушди. У ўғлини астагина ёнига чақирди-да, қулоғига бир нарсалар деб шивирлади. Уғил отасига маъъс тикилди. «Хўп» ишорасини билдирди.

— Нима деяптилар отахон? — қизиқсиндик биз.

— Сўнги соатим етиб келганида маня шу қўшиқни куйлаб туришин, деяпти, — жавоб қилди ўғил, — агар шу қўшиқни эшитсам, ҳаётим бир неча дақиқага чўзилади, деяптилар...

...Энам ҳамиша бир гапни такрорларди:

— Қўшиқни севган одам яхши одам бўлади. Қалби покиза, дилкаш, меҳрибон, кўнгилчан, ориятли, олижаноб мард одам бўлади.

Халқимиз кўп ориятли халқ. Менга кимдир ғалати бир гапни айтиб берган эди: гўё ОРИЯТ сўзи ОР ва УЯТ сўзларининг йиғиндисидан келиб чиққан эмиш. Булса бордир. Бу ўринда фарғоналиклар характерини тўлароқ очиб кўрсатиш учун орият ҳақида бир неча ҳикоя сўзлаб беришга жазм этдим.

БИРИНЧИ ҲИКОЯ Чўл районига командировкага келдим. Райкомнинг биринчи секретари илиқ кутиб олди. Чекка совхозлардан бирига боришимиз керак эди. У совхозга кўнғироқ қилди. Трубкани кимдир кўтарди.

— Директор қани? — сўради райком секретари.

— Директор далага чиқиб кетган эди, — жавоб қилди қандайдир йигит. — Дарҳол топиш керак, — давом этди райком секретари. — Оёғингни кўлингга олгин-да, чоп, изла. Газетадан мухбир бор. Тезда идорага етиб келсин.

Райком секретари, чўл одами эмасми, бу гапларни бир оз дағалроқ овоз билан айтди. Трубкадан овоз хийла вақт жавоб бермади.

— Тушундингми деяпман сенга?

— Тушунишга-ку, тушундим, — деди ниҳоят ҳалиги овоз, — аммо сиз кимсиз ўзи? Нега бунчалар дўқ қилиб гапирасиз?

— Мен райком секретари бўламан.

— Сиз секретарь бўлсангиз, ака, мен ҳам секретарман. Ҳар биримиз ўзимизга секретарь. Аммо дўқ қилиб гапириш учун бизга ҳеч ким ҳуқуқ берган эмас.

Трубкадан «тут-тут» товуши янгради.

— Вой, ғаламис-эй, — таъби хира бўлди райкомнинг, — қани кетдик. Бориб келайлик-чи, ким экан у ўзи.

Бир соатдан сўнг совхозга келдик. Қарасак, телефон ёнида ёшгина йигит ўтирибди. Айтганича бор: у ҳам секретарь, яъни совхознинг секретари экан... Куни кеча армиядан келибди. Уни кўриб, райком секретари кулиб юборди.

— Ҳали гап қайтарган сенмидинг?

— Ҳа, мен, — деди йигит жиддий. Ҳатто кўзини ерга ҳам қадамади.

Секретарь унинг елкасига қоқди.

— Ҳамиша шундай тўғрисўз бўл. Сен менга ёқдинг. Аммо директорингни излаб топишга тўғри келади, ука!

Йигит чиқиб кетгач, у деди:

— Бу йигит менга жиддий сабоқ берди. Бир гапи билан кўзимни очиб қўйди. Ўз кадр-қимматини биладиган, ориятли одам чиқади ундан...

ИККИНЧИ ҲИКОЯ Мен орият ҳиссини илк бор жуда ёшлигимда ҳис қилган эдим.

...Моси қишлоғида қабристонлар кўп. Аммо улардан бири мен учун кўпдан азиз ва қадрли. Чунки, Қўйиариқ маҳалласидаги хилват бир қабристонда менинг бош ҳарф билан ёзиладиган Дўстим ётибди.

Ғуломжон тирик бўлганида ҳозир навқирон 45 ёшга тўларди. Афсус, шу кунларга етиб келолмади. У роса йигирма беш ёшида вафот этди.

Билолмадим, қайси синфда ўқирдик. Арифметикадан тинмай машқ қилишимиз ҳануз ёдимда. Оғир кунлар эди, аммо ўйимизда ҳамиша ярим тўғрам-бир тўғрам нон топиларди.

Ҳар кеч синфдошим, паст бўйли, ақлли кўзлари ҳамиша жавдираб турадиган Ғуломжон бизникига келарди. Иккаламиз иссиқ сандалга мук тушганча дарс тайёрлардик. Арифметиканинг қийин масаларини бирга ҳал қилардик. Шеърлар битардик. Кўрган киноларимиз, ўқиган китобларимиз тўғрисида баҳслашардик.

Кунларнинг бирида у менинг ёнимга дарс тайёрлагани чиқди. Кўзлари қандайдир бошқароқ, ғамгинроқ боқарди. «Ҳа, нима бўлди сенга?» дея сўрадим. «Ҳеч нима» деди у одатдагича.

Орадан ярим соат ўтди, бир соатми — билмайман. Қўққисдан у кўзларини юмди-да, шилқ ётиб тўшакка қулади. «Вой, нима бўлди сенга, ўртоқ?» дедим унга

ёпишиб. Аммо у кўзларини очмади. Оғир-оғир хансирарди. Дарҳол кўча бошига, ўқитувчи Вера холаникига югурдим. Унинг уйида телефон бўларди.

Орадан ярим соатлар ўтгач, «тез ёрдам»ни чақириб қайтиб келсам, Фуломжоннинг боши устида ойиси йиғлаб ўтирибди.

— Мен ҳеч нима деганим йўқ, хола, — сўз қотдим йиғи аралаш, — уришганимиз ҳам йўқ, хола, жанжаллашганимиз ҳам. Фақат арифметикадан масала ечамиз, деб бир оз тортишдик.

— Эҳ, болам, — сўз қотди Фуломжоннинг онаси уҳ тортиб, — бу сафар у сенинг ёнингга масала ечиш учун эмас, бошқа бир иш билан чиққанди.

Сўнг кўзига ёш олди-да, сўзида давом этди.

— Биласанми, болам, бугун уйда нон тугаб қолган эди. Фуломжон бўлса ўртоғимникида албатта нон бўлади, деб катта умид билан чиқиб кетганди ёнингга.

«Мен аҳмоқ, мен ношуд, — ўйладим ўзимча, — наҳотки Фуломжоннинг олдига икки тўғрам нон қўйиш хаёлимга келмапти-я! Ахир уйда қаттиқ бўлса ҳам нон бор эди-ку!

Уч кундан кейин бутун синф билан Фуломжонни кўргани касалхонага бордик. Унинг ранги докадек оппоқ эди.

— Нега энди ушанда айтмадинг? — хафа бўлдим мен, — ахир уйда нон бор эди!

— Орият қилдим, дўстим — жавоб берди у ҳорғин овоз билан.

УЧИНЧИ ҲИКОЯ Хурбобо деган танишимнинг Нурбобо деган ювошгина жияни бор эди. Нурбобо етимча бўлиб, мана шу тоғасидан бошқа ҳеч кими йўқ эди. Мўмин-қобил, уйланмаган йигит эди у. Нурбобони шу ердаги колхоз раиси жуда яхши кўрарди. Яхши кўрганлиги шу даражага бориб етдики, раис яккаю ягона, гўзал, бироқ бир оз тантик эрка қизини мана шу Нурбобога бермоқчи бўлиб қолди. «Раис бобо маладес, — дейишди баъзилар, — ўзи шундай катта одам бўла туриб, қизини оддий бир шофёрга беряпти...» Бошқалар эса ўзгача фикр қилишди: «Бир балоси бўлмаса шудгорда қўйруқ на қилур...»

Нурбобо ҳам экспедитор тоғасининг гапидан чиқолмай, уйланишга кўнди. «Кувимиз томондан ҳеч нарса керак эмас», — деди раис ва айтганини қилди. Каттагина бир ҳовли, «Жигули» машинаси ҳам берди кувёв-қаллиқ учун.

Данғиллама тўй бўлди. Бир-икки ойдан кейин раис бува бир куни эрталаб не кўз билан кўрсинки, уйининг очиқ дарвозасидан ўзи куёвига совға қилган «Жигули» кириб келаётган эмиш. Рулида ҳеч ким йўқ. «Жигули» секин юриб келиб ҳовли ўртасидаги симёғочга тақ этиб урилибди. Раис келиб қараса, кабина ичида бир хат турган эмиш. «Раис ота, — деб ёзибди куёв, — кечирасиз-у, аммо қизингиз эртапишар хилидан чиқиб қолди. Қорнида ҳомиласи билан олгани фақат сигир яхши... Тўғри, менинг ўз уйим, машинам йўқ, пулим ҳам йўқ... Аммо ориятим бор. Машинангиз ҳам ўзингизга, ҳовлингиз ҳам, қизингиз ҳам. Хафа бўлманг-у, аммо бу номерингиз ўтмади.»

ТЎРТИНЧИ ҲИКОЯ Бу ҳикояни менга Бешарикдаги бир танишим гапириб берди. Кунлардан бирида Ҳусниддин деган одамнинг уйига ўт кетибди. У «Уйимда қизим қолди», дея чинқира бошлабди. Гўзал, бўйига етган қизи бор экан унинг. Ҳусниддиннинг бир том қўшнисининг ўғли Нуриддин яқинда армиядан келган экан. Уша йигит дарҳол ўзини ўтга урибди. Костюми ёнган ҳолда у қизни оловдан олиб чиқибди. «Биз сендан бир умр қарздормиз», дебди қизнинг отаси йигитга.

Нуриддин сўраб ўтирмай ўзини ўтга ташлаганининг ҳам сабаби бор экан. Солдат йигит икки йил давомида бу қиз билан хат олишиб юраркан. Қиз соғайиб чиқибди. Бир неча ой ўтгач, Нуриддинни уйлантирмоқчи бўлибдилар. Йигит ўз кўнглидагини айтибди. «Шундай ва шундай, уйлансам фақат қўшнимизнинг қизига уйланаман.» Йигитнинг отаси чуқур ўйга толибди.

— Ёмон иш бўлади, ўғлим, — дебди у, — энди биз Ҳусниддиндан қизини сўратсак, худди қарзимизни қистаётгандек бўламиз... У қизини бизга берган тақдирда ҳам худди сенинг қилган хизматларинг учун, бизнинг юзимиздан ўтолмай бераётгандек бўлади. Қўй, ўғлим, қишлоғимизда қиз кўп. Бошқа биронтасини танлайқол. Чунки бу жуда нозик масала. Мен унга қизингни бер дегани орият қиламан.

Хайрият, бу гап яхши одамларнинг қулоғига тушди. Улар иккала қўшнининг қўйнига қўл солиб кўриб, ёшлар бахтга эришишларига сабабчи бўлибдилар.

БЕШИНЧИ ҲИКОЯ Бу ҳикояни менга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, машҳур механизатор Ҳафиз Полвонов сўзлаб берганди.

— Қирчиллама қирқ ёшлардаги пайтим эди. Ўз қишлоғимда, Марҳаматда механизаторлик қилардим. Мен ҳақимда газеталарда ёзишарди. Телевидениеда кўрсатишарди тез-тез. Умуман, роса «гумбурлаган» даврим эди.

Кунлардан бирида катта ўғлимни ўқишга, Тошкентга кузатиб қўйиш учун

Андижонга бордим. Уни поездга чиқариб, машинам ёнига қайтиб келсам, нотаниш икки киши турибди. Негадир чор-атрофга олазрак назар ташлашади.

— Жон ака, — деди бири ялиниб, — бошимизга иш тушиб қолди. Зудлик билан бизни манзилимизга элтиб қўймасангиз бўлмайди. Онамиз қаттиқ бетоб бўлиб ётибдилар экан.

— Э, йўқ, — кўнмадим мен, — боролмайман. Ишим жуда зарур. Ҳали Марғилонга қайтиб кетишим керак.

— Сизнинг ҳам онангиз бордир, — илтижо қилди ҳалигилардан бири. — Бизни шундай ташлайсизу қайтаверасиз.

У десам у деди, бу десам бу. Умуман ҳеч қўйишмади. Одамгарчиликни, инсоннинг инсонга дўст эканлигини, умуман коммунистик ахлоқ кодексининг ҳамма бобларини эслатишди. Бирининг кўзидан ёш ҳам чиқиб кетгандай бўлди.

Кўнглимининг бўшлиги курсин! Ун-ўн беш минутлар ўтгач, йўлга чиқдим. Менинг у ерга биринчи боришим эди. «Юраверинг, ўзимиз йўл кўрсатамиз» — дейишди ҳалигилар. Аввал пичир-пичир қилишиб, сўнг эса овозларини баралла қўйиб гаплашиб кетдилар. «Тбилиси», «Москва», «Ленинград» сўзлари элас-элас қулоғимга чалинарди. «Яхши гилам, катта гилам» сўзларини ҳам эшитгандай бўлдим. Бирдан иккаласи ҳиринглашиб кулиша бошлади. «Ие, онаси оғир ётган одамлар ҳам шунчалик хушчақчақ бўладими?» деган хаёлга бордим.

Икки соатлардан сўнг йўловчилар айтган манзилга етиб келдик. Узун-узун жинкўчалар бўйлаб юриб, қўш дарвозали бир уй ёнида тўхтадик.

— Энди, меҳмон, бағажнигингизни бир очиб юборасиз-да! — деб қолди ҳалигилардан турки совуқроғи.

Ҳеч нарсани тушунолмамай қолдим.

— Менинг бағажнигимда сизларнинг нима ишларинг бор?

— Энди, ўзингиздан ўтар гап йўқ, — давом этди у пинагини бузмай, — ҳали Андижон вокзалида милициядан қочиб, бир-иккита гиламни бағажнигингизга солиб қўйгандик.

— Ахир қандай очдинглар уни? — сўрадим.

— Қизиқсиз-а, бизнинг қўлга тушгандан сўнг очилмайдиган нарса йўқ.

Шундагина мен ашаддий чайқовчиларга хизмат қилаётганимни пайқадим.

Ҳалиги иккови чироқ ёруғида бағажнигимдан қўша-қўша гиламларни олиб, уйга ташир эканлар, ёнимга 12—13 ёшлардаги бола пилдираб келиб қолди.

— Жияним, катта бувинг оғир касал бўлиб ётгани йўқми? — ҳар эҳтимолга қарши сўрадим.

— Нима деяпсиз, — ажабланди бола, — катта бувим аллақачонлар ўтиб кетганлар. Мен ҳатто эслолмайман ҳам.

Бирдан дарвоза каттароқ очилди-да, юзимга чироқ шуъласи тегди.

— Ие, тоға, сиз Ҳафиз Полвоновсиз-ку! — қичқириб юборди бола ажабланиб, — машҳур механизаторлар ҳам киракашлик қиларканми-а!

Ер ёрилмади, кириб кетмадим.

— Йўға, жияним, — дедим шоша-пиша, — мени бировга ўхшатдинг чамаси.

— Қўйинг-қўйинг, — деди бола ишонч билан, — сиз ўша Ҳафиз Полвоновсиз. Бурнингиздан танийман. Уч кун аввал ҳам телевизорда чиқдингиз.

Ҳалиги икковининг бири менга ажабланиб, бири гумонсираб қараб қолди. Қайсинисидир қўлимга эллик сўмлик тутқазди. Нопок бир нарсани ушлаб олгандай, ғижимлаганча отиб юбордим. Ушанда ўн уч яшар боланинг сўзларидан биринчи марта қаттиқ Орият қилган эдим.

ОЛТИНЧИ ҲИКОЯ Фарғона ҳақида гап кетар экан, Юсуфжон қизиқ тўғрисида бир шингил айтмай бўлмайди, албатта.

Юсуфжон ака бир куни Тошкентдан Марғилонга келаётса, ҳамкупеси, ўттиз ёшлардаги, тилла тишлари ярақлаган йигит ундан сўраб қолибди.

— Нима иш қиласиз, тоға? Касбингиз нима ўзи?

— Қизиқчман, — жавоб берибди Юсуфжон ака, — шундай, дам-бадам одамларни қулдириб, кайфиятини кўтариб юраман.

— Пфу! — бурнини жийирибди ҳалиги йигит, — шу ҳам эркак кишига хос иш бўлди-ми? Бу касбингиздан орият қилмайсизми, тоға?

Юсуфжон ака жим қолибди. Тарақа-туруқ билан поезд тонготарда Марғилонга кириб борибди. Юсуфжон ака тушиб, машҳур Марғилон бозорига йўл олибди.

Бозор олағовур, ит эгасини танимас эмиш. Бир пайт Юсуфжон ака атлас сотилаётган бурчакка ўтса, ҳалиги ҳамкупе бўлган йигит билагига бир кийим атласни ташлаб олганча, хўрозникидай чийилдоқ овоз билан қичқираётибди экан:

— Келиб қолинг, бир кийими юз сўм! Қиммат эмас, юз сўм, холос.

У Юсуфжон акани кўриб қолибди-да, эски танишларидай кўз қисибди.

— Ҳорманг, тоға! Сиз ҳам кирибсиз-да бозорга-а?

Юсуфжон ака чўнтагидан бир даста пул чиқарибди. Юз эллик сўмни санабди.
— Мана, жияним, — дебди у, — бир кийимлик атласингга юз сўм эмас, юз эллик сўм олгин-у, аммо биронбир жойда зинҳор Орият ҳақида гап очмагин!

ЕТТИНЧИ ҲИКОЯ Арслонбоб қишлоғида Мадаминжон ака исмли меҳмондўст одам яшайди. У кишининг ҳовлисига кунлардан бирида водийдан тўртта меҳмон келиб қолибди. Ҳар сафаргидек, уй эгаси уларни ёнғоқ дарахти остига тўшалган кўрпачаларга таклиф қилиб, ёнбошларига ёстиқ қўйибди. Энди зиёфат бошланган экан ҳамки, ёмғир шивалай бошлабди. Айтиб ўтиш керак: Арслонбоб ҳавоси — Астробод ҳавоси. Бу ерда ҳар куни йилнинг тўрт фаслини кузатиш мумкин. Шапалоқдай булут келса ҳам ёмғир бўлиб ёғиб кетаверади.

— Хотин, сандиқдан тўртта тўн олиб чиқ, — дебди меҳмон. Уй бекаси тўйга атаб тўплаётган тўнларидан тўрттасини олиб чиқибди. Мадаминжон ака «Меҳмонлар ёмғирда ивиб қолишмасин», деган ўйда тўнларни уларнинг елкарига ташлаб қўйибди.

Бир-икки соат ўтиб, зиёфат охирлай бошлагач, меҳмонлар «кетамиз»га тушиб қолишибди. Уринларидан туришибди. Ҳар бир ўзбек яхши биладикки, энг қадрдон меҳмонга тўн кийдирилади. Меҳмонлар ҳам «Мадаминжон ака бизга тўн кийдириб, жуда ҳурматимизни ошириб юборди-да, ҳа, майли» дейишибди-да, тўнларни кўлтиқча, уриб, раҳмат айтишганча машиналарига ўтиришибди. Мадаминжон ака индаёлмай қолибди...

Меҳмонлар кетишгач, ўн минутлар чамаси ўйлаб туриб, ўғлини чақирибди.

— Холдор! Машинани олиб чиқ!

Ўзи бориб, яна сандиқча кўл тиқибди. Ундан тўртта белбоғ ва тўртта дўппи олибди.

— Ҳайда, Холдор, — дебди у, — меҳмонларга тўн кийдирибмизу дўппи билан белбоғни унутибмиз.

Улар меҳмонларни хийла пастда, Чорбоғ қишлоғида қувиб етибдилар.

— Кечирасизлар, — дебди Мадаминжон ака улар тўхташгач, — эсим қурсин менинг. Склероз деган касалга дуч келганман. Мана бу дўппилар билан белбоғларни унутибмиз-ку!

Шундан сўнггина кўнгли жойига тушиб, орқага қайтибди.

ЕН ДАФТАРДАГИ ЕЗУВЛАРДАН Мирзачўлнинг қоқ марказида, Оқ олтин районида «Фарғона» агросаноат бирлашмаси бор. Унга, мана йигирма йилдики, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Собиржон ака Сиддиқов раҳбарлик қилиб келади. У ҳозир бутун Ўзбекистонга таниқли пахтакор. Собиржон ака бошлиқ агросаноат бирлашмаси йилига 30 минг тонна пахта етиштиради. Бир хиллар бирлашма бош директорининг бу ерларга келиб қолишига унинг қайсарлиги сабаб бўлган, дейишса, бошқалар, «бир сўзлилиги, принципааллиги» дейишади.

...Ушанда, йигирма беш йиллар аввал у институтни битириб, энди мустақил иш бошлаган йигит эди. Ўзининг она юрти — Балиқчи районидаги Чинобод қишлоғида, колхозда участка агрономи бўлиб ишларди. Тиришқоқ эди, абжир эди. Ўз ишини яхши биларди.

Кунлардан бирида унинг участкасига районнинг каттаси келиб қолди.

— Мана бу майдонга зудлик билан сув очиш керак, — кўрсатма берди у қирқ гектарли картани кўрсатиб.

— Сувга ҳали бир оз эрта, — жавоб берди участка агрономи, — яна бирор ҳафталардан сўнг айна пайти бўлади.

— Сен, оғайни, озроқ гапиргин-да, кўпроқ ишлагин, — насиҳатомуз деди районнинг каттаси.

— Мен пахтазорда туғилган болаларданман, ака, — бўш келмади Собиржон, — ҳосил учун агроном ҳам жавоб беради. Бир оз ўзимизга ҳам қўйиб беринг-да!

— Мабодо эрталабгача сув очмасанг, ишдан бўшайсан, — деди қатъий қилиб катта. Сўнг шофёрига буйруқ берди: «Ҳайда!»

Аммо эртасига келиб қараса, сув қўйилмабди.

— Сен бола, бугундан бошлаб ишдан бўшадинг, — деди районнинг каттаси. Кейин эса колхоз раисига кўрсатма берди. — Бригадир қилиб қўйинг. Ишласин. Ишламаса кўрамиз. Энг ёмон бир бригадага жўнатинг буни!

Собиржон ҳам «майли» деди. Қолоқ бригадага борди. Жонини жабборга бериб ишлади. Аммо кайфиятини туширмади. Ҳатто кечалари кўшиқни ванг қўйиб, ғўзаларга ўзи сув тарарди. Кунлардан бирида ҳалиги катта бу ерга ҳам келиб қолди.

— Хўш, қайсар, қандайсан? — деди у салом-алик ҳам йўқ. — Культивацияни бошламабсан-ку ҳали?

— Бир оз вақт бор, — жавоб берди бригадир, — ер етилгани йўқ.

— Яна ҳам айтганни қилмайсанми?

— Нега энди? Қиламан. Фақат айтганингиз тўғри бўлса.

Районнинг каттаси баттар дарғазаб бўлди.

— Бу бебошга звено беринг, — деди у колхоз раисига, — бригадирликка ҳали бир оз хом кўринади.

Аммо Собиржон звено бошлиғи бўлиб турганда ҳам ҳеч кимдан сўраб ўтирмай, чеканкани бошлаб юборди. Бундан хабар топган «катта» ўзини қўярга жой тополмай қолди:

— Яна ўзбошимчалик қиялпсанми? Нега сўрамадинг бир оғиз?

— Ака, — деди Собиржон, — менга ерни кўрсатдингиз. Шу звенога раҳбар қилиб тайинладингиз. Ишляпман. Айтган ўттиз беш центнерингизни йғиштириб бераман. Мендан ҳосилни кутиб олаверинг.

— Сен бебош, звеновойликдан ҳам бўшадинг, — дағдаға қилди районнинг каттаси. — Энди, бугундан бошлаб оддий кетмончи бўлиб ишлайсан. Хоҳласанг шу.

— Хоҳламасам-чи?

— Тўрт томонинг қибла!

Бу жанжалга колхоз раиси қўшилди.

— Сен, иним, бир оз синиқ бўлгин-да! — насиҳат қилди у Собиржонга, — ўзингдан катта бир нима деяётганда қулоқ сол. Мабодо кўмирни оқ деса, сен ҳам оқ де, сутни қора деса, сен ҳам қора де. Ана шундагина одам бўласан.

— Йўқ, асло, — жавоб қилди Собиржон, — кўмир ҳамиша қора, сут эса ҳамиша оқ бўлади.

У олий маълумоти билан оддий кетмончи бўлиб ишлашни ўзига эп кўрмади. Чопонни елкасига ташлаганча Мирзачўлга йўл олди.

Бу ерга келиб, ишни оддий бригадирликдан бошлади. Кейинроқ бўлим бошқарувчиси қилиб кўтардилар уни. Аммо ишлари бирдан юришиб кетавермади. Янги ер ҳали оч, ишчи кучи кам, сув оз эди. Икки-уч йилдан кейин, кунлардан бирида у қариндош-уруғини йўқлагани Чинободга келди. Қўшниси тўй қилаётган экан. Ёнида бир неча чўлқувар оғайнилари билан тўйга кириб келди. Қараса, тўридаги сўрида савлат тўкиб, ҳалиги районнинг каттаси ўтирарди. Атрофида беш-ўнта лаганбардори пилдираб юрибди. Улар орасида колхоз раиси ҳам бор. Улар чўлқуварларни кўриб, ўзларича пичир-пичир қилиб олдилар-да, хохолаб кулишдилар. Районнинг каттаси баланд овоз билан сўради:

— Хўш, қайсар Собиржон! Чўлқуварликни тузини тотиб, энди бурнингга сув киргандир? Ўзга юртда шоҳ бўлгунча ўз элингда гадо бўл, деганлар. Мана, колхозингнинг раиси сўраб кўрингчи деяпти: кўмир оқ бўларканми ёки қора?

Собиржон унинг кўзига тик қаради. Ҳатто қошлари ҳам чимирилмади:

— Кўмир доимо қора бўлади, сут эса ҳамиша оқ.

Орадан йиллар ўтди. Мирзачўл деҳқонлар учун ўзининг сахий бағрини очди. Собиржон Сиддиқов бу вақтга келиб, чўлда ташкил этилган «Фарғона» совхозига директорлик қиларди. Унинг изидан бу ерга жуда кўп чинободликлар кўчиб келишди. Йиллар ўтган сайин пахтадан мўл ҳосил етиштира бошланди. Кўп ўтмай, меҳнатдаги улкан муваффақиятлари учун Собиржон Сиддиқовга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди.

Етмишинчи йилларнинг бошида Мирзачўлда пахта жуда мўл бўлди. Собиржон Сиддиқовнинг совхози планни ошириб бажарди. Бироқ далаларда ҳосил ҳали кўп эди. Уни териб олиш учун ишчи кучи етишмасди.

Худди шу кунларда директор бир пайт қараса, совхозга йигирмадан ортиқ юк машинаси кириб келяпти. Ҳаммасида Андижон номери. Олдинда — қора «Волга». Ундан ҳов ўша — районнинг ўн беш йил илгариги каттаси ва ўша пайтдаги колхоз раиси тушдилар. Собиржон ака меҳмонларни илтифот билан кутиб олди. Сир бой бермади. Меҳмонхонага бошлади. Шу ердагина келган меҳмонлар қизариб-бўзариб юракларидеги дардларини айтишди.

Бу вақтга келиб районнинг аввалги каттаси колхоз раиси, раис эса бригадир бўлиб қолишган экан. Андижонда ўша йили пахта яхши бўлмади. Районнинг янги каттаси колхоз раисини чақириб, шундай дебди.

— Планни бажарасиз. Агар бажармасангиз ташкилий чора кўришга мажбурмиз. Машиналарингизни олинг, одамларингизни олинг. Қаерга бориб пахта териб келсангиз — ўзингизнинг ишингиз.

Улар «Нима қилганда ҳам Собиржон ўзимизнинг одам» дея бу ёққа йўл олишибди...

— Жуда яхши бўлибди-да, — деди Сиддиқов ва меҳмонларга қўлидан келган илтифотини кўрсатди. Ўз одамларини ҳам тўплаб, меҳмонларга ёрдам беришга чорлади. Бир ҳафта деганда чинободликлар пахтазор оралаб юриб, олтмиш тоннага яқин пахта теришди. Йигирматадан ортиқ юк машинага босишди. Чинободнинг собиқ каттаси ва бригадир Собиржон Сиддиқов билан минг тавозе

ила хўшлашдилар. Директор уларнинг «Волга»сига чўлда етиштирилган, оғирлиги 60 килограмми тарвузи юклаб қўйди.

— Ҳамқишлоқлар билан баҳам кўрарсизлар.

— Яхшилингингизни ҳеч қачон унутмаймиз, — дейишди меҳмонлар, — чинободликларга сизнинг номингиздан нима деб кўяйлик?

— Каттадан-катта салом айтинглар, — жавоб қилди Собиржон Сиддиқов, сўнгра бир гап қўшиб қўйишдан ўзини тутолмай қолди: — яна айтиб қўйингки, кўмир ҳамиша қора, сут эса ҳамиша оқ бўлади...

ТАНИШИМНИНГ СЎЗЛАБ БЕРГАНЛАРИ «Биз, бир гуруҳ туристлар, Истамбулнинг гавжум бозорини оралаб юрибмиз. Қий-чўв, шовқин-сурон, қулоқлар батанга келган. Бозорда жондан бошқа ҳамма нарса бор. Расталар оралаб юрибмиз-у, чап томонда кимнингдир найзадек назари менга қадалиб турганини сездим. Янглишмаган эканман. Беш минутлардан сўнг, бозордан чиқаверишимизда узун бўй, башанг кийинган, қўлига ялтироқ ҳасса ушлаган одам рўпарамиздан чиқди.

— Афандилар, — мурожаат қилди у бизга соф ўзбек тилида, — ораларингизда Фарғона юртидан борми?

— Ҳа, — дедим, — мана мен борман.

— Яқин ўртада, Шаҳрихонда бўлганмисиз? — сўради у кўзлари чақнаб.

— Бўлганмисиз дейишингизни ўзи ғалати, — жавоб қилдим, — мен Шаҳрихоннинг ўзиданман.

— Шундай денг, — у ўйланиб қолди, сўнг сўз қотди: — Н.нинг бирорта авлодини танийсизми?

Ҳамсуҳбатим революциядан аввал яшаган машҳур бир заргар ҳақида гапираётган эди.

— У одам аллақачонлар ўтиб кетган-ку?

— Тўғри, — деди ҳалиги одам. — Мен ўша кишининг набираси бўламан. Ёшлигимда отам мени ўзлари билан бирга олиб, бу ёқларга келиб қолган экан.

Сўнг, биз сўрамасак ҳам ҳалиги одам ўзи тўғрисида сўзлай кетди:

— Кечирасиз, — сўз қотдим мен соатимга тикилиб, — биз шошиляпмиз, пароходимизнинг жўнаш вақти яқинлашяпти.

— Сизнинг бир дақиқа вақтингизни оламан, афандим, — четга имлади у мени. Сўнг ялинган овозда сўз қотди: — Хоҳласангиз, сизнинг ҳузурингизда тиз чўкишга тайёрман. Битта илтимосим бор. Фақат йўқ деманг. Йўқ демасликка сўз беринг.

— Аввало эшитайлик, — дедим мен, — қандай илтимос экан у?

— Ана шу бошингиздаги дўппини менга совға қилинг. Утинаман, ялинаман. Бошимда Фарғонада тикилган ўзбек дўпписи йўқ.

Унинг кўзларига диққат билан тикилдим. На афсус, на надомат кўрдим унда. Фақат бир хоҳиш — бошида ўзбек дўпписини кийиб юриш хоҳиши бор эди, холос. Бир ўй ялт этиб чақнади миямда: «Дунёда ўзбеклар кўп, аммо Ўзбекистон яққаю ягона»...

— Ўзбекман деяпсиз, — сўз қотдим ниҳоят, — демак, удумларимизни яхши билишингиз керак. Ўзбеклар ҳеч қачон ўз бошидаги дўпписини бировга совға қилиб бермайдилар. Авф этинг, афандим!

Олтмишинчи йилларнинг бошларида ҳарбий хизматда юрар эканман, шоир Миртемирнинг машҳур «Қорақалпоқ дафтари» туркум шеърларини ўқидим. Жуда ҳаяжонландим. Қалин қарагайзорлар орасида кўм-кўк майсага бош қўйганча, паға паға булутлар оҳиста сузиб юрган кулранг осмонга тикилиб, Миртемирга қасида тариқасида бир шеър битдим.

— Нималар ёзаяпсиз? — сўраб қолган эди ўшанда қуролдош дўстим Саша Гейко.

— Шеър. Она юртим, Фарғонам ҳақида.

— Жуда гўзалми сенинг Фарғонанг?

— Жуда-жуда. Айниқса кечалари! Сўлим Фарғона кечалари!

— Ҳатто Украина кечасидан ҳам гўзалми?

— Биласанми, оғайни, ўзбекнинг мақоли бор. «Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига». Тўғри, мен Гоголнинг машҳур «Украина кечаси»ни ўқиб, ғоят таъсирланганман. Сенинг юртингга ғойибдан мафтун бўлганман. Аммо, ишон, Фарғона кечаси ҳам ундан асло қолишмайди.

Ушанда мен Фарғона кечаси ҳақида бир нарса қоралаб, Сашага ўқиб берган эдим. Шу нарсани яқинда қоғозларим орасидан топиб олдим.

«Дўстим Саша!

Сен менга Украина кечаси ҳақида жуда мароқли қилиб сўзлаб бердинг. Энди мен сендан қарздор бўлиб қолдим. Кел, шунинг учун ҳам иккаламиз Фарғонанинг жаннат кечасига бир саёҳат қилайлик.

Қуёшнинг олтин косаси уфққа бош қўяётган пайт, яъни кундуз билан туннинг учрашиш нуқтаси ҳамма ерда бир хил гўзал бўлса керак. Аммо биздагиси бошқачароқ кўринади кўзларимга. Қуёш ҳов анави тоғ чўққиларига, гўё хайрлашаётгандек, бир зум бош қўйиб ётади. Дарахт шохлари, қирмизи қирлар устига, оппоқ булутлар қирғоғига сўнги қонранг ёғдуларини сочади-да, ўзининг тугалмас, абадий йўлида давом этиш учун чўққи ортида кўздан йўқолади.

Тоғ бағридаги ҳув оқиш туманни кўряпсанми? У куни бўйи водийдан кўтарилган енгил буғлар. Оқшом тушгач, у далалар узра кўкиш туман тарзида чўзилиб ётади.

Саша, мен сени шаҳар шовқин-суронига эмас, қишлоқнинг улуғвор, латофатли жимжитлигига бошлайман.

Оқшом ғира-шираси. Колхозчи йигит-қизлар даладан қайтмоқдалар. Кенг, бироқ эгри-бугри кўчаларда ўлан ва лапар овозлари янграйди. Йигитлар ва қизлар шўх-шўх қўшиқлар айтишда мусобақа қилмоқдалар. Кимдир най чалиб, уларга жўр бўлмоқда. Ҳов анави бошланг йигитни кўрдингми? Қара, кўзлари чўғдай ёниб, ҳар ён термулади. У кўш дарвозали уй ёнидан ўтиб боряпти ундан кўз узолмайди. Мабодо бир оз кутиб турсак, оқшом ғира-шираси қуюқлашгач, шу дарвоза очилгани унинг ёнида жажжигина укасини кўтарган, икки ўрим сочини кўкси узра ташлаган бир қиз пайдо бўлганини кўрамиз. Қўй, яхшиси уларни уялтирмайлик.

Мана бу катта йўл далага олиб чиқади. Юр, кетдик. Қишлоқ орқада қолди. Биз сўқмоқ бўйлаб кетяпмиз. Чапда кенг буғдойзор. Ўнгда эса пахтазор. Кел, анави шивирлаб оқаётган ариқ лабидаги майсазорда бирпас ёнбошлаб ётайлик. Сен эрта унган майсанинг ҳидини яхши кўрасанми? Мен — жуда ҳам. Болалик йилларимда сигиримизни қирда ўтлатаётиб, ўша майсаларга ёнбошлаганча ҳидини туйишни яхши кўрардим.

Пирр... пирр... Бошимиз устида тўрғайлар учиб юрибди. Қара, шарқда, уфқдаги тоғ чўққиси ортидан улкан ой ўзгача бир виқор билан кўтарилиб келмоқда. Бирдан ҳаммаёқ сўтдай ойдин бўлиб кетади. Юлдузларнинг жимири-жимири ҳам сунади. Самода гўзаллик ҳокимиятини ой ўз қўлига олади.

Ўнгга қара. Бобош ва Олош ота чўққиларининг улуғвор қомати савлат тўкиб турибди. Ундан пастроқда ой нурига чўмган адирлар, қирлар... Пахтазорнинг шивир-шивирини эшитяпсанми? Қара, ғўза барглари нафис, салқин шабадада ййин тушяпти. Пахта эгатлари орасида ялтироқ, илон изи каби кумуш йўлчалар бор. Узоқ-узоқдан ашула овози келяпти. Сувчи йигит эгатларга сув тарамоқда, меҳнатининг завқидан куйламоқда. Қўшиқ — ҳар бир фарғоналикнинг ҳамроҳи.

Жимлик, сокинлик. Фақат ариқ суви жилдир-жилдир шивирлайди. Фақат япроқлар ҳамон ойга боқиб, ёш болалардек завқ ила чапак чалади. Буғдойзор шабадада қаддини саломга келтиради. Водий бўйлаб ўт-ўланларнинг, буғдой ва ғўза ниҳолларининг ширин ҳиди таралади. Қаердадир чигирткалар тинмай чирқиллайди. Узоқ-узоқларда қурбақалар ажиб куй бошлайдилар.

Ҳув анави чироқ чиқаётган уйни кўряпсанми? Унда колхозчи оиласи яшайди. Қулоқ сол-чи, қўнғирқодай майин товшу келяптими! Ҳа, она ўз қизини уйга кириб ухлашга чорляпти. Аммо қиз кўнмайди. «Мен очиқ ҳавода ухлайман», — дейди у қайсарлик қилиб. Ёш қалб гўзалликка интилади. Мана, қараб турасан, ҳозир у уй рўпарасидаги узумзор остига, сўрига жой солади-да, бошини тирсақларига қўйган ҳолда ухламоқчи бўлади. Аммо боши устидаги тўлин ой, юлдузлар, қўшларнинг пириллаши, чигирткаларнинг чириллаши, қурбақаларнинг узун, жарангдор қўшиқлари, майин, салқин енгил шабада унга узоқ-узоқларгача уйқу бермайди. Сўри остидаги ариқчада оқиб ётган сув шивирлаб уни ҳар қанча аллаламасин, салқин шабада унинг қирқ кокилини тараб, ҳар қанча ҳазил қилмасин, ухломмайди. «Ухлама, — дейди унга табиат, — атрофинга бир боқ. Бу жаннати кечалар ҳуснига тўйиб-тўйиб боқ».

Анов анҳор бўйидаги майса роса ўсибдимми? Нақ белга уради. Тўхта-чи! Бу шивир-шивир қаердан келяпти!

— Йигитлик бурчимни ўтаб қайтганимча кутасизми? — шивирлайди йигит.

— Кутаман, — жавоб беради қиз.

— Ишонасизми?

— Сизга Ватан ўзини ишонади-ку, мен ишонмасмидим!

Яна шивир-шивир бошланади.

Биз эса йўлимизда давом этамиз. Илон изи сўқмоқ бўйлаб пастга тушарканмиз, ой содиқ йўлдош каби бошимиз устида бизга ҳамроҳ бўлади. Оҳистароқ қадам ташла, дўстим, шошилма. Фарғона кечасининг ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас ол.

Бизнинг кечаларимизнинг хислати мана шундай, Саша! Агар ҳикоям завқингни кўзгаган бўлса, хизмат тугагач, бир кел менинг ёнимга. Ҳаммасини ўзим кўрсатаман. Шунда ишонасанки, Украина кечаси ва Фарғона кечаси — булар опа-сингиллар!!»

ЯНА БИР ЕДИМДА ҚОЛГАН ВОҚЕА Бир тиш доктор танишим бўларди. У ўзини Илья дерди. Биз Илёс дердик. Жуда дилкаш, яхши йигит эди.

Илёс Фарғонада туғилган, шу ерда ўсиб улғайганди. Ҳамма жойда ўзини фарғоналикман, деб юрарди.

У кунларнинг бирида кўққисдан айниб қолди. Қанақа жин урди, ҳеч ким билмайди. «Исроилда амакиларим бор экан, чақиришяпти. Кетаман», деб оёқ тираб туриб олди. Ошна-оғайнилари у дейишса ҳам кўнмади, бу дейишса ҳам.

— Мен жаннат юртга кетяпман, — деди у қайсарлик билан.

— Нодон, — дейишди унга, — ер юзида Фарғонадан яхшироқ жаннат бор эканми?

— Бор, — деди Илёс, — у ернинг номи — Исроил.

Уй-жойини, машинасини сотди. Жўнаб кетди. Дўст-ёрлари беш йил давомида ундан атиги икки донагина хат олдилар. Иккала хатида ҳам у афсус-надомат тўла шундай сатрларни ёзган эди: «Мени дўстларим аҳмоқ деса, аҳмоқ эмасман, деб юрарканман. Бадтар эканман. Нонкўр эканман».

Орадан беш йил ўтгач, минг тавба-тазаррулар билан қайтиб келди. Ватанимизнинг бағри кенг. «Майли, янглишибди», деди. Кечирди. Яна бошини силади.

Қизиқ бир нарса. Илёс Фарғонага қайтиб келгач, биринчи кунидек нима қилди дегн! Узи беш йил аввал кимгадир сотиб кетган уйга йўл олди. Хўжайинидан рухсат сўраб, ҳовлисига кирди. Уз қўли эккан ўн туп дарахти бор эди. Ҳар бирининг ёнига келиб, бир-бир тиз чўкиб, кечирим сўраб чиқди. «Мен нонкўрни авф этинглар. Энди ҳеч қаёққа кетмайман. Умримнинг охиригача сизлар билан бўламан».

Фарғонадан йироқда бўлганимда мендан кўпинча сўраб қолишади: «Сизлар томонда асосан кимлар яшашади, ўзбекларми?» «Ҳа, дейман, ўзбеклар ҳам яшашади, руслар ҳам, тожиклар ҳам, татарлар ҳам». Бутун совет халқининг вакиллари яшашади. Балки аҳолиси ўшандай, турли-туман миллатлардан иборат бўлганлиги учун ҳам Фарғонамнинг шакли-шамойили ранг-барангдир, ўзига хосдир.

Мен ҳар сафар Москвага сафар қилганимда Қизил Майдонда соатлаб ўйчан кезаман. Доҳий Ленин мавзолейи томон оқиб бораётган зиёратчиларни кузатаман. Бирдан Кремль курантларининг садоси янграйди. «Йўқ, Ленин ўлган эмас, — дейман ўзимча, — ана, унинг юрак уриши курантлар жарангида садо бермоқда. Бу жаранглаётган курантлар эмас, балки Лениннинг тирик юраги. У мана шу курантлар тили билан мангу уриб туради».

Мен тетапоя бўла бошлаган биринчи кунларимданоқ энг аввало «буви» («она»ни бизнинг қишлоқда «буви» дейишади) сўзи билан тилим чиққан бўлса, иккинчи ўрганган сўзим «Ленин» бўлган. Урушдан кейинги оғир йиллар эди. Биз, биринчи синф ўқувчилари бир амаллаб безатилган арча атрофида илк бор кўшиқ айтган бўлсак, бу Ленин бобо, буюк Иттифоқимиз, Россия ҳақидаги кўшиқ эди.

Ҳа, Фарғонада турли-туман миллатлар яшайди. Уларнинг барчасини буюк Ленин даҳоси, унинг Кремль курантларига жо бўлиб ураётган сахий юраги бирлаштирган.

Ленинграднинг қоқ марказида, Большая Подъячевская кўчасидаги уйнинг иккинчи қаватида нуруний бир кампир яшайди. Мени у ўзининг иккинчи ўғли деб, ҳисоблайди. Унинг ўғли Саша билан биз Нукус шаҳрида танишиб қолганмиз. Иккаламиз ҳам командировкада эдик. Хайрлашиб, Саша мени Ленинградга таклиф қилди. Мен уни — Фарғонага. Дўстлигимиз шундай бошланиб кетди. Бизда совет кишиларининг дўстлиги одатда мана шундай оддий ва табиий бошланади. Кейин мен Ленинградда бўлдим. Саша ойиси билан Фарғонага меҳмон бўлиб келди. Ҳозир у Фарғонани ўзининг иккинчи Ватани деб билади. Мен эса онахон Валентина Васильевнани иккинчи онам, Ленинградни иккинчи она шаҳрим, деб эътироф этаман.

ЕДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН Энди беш-олтига кирган бола эдим. Акамнинг Гена исмли дўсти бўларди. Кўпинча ҳаммамиз нонвойхона ёнидаги катта ҳовузга борардик. Болалар қий-чув билан чўмилишар, ҳовузнинг у бошидан бу бошига сузиб ўтишарди. Мен эса сузишни билмасдим. Қирғоқда мунгайбгина ўтирардим. Ҳавас билан тиклардим уларга.

— Сузиш учун нима қилиш керак? — сўрадим бир куни ўртоқларимдан.

— Жуда осон, — деди кимдир, — қўлингни кўтариб-тушириб турсанг бас. Шу етади. Ҳамма вақт ҳаракат қилиб тур. Ҳеч қийин жойи йўқ.

Ўйлаб ўтирмай, ўзимни ҳовузга отдим. Қўл-оёқларимни тинмай типирчилата бошладим. Аммо, ажабо, нима бу? Аввал оғзимга, сўнг бурнимга, кейин эса қулоқларимга сув кира бошлади. Жонҳолатда қўлларимни типирчилатдим. Ҳеч фойдаси бўлмади. Чўка бошладим.

Шу пайт, ҳушимдан кетишдан аввал кимдир қўлтиғимдан маҳкам ушлаганини, аста сузиб сув юзига олиб чиққанини англай олдим. «Сузишни билмас экансан, нега сувга ташладинг ўзингни, жиннивой?» деган товуш кирди қулоғимга.

Бу ўша, акамнинг дўсти Генанинг овози эди.

ЯНА ЁДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН Сирдарё қирғоғида Мингбулоқ деган сўлим бир қишлоқ бор. Наманган-Марғилон автобуси мана шу қишлоқдан ўтади. Ҳар ой-ярим ойда автобусдан элликлардан ошган аёл тушади-да, қишлоқнинг бир четидаги қабристон томон йўл олади. Қўлида бир даста қизил гул. Аёл янги қабрлардан бирига келади-да, тиз чуқади. Қўлидаги гулларни қабр шохсупасига чиройли қилиб териб қўяди. Бир дақиқа сукут сақлайди. Чуқур хаёлларга толади. Мингбулоқликлар аёлнинг таниш қабр устига келишларига ҳам, хаёлга толиб ўтиришларига ҳам кўникиб қолганлар.

...Бундан бир неча йил аввал мана шу Мингбулоқ қишлоқ касалхонасида Улғу Ватан уруши инвалиди Абдурашид Қобулов даволаниб ётарди. Дарди оғир эди — урушда олган жароҳатлари азоб берарди. Унинг палатасини ҳар куни оддийгина, камтарин, Валя исмли санитар аёл тозалаб турарди. Кунлардан бирида кароватда қимирламай ётган Абдурашид ака сўраб қолди:

— Валяxon, қаердан бўласан, жияним?

— Ленинграддан, — дея ўз ишида давом этди Валентина Ивановна.

— Эҳ, ленинградликлар, ленинградликлар! Қанчалар азоб чекишмади-я бечоралар! — деди ўйчанлик билан Абдурашид ака, — мен ҳарбий хизматни Ленинградда бошлагандим, кавалерия қисмларида.

Аёл ўз ишида давом этарди, бемор эса гўё ўзи билан ўзи сўзлашарди.

Бир куни қисмимиз шаҳар четидаги қайси бир, ярми синиб кетган кўприк устидан ўтишга шай бўлиб турарди. Қиш. Ҳаммаёқ яхлаган Фашист чор-атрофни тинмай бомбардимон қилмоқда. Бир вақтлар кўприк ёнига иккита машинада кичкинтой болаларни олиб келиб қолишди. Боғча болалари экан, мамлакат ичкарасига кўчириляётган экан. «Болаларни кўприкдан олиб ўтишга ёрдамлашиб юборинглар, ўртоқ командир!» — илтимос қилди командиримиздан кичкинтойларнинг боғча опаси. Командиримиз ҳар бир отликқа иккитадан болани ўзи билан отга миндириб олиб ўтиш тўғрисида буйруқ берди. Бечора болалар! Кўзларида кўрқув, ўзлари оч-юпун... Ҳар биримиз иккитадан болани отга миндирдик-да, лиқиллаб турган кўприкдан олиб ўта бошладик...

Бемор сўзлар, Валентина Ивановна эса унга, мўъжизага дуч келган каби тикиларди.

— Охирги отлик ўтиб бўлиши билан, худди шуни кутиб турган каби кўприк қулаб тушдимиз? — сўради қалтираб аёл.

— Ҳа, — деди бемор ҳайрон бўлиб, — сен бунга қаердан биласан?

— Ахир ўша болалар орасида мен ҳам бор эдим-да, Абдурашид ака! Демак, сиз сақлаб қолгансиз менинг ҳаётимни!

Валентина Ивановна беморнинг кўксига ўзини ташлади. Юзларидан ўпди.

— Ўша болалардан бор-йўғи саккизтамит омон қолдик, холос, — деди у пиқиллаб йиғларкан, — қолганлари ҳалок бўлди. Фашистлар бизлар тушган машинани бомбардимон қилди. Болаларнинг бир қисми шундан ўлиб кетди. Қолганлари очликдан, совуқдан...

Абдурашид ака ўшандан сўнг яна ярим йил умр кўрди. Деярли ҳар куни Валентина Ивановна келиб, унинг ҳолидан ҳабар олиб турди. Халоскори вафот қилгач эса, энг яқини каби жон-дилдан куюниб йиғлади. Ўша-ўша ҳозир ҳам бир ойда бир ёки икки марта келиб, ўз халоскорининг қабрига гуллар қўйиб кетади.

ШУ МАВЗУДА ЯНА БИР ҲИКОЯ Марказий Фарғонада Комсомолобод деган район бор. Ана шу Комсомолободда Любовь Понина деган бир официантка аёл яшайди. Бошқа юзлаб аёллар каби оддий, камсуқум, ўз фарзандларига меҳрибон.

Кунлардан бирида Любовь Николаевна район марказидаги туғуруқхонада фарзанд кўрди. Ўша куни унинг билан бирга Моҳира исмли аёл ҳам кўз ёрган эди. Бир ҳафталар ўтгандан сўнг қўққисдан Моҳира оғирлашиб қолди. Унинг аслида ўзи шундай касали бор эди — ҳар сафар кўз ёргач, қаттиқ бир оғриб оларди.

Моҳира шу даражага бориб қолдики, ҳатто ўз ўғлини ҳам таниёлмай қолди.

— Болани эмизиш керак, — дейишди докторлар, — она сути керак унга. Нима қиламиз энди?

Моҳиранинг эри ўйга толди, қариндош-уруғлари ўйга толди.

— Рустамжонни менга берингла, — деди шу пайт Любовь Николаевна, — менинг сутим Серёжага ҳам, унга ҳам етади.

Шу-шу иккала чақалоқни тенг эмиза бошлади. Моҳира эса ҳадеганда тузалавермади. Любовь Николаевна туғуруқхонадан ўз ўғлига қўшиб, Рустамни ҳам уйига олиб кетди. Моҳира касалхонадан тўрт ойдан кейин чиқди. Ўзига келгач, биринчи сўзи шу бўлди:

— Болам қани?

— Уни иккинчи онаси боқяпти, — дедилар.

Ҳамма гапдан воқиф бўлган Моҳира ўша куниёқ Понинаникига етиб келди.

— Мен ва ўғлим Рустам сиздан бир умрга қарздормиз, — деди у чақалоқни бағрига босиб.

Ҳозир ҳам, орадан йиллар ўтган бўлса-да, Любовь Николаевна ҳар икки-уч ойда кўлида турли-туман ўйинчоқлар билан Рустамни кўргани боради. Кичкинтой Рустам «Ойи» дея унинг бағрига ташланади...

КОЛХОЗ РАИС НЕЪМАТ ВАҲОБОВНИНГ РАЙОН ПАРТИЯ КОМИТЕТИГА ЁЗГАН ИЗОҲ ХАТИ

«Ҳурматли ўртоқ биринчи секретарь!

Ҳаммасини тушунтиришнинг иложи йўқ. Фақат мағзини гапираман. Коммунист сифатида айтаманки, мана шу ёзаётганларим орасида бирорта ҳам сохта гап йўқ.

Ҳа, мен ҳар йили Россияга бориб келаман. Меҳнат отпускам даврида ўн-ўн беш кунлаб ўша ерда қолиб кетаман. Менинг устимдан тушган шикоят хатларида ҳам озми-кўпми асос бор. Россияда пешона терим эвазига қурилган уйим, қолаверса, энг яқин одамим борлигига ҳам ишонаверинг.

Ҳар йили отпускага чиқиб, ўша ёққа кетаётганимда шофёримни ҳам ўзим билан бирга олиб кетишим рост. У менинг ўз ўғлимдай бўлиб қолган. У иккала кўлида олма, анор, узум, умуман Фарғона водийсининг барча ноз-неъматлари хиллаб терилган иккита чамадонни кўтариб олади. Одамлар билиб ёзишган. Мана энди буёғини эшитинг.

1943 йилнинг қаҳратон қиши эди. Оғир жанглarning бирида қаттиқ ярадор бўлиб, ҳушдан кетибман. Кўзимни очсам, қандайдир бир нимқоронғи кулбада ётибман. Ёнимда хира чироқ. «Тирикмисан, азизим?» деган майин товушни эшитдим. Бошим устида ёши элликларга бориб қолган, сочларига оқ оралаган бир аёл энгашиб турибди. «Доктор чақириб келиб, ярангни боғлатдим, тезда яхши бўлиб кетасан», деди у. Нон ва сут берди.

Кейин билдимки, бу хутор бир ой ичида беш марта немислар қўлига ўтиб, беш марта ўзимизникилар томонидан ишғол қилинибди.

— Сен хавотир олма, болам, — уҳ тортди опа. — Сени ҳеч ким кўрмайдиган жойга яшириб қўйганман. Мабодо немислар келиб қолса ҳам тополмайди.

Аёлнинг исми Прасковья Ивановна экан. Қишлоқ Советининг котиби бўлиб ишлаган эрини немислар унинг кўз олдида осиб ўлдиришибди. Мен билан тенг, йигирма бир яшар ўғли шу яқин-атрофдаги партизан группаларидан бирида жанг қиларкан.

Прасковья Ивановна икки ой давомида мени ёш бола каби боқди, ювди, таради. «Ўғлим ўрнида ўғил бўлиб қолдинг», деди у менга. Соғайиб, оёққа турганимдан сўнг, ўз қисмимни қидириб кетаётганимда сафар халтамга ярим буханка нон билан бир шиша сут солиб қўйди.

— Ол, болам, керак бўлади. Йўлга кетяпсан.

— Мен бу яшилиқларингизни қандай қайтараман, она?

Уни она деб атардим.

Ушанда, ўзимча: мабодо мана шу даҳшатли уруш гирдобидан эсон-омон чиқолсам; урушдан кейин албатта бу сахийқалб онани излаб топишга, бир умр унинг хизматида бўлишга аҳд қилиб қўйганман.

Урушни Берлинда тугатдим. Юртимга қайтиб келгач, бир йил ўтказиб, Россияга бордим. Қидира-қидира ўша хуторни топдим. Прасковья Ивановна билан қучоқ очиб кўришдик. Сочларида битта ҳам қора қолмапти. У мени ўз ўғли каби суйиб, эркалади. Сабабини кейин тушундим. Ягона ўғли Гриша партизан отрядида ҳалок бўлган экан.

Онанинг уйи бир оз эскириб қолибди. Уша ёзда ремонт қилиб бердим. «Мени унутмагин, Николай, — деди у хайрлашаётиб, — энди биттаю битта ўғлим сен, холос».

Мана ўттиз саккиз йилдирки, Россияга, ўша тутинган онам ёнига қатнайман. Ун йилларча бўлди, ўз маошимдан унга пишиқ ғиштдан янги уй тиклаб бердим. Ҳар йили бориб, беш-ўн кун меҳмон бўлиб келаман. Ўғилларим, қизларим билан бораман. Прасковья Ивановнани Фарғонанинг ноз-неъматлари билан меҳмон қиламан. Ўзи ҳозир 93 ёшда. «Фарғонадан ўғлим Николай келди» дея ғурурланиб

юради, бутун ҳамқишлоқларини меҳмонга чақиради. Соатлаб ёнимда ўтиради. Кўзларимга тикилиб тўймайди. «Йўқ, менинг Гришам ўлгани йўқ, — дейди у, — мана у, менинг ёнимда». Сочларимни силайди. Мен уни мана шу нуруний ёшида йилига ҳеч бўлмаса беш кун-ўн кун хурсанд қилолганимдан мамнунман. Бу онага қанча хизмат қилмайин, бари бир берган тузининг ўндан бир қисмини ҳали оқлаганим йўқ, дейман ўзимча.

Мана шундай, ўртоқ секретарь. Одамлар ҳар хил гап чиқариб олишган. Униси у дейди, буниси бу. Устимдан яна ёзишлари мумкин сизга. Аммо виждоним олдида ҳалолман, покман. Уз онам уруш йиллари ўлиб кетган. Иккинчи онам — Прасковья Ивановна. Умримнинг охиригача унга садоқатли ўғил бўлиб қоламан...»

ШУ МАВЗУДА ЯНА БИР ҲИКОЯ Бундан эллик йиллар муқаддам Сирдарёнинг чап қирғоғига, Мингбулоқ қишлоғига Тимофеев деган узун бўй, озғин киши кўчиб келди. Ёнида хотини ва учта боласи ҳам бор эди.

Улар дарёнинг шундайгина қирғоғига мўъжазгина уй солдилар. Янги келган одам ўта меҳнатсевар чиқиб қолди. Эртадан кечгача даладан кетмайди. Дарё ёқасидаги боғда ўралашгани ўралашган. Балиқ овлайди ва тутган балиқларини ҳамқишлоқлари билан баҳам кўради.

Орадан йиллар ўтди. Уруш бошланди. Тимофеевнинг ўғиллари фронтга кетдилар. Дарё қирғоғидаги уйда сўппайиб эр-хотин қолишди. Ана шунда Фёдор Григорьевич Тимофеев дарё соҳилида бўш ётган бир неча гектар ерни ҳўкиз кўшилган омов билан ўзи ўзлаштирди. Бу ерга буғдой ва шоли экиди. Ҳосили етилгач, мингбулоқлик оқсоқолларни ўз ёнига чақирди.

— Мана бу янги еримизнинг ҳосили, — деди у, — шуни тенг бўлиб олишимиз керак. Қишлоқдаги ҳаммага етсин. Ер элники, ҳосил ҳам элники бўлиши керак. Биронта одамга ортиқ ҳам бўлмасин, кам ҳам.

Айтилгандай қилишди. Шоли ва буғдой ҳаммага тенг бўлиб берилди. Фёдор Григорьевичнинг ўзи ҳам эл қатори фақат бир улушгина олди, холос. У то урушнинг охиригача, урушдан кейинги йилларда ҳам ана шу ўзи ўзлаштирган ердан ҳосил олиб, ҳамқишлоқларига ёрдам бериб келди. Кўнгли очиклиги учун эл орасида Тимофей тоға деган ном олди.

...Мабодо, Андижон областига йўлингиз тушиб қолгудай бўлса, Комсомол-обод районидаги Мирзааҳмедов номли совхозга ўтинг. У ерда Фарғона водийсининг иккита йирик дарёси — Норин ва Қорадарё бирга кўшилган жой бор. Бу ерда ҳозир боғ-роғлар ястаниб ётибди. Ширин-шакар қовунлар, тарвузлар, узумлар пишяпти. Мингбулоқликлар у ерга «Тимофей тоғанинг даласи», деб ном кўйганлар.

* * *

Фарғоналиклар ҳамиша салом-алиқдан сўнг гапни — «Бола-чақалар тинчми, сиҳат-омонми», дея бошлайдилар. Она-бола муносабати ҳамма жойда ҳам ёрқин бўёқларда кўзга ташланади, шу жумладан Фарғона водийсида ҳам.

Ўзбек диёрининг севимли шоири Ҳамид Олимжон «Зайнаб ва Омон» дostonида она ва фарзанд муҳаббатини шундай қайноқ сатрларда ифодалаган:

**Бизнинг қадим, кекса дунёмиз
Она меҳри билан тўлиқдир.
Она меҳри билан улўғдир.
Фарзанд гулдир, она бир бўстон,
Шунинг билан жаҳон гулистон.
Фарзанд йўқдир онани севмас,
Она севмас фарзанд топилмас...**

Энам фронтга кетган катта ўғлининг йўлларига кўз тика-тика икки кўздан қолганди. Аммо у сўнги нафасигача ўз фарзандини ўйлади.

ЁДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН Уруш тугаган, аммо оғир, қийинчилик йиллари эди. Дам-бадам номига қараҳат келган ёки «бедарак йўқолди» деган хабар олинган жангчилар қишлоғимизга қайтишар, шунда бағри куйган оналарнинг юракларида йилтираётган чўғ яна алангаланарди. «Балки Ҳасанжон ҳам тирикдир», «Балки Нўъмонжон ҳам бир кунни худди шундай кириб келар... «Майли, қўлтиқтаёққа суянган бўлса ҳам, қўлсиз-оёқсиз бўлса ҳам...» Ноумид шайтон. Жангда нималар бўлмайди дейсиз!

Баҳор ўру қирларга ям-шил кўрпа ёйиб, ойим яна бизни исмалоқ сомса билан меҳмон қила бошлаган кунларининг бирида энам оғирлашиб қолди. Дадамни ўз ёнига чақирди.

— Ўғлим, — деди у нурсиз кўзларини шифтга қадаб, — болаларингни хафа қилма. Сўнгра... қизимга озор берма, — энам ойимизни, яъни ўз келинини «қизим» дерди. Бирон марта ҳам «келин» деганини эслолмайман.

— Ҳа, ҳа, қизимга озор берма, — такрорлади у хира кўзларини шифтга қадаганча, — сен урушда юрдинг. У эса бизга, менга, болаларингга ҳам ота бўлди, ҳам она. Билиб қўй, мабодо мен ўтиб кетгач, бирон марта уни хафа қилсанг, нақ гўримда тик тураман-а!

Кейин эса, фронтдан қайтмаган ўғлини йўқлай бошлади.

— Юсуфни топиб келинглар, Юсуфни... Болажонимни бир бағримга босай, кейин армоним йўқ.

У алаҳсирар ва фақат бир гапни такрорларди:

— Юсуфни топиб келинглар менга, Юсуфни...

Озгин, чўп бўлиб қолган бармоқлари билан кўрпани титқиларди...

Энам шу аҳволда уч кун ётди. «Юсуф, — дейди нуқул, — топинглар менга Юсуфни».

Туртинчи кунни дадам, РайПОнинг раиси Мамасидиқ ака, қўшниларимиз Маъруф ака ва Болтабой акалар ҳовли ўртасидаги супачада бир пиёла чой ичишаётиб, маслаҳат қилиб қолдилар.

— Энди қандай чора топсак экан? — деди Мамасидиқ ака, — Юсуф акани кўролмай армон билан кетяпти кампир.

У бир оз ўйланиб турди-да, дадил қарорга келди.

— Мана бундай қиламиз. Юсуф акани «олиб келамиз». Сиз, Маъруфжон, Юсуф ака бўлиб энанинг ёнига кирасиз. Ожиза кампир сезмайди...

Маъруф ака хўп деди. Ҳеч қачон артистлик қилмаган бўлса ҳам дарров «ролга кирди». Солдатлик кийимини кийди-да, ярим соатлардан сўнг «Эна, қайдасиз?» деган хитоб билан ҳовлига кириб келди.

Ҳовлидагилар, аввал тайинлаб қўйилганидек, ҳаммаси бирданига «Ана келди! Юсуф акам келди!» дея эшитиладиган қилиб жар сола бошладилар.

Энам бирданига хушёр тортди. Маъруф ака уйга кирди-да, энамнинг ёнига тиз чўкди. Юзларига юзларини босди.

— Мана, мен келдим, эна, — деди у қалтираган бир товуш билан, — зўрға етиб келдим.

Қизик, ролда ўйнаётган бўлса ҳам кўзларида чинакамига ҳалқа-ҳалқа ёш йилтирарди.

Энам Маъруф аканинг сочларини, юзларини силади.

— Келдингми, болам, — деди у озгин лаблари титраб, — зорим етибди-да ахир! Жуда кечкиб кетдинг-ку, болам! Сени кутавериб, кўздан қолдим.

У Маъруф аканинг бўйнидан ушлаб, ўзи томон тортди. Ҳидлади чамаси. Сўнг бирдан сесканиб тушди. Қўлларини тортиб олди. Секин, аммо ҳамма эшитадиган қилиб пичирлади.

— Бу... менинг болам эмас. Бу Юсуф эмас. Бу Юсуф эмас! Мени нега алдадиларинг?

Шу-шу бошқа гап гапирмади. Кейин билсак, бу унинг охириги сўзлари экан...

Она ҳақида қанчадан қанча роман ва қиссалар, ҳикоя, шеър ва дostonлар ёзилмаган. Менимча, бари бир кам. Чунки ҳар бир фарзанднинг юрагида ўз онаси ҳақида фақат ўзи ёза оладиган, аммо табиат қалам ато қилмагани учунгина ёзмаётган ўз романи, ўз қиссаси, ўз шеъри ва ўз достони бўлади.

Ойим кам йиғларди. Йўқ, бу бағритошликдан эмас, балки ўзини қўлга ола билишлигидан, иродаси мустаҳкамлигидан бўлса керак. Айтишларича, ҳатто дадамни фронтга қузатаётиб, қўлида ногирон кампир ва беш нафар чириллаган бола билан қолаётиб ҳам баъзи аёллар каби уввос солиб йиғламабди. Бутун дарди ичида — рўмолининг учи билан юзёшини артиб қолибди, холос. Фақат кейинчалик, бир марта куйиниб-куйиниб йиғлаганини айтишади. Иш мана бундай бўлибди.

Урушнинг дастлабки йиллари экан. Ойим мени, яъни беш-олти ойлик гўдакни кўтариб олганга ғўза чопиғига бораркан-да, мени ҳар сафар катта дала бошидаги якка тут соясига ётқизиб қўйиб, ўзи кетмонини кўтарганча ғўза чопиғига тушиб кетаркан. Кунлардан бирида ойим узундан-узоқ эгатининг охирига бориб қайтиб келгунича аллақанча вақт ўтиб кетибди. Бирдан мен ётган ерга яқинлашгач, чириллаган товушни эшитибди. Қараса, мени чумоли талаётган эмиш. Чумолилар қулоқларимга, оғзимга, бурнимга кириб чиқаётган экан. Шунда ойим мени бағрига босиб йиғлаб-йиғлаб, чумолилардан тозалабди. Амманнинг айтишича, ўша кунни уйга келиб, ўзини тўхтотмай, кунни бўйи йиғлабди. Урушни бошлаганлар ўлсин, дебди. Қонхўр Гитлерни ер ютсин, дебди.

Ойим оғир-босиқ аёл эди. Аммо чинакамига қаҳри келгани ҳақида фақат бир марта, у ҳам бўлса, ўлимидан кейин эшитганман.

УСМИРЛИК ХОТИРАЛАРИДАН Унинг синфни тугатиб обласъ газетасига корректор бўлиб ишга кирдим. Ҳар икки ойда қишлоққа келаман. Бошим осмонда: мақолаларим, шеърларим, репортажларим босилапти. Кунлардан бирида яқшанба кунни эрталаб гузар томон кетаётсам, биринчи ўқитувчим

йўлимдан чиқиб қолди. Шаропова деган бир аёл бизга бошланғич синфларда дарс берганди. Ута талабчан бўлган муаллимани бутун мактаб ҳурмат қиларди. Биз, ўқувчилар эса ундан ҳайиқиб турардик.

— Уҳў, одам бўлиб қолибсан-ку, — деди у тўхтаб, салом берганимдан сўнг. — Мақолаларингни ўқиб турибман. Шеърларинг ҳам дуп-дуруст. Шу... сенга бир хизмат бор эди-да! Айтсамми ё...

— Айтиверинг, — дедим ўқитувчимнинг менга иши тушганлигидан бошим осмонга етиб, — қўлимдан келган ҳамма нарсани қиламан сиз учун.

— Менинг хўжайиним — Искандар акани биласан, — давом этди муаллима атрофга олазarak қараб, — ҳар куни ичиб келиб, мени ургани урган. Бир газетангга ёзиб, суробини тортиб қўясанмикан, деган эдим. Қара, кўзларимнинг ости муштлари зарбидан кўкариб кетган.

Ҳақиқатан ҳам кўзларининг ости кўм-кўк эди.

— Хўп, опа, — дедим қувониб, — қўлимдан келадиган иш экан-ку, бу вазифангизни, албатта бажараман.

Мен кечагина ўрта мактабни битирган ўсмир учун Шаропова покликнинг, самимиятнинг, ҳалолликнинг тимсоли эди. Менинг ўқитувчимни биров хафа қилар эмиш-а! Қаҳрим келди; ғазабим қайнади. Туни билан мижжа қоқмай, фельетон ёзиб чиқдим. Тўрт марта қайта ёздим. Жоҳил Искандар ака қандай қилиб уйга гандирақлаб келишларию қай йўсинда мушт дўлатиши, ундан қўни-қўшнилари, наинки улар, балки бутун маҳалла безор эканлигини шу даража жонли қилиб тасвирладимки, гуё ўзим мана шу ишларнинг бошида тургандай.

Фельетонни эрталаб редакторнинг столига қўйдим.

— Яхши ёзилибди, — деди у ўқиб чиққач ва бир четига «Наборга» деб ёзиб қўйди, — секретариатга айтинг, кейинги номерга бериб юборсин.

Бир кун ўтгач фельетон босилиб чиқди. Ҳаммаёқда дув-дув гап. «Қойил! Табриклаймиз!» деган қўловлар... Яна бир кун ўтгач, эрта билан редактор мени чақириб қолди. «Фельетон учун раҳмат айтса керак», — дедим ўзимча. Қаддимни ғоз тутганча хонасига кириб бордим. Редактор ёнида шляпа кийган, галстук таққан, чузиқ юз, истараси иссиқ бир киши ўтирарди.

— Мана шу одам мақоланинг атери бўлади, — деди редактор менга кўзойнаги остидан ўқрайиб қараб.

Ҳалиги киши мийиғида кулиб қўйди.

— Мени танияпсизми, йигитча? — сўради у масҳараомуз жилмайиб. Уни қаердадир кўрганман-у, ҳеч эслай олмайман.

— Таниш кўриняпсиз, — дедим елка қисиб, — аммо...

— Ахир нега сиз мени танимас экансиз? Ўз кўзингиз билан кўргансиз-ку ўқитувчингиз Шароповани урганимни. Бу ҳақда чиройли қилиб ёзгансиз газетангизда...

Ҳа, гап бу ёқда экан! Бошимдан бир челак совуқ сув қуйилгандек бўлди. Редактор эса хиёл бошини эгиб, мендан жавоб кутиб турарди, қўлидаги ручка билан столни аста тақиллатарди.

— Бу ҳақда менга муаллима опанинг ўзлари айтганлар, — дедим овозим қалтираб.

— Қани-қани, буниси жуда қизиқ, — Искандар ака «аттанг, ҳали хийла ғўр кўринасиз» маъносида бош чайқади. — Қўлингизда у киши сизга ёзиб берган шикоят хати борми? Йўқ? Ана шунақа-да! Бўлмайди ҳам! Чунки мен ҳеч қачон ўқитувчи Шаропова опангизни урган эмасман. Урмайман ҳам. Биз совет хотин-қизларини ҳурмат қиламиз. Мана менда эса бошқа бир қоғоз бор. Марҳамат, ўртоқ редактор, аввал ўзингиз ўқинг-да, сўнгра бу мулло йигитчага беринг. Уқиб кўрсин.

У костюм чўнтагидан бир варақ қоғоз чиқариб, редакторга узатди. Редактор кўзойнагини таққанча, хатни ўқий бошлади. Ранги оқариб кетганлигидан хунук бир гап борлигини сездим. Сўнгра редактор хатни менга берди. Кўз олдим жимирлашганча хатга кўз югуртирдим.

«Газета редакторига муаллима Шароповадан шикоят хати, — деб ёзилганди унда, — ахборотингиз учун маълум қиламанки, «Муштумзўр» фельетонидаги ҳамма гаплар уйдирма ва юз фоиз ёлғон. Мен мақола атерига ҳеч қачон эримнинг устидан шикоят қилган эмасман. Нега у бизнинг оилавий ишимизга аралашади? Газета орқали кўп минг нусхада бўхтон гап тарқатганлиги учун биринчидан фельетон атериини судга беришни, иккинчидан эса газета орқали раддия эълон қилишни талаб этаман...»

Мен ўз саккиз ёшимда ҳаётнинг биринчи зарбасига, биринчи адолатсизлигига, биринчи мунофиқлигига дўч келишим эди. Девор ёнидаги диванга беҳол ўтириб қолдим.

— Айб бизда ҳам бор, — деди ниҳоят редактор жимликни бузиб, — фельетондаги фактларни аввало бир қарра текшириб чиқишимиз керак экан.

Сизга эса, — у менга еб юборгудай бўлиб тикилди, — бу жиддий сабоқ бўлиши керак. Етти ўлчаб, бир кес дегани чеварлар учун эмас, биз, газетачилар учун айтилган. Ўзингиз кўриб турибсиз. Мана шу тоғангиз бировга қўл кўтарадиган одамга ўхшайдими! Олий маълумотли, маданиятли, зиёли одам... Ҳеч бўлмаса ўзи билан бир оғиз гаплашиб кўрмадингизми?

У яна бир нималар дер, аммо гаплари қулоғимга кирмасди. Мен ҳамон лабларимни тишлар, хаёлимда фақат бир савол кезарди: «Наҳотки одамлар шунчалар юзсиз бўлса? Наҳотки?...»

Охири редакторимиз Искандар ака билан бир мурсага келишди. Менинг ёшлигимни инобатга олиб, судга бермайдиган бўлдилар. Аммо газетада фельетон юзасидан раддия босишга қарор қилинди. Шунингдек, менга сўнги оғоҳлантириш билан қаттиқ ҳайфсан бериладиган бўлди.

Эртаси куни газетанинг тўртинчи бетига мени шармисор қилган ўша хабар босилиб чиқди. Кайфиятим тушиб кетди. Ахир ўн саккиз ёшда орият деган нарса жуда кучли бўлади-да! Қишлоққа йўл олдим. Ойим билан, дадам билан, мактабдошларим билан учрашсам, балки бир оз кўнглим ўрнига тушармикан, деган ўйда эдим. Қишлоққа етиб келишим билан, не кўз ила кўрайки, автостанцияда Шаропова турибди. Қаёққадир автобус кутаётган экан. У мени кўрдию дарҳол ёнимга келди.

— Бопладик-а! Раҳмат сенга! — деди елкамга қоқиб, — энди бир оз ақли кириб қолар Искандар аканинг. Менинг ҳам ҳимоячиларим борлигини билиб қўйсин!

— Опа, — дедим унинг кўзларига қарай олмай, — нега шундай... шикоят хати ёздингиз менинг устимдан? Ахир мен... нима деган одам бўлдим эл орасида?

— Вой, наҳот шуни ҳам тушунмасанг? — қўлини бепарвогина силтади. — Эримнинг феълени биласан-ку ахир! Мақоладаги гаплар ёлғон деб қоғоз ёзиб берасан, деб туриб олди. Бўлмаса, сўяман деди. Мен ўлиб кетсам майлими сен учун?..

Бир оғиз ҳам гапирмадим. Шартта тескари бурилдим-да, уйга йўл олдим. Йўл-йўлакай ҳеч кимнинг кўзига тик қарай олмадим. Худди ҳамма мени кўрсатиб, устимдан кулаётгандай, «Анави ношуд фельетончини кўринглар, охири ўзи фельетон бўлибди-ку» деяётгандай туюлаверарди...

Уйда ойим овқат тайёрлаётган экан. Рангимни кўрди-да, кўрқиб кетди.

— Ҳа, нима бўлди сенга, болам?

Хўрлигим келди. Менинг онгимда қандайдир бир ўзгариш бўлган, гўё мустаҳкам деб ўйлаган қасрим мўрт бўлиб, бир зарбадан кулаб тушгандек эди. Гўё мен ҳар куни сув ичиб юрган тоза булоққа кимдир туғлаб кетгандек. Қаёқдан йиғи келганини билмайман. Ўзимни тўхтатолмай қолдим. Кўзларимга ёш қуйилиб келаверди, келаверди...

Сўнг, бирор соат ўтгач, тинчлангач, бор воқеани гапириб бердим. Айниқса ўртоқларим, мактабдошларим, қаламқаш ёшлар олдида шарманда бўлганимни айтдим.

— Энди қандай яшайман дунёда, қандай?

— Хафа бўлма, болам, — деди у ички бир изтироб билан, — бу кунлар ҳам ўтиб кетади. Кўрмагандай бўлиб қоласан. Энди оёққа туриб келяпсан. Шундай қилиб, урилиб-сурилиб, оқу қорани ажратиб оласан.

Эртаси куни эрталаб ойим уйдан барвақт чиқиб кетди. Ушанда қаерга боргани билан ишим бўлмаган экан. Фақат орадан ўн бир йил ўтгач, бир кечанинг ўзида ойимни инфаркт олиб кетгандан кейингина унинг ҳақида аммамдан, қариндош-уруғлардан кўпдан кўп, узундан узоқ ҳикояларни эшитиб, ўша куни қаерга борганини билиб олдим.

— Сиз яхши одам эмас экансиз, — дебди ойим ўқитувчимнинг ҳовлисига кириб, — сиз болаларимизга тарбия бераяпсиз. Афсус, афсус, мен сизга ҳатто сигир подасини ҳам ишониб топширмаган бўлардим!

Шаропова ойимни «Ўзингизни босинг, опа, ўтиринг» дея овунтирмақчи бўлибди. Аммо ойим юракдаги бор гапини айтиб олибди, бор аламини тўкиб солибди.

— Мана шу она сути оғзидан кетмаган боланинг қўллари билан пиёниста эрингиздан ўч олмоқчи бўлдингизми! Уялинг! Лафз қаерда сизда? Уят қаерда? Орият қаерда? Ахир сиз боламнинг кичкина юрагига туғлабсиз-ку! Мең саводсиз бир хотинман. Аммо болаларимга сиздай мунофиқ одам тарбия бераётганидан ҳазар қиламан!

Ўқитувчи Шаропованинг қўшниси воқеани ҳамон такрор-такрор гапиради...

Ўша воқеадан бир йил ўтгач, мен ёшлик қилиб, ножўя бир ишга қўл урдим: улфатларим даврасида жанжалга аралашиб қолдим. Иш терговга ошадиган бўлди.

Бир куни таниш милиционер уйимиз ёнидан ўтиб кетаётган экан, ойим чиқиб, ундан сўрабди:

— Айтинг-чи, ўғлимга нима бўлади энди?

— Энди, опа, бу ёғи масалага қай тарзда ёндашишга ҳам боғлиқ, — ноаниқ жавоб берибди у, — агар йигитларнинг ёшлигини инобатга олишса, жарима тўлатиш билан чекланишлари мумкин. Мабодо қаттиқроқ киришсалар...

Уша кунлари ойимни жуда ўйчан аҳволда кўргандим.

— Ҳечқиси йўқ, ҳам чекманг, ҳаммаси яхши бўлиб кетади, — тасалли бергандим унга.

— Ҳам чекманг, дейди-я! Ҳам чекманг эмиш! Сен ҳам бола-чақали бўл. Уларнинг ташвишини торт. Ушанда кўраман. Эҳ, болалар, болалар! Кичкина бола — кичкина ташвиш, катта бола — катта ташвиш экан-да!

Яхши одамларга раҳмат! Ушанда бизга ишонишди. Ишни судгача олиб боришмади. Лекин худди мана шу беш-ўн кун ичида ойимнинг сочлари қордай оппоқ оқариб кетганлигини сезиб қолган эдим...

ҚУЛОҚҚА ЧАЛИНГАН ГАПЛАРДАН «Андижон — Тошкент» поезде тонг

сахарда Янгийўлга яқинлашиб қолган эди. Ҳамроҳим ўрта ёшлардаги киши ўзи билан ўзи сўзлашгандай, гап бошлаб қолди.

— Мана шу Янгийўлдан биз томонларга — водийга меҳмонлар келишган эди.

Хўп ажойиб иш бўлди-да!

Мен қизиқсиниб қолдим. У ҳам нимагадир кўнглини ёзгиси келиб турган экан, воқеани батафсил гапириб берди.

Андижоннинг чекка районларидан бирига Янгийўлдан жуда иззатли меҳмонлар келиб қолишибди. Худди шу пайт уй эгасининг ширингина, тўрт яшар ўғилчаси оғир касал ётган экан. Меҳмонлар эшиқдан кириб келиши биланоқ нариги уйда бола узилибди. Энди қий-чув бошланаётганда уй эгаси «жим!» ишорасини билдирибди.

— Уғилни бари бир тирилтириб бўлмайди, — дебди у, — агар воқеадан меҳмонлар хабар топиб қолишса, «бизнинг қадамимиз ёқмади», деб жуда хижолат чекишади.

Шу гапларни айтиб, уй эгаси меҳмонларни очиқ чеҳра билан кутиб олибди. Хурсандчилик бошланибди. Уйин-кулги, аския бўлибди. Уй эгасининг ичини ит таталаб турган бўлса ҳам, меҳмонлар билан тенг хушчақчақлик қилибди. Орадан бир неча соатлар ўтгач, меҳмонлар Арслонбоб томон йўлга отланишибди.

— Сизлар билан бирга борардим-у, аммо жуда зарур иш чиқиб қолди, — узр сўрабди уй эгаси.

Шундай қилиб, меҳмонлар ҳеч нарсани пайқамабдилар. Фақат уларнинг машинаси чорраҳадан ўтиб, кўздан йўқолгачгина ҳовли ичида йғи кўтарилибди. Уй эгаси ҳам фақат шундагина кўзларига рўмолча босибди.

Бу «меҳмон отангдан улуғ» деган мақолнинг бир исботи бўлса керак.

ЎДИМДА ҚОЛГАНЛАРИДАН Бу воқеа дадамнинг вафотидан бир неча ой

аввал юз берди. Иссиқ кунлардан бири эди. Дадамнинг тоби қочиб, ҳовлимиздаги катта ўрик дарахти остидаги сўрида ёнбошлаб ётарди. Ёнида водопровод суви чулдираб оқар, у кишига мана шу товуш ёқиб қолган эди.

Бир вақт қарасак, катта кўча бошида елкасига рангдор хуржун ташлаган қандайдир бир қария кўринди.

— Собиржон аканинг уйи шуми? — сўради у узоқдан.

— Ҳа, жавоб қилдим, — кираверинг, марҳамат.

У оддийгина кийинган, чўққисоқол, сарғиш одам экан. Келасолиб, хуржунини сўрига қўйди. Дадам билан аввал қўл олиб сўрашди. Кейин эса иккала юзидан ўпди.

— Соғмисиз, саломатмисиз, Собиржон ака!

Талаффузи бир оз бошқачароқ эди.

Дадам, дадамгина эмас, биз ҳам ҳеч нарсага тушуна олмадик.

— Мени танимаяпсиз дейман-а, Собиржон ака?

— Рост айтсам, меҳмон, мени кечиринг, — ийманибгина гапирди дадам, — кўзларингиз таниш, қаердадир кўрганман, аммо эслолмаяман. Қарилик қурсин! Қарилик қурсин!

Меҳмон ўйчанлик билан деди:

— Ҳа, деярли, ўттиз беш йил бўлди. Ҳар нарсани унутиш мумкин бу даврда. Мен Мамедман, Мамед, тоғлик. Ёдингиздами, менинг дадам Расул билан дўст эдинглар. Ушанда мен ёш йигит эдим. Колхозда аравакашлик қилардим.

Дадам бирдан тетикланди.

— Бу ёққа кел, болам, бормисан, кел, бошқатдан кўришамиз, — дея уни бағрига босди.

Иккаласи ҳам кўзёши қилиб олишди.

Сўнг Мамед ака шу нарсани гапириб берди. Яқинда тоғ овулидаги оқсоқоллар тўпланишиб, суҳбат қуришибди. Оғир уруш йилларида Ўрта Осиёга кўчирилгани, бу ернинг халқи уларни қанчалик очиқ чеҳра билан кутиб олганлиги, ҳамма-ҳаммасини эслашибди. «Мана энди турмушимиз яхши бўлиб қолди, — дейишибди оқсоқоллар, — ўша халққа раҳмат! Сўнгги тўғрам нонини ҳам биз билан бирга баҳам кўрган». «Собиржон ака яхши одам эди, — эслабди бошқаси, — хабар олиб турсак бўларди шу кишидан».

Овул бир қарорга келибди. «Ўзбек тилини унутмаганлардан ким бор?» деган савол ташланган экан, мана шу Мамед ака ўртага чиқибди. Энг аввало унга пул тўплаб берибдилар. Кейин овулнинг ҳар бир хонадони хуржунига топганини солиб қўйибди. Кимдир пайпоқ, кимдир кўйлақ, кимдир туфли...

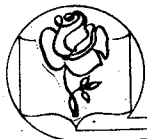
«Энг, аввало Собиржон акага учрайсан, — дейишибди Мамедга, — бизнинг ундан нон қарзимиз бор. Юзларидан ўпиб саломлашгин. Мана шу нарсаларни унга бер, ҳамқишлоқлари билан бўлишсин. Кейин, иложи бўлса, ўзинг билан бирга олиб кел уни. Биз томонларни бир томоша қилиб кетсин. Тоғликларнинг меҳмон-дўстликларини кўрсатиб қўяйлик».

— Борасизми мен билан? — сўради Мамед ака.

— Йўқ, болам, — жавоб қилди дадам. — Ҳамма-ҳамма танишларга мендан салом деб қўй...

...Мавзуи нон бўлган мана шу қисқача лавҳа билан мен Фарғона достонини тамомлайман. Шоҳимардоннинг шўх сувларию машҳур Қува анори, Наманган боғию Ўш оромгоҳлари ҳақида сўз юритганимиз йўқ. Буларнинг ҳар бири ўзича бир дoston учун мавзу.

Тўра Сулаймон

БАРҚУТРАНГ БАРГАК

Гул кўчат

Боғимда бор гул кўчат,
Гул кўчат, сумбул кўчат,
Мўътабар, қойил кўчат,
Мушки анвойи кўчат.

Ҳар ғунча, ҳар баргига,
Барқутранг баргагига,
Чиройига, кўркига
Қизлар шайдойи кўчат.

Ўсган жойи Сир бўйи,
Сир бўйи, бу — нур бўйи,

Сўнмагай умр бўйи,
Ноёб, кирои кўчат.

Ишқида баҳор, ёзда,
Фасли қишда, аёзда,
Сайраб юз хил овозда,
Булбул адойи кўчат.

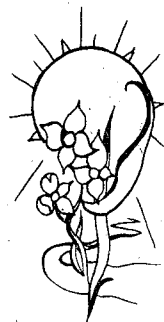
Юлғун ўрнида ўсган,
Гармсел йўлин тўсган,
Ҳиди Сир бўйлаб эсган
Жоним фидойи кўчат.

Излай-излай топганим

Излай-излай топсайдим ўша қизни —
Ёноқлари қирмизи, олма юзни,
Отлансам дийдорига етмоқ учун
Йўлларимни ёритар ой, юлдузни.

Излай-излай тополсам боғлар кезиб,
Қанча қорли, қояли тоғлар кезиб.
Қишлоғининг куйчиси бўлар эдим,
Мудом бирдай, шодумон кун ўтказиб.

Излай-излай тополдим суйганимни,
Неча йиллар ишқида куйганимни.
Билса ҳам билмасликка олар эди,
Ич-ичимдан қувониб юрганимни.

Излай-излай топганим сенмасмидинг?
Менинг-чун бу дунёга тенгмасмидинг?
Мендан ўзга васлингга зор бўлганда
Ойдаи тўлиб оламга келмасмидинг?

Излай-излай топганим сен қизгина
Кўкда эмас, ердаги юлдузгина.
Одамлар эшитмасин қолган гапни,
Қолганингда айтаман ёлғизгина...

«ОШИҚНОМА» ДАФТАРИДАН

Сарвиноз

Даричадан дала-даштга
Кўз тикадир Сарвиноз.
Бир ўзи бир уйга сиғмай,
Энтикадир Сарвиноз.

Кашта тикар, каштасида
Офтоб, ойнинг акси бор.
Ҳар қатида муҳаббатнинг
Сирли ифодаси бор.

Сўнг чанқовуз чала бошлар
Узоқларга кўз тикиб.
От дупури эшитилса
Уйга кирар энтикиб.

Боғ оралаб, боғ ичиндан
Мўралайди қай дамлар.
Бирда дейди:
— Билиб қолса
Борми агар одамлар?

Кўринмайди, яқин кунда
Келарман, деб кетгани.
Бир боқиши учун ер, кўк,
Жисму жонин тиккани.

От шарпаси чалинади,
Чалинади қулоққа.
Тоғ томондан бир суворий
Тушиб келар булоққа.

Оқшом тушиб, тоғу тошга
Тун пардасин тортадир.
Ошиқ-маъшук паймонлари
Сиру синоатдадир.

Боғ сиртида чўпон йигит,
Боғ ичинда қизгина.
Бир-бирига талпинади
Шарпа-шамолсизгина.

Шу пайт куз-ёз, ёз-баҳорга
Айланди боғ ичинда.
Гул очилар чаман-чаман
Булбул чорбоғ ичинда.

Қиз қизариб лов-лов ёнар
Йигит уқувсизгина.
Лекин бир куй яралганди
Савту садосизгина.

Тополмасман

Сени излаб ҳориб бўлдим, сенсиз ёлғиз, ғариб бўлдим,
Энди босган изларингни тўрт томондин тополмасман.
Толиқиб ҳам толиб бўлдим, қирққа кирмай қариб бўлдим,
Лайлу наҳор, сени излаб, ер-осмондин тополмасман.
Ажаб тақдир, ажаб қисмат бу бошда борга ўхшайдир,

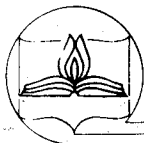
Равон бўла келган йўлим узилган торга ўхшайдир,
Сенсиз қошим қабоғимда қурилган дорга ўхшайдир,
Сенингдек бир гуландомни Гулистондин тополмасман.

Баҳор ўтиб, ёз ҳам келди, ҳамон сендин хабар йўқдир,
Беҳисоб боғ-роғларимда қумри, саъва, самар йўқдир,
Гар хаёлот-дарёсига фарқ бўлсам, бир канор йўқдир,
Мағриб, Машрик, Тушлик, Қут ё Кўҳистондин тополмасман.

Ҳали баргрез куз олдинда, не шўриш, не иш олдинда,
Ҳеч ким имдод бера билмас қаҳри қаттиқ қиш олдинда,
Қатра-қатра қон ўрнида кўздан оқар ёш олдинда,
Ҳаргиз сени излаб Хўтон, Чин-Мочиндин тополмасман.

Хазон фасли етиб келмай жудолик бу бошга тушмиш,
Йиғламоқдин ўзга чорам йўқдир оғу ошга тушмиш,
Мушибат бир бошга эрмас, ер-кўк, тоғу тошга тушмиш,
Энди сендек дилкушони, Шом, Болқондин тополмасман.

Учқун Назаров

ШАРТЛАР

Ислом оилада кенжа фарзанд ва ягона ўғил. Учта опаси узатилиб, бола-чақали бўлиб кетишган. Диссертациясини ёқлаш муддати аниқланиб, Исломнинг қўли-қўлига тегмай юрган кезларида қишлоғидан отаси вафот этгани ҳақида хунук хабар келиб қолди. Ислом беихтиёр «оббо!» деб юборди, кейин шундай фикр хаёлига келганидан ўзи хижолат тортди, аммо «отам ҳали унча қари эмас эди, диссертация ёқласам, хурсанд бўларди, балки умри ҳам чўзилармиди», деган афсус билан кўнгилсиз хитобнинг юзини тўсган бўлди, хижолатига таскин топди, оқлади...

Отасининг вафоти билан боғлиқ бўлган маросимлар ўтди, Ислом яна шаҳарга қайтди, диссертация ёқлашга молик тадбирларга киришиб кетди. Қишлоқда пайтида дафнга келган район раҳбарларидан бири Ислом билан илиқ суҳбатлашиб, тасалли берди, Исломнинг ишлари билан қизиқди, режалари ҳақида сўради, районга чақирди, имтиёзлар ваъда қилди. Ҳозирда, деди Сафаров, қишлоқ билан шаҳар тафовути қолмаяпти, фан кандидати сифатида биринчи бўлиб сиз йўл очиб берсангиз, келажагингиз чакки бўлмайди, районимиз илмий мавқеи кўтарилади, бошқалар сизга эргашади, ахир кандидатлик унвони билан мактабларда ишлаётганлар ҳам кам эмас ҳозир.

Ислом шаҳарда ишсиз қолмасди, албатта, бироқ олимлар сони кўп, бирон чўққига етиб олиш учун қанчадан-қанча машаққатлар чекиш лозим, унда ҳам нияти амалга ошадими, йўқми, аниқ айтиш қийин... Ислом «дипломат»дан иккита автореферат олиб, биттасини дастхати билан Сафаровга берди.

— Мухсин Кабиновичга ўзингиз бериб қўярсиз.

— У киши районимизнинг каттаси, — деди Сафаров бир оз ўйланиб. — Ўзингиз берганингиз маъқул. Акс ҳолда менсимагандек бўлади. У киши билан танишмисиз?

— Бир-икки марта кўрганман, яқиндан таниш эмасмиз, — деди Ислом иккиланиброк.

— Танишиб оласиз, — деди Сафаров. — Узим олиб бораман...

— Жуда соз, — деди Кабилов салом-алиқдан сўнг, Исломнинг авторефератини тик турган ҳолда варақлар экан. Сафаров билан Ислом кўндаланг қўйилган столнинг икки томонида аскардек тик туришар, Кабиловнинг оғзига тикилишар эди. — Тема декабристлар ҳақида экан-да?

— Ҳа, шунақа, — деди Ислом ўнғайсизланиб.

— Китобча учун раҳмат, — деди Кабилов авторефератни столга қўйиб ва қўлини Исломга чўзди. Ислом иккала қўли билан унга интилди. — Лекин ҳозир табрикламайман, кўз тегади. Ёқлаганингиздан кейин табриклайман.

Улар кулишди.

Диссертациясини ёқлаганидан кейин Ислом бир неча йил мобайнида елкасини эзиб келаётган юкдан қутулди, енгил нафас ола бошлади. Районига бориб ишлаш нияти хаёлидан нари кетмай қолди. «Ҳозир мактаб ислоҳоти амалга оширилаётган бир пайтда, — деб ўйлади у ўзини бу қарорга ишонтириш учун ваз истаб, — бу борада менинг ҳам ўйлаб юрган режаларим йўқ эмас. Аввало баҳоларни сунъий ошириш, нима бўлмасин ўзлаштиришни баланд кўрсатиб илғорликда юриш каби салбий тадбирларга чек қўйдираман, ўқитувчиларнинг уйларига даста-даста дафтарларни қўлтиқлаб кетиб, на китоб ўқий олмай, на газета варақлай олмай, на телевизор кўра олмай, жаҳондаги янгиликлардан четда қолиб, ярим тунгача

диктант-иншо текширишдек ишларини қайта кўриб чиқаман, ўқувчиларнинг расм чизиш, чет тилини бемалол ўзлаштириш, музика чала олиш қобилиятларини тўла намоён қилишлари учун имкониятлар яратиб бераман, пахта теримига чиқартирмасликка уринаман. Шундай қилмасам бўлмайди. Токи ўқувчиларнинг саводи тўкис бўлсин! Ахир декабристлар ҳақидаги тадқиқотим амалда ҳам самарасини бериши керак-ку...»

Исломнинг медицина институтида дарс берадиган бир ошнаси бор. У Исломнинг ётоғига келиб туради, шахмат суришади, бир куни гапдан-гап чиқиб, Ислом ўртоғидан: «Оғайни, сизларда ўрта баҳога ўқийдиган студентлар кўпми?» деб сўраганида, у «етарли», деб жавоб берди. «Ўрта баҳо билан ўқиган талаба келажақда қанақа шифокор бўлади?» «Ўшанга яраша, — деди ошнаси, — ўрта баҳо — ўрта даво». «Уларнинг қўлига тушган беморларнинг аҳволи вой экан-да?» сўради Ислом. «Нима, сизларнинг институтингизда ўрта баҳога ўқийдиган талабалар камми? — бўш келмади Исломнинг ошнаси. — Ўрта баҳо билан институтни тугатган ўқитувчининг таълимини олган ўқувчи нима бўларди?»

Аранг ўқиш, ўрта баҳо, бу, демак, жамият олдида жиноят, деб ўйлаганди ўшанда Ислом. Ахир ўрта баҳо билан ўқиган муаллимнинг талабаси ҳам ўрта баҳога ўқиса-да, у ҳам ўқитувчилик қилса, унинг қўл остидан чиққан ношуднинг билимини қандай баҳо билан ўлчаш керак? Бир кафт қуруқ чойни чойнакка ташлаб, қайноқ сув қўйилса, чой бўлади, чой яримлагандан кейин яна қайноқ сув қўйилса ва бу тажриба беш-ўн марта қайтарилса, аввалги бир кафт чойдан нима қолади?.. Район миқёсида ўзлаштириш кўрсаткичини кўтариш мақсадида баҳоларни бир балл кўтариш тажрибаси-чи! Икки баҳо — учга, уч — тўртга, тўрт — беш баҳога айланади. Демак, расмий равишда шубҳали обрў учун энди шаклланиб келаётган авлодга ёмонни яхши дейиш керак. Бундан чиқди, жиноятни айб, айбни нуқсон, нуқсонни хато, хатони тушунмовчилик, тушунмовчиликни тасодиф деса бўлаверар экан-да?! Ахир ўрта баҳо билан билим юрти ёки институтни тугатаётганлар фақат муаллимлик ёки врачлик қилиб қолишмайди-ку. Бунақа нотавон талабалар ҳаётимизнинг барча жабҳаларида сон-саноксиз! Демак, улар ҳам бирни икки, ёмонни яхши, жиноятни хато қилиб кўрсатишлари ҳеч гап эмас. Ахир улар ҳам қайси бир идоралар бошлиғидир, саксон тонна гўштни юз тонна, беш юз минг дона тухумни олти юз минг, тўқсон минг тонна пахтани юз минг тонна, деб рапорт беришса-чи? Ким тарозига солиб кўради? Шу нарсалар халққа тақсимланса, планлаштирув органлари йигирма тонна гўштни, юз минг дона тухумни қаердан олади? Яхши фазилатларни бир оз бўрттириш яхши ниятдан, олижанобликдан келиб чиқади. «Олтин юлдуз» медалини таққан одамни «қаҳрамон», дейишади. Демак, мактабни олтин медаль билан тамомлаган ўқувчи ҳам — ўзига хос «қаҳрамон». Агар ўқувчи яхши баҳо билан ўқиб келган-у, ўзлаштириш рақами, шубҳали обрў мантиқи учун муттасил равишда унинг «яхши» баҳосига бир балл қўшилиб, «аъло» баҳолар билан мактабни тугатган, олтин медаль берилган, яъни рамзий тарзда, «қаҳрамон» деган иборани унга нисбатан қўллаш мумкиндир? Унда саксон тонна гўштни юз тонна, беш юз минг дона тухумни олти юз минг дона, тўқсон минг тонна пахтани юз минг тонна, деган «қаҳрамонлар» нима бўлади? Балки улар ҳам бояги ўқувчидек умуман «қаҳрамон» эмасдирлар? Нега уялишмайди, андиша қилишмайди? Ахир, ҳеч ким билмаганда ҳам «қаҳрамон» эмасликларини уларнинг ўзлари яхши билишади-ку! Чунки уларнинг ҳам биринчи синфданоқ «ўрта» баҳоси «яхши»га, «яхши» баҳоси «аъло»га айлантирилган, чунки уларнинг «аъло» баҳолари район, область кўрсаткич тегирмонига сув қўйган, эвазига кимлардир «гердаиб» юришни ўзлари учун табиий бир ҳол, деб тушуниб қолишган, рўшнолик кўриш, унча мушкул эмас экан, «ёмон» баҳони «ўрта»; «ўрта» баҳони «яхши», «яхши» баҳони «аъло» дейилса кифоя экан. Атиги — бир балл! Шунинг учун аслида ёмон ўқиган муаллимга ўрта баҳо қўйиб, болаларимизни топшираверамиз, аранг институтни битирган нотавон врачга бемор ота-оналаримизни ишонаверамиз, — болаларимизни майиб қилаверинг, ота-оналаримизни хароб қилаверинг, деймиш, кези келганда пуллар суқамиз. «Ўрта»ни «яхши», дея олган ҳимматли тил нега «яхши»ни «аъло», ёмонни яхши, жиноятчини «қаҳрамон» дея олмайди? Фақат бир балл! Гайкасини сал тортиб ёки бўшаштириб қўйсанг, тамом, гилдирак айланаверади. Керак бўлса, гилдиракни орқага айлантириш ҳам мумкин. Масалан, оқни унчалик оқмас, деган оғиз нега энди оқни қора, дея олмас экан? Ахир маориф соҳаси район кўрсаткичини тушириб юборапти, сиз район манфаатини ўйламай иш тутяпсиз, ўзингизнинг тор миқёсингизда фикр юритяпсиз, зараркунандалик қиляпсиз, деганлар бўлган-ку. Мактаб директори бу гапни муовинига, муовини ўқитувчиларига ўқирган, ҳамма баҳолар бир балл олдинга сурилган.

Институтларга қолса, албатта, фақат аълочи талабаларни олишган бўларди. Бироқ шунча билими пухта ўқувчиларни топиш осонми? Масалан, врачлар тайёрлайдиган институтларни олайлик. Институт, бу йил беш юзта талаба қабул

қила олмайман, атиги икки юзта оламан, чунки кўпларнинг билими заиф, уларни аранг олий маълумотли муаллимлар ўрта баҳога («икки» «уч»га айлантирилган) ўқитишган экан, дея олмайди, чунки институтнинг ҳам ўз плани бор, уни камайтириб бўлмайди, акс ҳолда шаҳар кўрсаткичи тушиб кетади. Ундан ташқари, ўрта баҳо билан институтларни битириб, алламбало йўллар билан ўқитувчиликка кириб олган қанчадан-қанча домлаларни иш билан таъмин қилиш, юз минглаб маош тўлаш керак. Биронта талаба институтга илиниб қолдими, тамом, хоҳламаса ҳам тугатиб чиқиб кетади, чунки институтнинг ҳам мутахассис чиқариш бўйича плани бор, уни зинҳор камайтириб бўлмайди, бир амаллаб институт дарвозасидан чиқариб юбориб, бу ҳақда керакли идораларга рапорт беришса кифоя. Кўз оғриғига йўтал дорисини беришса, оғриқ тиш қолиб соғини суғуриб олишса, айб уларда эмас. «Ўрта баҳо — ўрта даво!» Бироқ ҳаётнинг бошқа томонлари ҳам бор-ку, ўйлади Ислому, ўз ақидаларига эга, шаънига доғ туширмайдиган ҳақиқий қахрамонлар бор-ку. Бироқ самимий, довюрак одамлар баъзи ҳолларда қолигга сифавермайди, живовини бермайди, ўз айтганидан тоймайди. Масалан, биронта мактаб директори «кўрсатма»ларга бўйсунмаса, ўқувчилар баҳоларини оширтирмайман, мен ёмонни яхши десам, болалар шунга ўрганиб қолишади, мен уларнинг онгини, маънавий дунёсини вайрон қилган бўламан, бу йўл билан район кўрсаткичини кўтариш тарафдори эмасман, бугун бу томонини бўшаштирсак, эртага даҳшатга дучор бўламыз деса, у район манфаатини менсимаган, хато фикрлайдиган одамга чиқарилади.

* * *

Ислому уйига қайтганидан кейин бир неча кун дам олди. Борган куниёқ Сафаровга урамоқчи, диссертация ёқлаганини айтмоқчи эди, истиҳола қилди: дарров югуриб келипти ютоқиб, демасин.

Ислому Сафаровга бир неча кундан сўнг телефон қилди.

— Эшитувдим, — деди Сафаров телефонда. — Ўзим суриштирмоқчи бўлиб турувдим, яхши, қўнғироқ қилиб қолдингиз. Табрикласак бўладими энди, Исломужон?

— Ҳа, Шерали Сафарович, — деди Ислому, — қутулиб олдим.

— Табриклайман! Режалар қанақа, энди?

— Гапингизни икки қилмадик, — деди Ислому бир оз ўйланиб. — Мана, келдик. Бу ёғига нимани муносиб кўрсангиз шу-да, Шерали Сафарович.

— Бафуржа бир гаплашамиз, — деди Сафаров. — Ҳозир бир жойга шошилиб турибман. Дарвоқе, Исломужон... Муҳсин Кабирович бир оз бетоблар. Кўргани бормоқчи бўлиб турувдим. Агар истасангиз, сиз ҳам қўшилинг. Хушхабарни ўз тилингиз билан айтасиз, у киши хурсанд бўладилар.

— Қандай бўларкин, Шерали Сафарович, — деди Ислому иймангандек бўлиб. — Бетоб бўлсалар, безовта қилиб қўймасмикинмиз?

— Бари бир, икки томонларида телефон, ҳаловат йўқ. Қайтага бир оз чалғийдилар! Хўш, нима дейсиз?

— Нимадан бетоблар? — сўради Ислому. — Қуруқ қўл билан бориш ноқулай-дир? Совға-салом, дегандек...

— Ҳеч нарсанинг ҳожати йўқ, — деди Сафаров. — Ҳамма нарса бор.

— Бўпти, Шерали Сафарович, қаерга борай?

— Кўчага чиқиб туриг, ўн минутда машинада бораман, улгурасизми?

Ярим соат ўтгач машина икки томонига арча экилган хиёбонга кириб борди, симобранг жимжимадор темир дарвоза олдида тўхтади. Машинани кўриб, қоровул қоровулхонасига кириб кетди, бир оздан сўнг дарвозанинг табақаларини икки томонга очди. Ичкарида қуюқ сув сепилган асфальт йўлка бўлиб, аслида ташқаридаги хиёбоннинг давоми эди, фақат бу ер кўпроқ истироҳат боғини эслатарди, кўз иллаган жой кўм-кўк дарахтзор, сўлим, озода эди.

— Қаерга келди, Шерали Сафарович? — тепада дарахт шохлари туташган хиёбон бўйлаб кетаркан, сўради Ислому машинанинг орқа ўриндиғида ўтирган Сафаровдан.

— Бу совхоз боғи, — деди Сафаров, гўё ўзининг ҳам ҳиссаси бордек, бир оз ғурурланиб ва шофёрга: — Шу ерда тўхтат, — деди. — Бу ёғига яёв борамиз. Узоқ эмас.

Сал юрганларидан кейин хиёбон уларни азамат чинорлар қуршаган мрамор ҳовуз олдига олиб чиқди. Бу ерда оқ халат кийган одамлар ҳар хил таомлар тайёрлаш билан банд, кабоб кўрасидан кўтарилаётган тутун ҳамма ёққа тарқаган, димоққа хушбўй ҳидлар урилар эди.

Хизматдаги одамлар бирин-кетин пешвоз чиқиб, аввал Сафаров, кейин Ислому билан қуюқ ва муте кўришишди, журъат қила олмаганлари четроқда қўлларини кўксига қўйиб илжайиб туришди.

Кўришганлар ҳам, одобсиз иш қилиб кўйгандек, тезда ўз юмушларига тисарилиб кетишди, Сафаров билан Ислоннинг олдида малла нейлон кўйлак, тўкима шляпа кийган семиз бир киши қолди — бу ердагиларнинг мутасаддиси бўлса керак, унинг кўли икки ёнига ёпишган, честь бериб юборишга тайёрдек эди.

— Мухсин Кабирович қалайлар? — сўради Сафаров.

— Яхшилар, — деди шляпали киши шошилич билан ва ўз жавоби тўғри-нотўғри чиққанидан шўбхаланди чоғи, пойабзали тор кишидай секин депсиниб кўйди. — Дўхтирлар ҳозиргина кўриб кетишди.

— Шийпондамилар?

— Ичкарида бўлсалар керак, массаж қиладиган жувон ҳозир у ёққа ўтиб кетди, — деди шляпали киши.

— Майли, биз шийпонда тура турамыз, — деди Сафаров ва Ислон билан нари кетишди. — Чой олиб боришин.

— Хўп бўлади.

Эман дарахтлари соясига қурилган панжарали шийпон ердан одам бўйи баланд, бўёқдан янги чиққан безаклари ярқирар, кимсасиз эди. Эллик қадамча нарида усти мармар ушоқлари билан қопланган, деразаларига кондиционерлар ўрнатилган икки қаватли кўркам бино турар, олди гулзор, бу ер ҳам осуда, жимликни фақат қушлар сайраши бузар эди.

Сафаров билан Ислон шийпонга кўтарилишиб, бахмал креслоларга ўтиришди. Гиламлар тўшалган шийпоннинг бир томонида графин-рюмка қўйилган буфет, «ЗИЛ» холодильниги, рангли телевизор, доналари сочилиб ётган шахмат тахтаси бўлиб, шийпоннинг уч томони очиқ, шамолда ҳилпираётган ҳарир дарпардалар орқали ўрмонни эслатувчи қоронғи дарахтзорлар, яшил майса-зорлар кўринар, шийпоннинг ўртасида мевалар устига оппоқ дока ёйилган катта стол, нарироқда, қуёш нури ҳеч қачон тушмайдиган тарафда, тахта каравот бўлиб, бир оз фикимланган оқ филофи адёли устида саҳифалари очиқ газета ва кўзойнак ётарди. «Кўзойнак тақар экан-да, деб ўйлади Ислон, — қари эмас-ку, нари борса қирқ бешларда...»

Шляпали киши чой келтирди, пиёлаларга қуйиб, меҳмонларга узатди, столдаги доканинг ярмисини очиб қўйди.

— Массажчи кетсин, тушадилар, — деди у Сафаровнинг саволини кутгандек. — Овқат пайти ҳам бўлиб қолди. Бир пас ўтира турасизлар ўзларингиз. Узр. Мен одамлар олдига борай, бош-қош бўлиб туриш керак.

— Бемалол, — деди Сафаров. — Юмушларингиз бўлса, бораверинг. Телевизорни ёқиб кетинг, бирон нарса кўриб ўтирамыз.

— Яна келадиганлар борми? — сўради шляпали киши телевизорни ёқиб.

— Билмадим, — деди Сафаров, тушунмай. — Нимаиди?

— Идиш-товоқ тайёрлашни айтаман.

— Билмадим, балки уйдагилари келиб қолишар.

— Янга эрталаб келиб кетувдилар.

— Биз келганимизни у кишига айтиб қўйиш керакмиди? — деди Сафаров.

— У киши биладилар, — деди шляпали киши кетатуриб. — Ким келганини қоровул дарров телефонда айтади. Хўжайиннинг рухсатисиз дарвоза очилмайди.

Сафаров бош ирғаб қўйди, Ислон бу гапни эшитиб, бир оз таажжубланди, боя қоровул ичкарига кириб, бир неча минут ғойиб бўлиб кетганлиги сабабини энди тушунди.

Ниҳоят, дарахт барглари орасидан икки қаватли бинонинг мармар зинасида тўзгиган сочларини силаган ҳолда чиройли бир жувон кўринди, у оқ халатининг тугмаларини тақди-да, чўнтагидан ойнача олиб қаради, пардозини тузатди ва қиёфасига жиддий тус бериб, шахдам қадамлар билан нари кета бошлади.

Ислон Сафаровга қаради, аммо Сафаров кўзини телевизордан олмади, бу ёққа эътибор бермади ҳам.

Бир неча дақиқа ўтгач, бояги шляпали киши бир даста кумуш қошиқ-вилка ва қоғоз салфетка келтириб, столга қўйди.

— Зерикмаяпсизларми, меҳмонлар? — деди ва жавоб кутмай Ислонга юзланди: — Чой борми, домла, ё янгилаб келайми?

— Чой бор, — деди Ислон шошилиб. — Ҳали иссиқ.

— Яна жичча кутасизлар, — деди у, столдаги мева солинган вазаларни четроқ сураётиб. — Одатда хўжайин массаждан кейин ярим соат дам оладилар. Йўли шунақа экан. Дўхтирлар буюрипти.

Ярим соатдан зиёд вақт ўтди, аммо Кабировдан ҳамон дарак йўқ эди. Телевизор экранида испан тилини ўргатиш машғулоти олиб борилаётган эди, Ислон сиқила бошлади. Сафаров жим ўтирибди, кўзи телевизорда, бирон нарса деб гап очишга Ислон ботинмади, шу алпозда яна бир неча муддат ўтди. Ниҳоят, қимматбахо пижаме устидан елкасига кумсавзи бекасам ташлаб Кабиров кўринди. Сафаров дарҳол телевизорни ўчирди-да, Ислонга ишора қилди, улар пастга,

Кабилов истиқболга чиқибди. Унинг нам, тимқора сочи силлиқ таралган, йирик кўздари сўлгин, яқинда олинган соқолининг ўрни кўкимтир эди. Кабилов биринчи Ислон билан сўрашди. Унинг устидаги жинси шимини кўриб, Сафаровга маъноли қаради, сўнг қўлини чўзиб турган Сафаров билан кўришди, ҳол-аҳвол сўрашишганидан кейин Кабилов шийпон зинаси томон жилди, Ислон билан Сафаров қўлларини қовуштириб, унинг орқасидан эргашишди.

— Ишлар қалай? — сўради Кабилов, баҳмал креслога ўтиргач, Ислонга қараб. — Диссертацияни ёқлабсиз, эшитдик. Табриклаймиз энди.

— Раҳмат, Муҳсин Кабилович, — деди Ислон, камтар жилмайиб.

— Ўтиринг, ўтиринг.

Аввал Ислон, кейин Сафаров креслоларга ўтиришди. Кабилов Ислон кийган жинси шимига қараб қўйди.

— Бетоб экансиз, Муҳсин Кабилович, — деди жимликни бузиб Ислон, — кечирасиз... биз... мен...

— Ҳа, — деди Кабилов Ислон гапининг давомини эшитмай. — Ҳозир бир оз ремонт қилдириб олмасак, кейин қўл тегмайди, пахта бошларни кетади. Ҳозир гуллаган пайти, курортга боришга вақтни кўзим қиймади.

— Тўғри, — деди Ислон, Кабилов жимиши билан.

— Қон босими бор, кўз тинади.

— Ҳозир тузукми, Муҳсин Кабилович?

— Тузук. Туширишди.

Шу пайт шляпали киши яна бир йигит кўмагида келиб зина олдида тўхтади. Уларнинг қўлида дока ёпиқлик патнислар бор эди. Кабилов уларга «олиб келаверинглар» маъносида бош ирғади, хаш-паш дегунча столга турли таомлар тортилди. Овқатдан кейин улар бир оз суҳбатлашиб ўтиришди. Кабилов ҳомиза тортди.

— Сизни толиқтириб қўймадикми, Муҳсин Кабилович? — одоб йўлига сўради Ислон. — Балки дам олишингиз зарурдир?

— Йўқ, — деди Кабилов, кўзини артиб. — Ишга ўрганиб қолган кишига мана бунақа ётавериш бир оз зерикарли бўларкан.

— Нимасини айтасиз...

— Шахматга қалайсиз? — сўради Кабилов Ислондан. — Шерали Сафарович, биламан, ўйнамайдилар.

— Ҳамма қатори, — деди Ислон, аслида шахматни тузук ўйнаса ҳам. — Дона суриш қўлдан келади. Аммо сиз учун мен билан ўйнаш унча қизиқ бўлмаса керак.

— Уша ёққа ўтамиз, — деди Кабилов ўрнидан кўзғалиб. — Менам чемпион эмасман. — Улар шахмат доналари сочилиб ётган столча ёнига бориб ўтиришди. — Шерали Сафарович, кечирасиз энди, сал чидайсиз, — деди Кабилов доналарни теришга киришиб.

— Бемалол, Муҳсин Кабилович, — деди Сафаров тезкорлик билан. — Томоша қилиш қўлдан келади.

Биринчи партиянинг ярмига борганда Ислоннинг қўли баланд кела бошлади, аммо у бетоб ётган одамни мот қолдирса, қанақа бўларкин, деб ўйлади, унинг устига бемор — районнинг раҳбари... Ислон хато қила бошлади, ўйин дуранг билан тугади. Қийин позицияни дурангга олиб борган Кабилов завқланиб, яна ўйнаймиз, деди. Кейинги партия анчагина давом этди, Ислон ўзини ютишга тиришаётган қилиб кўрсатиб, сездирмай ташаббусни рақибига бера борди, натижада ўйин Кабиловнинг фойдасига ҳал бўлди. Аммо буларнинг орасида ҳақиқатда азоб чеккан Сафаров эди, чунки Ислон ёшлик қилиб, ўйинни ютиб олса, Кабилов зил кетган бўларди, ўртага таҳлика тушарди.

— Ура! — деди у ясама кўтаринкилик билан ва шу заҳотиёқ «ғолиб»нинг қўлини сиқди. — Ҳўп юришларингиз бор-да, Муҳсин Кабилович! Қаттиқ ўйнаб кўясиз-да!..

— Ислонжон ҳам дуруст ўйнар экан, — деди Кабилов камтарлик йўлига. — Олдинги партияда ҳужумга берилиб кетиб, ҳимояни бўшаштириб қўйди, бўлмаса ютуқ у кишида эди.

— Унчалик эмас, — деди Ислон, Кабиловни рағбатлантириш мақсадида. — Сиз ўйинни яхши олиб борар экансиз. Мен мунга иқрор бўлдим.

— Муҳсин Кабилович, чарчадингиз, — деди Сафаров жонкуярлик билан. — Энди дам олинг...

— Шунақами? Ҳа, майли, — дея Кабилов ўрнидан турди, сирғалиб тушган тўнини яна елкасига ташлади.

Сафаров билан Ислон районга қайтар эканлар, йўл-йўлакай чурқ этишмади. Машина Ислоннинг дарвозаси олдида тўхтаганида, Сафаров ҳам Ислоннинг кетидан тушди.

— Уйга марҳамат, — деди Ислон, шу таклифни илгарироқ айтмаганидан хижолатланиб.

— Бошқа гал, — деди Сафаров жойида тўхтаб. Қиёфасидан бир нима, демоқчидек эди. Орага жимлик чўкди. — Исломжон, — деди ниҳоят Сафаров. — Нима учундир бугун Муҳсин Кабирович сизга топшириладиган вазифа ҳақида оғиз очмадилар. Аммо бу гап бари бир очилади, деб ўйлайман. Бирон ҳафтадан кейин у киши ишга чиқадилар. Албатта, бу масъулиятли масала. Балки, мен билан ўзаро маслаҳат қилиш ниятлари бордир. Ҳар қалай, бу масала очиқ қолмайди. Бир қарорга келсак, мен сизга дарров телефон қиламан, топтираман. Сиз ҳозирча дам олиб туратулинг. Опамиз ҳам сизни соғиниб қолган бўлишлари керак, олдиларида юрсангиз, кўнгиллари тоғдек кўтарилади. Айниқса, отангизнинг вафотидан кейин, у кишига ҳамдард бўлиб туриш ҳозир зарур. Узингиз тушунаси.

— Ҳа, Шерали Сафарович, албатта.

— Омон бўлинг, — деди Сафаров хайрлашиш учун қўл чўзиб. — Дарвоқе... Қай йўсинда айтсамикин?... Нотўғри тушунингиз мумкин...

— Айтаверинг, — деди Ислом ҳадиксираб.

— Кўнгил-да... Исломжон... Шу... Муҳсин Кабирович сочни узун қўйган ёшларни... нима десамикин... унча...

— Ёқтирмайдилар. Тўғри тушундимми?

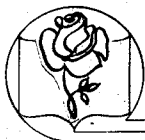
— Баракалла, тўппа-тўғри, — деди Сафаров енгил тортиб. — Бу ёғи ўзингизга ҳавола. — У бир зум ўйланиб турди-да, зорлангандек қўшиб қўйди: — Менга қолса-ку, майли-я... Аммо... Муҳсин Кабирович феъллик одам. Шу томонини сизга айтиб қўйишим лозим деб ўйладим-да, ука... Яна ўзингиз биласиз...

Ун кунга қадар Сафаровдан дарак бўлавермади. Бундай жимликни Ислом Кабировнинг феълига, сочи унга ёқмаганига йўя бошлади, шаҳарга қайтиб кетишни, институтда таклиф қилишган секторда ишлаверишни чамалай бошлади.

Бир куни тушлик овқатдан кейин телефон жириглаб қолди, Ислом отилиб бориб трубкани олди, Сафаровнинг овозини таниди.

— Хўп бўлади, — деди Ислом, юраги така-пука бўлиб. — Раҳмат!.. Узлари қабул қиладилар? Раҳмат! Бир соатда етиб бораман. Алё? Маориф бўлимига дейсизми?... Лаббай?... Шимим?... Тушунарли... Майли, Шерали Сафарович...

Ислом трубкани қўйиб, чорпоёга ҳолсиз ўтириб қолди. Шу аснода анча ўтирди. Кейин шошилмай ўрнидан турди. Каравотда сочилиб ётган авторефератларига кўзи тушди. «Ҳозир сартарошхонага бораман, — деб ўйлади маъносиз. — Сочимни олдираман... У куни шахматда қолиб бердим... У кишига ёқмагани учун шимимни алмаштирдим. Муҳсин Кабирович... феъллик одаммиш! Хўп, катта одамга ёқиш учун бугун сочимни олдираман. Эртага-чи? Эртага яна бирон ерим ёқмай қолса-чи! Балки қанақа туфли кийишимни, ким билан гаплашишни, кимга ўйланишимни у кишидан сўрарман... Қайси тўй, қайси азага боришимни... шахмат... шим... соқол... яна нима шарти бор экан район миқёсидаги якка «ҳоким»нинг?..»

Охунжон Ҳакимов

ЮРАККА ҲАМИША
ҚУВВАТДИР БАРДОШ

Мисқоллар

Қурғоқ чаноқлардан кўпириб, тошиб,
Мисоли борлиқни этиб нурафшон,
Қўлларнинг тафтини туймоққа шошиб
Теримчи йўлига боқарди гирён.
Мисқоллар...

муродга етиб пайдар-пай —
Ўпиб миллионларнинг дағал бармоғин,
Ажабким, ўзида сезмоқда бу кун
Само юксаклигин, тоғлар салмоғин.

Ҳа, бўлмиш улардан чўнг тоғлар пайдо
Баҳор тошқинида, офтоб тиғида.
Бу тоғлар кўркини кўз-кўзлар мудом
Аму билан Сирнинг оралиғида.

Олмиш бу мисқоллар нур тиниқлигин,
Ўзига термилган миллион кўзлардан.
Сўнг тоққа айланмиш, беҳаловат эл
Этиги шудгорга тушган излардан.

«Оқ олтин» атаса биров ардоқлаб,
Яна бир бошқаси уни гавҳар, дер.
Дўстларим, асли бу — фидойи бир халқ
Манглайдан ерга чак-чак томган тер.

Қай неъмат шириндир — заҳмати қаттиқ,
Бу нақл туғилмиш қадимдан-қадим.
Пахта олтин десам, олтиндан ортиқ,
Топиш маҳол унинг монанд нисбатин.

Тоннага тенг келар гоҳ бир газ темир,
Қайроқдай кўмирнинг юки бир пудча.

Ҳадсиз сабот даркор, беадад таъмир,
Мисколлардан тонна ҳосил қилгунча...

Бунга қодир бўлган собит элим бор,
Сув кечиб,
Чанг ютиб,
Билмасдан тиним,
Миллиард чаноқларга жо этар ҳалол
Офтобнинг оловли ҳароратини.

Шу боис, жонбахшдир ҳар битта мискол,
Шу боис, ҳайратда боқади жаҳон.
Ахир, азиз элим офтобни унга
Пахта тимсолида этар армуғон.

Гарчанд чанг гардлари ёшлатар кўзин,
Гарчанд бу кун сочу соқоли ўсиқ,
Жиддийроқ боқсангиз меҳнаткаш юзи,
Доим кўрингуси офтобдек иссиқ.

Ҳайрат

Олтиариқ районидаги «Пахтакор» совхозининг илғор бригадири, фронтчи-тўпчи Тўхта-син ота Фармоновнинг баданида фашист бомбаси парчаси қирқ йилдан буюн сақланиб келаётган эди. Яқинда, далада бомба парчаси унинг баданидан чиқиб кетди.

Газетадан.

Йўқ, йўқ, анойимас ҳозир одамлар,
Ҳар биттаси қилни қирққа ёради.
Улар ерда яшаб, ойда қадамлар,
Истаса Марсга ҳам боради.

Борарлар дунёнинг у бурчига ҳам,
Ҳа, замон шунақа, давр шунақа.
Ҳайратга тушмаймиз бунда сираям
«Воҳ!» деб ҳаяжондан тутмаймиз ёқа.

Мен ҳам бу суръатдан бўлмасман ҳайрон,
(Ҳар недан жунбушга келишим маҳол.)
Лекин қошингизда туриб ўшал он
Тўғриси, отахон, қотиб қолдим лол.

Шунчалар бўларми ахир, ирода?
Шунчалар бўларми тўзим ҳам, ҳайҳот!
«Уруш касри бу» деб куласиз содда,
Даҳшатга беписанд боққансиз, наҳот?

«Уруш касри» юрди қирқ йил вужудда,
Нолиб бировга-ку демадингиз сўз.
Мендақалар озми, дедингиз, юрда,
Далаларда кечди баҳор, ёзу куз.

Борлиғингиз пўлат тўқимамиди,
Наҳот, йилт этмади кўзингизда ёш?
Бу гапдан куласиз боладай худди:
Юракка ҳамиша қувватдир бардош:

Дейдилар: сиз учун тинимни ёт гап,
Во ажаб, бегона сиз учун ҳормоқ!
Отахон, ўйлайман: не-не авлодга
Берсангиз бўларкан саботдан сабоқ!

Майдагаплик эмас, лекин кимнингдир.
Тирноғи остига кирса зирапча,
Бошланиб кетади югур-ҳо югур,
Кимдир сўз тигини кимгадир санчар...

Бомба парчаси бу — зирапча эмас,
Ахир, у ўлимнинг шарпасидай гап.
Қирқ йил жонингизга этса ҳамки қасд,
Доктор остонасин ҳаттоки ҳатлаб —

Ўтиб қўймадингиз, тўрт мучам, деб соғ,
Ўктам, парво қилмай, юрдингиз, ҳечга.
Яширмай бор гапни айтинг, ҳей опоқ:
Яна не сирларни ютгансиз ичга?

Не-не ҳикматларни кўрмади жаҳон,
Фидойи эрларнинг озми мисоли?
Сизда жамулжамдир лекин, отахон,
Мард киши тимсоли, инсон тимсоли!

Қизлар хаёл сурсалар

Халал берманг, агар қизлар хаёл сурсалар,
Баъзан гулгун, баъзан эса, маҳзун юрсалар,
Хаёл ичра сирли-сирли суҳбат қурсалар,
Халал берманг, агар қизлар хаёл сурсалар.

Сеҳрли бир оламдирки, ахир, хаёлот,
Бу олам кенг, турфа эрур унда мулоқот,
Унда биров ўйчан кезар, биров эса шод,
Халал берманг, агар қизлар хаёл сурсалар.

Бу хаёллар баҳс этарлар балки висолдан,
Орзулару армонлардан, бахту иқболдан,
Ширин хаёл ширин эрур ҳаттоки болдан,
Халал берманг, агар қизлар хаёл сурсалар.

Хаёлларга гувоҳ бўлсин оппоқ парқувлар,
Парқувларга тўкилсинлар ширин туйғулар,
Хаёл ичра энтиксинлар қизлар — сулувлар,
Халал берманг, агар қизлар хаёл сурсалар.

Майли, миниб учқур-учқур ғиротларига,
Етсин ёрқин орзулар-у муродларига,
Бахту иқбол тилаб қолинг бари-барига,
Халал берманг, агар қизлар хаёл сурсалар.

* * *

Расмни тугатди мана, мусаввир,
Унда барқ урарди боғ — яшил олам.
Ҳаётни ким этар бунчалик тасвир?
Ўзини кўрсатмиш лекин, мўйқалам:

Товланиб ётибди ёқутранг гилос,
Кўз олар олмалар алвон тарамми.
Унга боқиб туриб сўрайсан беҳос:
Олам гўзаллиги шу ерда жамми?

Қаранг-а, акс этмиш расмда ҳатто
Еллар қитиқлаган барглар ўйини.
Гўё, димоғингга ургандай сабо
Турфа меваларнинг ширин бўйини...

Мусаввир мақталар. Расмни кимдир
Жўшиб, «мўъжизага тенг», деб атади.
Яна биров деди: «Қойил, жуда зўр,
Кўриб тасаввуринг бойиб кетади!»

«Беқиёс», дер чиндан расмни кўрган,
Олқишлар айтилар унга беҳудуд.
Не ажаб, ер очиб боғ кўкартирган.
Соҳибкор, афсуски, бўлганди унут.

Буюк кишилар ҳаётидан

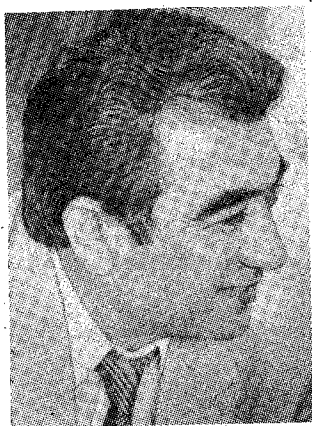
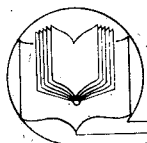
Буюк бобокалонимиз Алишер Навоийнинг ижодий қудрати нақадар ҳайратомуз бўлганлиги «Хамса»нинг ёзилиш тарихидан яхши маълум. Бу ҳақда шоирнинг ўзи «Садди Искандарий» достони хотимасида ўз-ўзига мурожаат қилиб ёзади [насрий баён муаллифи — Иноятилла Махсум]:

«...Мендан бурун ўтган улуғ зотлар бундай асарни ёзиш учун узоқ умр сарфлаганлар. Масалан, оламдаги назм аҳлининг устози ва сўз санъаткорининг улуғ олими ва мунаққиди ҳисобланмиш Низомий Ганжавийнинг достонлари асли ўша кишининг матолари, матолари демайин, ихтироларидир. У бунга ёзаётган пайтда ҳеч кимга аралашмай, бир хилват жойга кириб ўтириб, ўн беш йил заҳмат чекиб, қон ютиб, бешта хазина [достон]нинг калитини топиб, юзага чиқазди; бунга таҳрир қилиб, кам-кўстини тузатиб бўлгунча ҳам яна ўн беш йил умр сарф айлади. Жамъ бўлиб, чархи фалак ўттиз марта айлангандагина кўнгилларни мафтун этувчи бу ажойиботлар юзага чиққан эди. Подшонинг бир қанча парвариши билан

Низомий ўттиз йиллаб шу асарлар устида ишлади. Бу орада на бирон одам унга монелик қилган ва на бу ишдан бўлак нарсага ҳаёли бўлинган. У ёқ-бу ёғи қирқ йил деганда бу беш хазина [достон]нинг сирлари одамларга маълум бўлган эди...

Сенга ҳеч қандай кўмак бўлмагани, устингда эл-юртнинг ҳаддан зиёда кўп ташвиши бўлгани, тонг отиб — кеч киргунча халқ билан борди-келди қилиб, ҳар нафасда юз хил можарони бошингдан кечирганинг ҳолда, бу ишни давом эттирдинг. Узинг халқнинг ғавғою ташвишидан қутулмас, қулоғинг уларнинг ғала-говуридан тинчимас эди. Мана шундай заҳматлар орасида, икки йилга тўлар-тўлмас вақт ичида, сўзга жон киритиб, бу достонларни тугатиш учун қалам тебратиб, бошлаган ишларингни охирига етказдинг. Агар ҳисобдон одам ақл югуртириб, бунга ёзиш учун бевосита кетган чинакам вақтини ҳисобласа, ҳаммаси бўлиб олти ой мобайнида бу гўзалнинг суратини намоён қилдинг, яъни «Хамса»ни ёзиб тугатдинг».

Ўлмас Умарбеков

1

Уни дадасининг паркентлик қўйчивон амакиси ташлаб кетганди. У кичкина айиқ боласига ўхшарди. Кулранг, қалин жунлари орасидан япалоқ тумшуғини ҳам, яқиндагина очилган мунчоқдек қора кўзларини ҳам кўриб бўлмасди. Думалоқ коптокдек боши танасидан катта, шўнинг учун тўғри юролмайти, тумшуғи билан ерни сидириб, учраган нарсани босиб, ағдариб, ўзи ҳам юмалаб юради. Кекса чўпоннинг гапига қараганда, у жуда зотли бўрибосарлар авлодидан экан. Онаси, еттита бўрини ўлдирган, бутун Паркентга донғи кетган Олапар бу йил атиги иккита туғибди. Биттаси шу экан. Иккинчисини кекса чўпон, талабгорлар ниҳоятда кўп бўлса ҳам ҳеч кимга бермай, ўзига қолдирибди. Отаси ҳам машҳур итлардан бўлиб, жамбуллик қаҳрамон қўйчивон Сарсонбой Сақеновнинг отарини кўриқлар экан. Амакининг шу итга ҳаваси келиб, уч йилдан бери ҳар баҳор Олапарни Жамбулга, ҳамкасб дўстининг отарига олиб борар экан. Икки йил бурун Олапар учта туғибди. Ҳар биттаси ҳозир айиқдек-айиқдек бўлиб кетган эмиш. Паркентда ҳам, унинг атрофларида ҳам бундай итни ҳавас қилмаган чўпон йўқ эмиш...

Козим кучукваччани яхши кўриб қолди. Хилма-хил ўйинчоқларни дарҳол унутди. Велосипедини ҳам минмай қўйди. Уйини — кучуквачча. Ит ҳам унга ўрганиб қолди, унга эргашадиган бўлди. «Кўктой!» — деса, пилдираб олдига келади, нам тумшуғини оёқларига, қўлларига суркаб, эркаланади, атрофида думалайти. Боғчага кетганида узоқ ангилайди, эшикни тимдалайди, келганида эса, хурсандликдан ирғишлайди.

Козимнинг онаси қўйчивоннинг совғасига аввал парво қилмади. Аммо кучук вояга етган сайин (у кун эмас, соат сайин ўсарди) кайфияти бузилиб,

энсаси қотадиган бўлиб қолди. Идиш-товоқ сингани, китоб-дафтарлар йиртилгани майли, уйдан ит ҳиди анқийдиган бўлиб қолганини у биринчи сизди. Илгари кунора пол ювадиган бўлса, энди ҳар куни ювиб, эшик-деразаларни очиб, уйни шамоллатади, овқат столини неча бор артади. Кўктой оёғининг тагида ўралашадиган бўлса, зарда билан тепиб юборади. Кучук бола акиллаб ўзини каравотнинг тагига олади ё Козимнинг стули тагига келиб ётади-да, олдинги оёқлари билан тумшуғини беркитади.

Бир куни Козимнинг онаси ишдан келиб, эшик тагида тунги кўйлаги ётганини кўрди. Ҳайрон бўлиб кўтарди. Силкитган эди, юз-кўзига қандайдир томчилар сачради. Нима бўлганини тушуниб, зардаси қайнаб кетди, нам кўйлакни полга улоқтириб, кучукваччани қидира бошлади. Аммо узоқ қидирмади, Кўктойнинг ўзи югуриб олдига келди. Козимнинг онаси: «Ҳа, ер юткур!» — деб қарғади-ю, уни тепди. Аммо Кўктой жойидан қимирламади. Орқа оёқларини полга тираб, бошини кўтарди ва оппоқ тишларини кўрсатиб ириллади. Козимнинг онаси ҳангу манг бўлиб қолди, кейин кўрқиб кетди. Қўлини мушт қилиб кўтарган эди. Кўктой баттар ириллади. Ва биринчи марта вовуллаб юборди. Балодеккина овози бор экан. Лекин Козимнинг онаси буни пайқамади, пайқаса ҳам парво қилмади. Аммо ургани ботинмади, муштини ёзиб, терс бурилди-да, хонасига кириб кетди.

Кечқурун Козимнинг дадасига шикоят қилди:

— Совға опкемай кетсин амакингиз! Иккита қурт ҳам бўларди болага. Боя менга бир ташланди, юрагим чиқиб кетай деди. Мени айтди дерсиз, ҳозирдан шундай, каттароқ бўлса битта-яримтанинг бошини ейди, балого қоламиз!..

— Ургатиш керак, — деди Козимнинг дадаси. — Иннайкейин катта бўлганда қуюлиб қолади. Бу ҳам ҳали бола-да!..

— Боламас, бало! Тишлари арранинг ўзи! — деди Козимнинг онаси баттар фиғони чиқиб. — Яхшиси, амакингизга қайтариб оборинг. Уғлимизга, йўқолиб қолди, деймиз. Бўлмаса, ўзим ит яшикка бериб юбораман.

— Ургатиб кўрайлик-чи аввал, — деди Козимнинг дадаси.

Козимнинг каравоти остида ётган Кўктой уларнинг гапларини тушунгандай ғингшиб кўйди.

Кўктой ўша туни туш кўрди. Кўм-кўк адир эмиш. Қўй-кўзилар ўтлаб юрганмиш. У янги ўрилган хушбўй пичан устида, худди ўзидек, аммо олабула кучуквачча билан онасини эмиб ётганмиш...

2

Козимнинг дадаси айтганини қилди. Овчилар магазинига бориб, чарм бўйинбоғ, занжир олиб келди. Кимнингдир, итни бир қўлда калтак, бир қўлда қант билан ўргатиш керак, деган маслаҳатини эслаб, тутдан хивич йўнди. Аммо барча ҳаракатлари зое кетди. Кўктой тиниқ қора кўзларини унга тикиб турар, лекин биронта гапига кирмасди. Икки ой деганда зўрға ўтириб, олдинги оёқларини кўтаришни ўрганди, холос.

— Ит бўлмай ўлсин, — деди Козимнинг онаси. — Ҳамма ақли гавдасига, қорнига кетган бунинг! Ҳали ҳам гапимга кириб, бу одам бўлмайди, обориб беринг амакингизга!

Чиндан ҳам ярим йил ичида Кўктой бузоқдек бўлиб кетди. Стол устидаги нарсаларга бемалол бўйи етадиган бўлди. Бунни кўриб, Козимнинг онаси баттар хуноб бўлиб кетди. Стол устида энди ҳеч нарса қолдирмай шкафларга яширади, дастурхонни йиғиштириб кўяди. Кўктой хивични чайнаб; занжирни узиб юборгандан кейин, Козимнинг дадасининг ҳам ҳафсаласи пир бўлди. Ноилож янги занжир олиб келиб, ўғлининг олдига ташлади:

— Ма, ўзинг ўргат.

У шундай деди-ю, ит қўлдан чиқиб кетаётганига кўнглида ачинди. Хотинининг, катта бўлса биронтанинг бошига етади, деган гаплари хаёлидан ўтди. Кўктойнинг яна катта бўлиши, ўсиши эса шундай турқига ёзиб қўйилгандек эди. Уқлоғидек-ўқлоғидек оёқлари ҳали юмшоқ, қалин

жунлари майин, назари шўх эди. «Қишгача туриб турсин-чи, — ўзича қарор қилди Козимнинг дадаси; — кейин бир гап бўлар...»

Аммо у ўйлаганча бўлиб чиқмади.

Куз келиб, оёқ остида хазон шитирлаб қолган кунлар эди. У ишдан келса, Козим йиғлаб ўтирибди, хотини ётоқхонада ётибди. Чап қўли тирсагигача бинт билан боғланган.

— Нима бўлди? — хавотирланиб сўради Козимнинг дадаси.

— Кўктой... — кўзларини мушти билан артиб жавоб қилди Козим. — Кўктой ойимларни тишлаб олди.

— Қаттиқ тишладими? — Козимнинг дадаси хотинининг ёнига ўтирди.

— Суякча борди шекилли... — деди Козимнинг ойиси. истар-истамас. — Ер юткур тишлашга тишлади, қўйвор десам қўйвормайди. Қисқичдай тишларини ботирганча, кўзини лўқ қилиб бақрайиб турибди. Козим келиб қолмаганида, қўлсиз қолармидим?! Совғаси бошида қолсин амакиззи. Тишлайдиган нарсаниям совға қиладими?! Мен сизга айтдим, бировнинг бошига етади бу деб, кулоқ солмадингиз. Мана, мендан бошлади!..

— Нима қилувдингиз? — сўради Козимнинг дадаси.

— Вой мен нима қилардим?! — тутақиб кетди хотини. — Нон тўғраб бир коса шўрва бердим. Очофат ўша заҳоти ютиб бўлди. Идишни ағдариб, уйни бошига кўтарди. Яна овқат солаётганимда, чидамай, косага ёпишди. Қоч, деб секин туртганимни биламан, яшшамагур «гапп!» деб ёпишди қўлимга! Дод солдим, қани кўйиб юборса! Хайрият, Козим келиб қолди. Поликлиникада, итга справка олиб келинг, дейишди. Справка бўлмаса қирқта укол қилармиш. Шу етмай турувди менга.

— Ўзи қани? — сўради Козимнинг дадаси.

Хотини индамади. Козим каравотнинг тагига ишора қилди. Козимнинг дадаси эгилиб қаради. Кўктой айбини сезгандек, бошини оёқлари орасига беркитиб ётарди.

— Ит қутурмаган, соғ, — деди Козимнинг дадаси.

— Справка керакмас демоқчимисиз? — киноя қилди хотини. — Майли, мен ўлиб кетавурай. Сизларга ит бўлса бўлди!..

Козим йиғлаб юборди. Дадаси энсаси қотиб, ўрнидан турди. Уғлининг олдига келиб, бошини силади. Эртасига у ветеринария докторини олиб келди. Кўктой ўз жойида, Козимнинг каравоти тагига ётарди.

Козимнинг дадаси уни чақирди, лекин ит чиқмади. Бўйинбоғидан тортмоқчи бўлиб, қўлини узатган эди, Кўктой таҳдидли ириллади.

— Каравотни суришга тўғри келади, — деди Козимнинг дадаси.

— Қани, нари тулинг-чи, — доктор шундай деб, ўзи каравотнинг тагига эгилиб қаради. — Кўриниши соғдай, лекин бари бир текшириш керак. Бир аммалаб сўлагидан олмасак бўлмайди.

~~Кўктой каравот остидан инграб, инқиллаб чиқди-да, тумшугини...~~ ?

Доктор узун йўнилган чўпга пахта ўраб, яна эгилди.

— Кўктой! Кўктой! Полвон ит, ақлли ит... — доктор майин оҳангда гапириб қўлларини ит томон чўзди. — Сени хафа қилишдими? Кейин тишлаб олдингми? Бундай итни хафа қилиб бўларканми? Бунақа итга доим бир хил гапириш керак. Овқат, сувини вақтида бериш керак. Бу виставкага қўйиладиган ит экан-ку? Полвон ит! Зотли ит!.. Кўктой, Кўктой! Чиқақол буёққа. Ҳа, баракалла, баракалла!..

Кўктой каравот остидан инграб, инқиллаб чиқди-да, тумшугини чўзиб, докторнинг қўлларини ялай бошлади. Доктор билинтирмасдан пахталик чўпни намлаб олди.

— Баракалла! Баракалла! Сени қутурган дейишдими? Бўлмаган гап. Соппа-соғсан. Эсинг ҳам жойида. Бекордан бекорга ҳеч кимни тишламайсан. Ўзингни ҳам хафа қилдириб қўймайсан. Бор, жойингга бор энди.

Кўктой шу гапни кутиб тургандай, букилиб яна каравот тагига кириб кетди.

— Келин қийналмасинлар уколга бориб, — деди доктор. — Ҳозироқ справка ёзиб бераман. Зўр итингиз бор экан. Одамлар қидириб ҳам тополмайди бунақасини!

У кетгач, Козимнинг дадаси каравот олдида чўккалади.

— Кўктой, Кўктойжон! Буёққа чиқ, чиқақол, жонивор.

Аммо Кўктой жойидан қимирламади. Козимнинг дадаси бир бурда ноннинг устига гўшт қўйиб узатди. Иккинчи қўли билан бўйинбоғидан тортди.

— Чиқ, Кўктой! Ит бўлмайт кетгур, чиқ!

Кўктой ириллайбошлади. Козимнинг дадаси нонни унинг олдига зарда билан ташлади. Ит вовуллади. Козимнинг дадаси аччиғланди. Урнидан туриб, итнинг биқинини мўлжаллаб тепди-да, бошқа хонага чиқиб кетди. Нимадир эсига тушиб, ётоқхонага қайтиб кирди. Хонанинг ўртасида оёқларини кериб, думини таёқдек тик қилганча Кўктой унга текилиб турарди. Козимнинг дадаси беихтиёр тўхтаб қолди. Ит худди шуни кутиб тургандек унга ташланди. Козимнинг дадаси: «Кўктой! Кўктой, йўқол!» — деганини билади, нимадир «шар» этиб йиртилди. Кўктой шимининг тиззасидан почасигача катта бир бўлагини узиб олган эди. «Ҳароми!» — дедию ит томон юрди. Кўктой кўрқдими, ё ҳафсаласи пир бўлдими, оғзидаги шим парчасини тишлаганича яна каравот тагига кириб кетди.

Унинг учун каравотнинг таги энг бежавотир ҳай бўлиб қолган эди.

Козимнинг дадаси баджаҳл одам эмас эди. Ҳайвонларни ҳам ёмон кўради, деб бўлмас эди уни. Аммо болаликдан бирон марта маҳалладаги тенгқурлари қатори ит билан ўйнамаган, қўлида чумчуқми, каптарми ушламаган эди. У ит жонивор одамларнинг меҳрини кўзидан билиб олишидан беҳабар эди. Хуллас, Кўктой уни аляқачон билиб олган ва хуш кўрмай қўйган эди.

Кечқурун Козимнинг ойиси справкани кўриб тинчиди. Дадаси бўлган воқеа ҳақида ҳеч нарса демади. Фақат ойиси билан бирга боғчадан келиб, ити билан ўйнай бошлаган ўғлига:

— Ётаётганимда занжирини тақиб, боғлаб қўй, тагин бирон нарсани синдириб қўямасин, — деди ва кўчага чиқиб кетди.

...Ярим кечада, ҳамма ухлагани ётган пайти у ўрнидан турди. Эски кийимларини эгнига илди. Қўлига чарм қўлқопни кийди, оёқ учида юриб даҳлизга чиқди.

— Юр, жонивор, юр, Кўктой. Айланиб келамиз, — деб шивирлади Козимнинг дадаси. Кўктой сургалиб унинг кетидан кўчага чиқди. Муздек ҳаво димоғига урилди. Оёғи остида қуриган барглар шитирлади. Чуқур нафас олиб «вов!» демоқчи эди, Козимнинг дадаси занжирни силкитиб қўйди, овози оғзида қолди.

— Юр, жонивор, юр!..

Кечаси ҳеч сайрга чиқмаган Кўктой эгасининг ортидан битта-битта юриб кетди.

Улар кўп ўтмай зарқоғоздек ялтираб оқаётган дарё лабига чиқишди. Бу дарё шаҳарнинг ўртасидан ўтган бўлиб, қишин-ёзин музламас эди. Шаҳардан чиқаверишда темир йўл кўпригига етганда иккига бўлиниб, бир қисми шаҳарга бурилар, иккинчи қисми эса тўғридаги эллик метрлик жарликка отилиб тушарди. Вишиллаб кўпириб тушадиган шаршарани томоша қилгани, муздек шаббодасида дам олгани узоқ-узоқлардан одамлар келишарди.

Козим катта болаларга кўшилиб бир-икки марта дарё лабига келган эди Кўктой билан. Болалар қанча уринишмасин, уни сувга туширишолмаган эди.

Кўктой бу жойларни танирди. Салқин ҳаво, сувнинг бир маромдаги шовқини ёқди, эркаланиб эгасининг оёғига суйқанди.

Козимнинг дадаси олазарак бўлиб ниманидир ахтарарди. Ниҳоят топди шекилли, дарё ёқалаб юра бошлади. Ит унга эргашди. Баланд бир чинорга етишганида тўхташди. Козимнинг дадаси энгашиб дўнг бўлиб турган бир нарса устига ўтирди. Кўктой ҳидлади. Дўнг қандайдир оғир нарса солинган қоп эди. Кўктой ҳам эгасининг ёнига ўтирди. Козимнинг дадаси эпчиллик билан занжир қисқичини қоп боғланган арқонга илди. Шу топ хурсанд бўлганидан кўзлари чақнаб кетди, беихтиёр Кўктойнинг бошини силаб қўйди.

Узун тилини дам осилтириб, дам тамшаниб, ўқтин-ўқтин нафас олаётган итга қараб, ўғлининг йиғидан бурушган қиёфаси куз олдига келди, аммо ниятидан қайтмади.

Шу алпозда бирпас ўтириб ўрнидан турди. Ит ҳам туриб, унга тикилди.

— Ма, ол.

Козимнинг дадаси эҳтиёт шарт чўнтагига солиб қўйган бир чақмоқ қандни ташлади унинг олдига. Ит эгиллиб, қандни ҳидлай бошлади. Шу пайт Козимнинг дадаси бор кучини тўплаб, каттакон тош солинган қопни баланд кўтарди, зарб билан дарёга отди. Бошини ердан кўтармаган Кўктой силтаниб кетди. Энди оғзига олмоқчи бўлган қанд ерга тушди, бўғилиб бир «ванг!» — дедию қоп ортидан оёқлари чалишиб думалаб кетди ва кўп ўтмай «шалоп» этиб сувга ағдарилди.

Тош зарбидан чайқалиб, шовқини кучайган, чўқаётган итнинг танаси, оёқлари урилиб шалоплаган дарё бир зумда тинчиб, яна аввалгидек бир маромда оқабошлади.

3

Эртаси куни эрталаб Козим итини тополмай роса йиғлади, боғчага бормайман, деб уйдагиларни кўрқитди. Дадасининг, билмай қолибмиз, кечаси эшик очиқ қолиб, чиқиб кетибди, балки чўпон амакиннинг олдига кетгандир, деганига ҳам қулоқ солмади...

4

Кўктой сувга бўкиб, баттар оғирлашган қопдаги тош билан олдинмакетин оқиб борарди. Гоҳ тош олдин кетиб қолиб, уни бўйнидан тортар, гоҳида қоп дарёнинг нотекис тубига илиниб қолганда, Кўктой уни судрарди. Ит оёқларини шапиллатиб, сув бетига чиқишга талпинар, аммо қопнинг оғирлиги, дарёнинг чуқурлиги бунга йўл қўймас, у ҳориб, ҳолдан тойиб, яна сув тагига ағдариларди. Ит бечора нима бўлганини, нима учун иссиқ уйдан чиқиб, манави нафас олдирмай, кўз очирмай қўйган сувга тушиб қолганини, нима учун Козимнинг дадаси унинг бошини силаб, юмшоқ гапириб туриб, сувга отганини билмасди. Агар уйда кўпинча бўлиб турадигандек эгасининг нима демоқчи эканини олдиндан сезганда, ўзини бу аҳволга солдириб қўймас эди, занжирни узиб, қочиб кетарди.

... Унинг ўпкаси сувга тўлиб, йўтал тутди. Аммо оғзини очолмади. Ичида нимадир ғивирлаб, қорнини, кўкрагини, тошдек оғир ва қарахт бўлиб қолган бошини ёриб юборгудек бўлиб кетди. У чидолмай жон-жаҳди билан оёқларини чўзиб сувни шапиллата бошлади. Бир маҳал илиқ ҳаво бурнига урилди. У қалқиб кетди. Оғзи-бурнидан сув оқиб тушиб, нафас олабошлади. Кўзлари нам бўлса ҳам очилди. Биринчи кўрган нарсаси шундай дарёнинг тепасида унга термулиб турган нурсиз ой эди. Кейин дарё бетигаги яланғоч дарахтлар қорайиб кўринди.

Кўктой сувдан боши чиқиб турса, кўзи очиқ бўлса нафас олиш мумкинлигини тушунди, бўйнини занжир узиб юборгудек бўлса ҳам, энди эгилмас, эгилса оёқлари сувни шапиллатишдан тўхтаса, чўкиб кетишини, шундан кейин юзага қалқиб чиқолмаслигини билиб қолди ва юмронқозикдек тумшуғини сув юзида тик тутиб, оқим бўйлаб сурилиб кетди. Оғир тош солинган қоп залвори уни ҳамон сув тубига тортар, Кўктой жон-жаҳди билан бошини тутиб туришга уринар, баъзи-баъзида олдинги оёқлари сув юзасига чиқиб қолар, у чўчиб зарб билан сувни урарди. Сув шалоплаб, юз-кўзларига сачрар, энтикиб кетиб қалқир, мувозанатини йўқотиб қўярди. Аммо кўп ўтмай у бошини силкитса томчилар тушиб кетишини, яна эркин нафас олиши мумкинлигини билиб қолди. Оёқлари сув тагида қанча кўп қимирласа, у шунча кўпроқ сув бетига чиқабошлаётганини ҳам пайқади. Илгари қулоқларигача сув устида бўлса, энди бўйнигача кўтариладиган бўлди. Яна у қайси оёғини сувга урса, шу томонга силжишини ҳам сезди ва

тўғри дарёнинг ўртасида оқим билан баравар сузадиган бўлди. Кўп ўтмай ҳатто дам олишни ҳам ўрганиб олди. Чарчаганда у бирпас оёқларини бўш қўйиб юборарди, шунда сув уни чўктирмай, кўтариб борарди. Фақат тош, бўйнида осилиб ётган тош уни ўз ҳолига қўймас, нималаргадир урилиб, ўқтин-ўқтин уни ўз ёнига, сув тубига тортарди. Аммо Кўктой бунга ҳам кўникиб қолди. Тош пастга тортганда тўрттала оёғини баравар типирлатади. Унинг ҳаракатларини тушунгандек дарё тошни кўтариб, олдинга итаради, у яна гоҳ тошнинг олдида, гоҳ кетида бир шўнғиб, бир юзага чиқиб узоқ сузди.

Шу аллозда занжир ила бир-бирига боғланган Кўктой билан тош анча оқишди. Тонг ёриша бошлади.

Юлдузлар сўнди. Дарёнинг иккала қирғоғидаги дарахтларнинг эгри-бугри шохларида қушлар кўринди. Кўктой уларнинг чуғур-чуғурини, кўчаларда пайдо бўлган машиналарнинг овозларини эшитди ва беихтиёр қирғоқ томон сузиб кетди. Тош унча халақит бермади, у билан олдинмакетин юмалай бошлади. Аммо қирғоққа яқинлашганда бир нимага илиндими, тўхтаб қолди. Ит қанча уринмасин, тош жойидан силжимади. Бир-икки силтаниб ҳам кўрди, фойдаси бўлмади. Бирпас дам олиб, яна қирғоқ томон талпинди, лекин жойидан қимирлолмади, алаmidан инграб юборди-да, оёқларини чўзди. Ниҳоят тош ҳам жилди шекилли, оқим уни ҳам, тошни ҳам яна олдинга суриб кетди.

Офтоб чиқиб, сув бети кўкарганда, темир йўл кўпригининг ёшист устунлари кўринди. Сув оқими секинлашди. Кўктой тошнинг оғирлигини сезмай қолди. Оёқларини чўзиб оғир хўрсинди-да, атрофига қаради. Қушлар ҳамон у шохдан бу шохга ўтиб чуғурлашар, машиналарнинг овози кучайган, одамларнинг гангир-гунгур гаплари эшитилар, кун ўз ҳукмига кирган, шаҳарда ҳаёт бошланган эди.

Кўктой чуқур нафас олди-да, оёқларини бир-икки шапиллатиб қўйди. Шу тоб бирдан сув остидаги тош уни силтаб тортди. Кўктой беихтиёр тисарилмоқчи бўлди, оёқлари билан сувни тепди. Аммо тош бу гал зўрлик қилиб, уни олдинга тортди.

У айрилишга келганини, кўприк олдида дарё иккига бўлиниб, бир қисми кескин бурилиб шаҳарга қайтиб киришини, иккинчи қисми эса жарликка тушиб, шаҳардан чиқиб кетишини билмас эди. Тош уни сув тагидан жарлик, шаршара томон тортган эди. Кўктой, қанча уринмасин, ўзини ўнглолмай жарликка шўнғиди. Шаршарадан тош билан ёнма-ён оёқлари осмонга кўтарилиб қушдек учиб пастга тушаркан, гумбурлаган шаршара шовқини орасида кимнингдир: «Кўктой! Кўктой!» деган қичқирғи қулоғига киргандек бўлди. Кўктой кўприк ёнида шаршарани томоша қилиб турган бир тўда одамларга қараб улғурди, аммо ким қичқирганини билмади. Тош билан баробар «шалоп» этиб сувга тушди. Шаршара оғир тош ва итнинг зарбидан тўлқинланиб кетди ва бир оздан сўнг яна эски ҳолига қайтди, одатдагидек кўприк қайтара бошлади. Шовқин тўла, боши гувиллаган Кўктой қанчагача сув остида думалади — билмайди. Ҳушига келиб, тумшуги дарё юзини ёриб чиққанда, тош бўйнидан тортмаётганини, занжир илинган чарм бўйинбоғи ҳам йўқлигини пайқади, намдан хиралашган кўзларини пирпиратиб, шаршарадан четроққа, сув оқими томон сузиб кетди. Энди унинг ҳаракатлари анча енгиллашиб қолган, ҳеч нарса уни сув тубига тортмасди. Хурсанд бўлганидан бир-икки марта сув остида бўлса ҳам думини ликиллатиб қўйди. Ҳамма аъзоси энди унга қулоқ солар, яқиндагина уни қўрқитган сув ҳам унинг измига тушадиган бўлиб қолган эди.

5

Шаҳар анча ортда қолиб кетди. Сув бети ғадир-будирлашиб, оқим тезлашди, иккала қирғоқ пасаиди. Кўктой бир-икки марта орқа оёқлари билан сув тубига тегиб кетди. Аввал нима бўлганини тушунмади. Тўрттала оёғини узатгани, дарё бу ерларда чуқурмаслигини англади ва сувни шалоплатиб қирғоқ томон юриб кетди. Уни қийнаётган нарса энди битта,

у ҳам бўлса сувнинг совуқлиги эди. Тиши тишига тегмай қалтирар, қалин туклари ёпишиб қолган бадани карахт; оёқлари томир тортишиб, зўрға-зўрға кўтарилар эди.

Бу гал қирғоқда у сирғанмади, сувга ўхшаб тебраниб ётган ўтларнинг патак илдиэларига маҳкам ёпишиб дарёдан чиқди. Ҳамма ёғидан шариллаб сув оқабошлади. У силкинган эди, гандираклаб кетиб, юмшоқ ўт устига йиқилди. Турмади. Туришга мажоли йўқ эди. Ёнбошига ағдарилиб, оёқларини чўзди-да, бошини ҳам чим устига қўйиб кўзларини юмди. Шу заҳоти ухлаб қолди. Тиккага келган қуёш анчагача уни иситиб, қуритганини ҳам, шундай қирғоқ ёнидан ўтган ёлғизоёқ йўлда бир отлик уни кўриб қолиб, яримта кулча ташлаб кетганини ҳам билмади.

Қуёш ҳам у сингари ёнбошлаб, дарахтлар панасига ўзини олганда, тумшуғи ёнида нотаниш ҳид сезиб, кўзини очди.

Олди баҳайбат, мўйловлари тикандек катта бир қора ит кўзларини бақрайтириб унга қараб турарди. Кўктой унинг совуқ иккита кўзига, йўғон оёқлари, кенг, сержун кўкрагига қараб, ҳушёр тортди, аммо бошини кўтармади.

Қора ит у кўзини очганини кўриб, бир қадам тисарилди-да, осмонга қараб бир-икки вовуллаб қўйди. Шу пайт унинг ёнида яна беш-олти ит пайдо бўлди. Улар ҳам қора итдек баҳайбат, тумшуқлари узун, жунлари қалин эди.

Кўктой ётаверишини ҳам, туришини ҳам билмасди. Қочиш хаёлига ҳам келгани йўқ, лекин улар кўпчилик эди. Бунинг устига; у ҳали ўзига келмаган, боши оғир, оёқлари анча мадорсиз эди. Козим уни кўчага олиб чиққанда, маҳалланинг итлари — лайчасидан тортиб, бесунақай доғигача тегажоглиқ қилишарди. Айниқса, Козим болаларга қўшилиб футбол ўйнаётган пайти, у ариқ лабида кўкрагини офтобга солиб ётганда, билдирмасдан келиб, оёғидан, думидан тишлашарди. У парво қилмасди. Лайчанинг тишлагани нима бўларди, бурга чиққандек гап. Фаши келиб ўрнидан турганда ҳаммаси тирақайлаб қочарди. Бир марта у, қаримсиқ қора лайча думидан тишлаганда, тутиб олди. Икки оёғи билан биқинларини эзиб, оғзига яқин олиб келди. Тишлаш нияти йўқ эди, шундай бўлса ҳам оғзини очганда, лайча овози борича чинқириб юборди. Кўктой ҳайрон бўлиб, оёқларини бўшатди. Лайча худди бир ўлимдан қолгандек аянчли ангиллаганча уйига қочиб кетди.

Шуларни эслаб, Кўктой оҳиста бошини кўтарди. Қора ит ириллади. Буни кўриб, олисроқда турган бошқа битта ит вовуллаб юборди. Кўктой улар билан уришишга сира хоҳиши йўқ эди. Шундай бўлса ҳам бир нарсани англади. Агар итлар унга ташланса, биринчи бўлиб қора итга ёпишади. Уни босса, қолганлари ўзи тарқалиб кетади. Қора ит унинг ниятини сезиб қолди шекилли, ҳурпайди, ириллаганча бир қадам олдинга юрди. Кўктой шуни кутиб тургандек, сапчиб ўрнидан турди. Атрофини ярим ҳалқа қилиб ўраб олган итлар тирақайлаб қочишди. Қора ит ҳам ириллашдан тўхтаб, ёни билан уч-тўрт қадам чекинди. Унинг боши эгилиб, бўйнига кириб кетган эди. Думини қисиб, бир-икки вовуллаб қўйди-да, секин шериклари кетган томонга юрабошлади. Унинг ҳам, шерикларининг ҳам бундай катта итни биринчи кўришлари эди.

Кўктой уларни қувламади. Аммо орқаларидан қараб турди. Итлар қовжираб ётган ғўзапоя ичида ғойиб бўлишди. У тинчиб яна ётмоқчи бўлган эди, нонга кўзи тушди. Икки тишлашдаёқ уни еб, сўлаги оқиб кетган тили билан оёқларини ялади ва ёнбошлади. Қорни ниҳоятда очганини сезди. Яримта кулча унга урвоқ ҳам бўлмади. Беихтиёр итлар кириб кетган ғўзапоя томон қаради. Ўша ёқдан сигирларнинг маъраши, товуқларнинг қа-қағи қулоғига чалинди. Уларнинг овозларига итларнинг вовуллашлари қўшилиб кетди. Баъзиларини таниди. Ҳозиргина уни таламоқчи бўлган эди улар. Одамларнинг товушлари ҳам эшитилди. Кўктой қулоқларини диккайтирди. Йўқ, товушлар яқинлашмади, ўша ёқларнинг ўзида дам пайдо бўлиб, дам йўқоларди. У ер, бу ердан тутун кўтарилди бошлади. Тутун ҳиди билан бир маҳал димоғига пиёздоғ, қовурилган гўшт ҳиди келиб урилди. Кўктой ўрнидан туриб кетди. Яна кучга кириб, оғриқлари

қайтган оёқлари билан депсиниб, инграб юборди, сўлаклари оқиб кетди, бошини кўтариб, итлар кетган томонга қаради. Ғўзапоя ортида қатор қад кўтарган баланд-паст уйларнинг томи қорайиб кўринди.

Кўктой бирпас нима қилишини билмай турди, ёқимли ҳид яна димоғини қитиқлади. У чидолмай, ғўзапоя томон юрди.

Экинзор уйларга тутшиб тугади. Кўктой тўхтади. Қандайдир ҳадик рўпарасидаги, очиқ водопроводдан шариллаб сув оқиб ётган уйнинг ҳовлисига ўтишга йўл қўймади. У эгилди-да, чироқ ёнган деразага қаради.

Шу ёруғ хонадан лаган кўтарган бир аёл чиқиб, ҳовлида бирпас хаёл суриб турди-да, ўчоқбошига ўтди. У ерда нималардир тарақлади, гуп этиб Кўктойнинг димоғига Козимларнинг уйида таниш бўлиб қолган ҳид — дам еб етилган паловнинг ҳиди урилди. У энтикиб кетиб, лабларини ялади, оғзи сўлакка тўлиб кетганидан бир-икки ютиниб, тилини осилтирди.

Аёл лаган тўла ошни кўтариб чиқди, Кўктой тамшанди. Аёл айвонга кўтарилгунча қараб турди. У кўздан йўқолгач, ўчоқбоши томон юрди. Ҳовлининг ўртасида бир тўхтаб, жойига қайтди, ғингиб ўтирди. Шу алпозда анчагина вақт ўтди. Кўктой аёлни, ишқилиб, уйдан овқатдан кейин кимнингдир чиқишини кутди. Козимларнинг уйида, Козимнинг ойиси Кўктойни кўп уришса ҳам, ўзлари овқатга ўтиришларидан олдин унга овқат беришарди. Овқатланиб бўлиб, диванга ўтганларида яна бирон нарса, ўзларидан нима қолса, шуни ташлашарди. Деярли доим Козимнинг онаси уни боқарди. Ушанда Кўктой уни тишламоқчи эмас эди, ростини айтганда тишлагани ҳам йўқ, шундай, тишлари билан семиз билагини бир пас оғзига солиб турди. Тишлагиси келса, Козимнинг дадасини тишлар эди. Козимнинг дадаси ёмон гапирмаса ҳам, хотинига ўхшаб вайсамас ҳам, ичида Кўктойни хотинидан кўпроқ ёмон кўрарди, ундан жирканарди. Кўктой бунга жуда тез пайқаб олди. Козим билан, Козимнинг ойиси билан ўйнагиси, эркалангиси келса, ундан иложи борича ўзини олиб қочарди, ундан кўрқарди. Мулойим гаплари, юмшоқ ҳаракатлари, энг муҳими, сахий кўзлари билан уни кўргани келган доктор эгасига муносабатини ўзгартириб юборди. Кўктой доктор келиб кетганидан кейинги эгасининг гапларига ишонмаса ҳам унга қулоқ солишга энди ҳаракат қила бошлаган эди. Ушанда эгаси бир оз чидаганда, уни нафрат билан тепмаганда, Кўктой унга кўникиб кетарди. Тишламоқчи бўлиб шимини тортганда ҳам у ростаман тишламоқчи эмас эди, жаҳлини босмоқчи, ҳеч кимга ўзини урдириб, тептириб қўймаслигини кўрсатмоқчи эди. Шунинг учун кечаси эгаси чақириши билан хафагарчиликни унутиб, дарҳол қарават остидан чиққан эди. Уша куни Козимнинг ойиси палов қилган эди. Овқатдан олдин унга бир тоғорача нон тўғралган ёғлиқ ювинди беришди. Овқатдан кейин эса Козим уни алахситиб турди, ойиси лаганни сидириб, идишига солди. Катта-катта юмшоқ суяклар ҳам бор эди ошнинг ичида.

... Бир маҳал аёл ҳовлига тушди, аммо унинг қўллари бўш эди. Водопровод олдида келиб сувни тўхтатди ва яна уйга кириб кетди.

Кўктой ортиқ чидолмади. Битта-битта юриб ҳовлининг ўртасига борди, уёқ-буёққа қараб кўйди-да, ўчоқбоши томон юрди. Қоронғида ҳеч нарса кўринмади. Бир пас тургач, ҳид қаёқдан чиқаётганини аниқлади. Тахта тувоқнинг устига ғишт бостирилган, қозонда бир нарса бор эди. Кўктой ўчоққа яқин бориб, тувоқни ҳидлай бошлади. Аммо уни қандай очишни билмади. Олдинги оёқларини қозон зеҳига қўйиб, тумшуғи билан ғиштга тиралди. Қозон тувоққа қаттиқроқ ёпишди. Кўктой алам қилганидан бошини бурган эди, тумшуғи ғиштга тегиб кетди. Ғишт сурилиб қозон ичига ағдарилди, тувоқнинг бир томони кўтарилди. Қозон тағида тунука тоғорача тўла, устига катта суяк қўйилган ош турарди. Кўктой тумшуғини тоғорачага ботирганча суяк аралаш пақиллатиб ейишга тушиб кетди. Шу пайтгача у бундай ширин овқат емаган эди.

Тоғорача бирпасда бўшади. Бир дона гуруч ҳам қолмади. Кўктой идишни итариб, қозонга тушган майда суякларни олмоқчи бўлганида, тумшуғи ғиштга тегиб тарақлаб кетди. Кўктой бир сакраб ҳовлига тушди-да, ўзини ғўзапоя ичига урди.

Уйдан аёл чиқди. Атрофга аланглаб қараб, ўчоқбошига кирди.

— Ер юткур, нима тарақлади? — деди ўзича ва ўчоқбошининг чироғини ёқди, қозон тепасига келиб, тикилиб қолди. — Ҳалима! Ҳой, Ҳалима! — қичқирди у. — Бу ёққа кел!

Айвондан бир қиз тушди.

— Нима, ойи?

— Қозонга сен тегмовдингни? — сўради аёл.

— Йўқ, нима эди? — Қиз ойисининг олдига борди.

— Дадагнинг овқати йўқ! Қозон очилиб қолибди. Тоғорачага солиб, қозоннинг ичига қўйиб қўювдим.

— Беркитганмидингиз тувоғини?

— Вой, устидан ғишт ҳам бостириб қўювдим. Қара, ғишт қозоннинг ичида ётибди. Тоғорача бўм-бўш!..

Аёл тоғорачани олиб, негадир ҳидлаб кўрди.

— Балки бошқа идишга солиб, уйга олиб кириб кетгандирсиз?

— Йўқ, — деди аёл иккилаңиброқ. — Шу тоғорачага солувдим. Шундоқ кўз олдимда турибди. Тўлатиб ош солдим. Биласан, дадагн ошиғлик суякни яхши кўради. Устига бостириб кетдим. Қайдам тагин? Қараб кел-чи!

Қизча чопиб уйга кириб кетди. Зум ўтмай қайтиб қолди.

— Йўқ, айвонда фақат бўш идишлар... Нима қиламиз энди? — Хавотирланиб сўради қиз. — Ўғри бўлса-я?

— Биз томонда ўғри нима қиларди? — Уни тинчитди аёл. — Ош еб ўтирганимизда девдек бир нарса лип этиб ўтди-я, эътибор қилмадим.

— Итми? — сўради қиз.

— Эсинг жойидами? — жеркиб берди аёл. — Ит қозонни оча оладими? Қўли бўлмасал!.. Анави қурувчилардан биронтаси бўлса керак. Яқин йўл қидириб ўтиб туришади-ку, ҳовлимиздан. Ишдан кейин ўлгудек ичишади. Кейин ҳовлима-ҳовли закуска қидириб юришади. Ушалардан биттаси тайёр ошни кўриб олган-кетган.

Қиз тусмолига ишонса ҳам ойисига эътироз билдирмади.

— Дадамлар нима ейдилар энди?

— Шунга бошим қотиб турибди, — деди аёл. — Эрталаб ош қилгин деб кетувди.

— Қилақолайлик, — таклиф қилди қиз.

— Пишгунча сабри чидамайди. Яхшиси жаз-жуз қилиб, гўшт билан картошка қовуриб берақоламан. Бор, тўртта картошка олиб тозала! — аёл шундай деб бўш тоғорачани кўтарганича водопровод олдига келди ва сувни очиб ювабошлади. — Ҳа, жувонмарг бўлгурлар, ичмай! Эрталабдан кечгача лақиллаб ўтиришади, кечқурун бировнинг қозонини титкилашади. Тешиб чиқсин ҳаммангни. Уйларингга етолмай ариқда думалаб қолларинг!..

Кўктой қимир этмай жўяк ичида ётарди. Баъзан аёлнинг гапига қулоқ солиб, тамшаниб қўярди.

Кўп ўтмай ўчоқбошида нимадир чарс-чурс қилди. Кўктойнинг димоғига қовурилган гўшт ҳиди урилди. У яна икки-уч тоғорача овқат бўлса ҳам тап тортмай еб ташларди. Шунинг учун кўзини ўчоқбошидан узмади.

Уйнинг орқа томонида машина овози эшитилди. Унинг чироқлари ҳовлини ёритиб, ғўзапояга ўтди. Кўктой кўзларини олди.

Машина ҳовлининг белигача келиб тўхтади. Чироқлари ўчди. Козимнинг дадасига иккита келадиган киши ундан чиқиб водопровод олдида ювина бошлади. Аёл сочиқ олиб келди.

— Кутдик сизни, — деди аёл. — Келавермаганингиздан кейин ўзимиз овқатланиб қўяқолдик.

— Иш кўпайиб кетди, — эркак киши сочиқни олиб, артина бошлади. — Қирга бориб келдим. Совуқ бу йил кеч тушадиганга ўхшайди. Нима овқат?

— Айтганингиздек ош қилувдим... Катта тоғорачага босиб олиб қўювдим, ҳали-замон чиқиб қарасам — йўқ, қовурдоқ қилиб қўйдим.

— Ким олади? — Ҳайрон бўлди эркак киши.

— Билмасам!.. — деди аёл. — Анави пияниста қурувчиларми дейман? Тагин товоқнинг устига ғишт бостириб қўювдим. Ер юткурлар ғиштни бир чеккага ҳам олиб қўйишмабди, бўш тоғорача билан ғишт қозоннинг ичида ётибди.

— Ҳалима! Ҳой, Ҳалима! — бақириб юборди бирдан эркак киши. — Милтиқни олиб чиқ! Қўшотарни!

— Вой, нима деяпсиз! Милтиғингиз йўқ-ку? — сўради аёл.

— Овозингни ўчир! Уғри бўлса ҳайиқади-да, милтиқдан, — деди шивирлаб эркак киши ва яна айвонга қараб қичқирди. — Олиб чиқ тезроқ! Эр-хотин бирпас туришди ҳовлининг ўртасида. Ҳаммаёқ сув қўйгандек жимжит эди. Ҳалима ҳам ичкаридан чиқмади.

Улар айвонга кириб кетишганда, ерга ёпишиб ётган Кўктой бошини кўтарди. Унинг хаёли яна ўчоқбошида эди. Аммо дарров боришга ботинмади. Унинг ҳамма чироқлари ўчгандан кейин ўрнидан туриб, ҳовлига чиқди ва битта-битта қадам босиб ўчоқбошига кўтарилди. Аммо қозон бўм-бўш эди. Тумшуғи билан товоқни итариб, қозоннинг деволларини искаб чиқди. Кейин тоқчалардаги ҳар хил идишларни бир-бир қаради, ҳеч нарса йўқ эди ейишга. Кўктой ҳафсаласи пир бўлиб, ўчоқбошидан чиқди. Тумшуғини осмонга кўтариб ис олди. Лекин ҳеч қаёқдан овқат ҳиди келмади. Илгари у деярлик қорнининг ғамини емасди. Энди эса ўзи овқат излаши, ҳид пойлаши керак. У ғўзапоя орасига кириб ўз жойига ётди.

6

Эрталаб ғира-ширада уни кимдир искаётганини сезиб кўзларини очди. Ёнида кечаги итлардан бири, чап кўзига от тақасидек тамға тушган оқ ит думини гажак қилиб унга тикилиб турарди.

Кўктой бошини кўтариб, тумшуғини чўзди. Оқ ит жилпанглаб олдинги оёқларига чўккалади ва эркаланиб думини ликиллата бошлади.

Кўктойга кечаги ош бу итнинг жилпанглашидан маъқулроқ эди. Бир товоқ ачиган сут бўлса ҳам ёмон бўлмас эди, лекин ким беради унга сутни?

Ҳовлига кечаги қиз тушди. Қўлида сопол товоқни баланд кўтариб: «Ма! Ма! Тўрткўз!» деб қичқирди. Аммо ҳеч ким унинг олдига бормади. Қиз бир пас кутиб турди-да, ғўзапояга яқинлашиб, товоқни ағдарди. Кўктой ағдарилган нарса нон тўғралган сутлигини кўрди. Думини бир-икки ерга уриб қўйиб, тамшанди, аммо бориб егани ботинмади. Оқ ит ҳам бормади. Унинг кўзлари Кўктойда эди.

Қиз яна ҳовлига тушди. Водопровод олдида турган кетмонни олиб, уй орқасига ўтиб кетди. Ҳовлида ҳеч ким қолмади. Кечаги машина ҳам йўқ эди.

Кўктой ўрнидан туриб, ҳовлига яқинлашди. Сутга бўккан нонни тили билан сидириб еди. Оқ ит келиб думидан тишлади. Кўктой унинг ўйинга тақлиф қилаётганини тушунди. Нега ҳам ўйнамасин? Қорни тўйди пича, яхши дам олди. Бирпас ўйнаса бўлади. У лой ёпишган тумшуғини оёқларига артди-да, оқ ит томон ўгирилди. Оқ ит шўх ириллаб ерга ётди. Оёқларини осмонга кўтариб, тилини осилтирди. Кўктой устига келиб, искай бошлади. Оқ ит бирпас индамай ётди-да, сапчиб ўрнидан туриб, ғўзапоя ичига кириб кетди. Кўктой орқасидан югурди.

Улар қоронғи тушгунча бир-бирларини қувлаб, думалашиб, ўйнашди. Сув ёқаларида бўлишди, қишлоқ орқасидаги тепаликларга чиқишди. Қишлоққа қайтишганда қора итга дуч келишди. У қишлоққа кираверишдаги биринчи уйнинг дарвозаси олдида ётарди. Уларни кўриб ўрнидан турди, Кўктойга олайиб қараб қўйди.

Оқ ит унга парво қилмай, жилпангланиб Кўктойни қишлоқ ичига бошлади. Аммо Кўктой бормади. Унинг одамлар билан учрашишга хоҳиши йўқ эди. Оқ ит қанча эркаланса ҳам у юрмади, орқасига қайтди. Дарёга етганда тўхтади ва тумшуғини чўзди. Овқат ҳиди димоғига урилди. Қаердан келди экан бу ҳид?

Таниш ўчоқбошида ҳеч нарса йўқ эди. Кечаги ош турган қозон тўнтариглик эди.

Кўктой ўчоқбошини анча титкилади. Жойига бориб ётиб, узоқ кутди. Аммо уйда чироқ ёнмади. Машина ҳам келмади. Ярим кечада у чидолмай ғўзапоя ёқалаб қўшни ҳовлига ўтди. Ўтди-ю, шошиб ўзини экинзор ичига олди. Бир лайча ит уни сезиб қолиб, ҳовлини бошига кўтариб акиллаб юборди.

Кўктой яна иккита ҳовлини айланди. Аммо биронта ўчоқбошига ўтолмади.

Гира-ширада уйғонди. Тўғриси, у ухлагани йўқ. У ёғидан бу ёғига ағдарилиб, шундай тепасида баркашдек сарғайиб турган ойга, сон-саноқсиз юлдузларга тикилди. Тиқ этса бошини кўтариб, ҳовлиларга қаради. Аммо ҳеч қаерда овқатнинг иси келмади. Мудроқ босиб кўзлари юмилганда Козимларнинг уйи кўз олдидан ўтди. Иссиқ хоналар... Истас-истамаса олдига ташлаб кетилган овқатлар... Ўчоқбошидан эрталабдан кечгача келиб турадиган турли-туман ҳидлар... У шуларни эслаши билан мажбур бўлиб кўзларини очарди, сержун оёқлари ёки биқинига тумшугини тиқиб, ҳеч нарсани хаёлига келтирмасликка интиларди. Баъзан инграб, хаёлида пайдо бўлаётган нарсаларни ҳайдаш учун орқа оёғи билан ётган жойини шапиллатиб уриб қўярди.

Тонг ёриша бошлаганда уйлардан одамлар чиқиб, қаёққадир кетабошладди. У ош еган ҳовлидаги машина ҳам гувиллаб уйнинг орқасига ўтиб кетди.

Ўртадаги ҳовлига алланарса кўтариб бир кампир тушди. Қўлидаги нарсани тап этиб ерга ташлади-да, ичкари хонадан таёқ олиб чиқди. Ерга ташлаган нарсасидан тери ҳиди келарди. Бу супра эди. Кампир супрани ёзиб, ўртасида қаппайиб турган оппоқ бир қуббани мушлари билан ёйиб кенгайтирди. Таёқни унинг устига қўйди-да, яна ичкарига кириб кетди.

Кўктой бошини кўтариб ёйилган қуббага қаради. Ейдиган нарса эмас эди. Яна олдинги оёқларини узатиб, кампирнинг чиқишини пойлади.

Кўп ўтмай кампир чиқди. У бир тоғора қўй қовурғасини кўтариб олган эди. Шу кўтарганича ўчоқбошига ўтиб кетди. Зум ўтмай ўша томондан ўтиннинг чарс-чарс ёнгани эшитилди. «Шар» этиб нимадир ағдарилди. Кўктой ўрнидан турди. Ғўзапояларни шитирлатмасликка ҳаракат қилиб, ўчоқбошининг рўпарасига борди. Кампир тоғорадаги эти шилинган узун-узун қовурғаларни қозонга соларди. Олов кўтарилиб, қозоннинг атрофидан қизил яллиғ отилиб чиқа бошлади, кампир эса этагини липасига қистириб, ҳеч нарсага эътибор бермай, тоғорани бўшата бошлади. Идишнинг тагида уч-тўрт бўлак ёғлик гўшт ҳам бўлса керак, шуларни ҳам қозонга солди-да, тоғорани кўтариб ҳовлига тушди.

Кўктойнинг сўлакайлари оқиб, кўзлари ўйнаб кетди.

Лекин дарҳол ўчоқбошига югуришдан ўзини тийди. Қани кампир нима қиларкин? У водопровод олдига келиб, тоғорани бир-икки чайди, кейин супра ёнига бориб, тоғорани ёнига қўйди-да, ўқлов билан хамир ёйишга тушиб кетди. Мени сезиб қолдимикан, деб бир оз чўчиган Кўктой, таёқнинг нимага кераклигини тушуниб, тинчиди.

Ўчоқ томондан ёқимли гўшт ҳиди кела бошлади. Қозон Кўктойга шундай кўриниб турарди. Узун-узун қовурға суяклар биқир-биқир қайнаётган сувда бир кўриниб, бир кўринмай қозон деворлари бўйлаб айланарди.

Кўктой сабрсизлик билан кампирга қаради. Кампир офтобга орқасини ўгириб нималарнидир хиргойи қилиб хамир ёярди. Хамири ҳам ўқлов билан ишқалайверганидан супрадек бўлиб кетди, баъзи томонлари ерга ҳам тушиб кетди. Кампир шу томонни тортиб кафти билан сидирар, супрага етмай қолган томонини айлантириб, яна устига ўқлов соларди.

Кўктой оҳиста ғўзапоя ичидан чиқди. Ҳатлаб-ҳатлаб ўчоқбошига кирди. Бир сакраб қозоннинг орқа томонига ўтиб олди. Бу томонда олов йўқ эди. Биқирлаб турган сув ичидан битта узун суяк кўтарилиб қозоннинг четига чиқди. Кўктой беихтиёр олдинги бир оёғи билан унга теккан эди, суяк сув ичига чўкиб кетди. Унинг иккинчи томони йўғон умуртқа суяги эди. Аммо у бир кўтарилди-ю, яна сув ичида ғойиб бўлди. Кўп ўтмай иккинчи якка қовурға томони кўтарилди.

Кўктой тишлаб тортишни мўлжал қилиб қўйди. Оёқларини аралаштиришнинг фойдаси йўқ эди. Суяк қозоннинг чети билан айланиб унинг рўпарасига келганида Кўктой қозиқ тишлари билан уни исканжага олгандек тишлаб олди. Суюнганидан бутун баданига иссиқлик югурди. У тумшуғини кўтарди. Суяк қозондаги сувни бир шалоплатиб майда суяклар орасидан катта умуртқа суяги билан кўтарилиб чиқди. Умуртқанинг иликларидан сув аралаш сарғиш ёғ силқиб тушабошлади.

Аввалги кунлардагидек суякни қозон тепасида ейиш мумкин эмас эди. Кампир кўриб қолиши мумкин. Кўктой эҳтиёткорлик билан тумшуғини баланд кўтарганича ўчоқбошидан тушди. Ён томони билан эшикка яқинлашиб, кампирга қаради. Кекса аёл ҳамон ўз иши билан банд эди.

Кўктой ўчоқбошига қандай кирган бўлса, шундай енгил ҳатлаб ўтди-да, ғўзапоя ичига ўзини урди.

— Ҳой! Кишт! — деди кампир.

Итни у кўрдими, ё ғўзапоя шитирлаганига шундай дедими, маълум эмас эди.

7

Кўктой суякни маҳкам тишлаганича картанинг охирига чиқди. Сув бўйидаги мажнунтолнинг сап-сариқ тўшакдек бўлиб ётган тагига келиб, суякни омонатгина қўйди. Гир айланиб, қаёғидан ғажишни аниқлади-да, чўккалади. Одам учун ҳали пишиб етилмаган, гўшти қирқиб олинган, ёғи тарам-тарам бўлиб ялтириб турган суяк унинг учун энг кўнгилли овқат эди. У ёқ-бу ёққа қараб олиб, ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, шошмасдан ғажий бошлади. Оғзига ҳар тушган суяк бирпасда унинг аррадек ўткир тишлари орасида кукундек бўлиб кетар, Кўктой шу кукунни мириқиб ютарди. Қорни жуда ҳам оч бўлмагани ва суякнинг катталигидан бир соатча чамаси ўтгач, у овқатнинг қолган қисмини ўйин қилиб еябошлади. Катта-катта суякни синдиради. Кичкина бўлагини олиб осмонга отади ва шу заҳоти оғзини катта очиб тутиб олади, ғарчиллатиб ейди, ё бўлмаса, суяк бўлагини тепага отади-да, ағдарилиб, олдинги оёқлари билан суякни тутди ва оғзига солади. Тушга яқин кимдир тепасида тургандек туюлди. Қорнини офтобга тутиб, чалқанча ётганча, секин ёнига кўз ташлади.

Икки-уч қадам нарида бир лайча ит тилини осилтириб, унга завқ билан қараб турарди. Кўктой эринибгина ағдарилди. Ўзидан сал йироқдаги кичкина бир умуртқа ҳалқасини олдинги чап оёғи билан яқинроққа сурди ва ириллаб қўйди. Лайча вангиллаганича тирақайлаб қочди. Шу қочганича у қишлоққа етиб борди ва барча итларни оёққа турғазди. Баланд-паст, қурқув ва дўқ аралаш овозлар, акиллаб, вовуллашлар бутун қишлоқни, ариққача чўзилиб келган ғўзапояни тутиб кетди. Лекин на бир одам, на бир ит Кўктойнинг олдига келди.

Ярим кечага яқин Кўктой таниш бўлиб қолган ғўзапоя ичидаги жўяк билан қишлоққа битта-битта юриб борди. Унинг қорни тўқ эди. Олиб келган суягидан ҳатто битта ушоқ ҳам қолгани йўқ.

Қатор чўзилган, оралари деворсиз ҳовлилардан уч-тўрт ариқ берида тўхтаб қаёққа боришини, нима қилишини ўйлай бошлади. Тун узоқ, эрталабки еган овқати билан юриш мумкин, кейин нима қилади?

У шу хаёл билан тумшуғини осмонга чўзиб чуқур исқанди. Ҳеч қаердан емишли бирон нарса иси келмасди. Гўё бугун ҳеч ким қозон осмагандек эди.

Шу пайт рўпарадаги ҳовлининг наMAT қопланган эшигидан тўрт-бешта эркак, уч-тўртта аёл чиқишди. Намат эшик тагида беш-олтита таниш итлар ҳам ётарди. Улар эгалари чиқиши билан ўринларидан туришди. Улар орасида қора, қийшиқ оёқ ит ҳам, бояги лайча ҳам, тақакўз оқ ит ҳам бор эди.

— Албатта, бу ўғри эмас, опа, — деди новча, шопмўйлов киши. — Қурувчиларни биламан, арағингиз бўлса, ўғирлаши мумкин, лекин... овқатингизга тегмайди. Назаримда қишлоғимизда қоплон... шердан

кичикроқ бир нарса... Ана ўша ўралашиб қолган. Кимдир айтувди, ҳайвонот боғидан бир-иккита ҳайвон қочибди, деб. Ажаб эмас биттаси шу бўлса. Тагин, биттаси кўзойнакли илон, боласи билан йўқолганмиш...

— Ваҳима гапларни топиб юрасиз-да, Ҳақим полвон! — зарда қилди машинанинг эгаси. — Ҳайвонот боғи қаёқда-ю, бизнинг Уртаовул қаёқда?

— Ия! Нима деяпсиз ўзи? — гап қайтарди Ҳақим полвон. — Роса юраман деса, илон бир соатда тўрт чақирим йўл босар экан. Қоплон-чи, қоплон кийикдек учади. Шу гапни мен уч кун бурун эшитган бўлсам, етмиш икки соат ўтибди. Бизнинг қишлоққа Тошкентдан қанча — йигирма икки чақирим. Ҳойнаҳой, қоплон иккаласининг тили бир бўлса илон ҳам етиб келди-ёв, боласи билан.

— Нафасинг мунча совуқ, Ҳақим! — гапга аралашди хамир ёйган кампир. — Бу илонмас, ҳалиги сен айтган қоплон ҳаммас. Адашиб қолган росмана ит. Ҳар балони билади, одамга чап бериб, қорнини тўйғазиб юрибди. Ҳеч нарсани очиқ-сочиқ қўймасак, ўзи кетиб қолади.

— Йўқ, хола, бу ит эмас, — рози бўлмади чеккада турган ўрта бўйли семиз одам. — Ит бўлса биззи итлар тинч қўйиб қўярмиди?! Мана, битта Қоратойнинг ўзи. Тумшугидан тишлаб йиртиб ташлайди. Нечта уришқоқ итни гумдон қилган! Қоратой! Қаёқдасан! Буёққа кел!

Эгасига ўхшаган қоп-қора, семиз, қийшиқ оёқ ит унинг олдига бориб эркаланди.

— Мени айтти дерсизлар, бу тулки! — деди семиз одам. — Биринчидан, куз. Йиғим-терим тугади. Чорва кўчаяпти. Тулки ин қидириб бу ёққа келиб қолган, адашиб. Пойлайлиқ, бир-икки кеча. Ўзим қўшотарим билан отиб бераман. Келишдикми шунга?

Кўпчиликка унинг гапи маъқул бўлгандек бўлди. Лекин ҳеч ким дадиллик билан розилик бермади.

— Нима десаларинг деларинг-у, бу итнинг иши. Қачондан бери тулки ош ейдиган бўлиб қолди? Ҳеч эшитмаганман. Суяк ўғирласа майли, тушунарли. Лекин ош еса, мошхўрда ичса! Шу ҳам тулки бўлдимиз? Уч кеча ухламай, пойлаб чиқишга тайёрман. Лекин бу тулки эмас! Тулки бўлса Қоратой уни омон қўймасди.

— Бе, — гапга аралашди кимдир кулиб. — Ҳошим ака, сизнинг ўзингизга ўхшаб семириб кетган Қоратойнингиз бошқа ёқда ҳозир.

— Қаёқда? — сўради кимдир.

— Анали Хожарнинг оқ ити билан. Эртаю кеч тилини осилтириб юргани-юрган.

— Ҳой, ёлғон гапни гапирманг! — деди аёллардан бири. Афтидан ўша тақакўз оқ итнинг эгаси бўлса керак, қўшиб қўйди. — Бизникига ҳали ўғри тушгани йўқ. Ҳамма нарсамиз жойида.

— Катта кетманг, синглим, — деди Ҳақим полвон. — Итингизни яхши биламан, ўша ҳайвонот боғидан қочган қоплонни кўрса ҳам, тулкини кўрса ҳам уй-пуйингизни ташлаб, ўшаларнинг кетидан кетаверади. Ит керак бўлса битта бўрибосарми, немис овчаркасиданми олиш керак. Ҳамиддуллага айтинг, итингизнинг кучукваччаларини уйма-уй тарқатиб юрадиган аҳмоқ йўқ. Қайси ўғлим шу ишга аралашаркан, қўлини синдираман энди.

— Бўлди! Талашманглар! — хулоса қилди Ҳошим ака. — Уч кун пойлаймиз. Қўшотаримни мойлаб олиб чиқаман. Зумрат опой! Қозонни бир чайиб ташлаб, янгидан шилпилдоқ қилиб берасиз-да. Сизникида ётамиз бугун. Эртага навбат! Хўш?... Эртага Ҳалиманинг онаси ош қилади. Нима дедингиз, уста?

Машинанинг эгаси, розиман, дегандек бош ирғади.

— Кейинига худо пошшо! Балки Нортोजи опам янги қази солиб, норин қилиб берар индинга?

— Норин сизлардан айлансин, — деди тақакўз итнинг эгаси. — Лекин айтдим-қўйдим. Мен ўзимнинг итимга ишонаман. Бизникига ўғри тушадиган бўлса бутун қишлоқни оёққа турғизади.

— Айтганингиз келсин, — деди кимдир.

— Ҳар ҳолда, мени айтди дейсизлар, бу ҳайвонот боғидан қочган

қоплон... — Улоқ бировда кетмаслиги учун кўшиб қўйди Ҳаким полвон.

Одамлар яна нималарнидир гаплашиб, тарқала бошлади.

Ҳошим ака ёнида ити билан негадир ҳовлининг этаги томон юрди. Кўктой ғўзапоя ичида олдинги оёқларини чўзиб, орқа оёқларини қорни тагига букди-да, ҳамлага тайёр ҳолда Ҳошим акага тикилди. Қора итдан унинг сира чўчийдиган ери йўқ эди. Елкаси билан бир тўртса думалатиб, ўрнидан турғизмай кўярди.

— Ғўзапоя жуда қовжираб кетибди. Трактор юборсам, ағдариб берар эканда ерингизни!..

— Кошкийди, болам, — миннатдорчилик билдирди кампир.

Ҳошим ака бошқа ҳеч нарса демай орқасига қайтди.

Туриши хавфли эди. Кўктой оёқларини бўшаштириб ёнбошлади, лекин кўзини одамлар шарпаси кўринган томондан узмади.

Кеч куз бўлишига қарамай ҳаво совуқ эмас эди. Илиқ шамол эсарди.

Кўктой олдинги чап оёғини узатиб унга чўзилганча бошини қўйди-да, кўзларини юмди. Афтидан уни энди ҳеч ким тонггача безовта қилмас эди.

Кўзи илинди. Кўм-кўк қир пайдо бўлди кўз олдида. Кейин сариқ ўтов. Ўтов ёнида пичан ғарами. Кимдир уни иссиқ, юмшоқ тили билан белини яларди. Кўктой бу ялашнинг ёқиб қолганидан эркаланиб, фингишиб қўйди. Кейин нимадандир хавотирланиб, бошини кўтарди. Ёнида Тақакўз. Белини, думи аралаш биқинини ялаётган эди у.

Кўктой орқасига ағдарилиб, Тақакўзнинг тумшугига оппоқ қорнини тутди. Тақакўз бўйнигача уни ҳидлаб бир-икки ялаган бўлди-ю, орқасига тисарилиб бошини кўтарди.

Кўктой уни тушунди. Ўрнидан туриб, унинг тумшугини ҳидлади. Улар шунда бирпас бир-бирларининг ҳидларига тўйиб туришди. Кейин Тақакўз ариқ томон югуриб кетди. Кўктой унинг кетидан лўкиллаб юра бошлади.

Уша тун улар шалдираб оқаётган ариқ лабида узоқ ўйнашди. Бир-бирларини қуриган юмшоқ ўт устида думалатишди, оёқлари, думларидан тишлашди. Тақакўз кўпинча унинг юмшоқ, йўғон думини тишлаб бурайди, оғритмасдан ерга тортади, ағдаради-да, биқинларини, киндигини ялайди. Кўктой унинг узун қулоқларини тишлайди...

Тақакўз бирдан ўрнидан туриб, катта кўча томон югуриб кетди. Кўктой ҳам иккиланмасдан унинг кетидан югурди.

Катта кўчага чиқашди. Кўча бўм-бўш эди. Кўктой эҳтиёткорликни унутиб, Тақакўзнинг ортидан кетаверди. Шу ўйин ичида улар қишлоқнинг марказий томонига етиб борашди. Бу ер ҳам жимжит эди. У ер-бу ердаги магазинлар тепасидаги ёниб турган чироқларнинг тагида ҳам ҳеч ким йўқ.

Тақакўз Кўктойни ўз ҳовлисига бошлади. Ҳовлини таниши билан Кўктой хушёр тортиб, бир оёғини кўтарганича турган жойида қотиб қолди. Бунини Тақакўз сезиб, девор тагида турган тоғорача олдига борди-да, шопиллатиб ювинди ичабошлади. Бу унинг ўзича таклифи эди. Кўктой унга яқинлашди ва қўшилишиб нон туғралган қуюқ, серёғ ювиндини еябошлади. Оғзига гўшт парчаси ҳам чиқди. Бу гўшт шу кунгача еган гўштларига ўхшамасди, шўртанг, хушбўй. Кўктой беихтиёр шу гўштнинг ҳиди бошқа ёқдан келаётганини сизди. Бошини кўтарди. Уй билан девор орасига тортилган темир симга қатор қилиб беш жуфт қазини осиб қўйилган эди. Хушбўй ҳид шу қазининг ҳиди эди.

Кўктой қорни оч бўлмаса ҳам иштаҳа билан қазиларга тикилди. Кейин кўп ўйлаб ўтирмай бир сакради-да, иккита қазини тишлаб тортиди. Сим узилиб, ҳамма қазилар сим билан бирга ерга «тўп» этиб тушди. Хамир ёйган хотинниқидан қарс-қурс этган ўқ овозлари эшитилди. Итлар вовуллаб кетди.

— Войдод! Ўғри тушди!

— Ким бор! Чиқинглар! Касофатларни тутинглар! — деган овозлар қишлоқни, айниқса Тақакўзнинг ҳовлисини тутиб кетди.

Тақакўз Кўктойга қараб бир-икки вовуллади. Ҳовлида қўшни итлар кўриниши билан, икковлари қишлоқдан чиқиб қочишди.

Кўктой қўшалоқ қазини тишлаб олганича Тақакўз бошлаган йўлдан қоча бошлади.

Кўча одамга, бирпасда қаёқдандир бир гала пайдо бўлиб қолган катта-кичик итларга тўлиб кетган эди. Одамлар бир нима деб қичқиради, ҳамма итлар вовулларди. Кўктой қай кўз билан кўрсинки, Тақакўз ҳам бир оз ундан орқада қолиб, бошқа итлар сингари унга қараб вовулларди. Қазилар юмшоқ ва узун бўлганидан Кўктой бошини қанчалик баланд кўтармасин, кўкрагига, икки оёғи орасига урилиб, чопишга халақит берарди. Семиз бўлишига қарамай, қора, қийшиқ оёқ ит унга анча яқинлашиб қолган эди. Унинг ёнида узун таёқ кўтарган новча киши — Ҳаким полвон югуриб келарди.

Бир маҳал Тақакўз Кўктойнинг ёнида келатуриб, бирдан ундан орқада қолди ва жон-жаҳди билан унинг думғазасига ёпишди. Куктойнинг ғазабдан кузлари ёниб кетди. Тақакўз сағрини кенглигидан думғазани тишломаслигини кўриб, бор кучини тўплади-да, Кўктойнинг думига ёпишди.

— Ол! Бос! — қичқирди Ҳаким полвон. — Аҳмоқ ит! Эртага келсанг ўлармидинг! Ошдан қуруқ қўйдинг!

Шу заҳоти Кўктой боши аралаш умуртқаларигача қарсиллаб кетганини сизди, оғзидаги қазини ташлаб юборди, гандираклаб оёғи тагида ивирсиб келаётган итларга туртилиб кетди. Ҳамма итлар йиқилди. Аммо орқада қувиб келаётганлар кўп эди.

Кўктой улардан қочиб қутуллолмаслигини сизди ва зарб билан олдинги оёқларини ерга тиради-да, таққа тўхтади. Бир нечта ит унга туртилиб, ангиллаганича думалаб кетди. Уларнинг орасида у Тақакўзни ҳам кўрди. Урдан туриб бошини кўтарганида, рўпарасида қора ит турарди. Кўктойнинг вазоҳатидан Ҳакимполвон ҳам тўхтаб қолди.

— Қоравой! Ол! Ол! Қоравой! — деди у қўрқув аралаш ва қўлидаги таёқни секин боши узра кўтарарошлади.

Кўктой буни ўзича тушуниб, яқинда турган қора, бесўнақай ит қолиб, даҳшат билан ириллаганча ўзини шу таёққа отди. Ит ҳам, унинг зарби аралаш Ҳаким полвон ҳам йиқилишди. Кўктой бир кўча бўлиб келаётган одамларни кўрди. Ҳали уларнинг етиб келишига ўн-ўн беш қадам бор эди. У чалқанча ётган Ҳаким полвоннинг устидан ҳатлаб ўтди-да, ўзини чап томонда кўринган тор кўчага урди. Энди уни ҳеч ким қувмаётган эди. Бир-икки марта олдига, орқасига тош думалаб тушди, холос. У тўхтамай, лўкиллаб* тор кўчанинг бошига чиқди, рўпара — янги ҳайдалган ер ва ёқаси бир машиналик асфальт йўл эди. Шу асфальт йўл бўйлаб у аввал лўкиллаб, кейин битта-битта юриб кетди.

Умрида кўрмаган бояги шовқин-сурон, бадбуруш, қийшиқ оёқ ит, таёқ кўтарган новча одам, Тақакўз ортда қолди.

Катта ёнғоқнинг тагига келганида у тўхтади. Ҳеч қаерида, таёқ тушган бошида ҳам, умуртқа суякларига ҳам оғриқ сезмади. Тақакўз бир парча юнгини юлиб олган, қонатган думида оғриқ бор эди ва юраги гупиллаб турарди. У бир пас чўзилиб дам олди.

8

Кўктой ўша йили Сирдарёга яқин бўлган Олмазор, Яллама қишлоқлари атрофида юриб қишни ўтказди. Қиш ўзи ўша йили деярлик бўлмади. Мавсумнинг ярмигача қор ёққани йўқ. Тоғ томондан доим илиқ шамол эсиб турди. Кундузлари беихтиёр баъзи тепаликларга чиқиб қолса, тоғни кўрарди. У ер-бў еригина оқарган кўм-кўк тоғ тизмалари унинг нафасини қитиқлар, билса-билмаса туғилган жойларига уни тортарди. Лекин туғилган жойи қаерда — буни у билмасди.

У шу пайт ичида анча ўсди, суяклари йўғонлашиб қотди. Танаси кенгайгани учун боши энди аввалгидек бесўнақай эмас, сал чўзилган, жуда енгил энгашар, бирон хавфни сезса, яшин тезлигида узун бўйни аралаш бошини буриб, ўша томонга қарарди.

Тақакўз хиёнат қилганидан кейин у қаёққа бормасин, биронта итга, одамга дуч келиб қолишдан ўзини эҳтиёт қиларди.

Қиш деярлик қишлигини қилмагани учунми, баҳор эрта келгани

учунми, Кўктой тез туллади. Тўшак қавиганда бўлак-бўлак бўлиб тушадиган бир-бирига патакдек ёпишиб кетган юнглари аввал орқа сонларидан бошлаб туша бошлади. Кейин сағринига ўтди. Қуруқ ерларга дуч келиб қолганда Кўктой думалаб ўзи туллашини, бурда-бурда бўлиб кетган кўкимтир юнглариининг тушишини тезлатди. Апрельнинг ўрталарига келиб, туллаб бўлиб бир оз қорайди ва ялтираб кетди. Агар унинг қовурғалари, кураклари озгинликдан туртиниб чиқиб турганини эътиборга олинмаса, жуда чиройли ит бўлиб етилган эди.

Шу пайтга келиб, аниқроғи, катта икки ёқлама йўлга чиқиб олганидан бери, қишлоқларга кириб «ўғрилик» қилмасдан қорин тўйдириш йўлларини ўрганиб олган эди.

Йўл устида тез-тез кабобхона, сомсахона, паловхоналар учраб туради.

Кўктой уларнинг яқинига бормасди. Кабобхонани ёки сомсахонани бир-икки олисроқдан, лекин одамлар кўрадиган масофадан айланиб чиқарди-да, сабр-тоқат билан ариқ лабидами, ё узун, тоғдек келадиган машина соясидами ўлтирарди.

Кўктойни одамлар узоқдан дарров кўришарди. Баъзиларининг ҳаваси келар, баъзилар ундан кўрқишарди. Лекин кўпчилик албатта унга бирон нарса ташлаб кетарди. Столни йиғиштирадиганлар ҳам кўрқа-писа уни чақришар, аммо жойидан қимирламагач, яқинроғига келиб, дастурхонни қоқиб кетишарди. Бу қоқилган дастурхонда эҳ-ҳа, нималар бўлмасди?! Чала чайналган гўшт парчаси, устихон, (баъзан илиги билан) анча-мунча нон, кейин шўрбалиқ. Кўктойга шўрбалиқнинг пўстидан кўра калласи ёқарди. Икки олдинги оёқлари билан оғзининг ярмига тиқиб, аввал шимарди, кейин ғарчиллатиб ойқулоқларини, кўзларининг халтачаларига-ча ерди.

Шундай чойхоналар олдида у баъзан ҳафталаб, ойлаб қолиб кетарди. Аммо яхши чойхоналардан кетиб қолиб, адашган вақтлари ҳам бўларди. Бир кабобхонада кабобпазлар эр-хотин экан. Кўмирхонанинг олдида итларини ҳам олиб келиб боғлаб қўйишган эди улар. Кўктой яқинлашиши билан ўзидек катта, қоп-қора итни кўрди, аммо парво қилмади. Жуда ҳафсаласини пир қилса, боғлаб қўйилганлиги хаёлида ҳам йўқ, олдинги оёғи билан белига бир уриб ҳайдаб юбормоқчи ҳам бўлди. Занжирга боғлиқ эканини кейин билиб қолди. Кабобпазнинг хотини қолган-қутган кабоб, нонларни унга ташлаганда билди.

Занжирбанд ит ювинди челақни бир-икки ҳидлади-да, нарироққа бориб ётди.

Кўктой битта-битта юриб итнинг олдида борди. Уни ҳидлади, ит боғлоқлиқ туравериб зерикканидан ғингшиди, ингиллаб ўрнидан турди, ўз навбатида Кўктойни ҳидлай бошлади. Кўктой уни аллақачон унутган, тумшуғини челақдан кўтармай, апил-тапил овқат ейиш билан овора эди. Шу пайт челақда сув кўтариб кабобпазнинг хотини келиб қолди.

— Вой! Вой! Шотурсун ака! Бу ёққа қаранг, итингизнинг овқатини еб қўйибди.

Занжирбанд ит номига бир-икки вовуллаб қўйди.

— Ким еб қўяди? — ичкаридан эркак кишининг овози келди.

— Чиқинг! Девдек бир нарса! — қичқирди хотини.

Кабобпаз келди. Бирпас қараб туриб, қошлари чимирилди.

— Зап ит экан-да! Оёқларини, елкаларини қара! Тоғанга обориб берсам нақ минг сўм беради. Чоп, арқон олиб чиқ!

Хотин ичкарига югурди.

Кўктой бирпасда челақни чип-чиннидай қилди. Лабларини, тумшуғини ялаб, бошини кўтарганда, кабобпаз уни эркалаб чақирди.

— Кел, жонивор, кел. Кетма. Бир амаллаб боғлаб олсам бўлди сени.

Зап келишган ит экансан-да!

Хотини келиб кўрқа-писа ён томондан эрига арқонни узатди.

— Жонивор, жонивор, кетма.

Кабобпаз яна нималар деб туриб, арқонни катта сиртмоқ қилди-да, пойлаб туриб, Кўктойнинг бўйнига ташлади. Шундан кейин нима

бўлганини у ҳам, хотини ҳам билмайди. Кўктой кўзининг қири билан кабобпазнинг қўлидаги арқонни кўриб турган эди. Ташлаши билан ўзини чапга олди-да, бир «ғапп!» деганича кабобпазнинг кўкрагини иккала олдинги оёқлари билан урди. Кабобпаз хотинига ўзини ташлади, хотини ерга ағдарилди ва дод солиб юборди. Кабобхонадагилар нима бўлганини чиқиб аниқлагунарлича, Кўктой катта йўлга ўтиб, лўкиллаганича тоғ томон кетди.

Кабобпаз белини ушлаб ўрнидан турар экан, думини ликиллатиб атрофида жилпанглаётган итининг бошига алам билан бир туширди.

— Ит бўлмай ўл! Аҳмоқ... Тайёр овқатини едириб ўтирибди, ҳайвон! Зур ит қўлдан чиқди-да, зур ит!.. — Кейин у кийимларини қоқиб, инқиллаб ўрнидан тураётган хотинига ўшқирди. — Тоғангни ҳам падарига лаънат! Шу итни ит деб олиб бериб ўтирибди-я уч юз сўмга. Қўй бу, ит эмас. Аллақачон совунга бериб юбориш керак эди!

9

Еттисойга етгунча бундай чойхоналар оз эмас эди. Аммо кунлар совиб, ёфингарчилик бошланиши билан уларга қулф солина бошланди. Камдан-кам кабобхона очиқ бўлар, улар ҳам икки-уч соатгина, кун исиган тушлик пайти ишлар ва тезда ёпиларди.

Шундай бўлса ҳам Кўктой оч қолгани йўқ. Албатта, аввалларгидек энди тўйиб овқатланолмас, қоғозларга чала-чулпа ўраб кетилган нарсалар билан амал-тақал қиларди.

Бир куни у Еттисойга кираверишдаги чойхонага етай деб қолганда чойхона олдида иккита прицепли машина турганини кўрди. Қадамини секинлатиб, тумшугини чойхона томонга чўзди. Ҳеч қандай ис келмади. Кўп ўтмай машиналар жўнади.

Кўктой ҳовуз ёнидаги темир каравот устида очиқ-сочиқ ётган нон қолдиқлари, беш-олтита шўрбалиқ калласи ва қилтаноқларни кўрди. Атрофда ҳеч ким йўқ. Чойхона берк. Кўктой ҳалиги қолдиқларни ушоғини ҳам қолдирмай еди. Кейин сув ичгиси келди. Ҳовузга энгашиб тумшугини тутган эди, сув тагида йўғон қора балиқ кўринди.

Кўктой бир пас томоша қилиб турди. Кейин секин ўнг оёғини кўтариб, балиқнинг тумшугига тепди. Оёғи тиззасигача сувга тушиб, ҳовузни чайқатиб юборди. Балиқ кўринмай кетди. Кўктой қизиқсиниб анчагача ҳовузга қараб қолди. Бир маҳал балиқ қалқиб чиқди. У сув устида оппоқ қорнига ағдарилиб ётарди, думи билинар-билинемас ликиллар, аммо аввалги ҳолига қайтолмасди.

Кўктой осонликча оёғини узатиб, балиқни ўзига тортди. Балиқ типирчиламади. Тумшуги тагига келганида «ғапп» этиб қоқ белидан тишлаб олди-да, бошини кўтарди. Унинг тутиб олган балиғи ҳозиргина еган шўр балиқларнинг калласидек келарди.

Шу йўсинда Кўктой қорин тўйдиришнинг янги бир усулини топди ва биринчи қор ёғгунча шу ерда қолиб кетди. Ҳовуздаги балиқлар унинг учун ҳозирча етарли эди.

Балиқлар кундуз пайти, айниқса офтоб чиққанда кўпроқ сув бетида кўринишарди. Кўктой овни кўпинча шу пайтда қиларди. Бунинг устига кунда бўлмаса ҳам, икки-уч кун деганда йўловчи машиналар шу ерда тўхтар, одамлар темир каравот устига қоғоз ёзиб шоша-пиша овқатланишар ва яна машиналарига ўтириб кетишарди.

Кўктой иложи борица уларга кўринмасликка ҳаракат қиларди. Кўринса, албатта биронта тўполон бўлиши турган гап эди.

Кечаларига ҳам у чидаса буладиган жой топган эди. Чойхоначининг эсидан чиққанми, ё жўрттага очиқ қолдириб кетганми, чойхона ортидаги ингичка, фанердан ишланган кўмирхона ланг очиқ эди.

Кўктой шу ерга кириб ётарди. Албатта иссиқ эмас, лекин шамол йўқ, кўзини бемалол юмиб, бошини биқинига ё оёқлари орасига олиб тинч ухлаши мумкин эди.

Қорни ҳам у биринчи марта шу ерда кўрди. Бир куни ҳаммаёқни оқ

булут босиб, учқунланаётганда темир каравот остида ётиб, йўлни, ўтган-кетган машиналарни томоша қилаётувди, тумшугига оппоқ бир нарса қўнди. У кўзларини тиккунича ҳалиги беш-олти қиррали нарса бурнининг учида эриб кетди. Иккинчиси келиб қўнди. Кўктой эпчиллик билан уни ялаб улгурди. Муздек бир нарса, сув деса сув эмас, туз деса туз эмас. Бирпасда бурнининг учи оппоқ бўлиб қолди, каравотнинг атрофи ҳам очик чойшаб ёпгандек, бирпасда оқ бўлди-қолди. Кейин тез қоронғи тушди. Еттисойга бурилишдаги, симёғоч устидаги чироқнинг ёруғида осмондан бетиним тушаётган бу оқ юлдузчалар, капалакдек айланиб, гоҳ қизил, гоҳ сариғ рангда товланар ва оҳиста ерга кўнарни. Улар беҳисоб эди. Ерга кўнгандан кейин бир рангда оппоқ бўлиб кумушдек ялтирарди.

Кўктой мудроқ босиб каравот остидан чиқди-да, кўмирхона томон юрди. Фарч-ғурч қилган йирик панжаларининг изи қор устида қолди. У кўмирхонага кириб олиб, изларига бир оз қараб турди, лекин излар қор кўп ёғабошлаганидан тезда йўқолди.

Ярим кечага бориб, қор тинди. Совуқ турди. Тахта деворлар орасидан кирабошлаган изғирин шамол Кўктойнинг этини жунжитди. Аммо у эйтибор бермади. Бошини узун танаси орасига яшириб, кулча бўлиб олди-да, яна уйкуга кетди.

Қорни очиб уйғонганда, тонг ёришган эди. У шошиб ўрнидан турди-да, ҳовуз томон йўрғалаб кетди. Аммо ҳовузни қалин қор босганини, сув музлаганини у хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Иўғон, ўткир тирноқлари билан ҳовуз бурчагидаги қорни суриб, сувни очгандек бўлди. Аммо бу сув эмас, қалин, қоп-қора муз эди. У секин иккала олдинги оёқларини муз устига қўйди. Муз ёрилмади. Бутунлай ҳовузга тушди. Муз унинг оғирлигидан қирсиллади. Лекин бошқа ҳеч қандай ўзгариш бўлгани йўқ.

Кўктой тиззаларига оппоқ қорга ботиб, нима қилишни билмай, ҳовуз ўртасида қаққайиб туриб қолди. У бугун оч қолганини, бу ердан кетиши лозимлигини билди.

Катта йўлга чиққанда машиналар қатнови энди бошланган эди. Машиналар кўпроқ шаҳар томонга юришарди. Бири кечки карам ортган, бири баланд симтўр яшик, ичида пахта, бузилган трактор... онда-сонда ичиғи-ғиғи одамга тўлган бесўнақай автобуслар ўтиб қоларди. Шундай автобус ўтганда, кўпинча унинг деразаларидан болалар қийқиришиб Кўктойга бирон нарса ташлашар, «Ma! Ma!» — деб чақирарди.

Кўктой уларга ўрганиб қолган эди. Жуда очикқан пайтлари ўзи катта кўчанинг четига чиқиб ўтирар ва шундай автобусларни кутарди.

Совуқ кучайди. Деярлик ҳамма машиналарнинг, шу жумладан одам ташийдиган автобусларнинг ҳам деразалари берк эди.

Кўктой йўл ёқасидаги қор устида юриб чарчади. Йўлнинг ўртасига тушиб олди. Бу ерда ҳам юриш осон эмас эди. Тирноқлари ўткир бўлса ҳам, сон-саноқсиз машиналар ўтавериб қотиб яхмалак бўлиб кетган қорга ботмас, сирғалар, думалаб кетай-кетай дерди.

Баланд кўприқдан ўтаётганида бир енгил машина уни туртиб юборишига оз қолди. Шофёр сигнал ҳам берди, эшикни очиб сўкинди ҳам. Кўктой йўл четига чиққач, қоғозга ўралган алланарсани олдига ташлади.

Кўктой шоша-пиша қоғозни титкилаб очди. Бир бўлак яхна гўшт билан битта катта тандир нон эди. Ҳеч ким бундай ейилмаган нарсани унга шу пайтгача ташламаган эди. Кўктой хириллаб, очофатлик билан еб олди. Анча тетиклашди, бадани қизиди.

Уч-тўрт километр юриб пастликка тушганда бояги қора «Волга» йўл четига тўхтаб турарди. Спортчилар кийимидаги икки киши машинадан чиқиб уни пойлаб туришарди. Кўктой уларга етишга элик қадамча қолганда тўхтади.

— Келавер, жонивор! Келавер! Биз сени урмаймиз! — деди йигитлардан бири. — Боқамиз. Ургатамиз. Ма!

У Кўктойнинг олдига бир нарса ташлади. Бу ярим бўханка нон эди. Нима қилиш керак? Борсинми? У оёқларини битта-битта кўтариб, нонга

яқинлашди. Лекин эгалари қараб туришгани учун ҳидладию, бошини кўтарди.

— Сенга! Еявер, сенга! — қичқирди нон отган йигит. — Ол! Йўлбарс! Полкан! Ол!

— Оти бошқадир? — эътироз билдирди иккинчи йигит.

— Майли-да, ўрганса бўлди. Роса уй пойлайдиган ит экан-да! — деди нон ташлаган йигит. — Озгина семирса борми, ҳар қандай ўғри кўриши билан қочади. Дарвозадан уйгача гаражнинг олди билан сим тортиб боғлаб кўярдим. Ана ундан кейин бир ой бўлса ҳам кетавер! Уйни қулфламасанг ҳам бўлади. Бўрибой! Ол! Қоратой! Ол!

У шу гапни айтганини билади. Кўктой «Қоратой!» деган сўзни эшитиши билан бир ириллади. Йигитлар унга Ҳаким полвондек тикилиб тургандек туйилди-да, нон эсидан чиқиб, вовуллаганича уларга ташланди, иккала йигит эпчиллик билан машинага кириб олишди. Кўктой тумшуғини машина деразасига тираб вовуллашдан тинмади. Машина бир силкиниб юриб кетди. Кўктой бир-икки қадам чопди орқасидан, кейин ортига қайтди. Ноннинг олдига келиб, яна ҳидлади, машина кетган томонга қараб, шунчаки номига, ички бир дард билан вовуллаб қўйди-да, икки тишлашда нонни тамом қилди.

Кечга яқин олдинда яна бир кўприк кўринди. Ундан йўл икки томонга — чапга ва тўғрига, тепаликларнинг ичига кириб кетган эди.

Кўприкнинг тепасига чиққанда, Кўктой ўнг томоннинг олис-олис этакларида, ботаётган қуёшнинг қизғиш нурлари остида иморатларни кўрди. Чап томон қир, қирнинг тепасида, анча олисда бир нарса қорайиб кўринди. Унинг орқаси тоққа туташиб кетган. Буни Кўктой қуёш нурларида йилт-йилт қилаётган баланд-паст чўққилардан билди. Ҳеч иккиланмасдан қир томонга оёқ босди.

Икки тепаликдан ошиб учинчисига, қорайиб турган нарсага етгунича тили осилиб қолди. Қулоқларининг учлари, тумшуғидаги узун қалин туқлар, думи сумалакдек қотиб қолди.

Тепалик тепасида қорайиб турган нарса қабр эди. Босмачилар билан кураш пайтидан қолган. Қора тунукадан ишланган қабр қопламасининг учида қизил юлдуз пайвандлаб қўйилган эди.

Кўктой муздек қабрга ёпишиб ётди-да, оёқларини чўзди. Панжаларидаги қайрилма йўғон тирноқлари муз парчалари ичида қолиб кетиб, ингичка ипдек қорайиб турарди.

Шу ерда ётганча ўзига келгач, бошини кўтариб, тепаликнинг нариги томонига қаради. Пастда, хийла нарида илондек ялтираб жилға оқарди. Шу пайт қай кўз билан кўрсинки, шу жилға ёнида беш-ўнта қўй келиб сув ича бошлади. Бир-иккиталари ичиб бўлиб бошини кўтарди, «бе-бе-е!» деб маъради. Жилға бўйини бирпасда ола-була қўйлар подаси босиб кетди. Бир-икки марта итларнинг бўғиқ ақиллаган товушлари ҳам эшитилди.

Бир оздан сўнг жилғанинг нариги бетида эшак минган бир одам кўринди. Қўйларнинг сув ичишга бирпас қараб туриб, «қурре-қурре!» — деб қичқирди ва боши устида узун таёғини айлантирабошлади. Сув ичиб бўлган қўйлар орқага қайта бошлашди. Бир-иккитаси сувнинг устидан бу томонга сакраб ўтган эди, Кўктойдек бир сариқ ит вовуллаб орқага қайтарди.

Кўктой бу манзарани кўриб энтикиб кетди, бир-икки қалқиб йўталди ва ўзини пастга ташлади.

Пода кетаётган томонга маълум масофа сақлаб, итларга ҳам (улар катта эди, биттаси ҳалиги сариқ ит, иккинчиси ола эди. Унинг ҳам бўйини сариқ итдан қолишмасди), қўйларга ҳам кўринмай, орқама-орқа бораверди.

Пода яна бир тепаликка чиқиб, ғойиб бўлди.

Кўктой оҳиста шу тепаликка кўтарилганда кўзига таниш манзара кўринди. Кенг яланглик нарироқдаги тепаликка ё тоғнинг этагига бориб тақалган эди. Ялангликнинг ўртасида баланд пичан ғарами турарди, ғарамнинг ёнида ўтов. Пастроқда эса уч ёғочлик бутун пода сиғадиган қўра кўтарилган эди.

Кўй-кўзи маъраб-маъраб итларнинг ҳуриши, чўпон «қур-р, қур-е»си билан кўрага қира бошлади.

Кўктой яна пастроқ тушди. Кўрани чўпон беркитган, итларни эргаштириб ўтовга кириб кетди. Кўктой кўранинг бурчагига бориб, ёғоч қозиқларга кўндаланг боғланган ходалар панасида пичан ғарамига ўтиб олди ва ер билан битта бўлиб ётган пичан устига ўзини мадорсиз ташлади.

Анча вақт ўтди. Кўра ичидан итлар билан чўпон чиқди. Унинг ағдарма пўстини ҳидидан Кўктой таниш, эс-эс англаб оладиган болаликдаги ёқимли ҳидни сезди.

Чўпон итларни кўра дарвозаси яқинига чақириб, этагидан бир нарса тўкди. Иккала ит қирқилган калта думларини севинч билан ликиллашиб ва шундай калта қирқилган қулоқларини тушириб овқат ейишга тушиб кетишди.

Чўпон қайтиб яна ўтовга кириб кетди.

Кўктойнинг сўлаги оқиб кетди, тамшанди, лекин итлар ёнига боришга ботинмади. Улар тўйиб, ўша жойдан кетганларидан сўнг, ҳар доимгидек қолган-қутган нарсаларни ейишни кута бошлади.

Шу пайт ўтовдан чўпон чиқди, итлари томон бир қараб қўйиб, ғарамга, Кўктой ётган томонга кела бошлади. Кўктой нима қилишини билмай, бўйини чўзиб, бошини ерга қўйди.

— Шаттамидинг? — сўради яқинроқ келиб чўпон. — Шаттасан деб ўйловдим ўзим ҳам. Тепаликда турганингни кўрувдим. Тушмаганингдан эслик экансан, деб қўювдим. Кўктой! Азамат ит! Ма! Манави сенга.

Кимдир уни шундай деб чақирган эди. Ҳозир эслолмайди. Онасининг бағридан олиб, шаҳарлик жиянига совға қилган кекса чўпонми, ё Козимнинг онасимми? Ҳарқалай ҳозир чўпоннинг шундай деб чақиргани ёқди.

Чўпон икки-уч қадамча нарида чўккалаб, Кўктойнинг олдига яхна гўшт думалатди.

Кўктой ҳидлади, қоронғи тушган бўлса ҳам, чўпоннинг мулоим кўзларини кўрди ва апил-тапил гўштни еябошлади.

— Барақалла! Манави нонни ҳам е!

Чўпон ит олдига уч-тўрт бурда нон ташлади.

— Сенларни энди қандай ўргатаман бир-бирингга? Бўрикалла ҳам ўжар, Олабуқа ҳам ундан қолишмайди. Ҳай майли, сен шу ерда ётавер. Эртага бир гап бўлар. Агар ўзларинг кечаси топишиб кетмасаларинг... Лекин, айт-чи, жонивор, қайси нонкўр сени сарсон қилиб қўйди? Чўпон бўлмаса керак, чўпон сендакаларни кафтида олиб юради.

Чўпон кетди.

Кўктой у олдига ташлаган нарсаларнинг увоғини ҳам қолдирмади ва иссиқ пичан орасида уйқуга кетди.

Чўпоннинг итлари кўра атрофида тунни ўтказиб, бегона итнинг яқинларида ухлаб ётганини сезмадилар.

Кўктой ғира-ширада уйғонди. У энди анча ўзига келган, чарчоқлари унутилган, қорни ҳам оч эмас эди, кечгача чидаса бўлади. У бўйинини чўзиб, чўпон итларининг қаердалигини искаб кўрди. Кўранинг орқасида бўлишса керак, ҳидлари келмади. Урнидан туриб бир силкинди-да, ғарамнинг орқасига ўтиб ғойиб бўлди. Чўпон эрталаб, айри билан ғарам ёқасига келганда Кўктой йўқ эди.

— Ҳа, айёр ит!.. Қочдингми? — деди у кулиб. — Йўқ, қочганинг йўқ. Биздан кўрқдинг. Кўрқиб нима қилсан тентак ит? Биздан кўрқма. Бизнинг душманамиз битта — бўри. Лаънати кейинги пайтда кўпайиб қолди биз томонда. Менга-ку, ҳали келиб, ҳунар кўрсатгани йўқ, келса, итлар сезарди. Лекин кўпайиб қолди. Эҳтиёт бўлмасак, беш-ўнта қўйдан бир кунда айрилиб қоламиз, Войбаёв! Лекин итмисан ит экансан. Оёғинг билагимга иккита келади-я! Ҳай, майли, биламан, ҳали айланиб келасан, қонинг тортади. Қорнинг ҳам тортади. Бу атрофда бошқа кўра йўқ.

Чўпон чол яна алланарсаларни ўзича гапириб кўрадаги қўйларга пичан таший бошлади. Кейин ўтов ичидан қоп орқалаб чиқиб ем берди. Шу билан кун пешиндан оғди. Онда кимдир келиб унга нималарнидир

уқдириб кетди. Афтидан об-ҳавони айтган бўлса керак, у кетиши билан қор учқунлай бошлади. Кейин оппоқ қордан бўлак ҳеч нарсани кўриб бўлмади қолди. Чўпон бугун подани пастга суғоргани олиб бормади. Қудуқдан суғорди.

Қоронги тушиб, қўрадаги қўй-қўзилар тинчиди, итлар овқатларини еб, қўранинг орқа томонига кетишгач, Кўктой ғарам ичидаги жойига қайтди. Шундай пичан устида кечаги гўшт, иккита шўр суяк ётарди.

Мириқиб еди. Суякларни ҳам оҳиста синдириб, майдалаб-майдалаб оғзи тўла кўпик аралаш ютди.

Бу гал кечагидек уйқуси келмади. Қорни тўқ, чарчоқлари бутунлай унутилган. Қўра атрофида юрган қўйчивон итларнинг ўйинлари, шарпаларини эшитди. Бир олдилагига бормоқчи, улар билан ўйнамоқчи бўлди, лекин ўзини тийди. Ножўя иш қилиб қўйса, яна қувишса! Йўқ, у бундай яшагиси келмасди.

Бир маҳал қўра четидан битта қўйнинг ҳуркиб, маърагани эшитилди. Кетидан иккинчи қўй маъради. Бўриқалла осмонга қараб бир увлади-да, қаёққадир чопиб кетди. Шу пайт унинг инграгани эшитилди.

Кўктой лапанглаб ўрнидан тўрди-да, бор кучини тўплаб югурди.

Қўранинг орқасида бештами, тўртта бўри Олабуқани ўраб олишган ва секин-секин унга яқинлашмоқда эди. Олабуқа ириллаб тисарила бошлади. Тисарилиб, беихтиёр орқасидан босиб келаётган бўрини кўрмади қолди. Ҳаммасини яхши кўриб бораётган Кўктой бир сакради-да, Олабуқанинг орқасидаги бўрининг устига тушди, унинг устидан ўзини ўртага отди. Бўрилар Олабуқани ташлаб, ўзларини Кўктойга отдилар. Жанг узоқ давом этмади, Кўктой бирин-кетин иккита бўрини қулоғини аралаш жағини тишлаб йиқитди. Учинчисини, унинг белига тишларини ботирганда, гир айлантирди-да, Олабуқага ёпишаётган бўрининг бўғзидан олди.

Белига тишларини ботирган бўри қочди. Кўктой уни қувмоқчи бўлганида, милтиқ овози эшитилди. Умрида у иккинчи марта ўқ овозини эшитиши эди. Нима қилишини билмай, тўхтаб қолди. Шу тоб тепасидан бир бўри отилиб тушди-да, иккала кўзи аралаш бошига ёпишди. Кўктой қанча тиришмасин, бўри уни қўйиб юбормас, ўткир тишлари баттар кўзларига ботар эди. Кўктой оғриғига чидолмай бошини бир силкитди-да, устидаги бўрини ағдариб ташлади. Шу пайт бўрининг бўғзига Олабуқа ташланганини кўрди.

Кўп ўтмай ҳамма нарса тинчиди. Кўктой кўз олди қоронғилашганини шунда сезди. Фақат баъзи қўйлар ҳамон кўркүв аралаш маърашар, олисдан чўпоннинг сўкинган овози келарди.

Кўктой гандираклар-гандираклар ғарам томонга йўл олди. Битта-битта юриб борар экан, қорнидан нимадир тушиб судралиб борар, кўзлари ҳеч нарсани кўрмади лўқиллаб оғрир эди.

Ғарамга етганда ўз жойини искаб топди-да, ётди.

Қўра томонда эса чўпон чолнинг бўғилиб:

— Бўриқалла! Кўктой! — деб қичқиргани эшитилди.

У кўзини очиб, бошини кўтармоқчи эди, зим-зиё қоронғиликдан бошқа ҳеч нарсани кўрмади, аллақандай шўр суюқлик оғзига оқиб тушди. Секин эгилиб қорнини ялади, қорни ҳам шўр эди.

У оҳиста бошини кўтариб, олдинги оёқларини узатди-да, ловуллаб ёнаётган кўзларини оёқлари орасига олди.

— Кўктой! Барақалла! — яна чўпоннинг овози эшитилди.

Кўктойнинг қимирлашга мажболи йўқ эди.

Эрталаб ғира-ширада чўпон қўранинг орқа томонида учта бўрининг ўлигини кўрди. Улардан нарироқда қорни бўғзигача ёриб ташланган Бўриқалла ётарди. Кўктой ҳеч қаерда йўқ эди. Бўриларни чўпон битта-битта қараб чиқар экан, Бўриқалла биринчи бўлиб ҳалок бўлганини билди. Иккита бўри бир хил, қулоқлари, бўғзи аралаш тишлаб ўлдирилган эди. Чўпон ҳеч шубҳасиз бу Кўктойнинг иши эканини тушунди. Устига сакраб, Кўктой чала ўлик қилиб қўйган учинчи бўрини Олабуқа тугатган эди.

«Эссиз ит! — хаёлидан ўтказди чўпон. — Жанг билмаганда ҳали. Лекин ўзи қани?»

Шаларнинг вафотларини ҳақират ҳам ёши туғилми,
Биз қарар, ҳаётда қимматлар ишти. Ушунинг вафотини
Қур иш қарар. Ўшунинг вафотини қилмас ақилларди.

1910.86

Жамоатчилик, ёзувчиларимиз ерни, ерости
бойликларини, кўллар ва дарёларни, ўсимлик ва
хайвонот дунёсини жуда авайлаш масаласини ўртага
қўйиб, тўғри иш қилмоқдалар.

(КПСС XXVII съезди материалларидан.)

— Кўктой! Полвон ит! Азамат ит! Ма! Буёққа кел!

Кўктой ҳеч қаерда йўқ эди. Шу пайт чўпоннинг олдига думғазаси қонга беланган Олабуқа инграб келди.

— Сенга ҳам қойилман. Яранг тузалиб кетади, — деди чўпон унинг бошини силаб. — Лекин янги ошнанг қани, Кўктой қани? Болапақир қани?

У шундай деб, қорға томган ва қўра ёнидан ипдек тизилиб кетган қон томчиларини кўрди. У шу томонга юрди. Томчилар уни пичан ғарамига олиб келди.

Кўктой кечаги жойида, пичан устида ётарди.

— Вой азамат! Шатта экансан-ку! Индамайсан-а!

Кўктой сал қимирлагандек бўлди.

— Лаънатилар! Ёмон эзибди-ку сени!.. Ҳозир мен дори олиб чиқаман, сени даволаймиз. Аттанг, аттанг!

Чўпон ўтовга югуриб кетди.

Кўктой деярли уни эшитгани йўқ. Боши ғувиллар, кимдир уни, кичкина кучукчани бўйнидан кўтариб, қонга солмоқчи бўлар, у эса бор кучини тўплаб, кичкина япалоқ оёқчалари билан қопни итарарди.

Чўпон дока, бинт, дорилар кўтариб келди-да, яна чақирди:

— Кўктой! Азаматим, Кўктой!

Кўктой инграб ҳам жавоб қилмади.

Чўпон кўкрагига қўлини қўйиб секин қимирлатди... Аммо бузоқдек чўзилиб ётган ит қимирламади. У совий бошлаган эди.

— Аттанг, аттанг! Увол кетдинг, жонивор! Ҳали қандоқ ит бўлардинг?! Чўпонларнинг ҳаваси, бўриларнинг кушандаси бўлардинг! Ўзим ўргатардим. Эҳ-ҳа, биз бўлган жойда бўрининг сояси ҳам бўлмасди!..

Уша куни кекса, номаълум чўпон Кўктойни кўранинг ёнига чуқур қазиб кўмди. Енига Бўриқаллани қўйди. Қабрлар устига катта тош топиб келиб бостирди-да, узун таёқ қоқиб қўйди.

Этақларини қоқиб, ўрнидан турар экан, алам билан деди:

— Аттанг, ёш кетди! Олабуқа! Бу ерни ҳеч тита кўрма. На ёзда, на қишда...

10

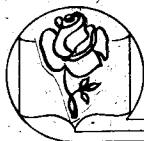
Уч йил ичида Козим жуда ўзгариб кетди. Илғариги ўйинқароқлиги йўқ. Ота-онаси билан ҳам муомаласи совуқ.

Бир куни онаси ишдан қайтаётганида бозорнинг олдида бир лайча ит унга эргашди. Шунда у ўғлини эслади. Суюниб, ўзи билан бирга уйига олиб келди. Козим хурсанд бўлди.

Она-бола унга темир тоғорачада овқат беришар экан, ит бир-икки тимирскиланди-да, емади.

— Кўктой бошқача ит эди, — деб юборди беихтиёр Козимнинг онаси. — Нима берсанг ҳаммасини ерди, ҳеч қаёқни ифлос ҳам қилмасди!..

— Ҳали ҳам олиб келиб берақолсаларинг нима қилади? — зарда билан хуноб бўлиб сўради Козим. Онаси жавоб бермади.

Сайёр

ҚУЁШНИНГ ЗИЁСИ

Ленинга интилар...

Қитъалардан ошди Ленин зиёси,
Оламда адолат байроғи ҳоким.
Юрак ҳам,

идрок ҳам,

умр ҳам — сиёсий,

Дилларга қуйилар нурли бир оқим!
Йиллар — жумлалардек тизилиб текис,
Дарё-дарё мавжни сиғдириб ўзда,
Октябрь мадҳини ёзмоқда тўқис,
Қуёш акс этгандек қорачиқ — кўзда.
Ёрқин саҳифалар ўтади бир-бир,
Жумлалар қуёшнинг зиёси — ёрқин.
Ўтиб борган сари

йил,

аср,

умр,

Инсон ҳам боради Ленинга яқин.
Ленинга яқинлик — инсон поклиги,
Инсоният кўркин тўлишгани рост:
Коммунизм асрин ҳақ, порлоқлиги —
Келажак кунларга ишонч, эҳтирос.
Ленин ҳурматига турар ҳалойиқ,
Ўз партиясини бирдек халқ тинглар.
Барк урар:

адолат,

камолат,

ҳалоллик —

Одамлар Ленинга интилар...

Бобом, унинг қўшиқлари, менинг қўшиқларим

Халқ оҳангида

Бобом оти ғарқ терга ботар,
Қўш ҳайдарди баҳорда, кузда.
Бир қўшиқни у такрор айтар,
Ҳар бир сўзи акс этар юзда:

Қиш ўлдирма, ёз ўлдир,
Қадни букмай ғоз ўлдир.
Оч ўлдирма, тўқ ўлдир,
Мерган отган ўк — ўлдир.

Бобом ишлаб ғарқ терга ботар,
Яктаги ҳам бўлар жикқа ҳўл.
От бошини «тир-тир», деб тортар,
Оқар сувда чайқаб олар қўл:

Ерни гулларга тўлдир,
Кўклам, сувларинг мўлдир.
Аямагин ҳимматинг,
Деҳқонга марҳаматинг,
Меваю дон мўл бўлсин,
Олам жаҳон мўл бўлсин!

Хўл шудгорда курок дастурхон.
Бобом тилар жонларга тўзим —
Қўлларида титраб бурда нон,
Хаёлларга тўлади кўзи:

Қалдирғоч — ғоч, дейди,
Эшигингни оч, дейди.
Эшигингни очмасанг,
Қувончингни сочмасанг,
Бўғотимни лой қилма,
Остонамга жой қилма.
Сен ёзимга элчи қуш,
Қалдирғоч ёнимга туш?!.

...Бобом нари кетган маҳали
Миниб олиб ўрик шохига,
Келар менга куйлашнинг гали
Ёлғиз қолсам, гоҳи-гоҳида:

Қиш, баҳор, ёз, ўлдирма,
Ўрдакми, ғоз, ўлдирма,
Кундузми, кеч ўлдирма,
Ҳеч кимни ҳеч ўлдирма.
Боғим гуллаб-яшнасин,
Бобом доим яшасин!..

Балки шудир биринчи шеърим,
Балки шудир аввал алифбом.
Тикан босмас ҳеч қачон ерим,
Қўшигингиз ўлмагай, бобом...

Агава дарахти

У сарв эмас,
У шамшод эмас,
Ой нурида ялтирамас ҳам,
Фамгин эмас,

Кўп ҳам шод эмас,
Аммо менга кўркамдан кўркам.
Агаванинг гуллашини зор
Кутар экан, йилларча инсон.
Бўлса ҳамки қанча интизор,
Кўрмас экан гулидан нишон.
Юз йил яшаб...

ха, шундай —
юз йил,

(Кимлар бору
Ким йўқ бу ёшда)

Япроқлари товланиб хил-хил,
Хилланаркан ўзи қуёшда.
Юз йил яшаб...
Бир очиларкан,
Юз табассум биргина шохда.
Кимлар уни кўриб қоларкан,
Кимлар эса улгурмай гоҳда...
Майли, юз ёш яшамай, майли —
Агавадек бўлмасам... бўлсам...
У сингари яшармай, майли,
Розимасман, очилмай ўлсам!

Уни олиб кетай...

Озар қизи альбомига

Гуллар кучоғида гулсан, Тамилла,
Чиройинг гулларга чирой бахш этган.
Ҳар япроқ жилваси — қуёшдай тилла,
Мен эмас, уларга сен ғазал битган.
Кўзингда Ҳазарнинг мавжи ёнадир,
Кўзингдан чарос ҳам йўқотади ранг.
Бошингда минг бир хил гул парвонадир,
Минг бир хил ҳис дилда, сен деб, қилар жанг.
Ёнимга келақол, кел қўлингни бер,
Қалбим Ҳазар қадар бормоқда жўшиб.
Озарбайжон ўзи мени, ўғлим, дер,
Уни олиб кетай ўзингга қўшиб.

Ёритгин ўзинг

Осмон ошиқ бўлиб қолди қуёшга,
Узун кун қўйнида ўйнатиб қўйди.
Уни кўз-кўз қилди,
Кўтарди бошга,
Қуёш ҳам осмонни қувнатиб қўйди.
Осмон порлоқ ишқни баланд кўтариб,
Кун бўйи ўзи ҳам юксалиб турди.
Нилий гумбазини ерга тўнтариб,
Унинг аксини ҳам қуёшда кўрди...
Мен на осмондирман,
Сен на қуёшсан,
Лекин умидворман,
Ёр эҳгин ўзинг.
Сенсиз кўнглим менинг гўё зимистон,
Умрим осмонини ёритгин ўзинг...

Анна Гагарина

ҚАЛБ ХОТИРАСИ

Арафа

Кўпинча мендан, Юра космик парвозга тайёрланаётганини сизга гапирганмиди, деб сўрашади. Йўқ, гапирган эмасди. Биз шунақа бўлишини билармидик? Йўқ, билмасдик. Тахмин қилармидик? Тахмин қилиш уёқда турсин, ўша пайтда космосга одам чиқиши етти ухлаб тушимизга кирмаган. 1961 йил 12 апрель куни ҳукумат ахбороти эълон қилингунча шундай воқеа рўй бериши хаёлимизга ҳам келмаган эди.

Юра уйимиздан кетиб, ўз қисмига қайтиб борганидан кейин бир ой ўтиб хат келди. Хатида «уйга кириб ўтсам керак», деб ёзибди. Бундан чиқди, уни яна Москвага чақиришган. Бу сафар у уйимизга фақат бир неча соатга келиб кетди. Лекин ота-она учун шунинг ўзи ҳам ғанимат эди. Юра яна медицина синовидан, жуда қаттиқ, батафсил, кўп кунлик синовдан ўтаётганини айтди.

— Нима бало, сендан нима излашяпти докторлар? — деб сўради Алексей Иванович.

Юра, яқин орада қандайдир жуда муҳим қоронлар қабул қилинишини кутган одамдек қайтиб кетди. Туғилган куни 9 мартни ўз оиласида, қизчаси билан нишонлашга шошилар эди. Кетидан полкка чақирув қоғози келди. 11 март кўни Юра хотини Валя билан қизчаси Леночкани олиб, Москвага учиб кетди.

Мен енгил тортдим. Кўнглим сезгани бежиз эмас экан. Уғлим ўзимизга яқин жойда хизмат қиладиган бўлди. Хайрият, ҳамма болаларимни бир ерга тўплай оламан.

Энди Юра учувчи ва парашютчилар шаҳарчасида яшар эди. Мен уларни кўргани бордим. Яслига навбат етгунча неварамни менга берақолинглар, ўзим қараб тураман, дедим. Шундай қилиб, қизалоқни уйга олиб келдим. Юра билан Валя ҳафта сайин хабар олиб туришди.

Уғлимнинг иши ҳақида фақат бир нарсани билар эдик. У эртадан-кечгача иш билан банд, зўр бериб ўқияпти, спорт билан шуғулланаёпти, қандайдир синовлардан ўтаёпти. Ҳарбий учувчи сир сақлаши керак. Шу боисдан биз ҳар нарсани суриштириб уни қийнамасдик.

Энди эсласам, кунлардан бирида космосга тирик одамни чиқариш ҳақида гап айланганиди. Ўша кезлари самога космик аппаратда итларни чиқариб, синашаётган эди.

Бир сафар Юраининг опаси Зоя гап қистириб қолди.

— Бу кетиши бўлса одам ҳам учади шекилли?

Яхши ниятли бутун Инсоният самога биринчи бўлиб қилинган тарихий парвознинг 25 йиллигини тантана билан нишонламоқда. Бу ҳайратомуз парвоз 1961 йил 12 апрель куни рўй берган эди. Совет Иттифоқининг фуқароси Юрий Алексеевич Гагарин одамзот тарихида биринчи бўлиб космик бўшлиққа йўл очди. Бу оламшумул воқеа бепоеён мамлакатимизнинг қудратигина эмас, Совет кишиларининг Ер юзида мангу тинчлик бўлиши учун мустақкам иродасини ҳам ифода этди.

Космонавтнинг онаси — Анна Тимофеевна Гагарина оддий, заҳматкаш аёл эди. Умрининг сўнгги йилларида у ўғли Юрий ҳақида катта китоб ёзиш билан машғул бўлди. Анна Тимофеевнанин «Қалб хотираси» китоби ҳам Онаниннг фарзандини, оламга машҳур бўлган, аммо умрининг охиригача камтар, оддий ва улуғ инсон бўлиб қолган фарзандини кўмсаш ҳисси билан тўлиқ. Айрим боблари эълон қилинаётган бу хотиралар Юрий Гагариннинг нақадар камтарин инсон бўлганидан далолат беради.

— Учади! — деди Юра баланд овозда.

Гапга Алексей Иванович аралашди.

— Нима, сен учмоқчимисан?

Йўқ, бу саволда Юранинг режаларини билиш истаги йўқ эди. Ҳамма гап шундаки, дадаси Юранинг гап оҳангидан мақтанчоқликка ўхшаган нарсани сезгандек бўлди. Шунинг учун гапга аралашди.

— Агар шу вазифани менга топширишса, учавераман, — деди Юра дадасига.

— Хай-хай-хай, учармиш! — деди Алексей Иванович таънаомуз оҳангда. — Бунақа ишларни олимлар эплайди. Сенга йўл бўлсин!

Юра хафа бўлмади. Кулиб кўяқолди. Алексей Иванович ҳам ҳарқалай ўғлини тартибга чақириб қўйганидан мамнун бўлди.

Ёзда Ваялга отанг оғирлашиб қолди, деган телеграмма келди. Келинимнинг фами ҳарчанд оғир бўлмасин, шундай қийин пайтда ҳам эрини аяди.

— Ойи! Мен Юрага ҳеч нима демадим. Ҳозир уларнинг группасида жуда масъулиятли парашют синовлари бўляпти. Эшитса, кўнгли бузилади.

Валя Оренбургга кетди. Иван Степановичнинг аҳволи оғирлашиб, бора-бора, июнь ойида қаза қилди. Валя буни эри командировкадан қайтганидан кейингина хабар қилди. Мен келинимнинг ақли расолигига, меҳрибонлигига яна бир марта ишондим. Ўғлимнинг пешонаси ярқирганидан хурсанд бўлдим. Аммо Юра қанақа группада, қанақа синов ўтказаяпти, бунисини билмасдик.

1960 йил 16 июнь куни Юрани Коммунистик партияга қабул қилишди...

Уша кезлари Юра космик парвозга тайёрланаётган экан. Аммо биз бундан беҳабар эдик.

Бу сирни фақат битта одам — Ваялга ишониб айтишган экан. Бўлажак космонавтларнинг хотинларини генерал суҳбатга чақирибди. Мўлжалланган программалар ҳақида гапирибди. Эрларингизни космик парвозга тайёрлашга ёрдам беринглар, уйдаги майда-чуйда рўзгор ташвишларига аралаштириб, овора қилманглар, дебди.

Юра бир нимани кутиб юрганини билар эдим. Лекин у буни сездирмасликка ҳаракат қиларди. Тез-тез уйга келиб, хўжалик ишларига қарашар, томорқада ер кавлар, картошка чопиқ қилар, бодринг суғорарди.

Кунлардан бирида у Валя ҳамда Леночка билан келиб қолди. Юрани танимай қопман. Ўғлим тўқ кулранг костюм кийган, кийими ўзига қўйиб қўйгандек ярашиб турарди. Фақат унинг ҳарбий кийимда эмаслиги одамни сал ҳайрон қолдирарди. Шунини сўрасам, ўзим ҳам гражданча кийимда юришга ўрганолмаяпман, деб жавоб қилди.

Уша келишларида эр-хотин Клязмада дам олишганини тасвирловчи аллақанча фотосуратлар олиб келишди. Ўтган якшанба куни ўша ерда дам олишган экан. Юранинг холаваччалари бу ҳақда Клязмадан хат ёзишганди. Албатта, хатларда одамни ташвишга соладиган гап йўқ эди. Лекин бир нарсани ўқиб, анча бесаранжом бўлдим. Ёзишларига қараганда Юра дарёга сакраган экан, оёғини шиша кесиб кетибди. Яраси унча катта бўлмаса ҳам Валя кўриб қолиб, эрини жуда қаттиқ койибди. «Нима бало, иккалови ноаҳилми, дейман» деб ёзибди холаси.

Мен ташвишга тушиб қолдим. Ўғлим билан келиним эшикдан кириб келишганда разм солсам, йўқ, бинойидек. Ҳарқалай сўрагим келди.

— Оёғингга нима қилди, Юра?

Ўғлим хохолоб кулди.

— Қизиқмисиз, ойи, қачондан буён менинг ғурраларимни санайдиган бўлиб қолдингиз?

Мен гапимда туриб олдим. Ҳадеб сўрайверган эдим, ўтган гапдан хабардорлигимни билиб, тушунтирди.

— Ҳозир бизда жуда масъулиятли машқлар бўляпти. Юз процент соғлом бўлишимиз керак.

Гапга Валя аралашди.

— Ойи, айб менда. Ўзимни тутолмай қолдим. Ҳамманинг олдида Юрани койиб, хато қилдим.

Менинг кўнглим тинчиди.

— Яхши, — дедим. — Яра-чақа деган нарса босилиб кетади, арзимаган гап билан бир-бирларининг дилингни оғритманглар.

— Тўғри, — деди Юра. — Бундан кейин эҳтиёт бўламан. Ваъда бераман.

Валя жилмайди. Менинг ҳам дилим ёришди.

...Юра борган сайин тез-тез ва узоқ чўзиладиган командировкаларга борадиган бўлиб қолди. Бу пайтда «динамик» заводи кичик ўғлим Боряни Москвага, ўқишга юборадиган бўлди. Биз унга, акангнинг уйда турақол, деб маслаҳат бердик. Ҳарқалай, битта ёрдамчи кўпаяди. Юра командировкага кетса, хотини ёлғиз қолмаслигини ўйлаб, кўнгли тинчийди.

Боря гапимизга кирди. Тез орада Юрадан хат келди.

«Салом дада, ойи, Дмитрий, Зоя, Томочка ва Юрочка. Валентиннинг уй ичларига ҳам салом. Хатингизни олдим, катта раҳмат. Мана жавобини ёзаяпман. Вақтим жуда зиқ. Шунинг учун хатни қисқа қиламан.

Биз ҳаммамиз соғ-саломатмиз. Лена яслига ўрганиб қолди. Хурсанд бўлиб бораёпти. Ўзим эртадан-кечгача ишдаман. Валянинг аҳволи яхши. Ой-куни жуда яқин қолди. Уй юмушларига қийналяпти, лекин чидаяпти. Бир ярим ҳафталардан кейин кўзи ёриси керак. Яқинда Борис келди. Бизникида турадиган бўлди. Борадиган жойи узоқроқ, лекин қолган ҳаммаси жойида.

Ойи, хатни олишингиз билан бизникига келсангиз. Индинга ойлик олишим билан пул жўнатаман. Лекин сиз мендан пул боришини кутиб ўтирманг. Йўлкира топсангиз бўлди. Қолганини шу ерда ҳал қилаверамиз. Жудаям шошмасак ҳам бўларди-ку, муддатдан олдин Валянинг кўзи ёриб қолса, нима бўлади, деб ташвиш қиляпман. Шунинг учун илтимос, тезроқ келинг. Чамаси ҳамма гапни айтдим шекилли. Хайр. Соғинчли салом билан Юра, Валя, Леночка ва Борис».

13.2.61.

Юранинг хатида хотинидан жуда ташвишланаётгани сезилиб турарди. Валянинг кўзи ёриб қолса, ёнида ким бўлади, деб хавотирланаётгани аниқ. Албатта, мен пул келишини кутиб ўтирмадим. Учувчилар шаҳарчасига келдим. Леночкага қарай бошладим. Қизалоқнинг эндигина тили чиқа бошлаган. Жуда ширин, шўх эди.

Келинимнинг ой-куни жудаям яқинлашиб қолди. Юрани бўлса, навбатдаги командировкага жўнатишди. Ўғлим, кетсам, хотинимнинг ҳоли нима кечади, деб жонсарақ бўлар эди. Валянинг ёнидан жилманг, деб қайта-қайта тайинлади. Хайр, бола-я! Ўзимнинг ҳам ақлим етади-ку бунга! Шундай бўлсам ўғлимни юпатдим.

— Хавотир олма, болам. Керак бўлса, неварамга ўзим доялик қиламан.

Нима учундир келиним ўғил туғади деб ўйлардим. Юра бўлса, худди биринчи сафардагидек Валя яна қиз туғишига ишонарди. Валяни хотин-қизлар байрами арафасида туғуруқхонага олиб кетишди. Биз касалхона қабулхонасидан кетгимиз келмас, кутиб ўтирардик.

7 март куни Гагаринлар оиласида яна бир қизалоқ дунёга келди.

Юра ўзида йўқ хурсанд эди. Иши ҳарчанд кўп бўлмасин, уйга келиши билан хотинига кўмаклашар, аммо кечалари Валя уни қизалоқларнинг хонасига киритмас эди.

— Сен тўйиб ухлашинг керак, — дерди.

Юра баъзи кунлари кечқурун Боря билан узоқ чойхўрлик қилар, уёқ-буёқдан гаплашиб ўтиришарди. Ака-ука болалиқдан жуда аҳил эди ўзи.

Март ойининг охирида Юра навбатдаги командировкага кетди. Боламнинг қиёфасида бирон ўзгариш сезмадим. Фақат хайрлашаётганида бир гапни қайта-қайта айтди.

— Ойи! Валяни ёлғиз қолдирманг...

Биз келиним билан иккаламиз қолдик. Валя қандайдир асабийроқ вазиятда юргандек кўринар, худди таранг тортилган торга ўхшарди. Мен, шунча дард чекди, шунгадир-да, деб қўя қолдим.

Тўсатдан Гжатскдан телеграмма келиб қолди. Алексей Иванович қаттиқ бетоб бўлиб қолибди. Нима қилишга ҳайрон эдим. Валя уйга бораверинг, деб қистай бошлади. Мен бўлсам, уни ёлғиз ташлаб кетгим келмасди. Лекин келиним, қўяверинг, «ўзимизникилар» ёлғиз қолдиришмайди, деб тушунтирди. Юранинг уйига ўртоқлари Алексей Леонов, Павел Попович, Андриян Николаев, Валерий Биковский, Павел Беляев, Владимир Комаровлар тез-тез келиб туришарди. Герман Титов эса Юранинг ён қўшниси эди. Гарчанд подъезди иккита бўлса-да, балкони ёнма-ён улфатларнинг хотинлари ҳам дугона эди. Ушанда Николаев билан Биковскийдан бошқа ҳаммалари уйланган эди. Валянинг гапи мени қаноатлантирди. Ўғлимнинг илтимосини бажаролмадим, деб, кўнглим ҳарчанд алағда бўлмасин, Гжатскга жўнаб кетдим.

Алексей Иванович анча тузалиб қолди. Сал қаддини ростлаши билан ишга боргиси келиб қолди. Мен бўлсам, Юраникига тезроқ жўнагим, Валянинг, невараларимнинг олдида бўлгим келарди.

Бу кун 1961 йил 11 апрель эди.

Эртасига эски одатим бўйича каллаи саҳарлаб уйғондим. Нонушта тайёрлаб, ҳаммани иш-ишига жўнатишим керак эди...

Осмон тип-тиник. Тилларанг нурларини сочиб, қуёш чиқиб келарди. Ҳавода

янги уйғонган куртаклар ҳиди кезади. Эрта баҳорни жудаям яхши кўраман. Ҳаммаёқда жонланиш, сен ҳам бир нимани кутиб яшаётганга ўхшайсан. Эҳтимол бу туйғу бир вақтларги деҳқончилик ҳаётимиздан қолгандир. Одатда деҳқонлар экин-тикинга тайёрланаётганда шунақа патагига қурт тушиб қолади...

Энг аввал дастурхонга Алексей Ивановични чақирдим. У ҳаммадан олдин ишга кетади. Ўзим ҳам ул-бул еб олақолдим.

Чолим дурадгорлик қутисини кеча кечқуруноқ тайёрлаб қўйган эди. Фақат тушлик овқатни — пишган тухум, нон, картошкани тоза латтага ўраб, қути ичига солиб қўйдим.

— Бўпти, Нюра, мен кетдим! — деди Алёша хайрлашиб. Мен уни дарвозагача кузатиб чиқдим. Оёқ остида тунги совуқда музлаган ер қисирлар эди. Чолимнинг орқасидан анчагача қараб турдим. Алёша энгил-енгил қадам ташлаб кетарди. Борадиган жойи узоқ — ўн икки километр. Лекин у бу йўллардан кўп марта ўтган.

...Бошқаларни ҳам уйғотиб, олдига дастурхон ёздим. Уйда фақат Зоя иккаламиз қолдик. Қизим шу куни иккинчи сменага бориши керак эди. Уйдаги майда-чуйда юмушларни бажаришга киришдик. Уёқ-буёқни йиғиштираётган эдим, қарасам, кимдир кўча эшикни ҳовлиқиб тақиллатяпти. Қулоқ солсам Валентиннинг хотини Мария овози борица қичқиряпти.

— Ойи! Радио қўйганмисиз? Ойи! Нега индамайсиз? Радиони қўйинг, дейман! Бизнинг Юра...

Эшикка отилдим. Улик-тиригимни билмай, карахт бўлиб қолибман.

— Нима? Нима, Юра? Юрага нима қипти?

Мария эса ўзи ҳам эсанкираб қолган, нима гаплигини тузук-қуруқ тушунтиролмади.

— Радиодан айтди, инсон боласи биринчи бўлиб космосга чиқибди. Бизнинг Юра космик кема командири эмиш.

Бойқўнғир

Анна Тимофеевна ўғли билан хайрлашган ўша 1961 йилнинг март кунинда Юра ўз ўртоқлари Герман Титов, Андриян Николаев ва космонавтликка бошқа номзодлар билан космодромга учиб кетган эди. Улар бу ерда учувчисиз парвоз қиладиган сунги йўлдош кеманинг учирилишини кузатишарди. Шундан кейин инсон бошқарадиган биринчи кема парвоз қилиши керак эди. Хуллас бу, бош репетиция эди. Ушанда Анна Тимофеевна космодром нималигини ҳам, космик кема учирилишини ҳам, ўғли ўзини бағишлаган янги иш нималигини ҳам билмас эди.

«Восток» типидagi бешта йўлдош — кемани синов учун учуриб кўришга қарор қилинди. Баъзиларида жониворлар, баъзиларида одам маникенлари учуриб кўрилди.

Биринчи парвоз шуни кўрсатдики, космос жиндай хатони ҳам кечирмас экан. Кема программани бажариб бўлганидан кейин ердан туриб радио орқали тормоз двигатели ишга солинганида кутилмаган ҳодиса рўй берди. Кема пастлаш ўрнига янги орбитага чиқиб кетди ва Ернинг яна бир сунъий йўлдошига айланиб қолди. Текшириб кўришса, ориентация системасида камчилик бор экан. Тормоз двигатели кема тезлигини камайтириш ўрнига кўшимча тезлик бериб, кема Ердан узоқлашиб кетган.

С. П. Королёв хатоликни ниҳоятда синчиклаб текшира бошлади. Кема нима учун «ўзини бундай тутганини» ўрганди. У бу нарсани билар эди.

Хатолар одамини кўп нарсага ўргатади. Королёв бу ҳақиқатни ўзи ҳам билар, бошқаларга ҳам уқтирар эди.

Белка ва Стрелка лақабли итлар билан қилинган парвоз программа бўйича бехато ўтди.

1960 йил 1 декабрь куни учинчи кема учурилиб кўрилди. Парвоз муваффақиятли бошланди. Лекин кема Ерга қайтаётганда пастлаш троекторияси мўлжалдан адашиб космик кема атмосферанинг зич қатламига кирганида портлаб кетди.

Космонавтлар Бош конструктор бундай муваффақиятсизликлардан қаттиқ изтиробга тушаётганини билишар эди. Еш учувчилар С. П. Королёвга азалдан маълум бўлган ҳақиқатни қайта-қайта гапиришарди. Янгилик ҳеч қачон сип-силлиқ рўёбга чиқмайди. Авиация практикасида ҳам шундай ҳодисалар бўлган. Учувчилар бу касбни танлаётганларида зиммаларида қандай хатарли вазифа турганлигини олдиндан билишган. Шу боисдан ҳар бири ўз маҳоратини ошириб боришар, хавф-хатарни иложи борица минимум даражасига олиб келишга ҳаракат қилишарди.

С. П. Королёв ҳам муттасил шуни ўйларди.

«Бизнинг шiorимиз одамларни асраш, — деб ёзар эди у хотинига. Илоё шунга муваффақ бўлайлик...»

Уз дўстига ёзган хатида эса Королёв шундай деган эди: «Ҳамма нарсани текшириб бўлдим, деганингда ҳам албатта қандайдир хавф-хатар сақланиб қолади. Ана ўша хатар менга ҳеч тинчлик бермайди».

Инсон боласининг космик бўшлиққа учишига эса тўрт ярим ой вақт қолган эди...

Учувчисиз парвоз қилган тўртинчи космик кема синови муваффақиятли ўтди. Мана, ниҳоят, бешинчи кемани учуришда космонавтлар ҳам иштирок этадиган, кема парвозини кузатадиган бўлишди.

Бойқўнғир уларни тип-тиник осмони, майсалар қоплаган чўл, парвозни тайёрлаётган барча бўлинмалардаги амалий иш билан кутиб олди. Бўлғуси космонавтлар олтовлашиб космодромни кўриб чиқишди... Бешинчи кема парвоз қиладиган куни улар космик кема пассажири — Звёздочка лақабли итти лифтга кузатиб қўйишди. Звёздочка Ерга омон-эсон қайтиб тушди.

Уша командировкадан кейин Юра уйда бироз муддат бўлиб, яна Бойқўнғирга кетди. Бу сафар космодромга учурилаётган кемани томоша қилувчилар эмас, космик кема командири билан унинг дублёри бориши керак эди. Шунча одам орасидан биттасини танлаб олиш жуда мушкул эди. Ҳар бир учувчининг ўзига хос кучли томонлари бор эди. Ожиз томонлари эса йўқ ҳисоб. Медицина кўригининг натижалари солиштириб кўрилар, машқлар пайтидаги хулосалар таққосланарди. Ҳамма кўрсаткич баб-баравар эди. Бирданига эмас, аста-секин, бўлажак космонавтлар орасида бир одам алоҳида ажралиб кўзга ташлана бошланди. Бу — старший лейтенант Гагарин эди. Сурдокамерадаги мунтазам машқлардан кейин врачлар шундай деб ёзиб қўйишди. «Ёпиқ бўшлиқда узоқ муддат ўтказилган тажрибалар Ю. А. Гагариннинг асаб-психологик сферасида функционал имкониётлар жуда юқори эканини кўрсатди. Топширилган вазифани адо этиш пайтида четдан кўрсатилган ўта салбий таъсирларга чидамли. Кутилмаганда рўй бериб қолиши мумкин бўлган вазиятларга реакцияси тез, атроф-муҳитни зудлик билан ориентировка қилади, оғир-босиқ, дам олиш учун берилган ўта қисқа муддатда асабларини хотиржам қилиб, ҳордиқ чиқара олишга қодир, дарров уйкуга кетиб, программа бўйича белгиланган пайтда мустақил уйғона олади... Танҳолик азобини осонгина енга олди... Шундан кейин бўлғуси космонавтларнинг ишдан ташқари пайтда ўзини қандай тутишини кузатдилар. Шунда старший лейтенант Гагариннинг атрофига ҳамиша дўстлари тўпланаётганини, ундан ўрнак олишга ҳаракат қилишларини пайқадилар.

— Норасмий лидер! — деди врачлардан бири.

— Коллективнинг маънавий йўлбошчиси, — деб таъкидлади учишга тайёргарлик кўраётган ташкилотнинг раҳбари.

С. П. Королёв бўлажак космонавтлар билан тез-тез мулоқотда бўладиган хизматчиларни тўплаб, суҳбатлашиб турар эди. У бўлғуси космонавтлар ўртасида рўй бераётган воқеаларни, инсоннинг маънавий қиёфасини кўрсатиши мумкин бўлган энг кичик ҳолатларни эринмай суриштирарди. Медиклар, техниклар, тренерлар ўз мулоҳазаларини айтиб беришарди. Центрефуга бўйича синов раҳбари космонавтларни танлаш пайтида рўй берган бир воқеани айтиб қолди. Учувчилардан бирини космонавтликка танлашда четлаштиришган. Шунда старший лейтенант врачнинг олдига келиб, ўша дўстини ҳимоя қилган. Дўсти қаттиқ ҳаяжонланганини, шу сабабдан унинг организмда ўша пайтда арзимас ўзгаришлар рўй берган бўлиши мумкинлигини айтган, ўртоғини яна бир марта медицина синовидан ўтказиб кўришни илтимос қилган.

— Бундан чиқди, эҳтимол ўзининг ўрнига космосга учиши мумкин бўлган «мухолифини» ҳимоя қипти-да? — деб қайта сўради С. П. Королёв. — Яхши, бундан чиқди, бағри кенг йигит экан. Фамилияси нима, ўша старший лейтенантни?

— Гагарин...

...Ер куррасининг биринчи космонавти қандай фазилатларга эга бўлиши керак эди? Кўп сифатларга! Аввало, ҳеч шубҳасиз, ғалабага ишончи қатъий бўлиши, чидамли бўлиши, мақсад сари тўхтовсиз интилиши, ҳамиша коллективни ҳис қилиши, меҳнатсевар бўлиши шарт. Агар у оғир вазмин бўлса, ҳарқандай вазиятда ҳам жиззакилик қилмаса, ўзини ҳақ деб билган пайтда нуқтаи назарини тортинмасдан ҳимоя қила олса нур устига нур!

Шундай қилиб, олти кишидан Гагарин билан Титовни ажратиб олишди. Икковидан қайси бири тўнғич космонавт бўлиши ҳали расмий равишда эълон қилинмаган эди. Сўнги қарор космодромда қабул қилиниши керак эди.

Давлат комиссиясининг кенгаши Бойқўнғирда, 1961 йил 8 апрель куни бўлди. Космосга учиш ҳақидаги вазифа тасдиқланди. Мабодо кеманинг бирон жойи бузилиб қолса, қандай вариант қўлланиши ҳам эълон қилинди. Парвозга тайёргарлик раҳбари Н. П. Каманин космонавтликка номзодлар программани

бажаришга, зарур бўлиб қолса, кемани қўл билан бошқаришга тайёр эканликларини баён қилди. Космонавтларнинг номини айтди. Командир сифатида Юрий Алексеевич Гагаринни, дублёр қилиб Герман Степанович Титовни тасдиқлаш таклиф қилинди. Комиссия бу таклифни бир овоздан қабул қилди. Парвоз 12 апрелга белгиланди. Кемани бошқариш старший лейтенант Гагаринга топширилди. 10 апрель куни навбатдаги якунловчи мажлис ўтказилиши, унда «Восток» кемасининг командири билан дублёр ҳам иштирок этиши керак эди.

9 апрель, яқинда куни Н. П. Каманин, гарчанд ҳозирча комиссиянинг қарорини космонавтларга айтиб, уларни бетинч қилмай қўяқолайлик, деган фикрлар ҳам ўртага ташланганига қарамай, Ю. Гагарин билан Г. Титовни ўз ҳузурига чақирди. У ноаниқлик одамни қанчалик эзишини яхши биларди. Кенгаш натижасини айтди. Ю. Гагарин мамнун жилмайишдан ўзини тиёлмади. Лекин ўша заҳоти дўстига қараб:

— Герман, яқинда сен ҳам учасан, буни ўзинг ҳам биласан-ку, — деди.

Космодромда барча системаларни текшириш давом этар эди. Шу куни С. П. Королёв ҳамма ерда ҳозир у нозир эди. Унинг қиёфасида муваффақиятга бўлган ишонч туйғуси уфуриб турар, шу туйғуни бошқаларга ҳам уқтирган эди.

...«Восток» кемасининг тормоз двигатель қурилмасини ёнилғи билан тўлдириш, ориентация системасидаги баллонларга газ тўлдириш бутун кеманинг барокамерадаги герметиклигини текшириш керак эди. Шундан кейин «Восток»ни элтувчи ракетага улаш лозим бўларди.

...10 апрелга мўлжалланган Давлат комиссиясининг кенгаши соат 16 да бошланди. Монтаж қорпусининг унча катта бўлмаган залига раҳбарлар йиғилди. Столлар «П» ҳарфи шаклида жойланган, ўртада комиссия Раиси, унинг ёнида бош конструктор С. П. Королёв билан космонавтика бўйича бош назариётчи М. В. Келдиш ўтирарди. Столнинг бир томонида кеманинг турли системалари бўйича бош конструкторлари жой олган, бошқа томонида Ю. Гагарин билан Г. Титов ҳамда уларни парвозга тайёрлаётган кишилар муҳайё бўлган эди.

Давлат комиссиясининг Раиси кенгашни очди.

— Элтувчи ракета ва «Восток» космик кемасининг парвозга тайёргарлиги ҳақида ҳисобот бериш учун сўз, Бош конструктор академик Сергей Павлович Королёвга.

С. П. Королёв шонилмасдан ўрнидан турди. Четдан қараганда у хотиржам кўринарди.

— Уртоқлар! — деди-ю, ҳаяжонланганидан бир зум тутилиб қолди. — Програмага биноан кўп босқичли элтувчи ракета ҳамда «Восток» йўлдош кемасининг парвозга тайёргарлиги якун топди. Тайёргарлик ишлари ва барча текширишлар шунга кўрсатдики, бугун инсоннинг йўлдош кемада фазога биринчи бор парвоз қилиши вазифаси рўёбга чиқарилиши мумкин.

Шу кунгача қилинган ишлар ҳақида қисқа ва лўндагина ахборот берилди. Шундан сўнг Ю. Гагарин ўрнидан турди. У энди космик кема командири эди.

— Уртоқлар, Совет ҳокимиятини, Коммунистик партиямизни ва бутун совет халқини ишонтириб айтаманки, ўзимга ишониб, топширилган вазифани бажаришга, космосга йўл очишга бутун куч ва маҳоратимни сарфлайман.

Парвозга суткалар эмас, соатлар қолган эди. 11 апрель, старт олдидан охириг кун. Старт майдонида иш қатъий жадвал бўйича кетарди. С. П. Королёв ракета олдидан айланаб юрар, тез-тез космодромдаги уйчага телефон қилиб, космонавтларнинг аҳвол-руҳиятини суриштириб турарди. Уйчада эса космонавтларни само сафарига тайёрлашарди.

...11 апрель куни кечқурун космонавтлар навбатдаги машқлардан кейин ўзларига ажратилган уйчага қайтиб келишди. Ю. Гагарин М. П. Каманинга ҳечам ҳаяжонланаётгани йўқлигини айтди. Парвоз пайтида бирон хатар рўй бериб қолгудек бўлса ҳам, бунга олдиндан ўзини тайёрлаб қуйганини баён қилди.

Соат 21дан 50 минут ўтганда врачлар Гагарин билан Титовнинг қон босимини, тана ҳароратини, қон томирининг уришини ўлчаб кўришди. Гагариннинг медицина карточкасида бу кўрсаткич қуйидагича эди: қон босими 115 га 75, тана ҳарорати 36,7, қон томирининг уриши — минутига 64.

Соат 22да Гагарин билан Титов ухлаб ётишарди. Врач кечаси кириб улардан хабар олди. Иккаласи ҳам осойишта ухлаб ётган экан.

Кечаси соат 3да уйчага С. П. Королёв кириб келди. Эшикни секин очиб, ётоқхонага қаради-ю, ором олиб ётган космонавтларни кўриб, эшикни яна оҳиста ёпиб қўйди.

Парвоз майдончасидагилар «жанговор жадвал» бўйича ишлашарди. Ҳамма системалар текшириб чиқилди. Юқори кўприкчада, «Восток» кабинаси олдида люкнинг оғир қопқоғи турарди. Қопқоқ полиэтилен қобиққа солиб қўйилганди. Бир неча соатдан кейин қопқоқ билан люкни ёпишади.

Ракетага ёнилғи қуйишяпти. С. П. Королёв пастда турибди. Юзи ҳорғин, кўзларида чарчоқнинг таранг ифодаси. У шу кеча ухладими?... Тонг отар палласида бўлажак космонавтлар дам олаётган уйчага яна борди. Гагарин билан Титов жисмоний тарбия машқларини бажариб, нонушта қилиб бўлишганлар, энди уларга фазовий либосларни кийгизишаётган экан. Юмшоқ комбинезонлар, пуштиранг скафандрлар, бошига эса оппоқ шлемофон, унинг устидан «СССР» деган йирик-йирик ҳарфлар ёзилган гермошлемлар кийгизилди. С. П. Королёв командир ва дублёрнинг космик сарпо кийиб олганини кўриб, жилмайди.

— Кайфият қалай? — сўради.

— Аъло! — Гагарин жилмайди. — Сизники-чи?

Шундай деб, Бош конструкторнинг юзига қаради-ю:

— Сергей Павлович, Сиз ташвишланманг, ҳаммаси яхши бўлади, бизлар тайёрмиз!

Ҳаммалари биргалашиб соат 6 да бошланадиган Давлат комиссиясининг кенгашига йўл олишди. Кенгаш жуда қисқа бўлди. Ҳамма нарса тайёр эди. Соат 6 дан 50 минут ўтганида автобус Гагарин билан Титовни учуш майдончасига обориб қўйди. Давлат комиссиясининг Раиси, Бош конструктор, Бош назарийчи, «Восток» командирига сўнги топшириқларни беришди. Гагарин Давлат комиссиясининг Раисига томон бир неча қадам ташлади ва ахборот берди.

— Учувчи старший лейтенант Гагарин «Восток» космик кемасида биринчи парвозга тайёр!

— Оқ йўл! Муваффақият тилайман? — деди комиссия Раиси Ерда қолаётган барча кишилар номидан.

Гагарин ўзининг оғир кийимида ўнғайсиз қадам босиб лифт олдига борди, кузатувчиларга ўгирилди.

— Қадрли дўстлар, таниш ва нотанишлар, ватандошлар, барча мамлакат ва қитъалардаги одамлар! Бир неча минутдан кейин қудратли космик кема мени Коинотнинг олис манзилларига олиб кетади. Парвоз-арафасидаги мана шу сўнги дақиқаларда сизларга нима дейишим мумкин? Ҳозир менинг бутун ўтган умрим гўзал бир лаҳзага ўхшаб туюляпти.

У бир зум жим қолди.

— Шу пайтгача қанча яшаган, нима иш қилган бўлсак, ҳаммасини худди мана шу дақиқалар учун қилганмиз. Ўзингиз биласиз, бизлар узоқ ва эҳтирос билан тайёргарлик кўрган мана шу синов палласи яқинлашиб қолган пайтда одам ўз туйғуларини ифодалаши осон эмас. Инсоният тарихида биринчи парвозни менга топширишганида қандай туйғуни бошимдан кечирганимни гапириб ўтириш шарт бўлмаса керак. Бу туйғунинг оти нима? Қувончми? Йўқ, бу фақат қувончнинг ўзи эмас. Фахрми? Йўқ, бу фахрнинг ҳам ўзи эмас. Мен ниҳоятда катта бахт ҳиссини туйдим. Коинотга биринчи бўлиб чиқиш, табиат билан мисли кўрилмаган яқкама-яқка курашга киришиш — бундан ортиқ бахтни тасаввур қилиб бўладими?

Шу қадар чуқур сукунат чўккандики, магнитофон лентасининг шиғиллаши аниқ эшитилиб турарди.

Гагарин сўзида давом этди:

— Аммо ўша ондаёқ мен зиммамга тушган жуда катта масъулиятни ўйладим. Қанчадан-қанча инсонлар авлоди орзу қилган ишга киришиш, космосга биринчи бўлиб йўл очиш... Бу — бутун совет халқи олдида, бутун инсоният олдидаги масъулият ҳиссидир. Космик парвозга жўнар эканман, бахтлиманми? Албатта, бахтиёрман! Ахир, ҳамма замонларда, ҳамма одамлар янгиликлар кашф қилишни энг олий бахт ҳисоблаб келишган. Ҳозир парвоз бошланишига санокли дақиқалар қолди. Мен, сизларга, қадрли дўстлар, узоқ йўлга отланган одамлар ҳамиша бир-бирига айтганидек, кўришгунча, хайр, дейман. Шу топда ҳаммангизни, таниш ва нотанишларни, яқин ва йироқдаги барча одамларни бағримга босгим келади.

У бир неча қадам юриб, лифт майдончасига чиқди, кузатаётганларга яна бир марта қайрилиб қаради.

— Тез орада дийдор кўришгунча! — деди-да, қўлини кўтарди.

«Восток»нинг етакчи конструкторларидан ва автоматика бўйича мутахассисларидан бири Гагарин билан биргалашиб лифтга чиқди. Негаки у космонавтни кабинага ўтқазиши, барча системаларни улаб қўйиши керак эди. Люк қопқоғи олдида турган икки ишчи қопқоқ ўраб қўйилган плёнкани очди. Космонавт ўтирганидан кейин қопқоғни маҳкамлаш керак эди.

Шундай қилиб, «Восток» командири кабинага жойлашди. Радио алоқаси уланиши билан динамикада С. П. Королёвнинг овози эшитила бошлади. Гагарин унга аниқ-равшан қилиб жавоб берар эди:

— Сизни яхши эшитаяман. Тушундим: скафандрни текширишга киришаман. Системалар уланиб, текширишлар олиб борилар, бошлиққа бу ҳақда ҳисобот бериб туриларди.

Энди Ю. Гагарин билан лифтда биргалашиб кўтарилганлар ҳам хайрлашишди.

Конструктор люкка эгилиб, Гагаринни кучоқлади, елкасига эркалаб шапатилаб қўйди. Гагарин ҳаммаси жойида бўлади, дегандек жилмаяр эди.

Люк қопқоғини мустақамлаб қулфлашга киришдилар. Уч киши, олти қўл — конструктор билан икки нафар ишчи чаққонлик билан қопқоғни маҳкамлар эдилар. Битта, бешта, саккизта, ўттизта гайка қотирилди. Худди шу пайт кўприкчадаги телефон аппарати тўхтовсиз жиринглаб қолди. Королёвнинг ташвишли овози эшитилди.

— Нимага ҳисобот бермайсиз? Ишлар қалай?

— Ўттиз секунд илгари қопқоғни маҳкамлаб бўлдик, — деб жавоб қилди конструктор енгил тортиб. — Герметикани текширишга киришяпмиз.

— Қопқоқ тўғри жойландими? Бирон ери қийшайиб қолмадими? — сўради

С. П. Королёв.

— Сергей Павлович! Ҳаммаси жойида.

— Жойида эмас! КП—3 ни эшитмаяпман, — деди С. П. Королёв. Унинг овози бош конструкторни чақмоқ ургандек эсанкиратиб қўйди. КП — 3 дегани махсус контактлардан келадиган сигнал. Сигнал эшитилмаса, бундан чиқди, ё контактлар бузилган ёки люк қопқоғи нотўғри жойланган бўлади. Бу эса, кабина герметизацияси носозлигидан дарак беради.

— Контактларни текшириш учун нима қила оласиз? — сўради С. П. Королёв ва ўша ондаёқ ниҳоятда осойишталик билан ўз таклифини айтди:

— Қопқоғни очиб, яна қайтадан ёпишга улгурасизларми?

— Улгурамиз, Сергей Павлович. Фақат Юрий Алексеевичга биз люкни очаётганимизни айтиб қўйсангиз.

— Айтиб бўлдик. Ишингизни шошмасдан бажаринг, шошманг.

Улар шошилмади. Ҳарқалай учовлашиб люкни очишгаётганида шошилганга ўхшашмасди. Олти қўл ниҳоятда яқдиллик билан ҳаракатга келган эди. Гайкалар бўшатилади, люк қопқоғи очилди. Бир лаҳза кабинага қараб қўйишди. Шунда конструктор Гагариннинг атрофни кузатишга қулайлик туғдириш учун скафандр енгига ўрнатиб қўйилган кўзгу орқали люкни очаётганларни кузатаётганини пайқади. Кабина ичидан қўшиқ товуши эшитиларди. Гагарин ашула айтарди:

**Ватан тинглапти, Ватан билади,
ўғли самоларда парвоз қилади.**

У шунчалик хотиржаммиди? Парвозга тайёргарликнинг бутун босқичи секундма-секунд ўлчаб қўйилганини, герметика системасидаги жиндай ноаниқлик қанчалик даҳшатли оқибатга олиб келишини аниқ билган одам нима учун бемалол қўшиқ айтяпти?

Йўқ, бу бепарволик эмасди.

Гап бошқа жойда эди. У — «Восток» командири вазиятнинг қанчалик нозиклигини тушуниб турарди. Мана шу тарихий парвоз ҳозир люк қопқоғини очиб қайта ёпаётган уч кишининг аниқ ҳаракат қилишига боғлиқлигини биларди. Шу боисдан ҳам шу уч кишини хотиржам қилиш, уларга ёрдам бериш учун қўлдан келган вазифани бажараётган эди.

Учовлон жиндай қийшиқроқ жойланган кронштейнни ўрнига қўйиб, қопқоғни иккинчи марта беркита бошладилар. Сўнгги гайка ҳам қотирилди. Уша заҳоти С. П. Королёвнинг овози янгради:

— КП—3 жойида! Герметикани текшириб кўринг!

Ҳамма текширувлар ниҳоясига етди. Старт майдонида динамиклар уланди... Космонавт билан муттасил алоқа боғланган эди. Гагаринга майдончада нима ишлар бажарилаётганини хабар қилиб туришди. Космонавт эса ўзининг аҳволи-руҳиясини маълум қилиб турарди. Ҳаммаси жойида.

— «Заря», мен — «Кедр», кайфиятим яхши, ўзимни жуда яхши ҳис қиляпман. Стартга тайёрман.

Одамлар аста-секин ракета олдидан узоқлаша бошладилар. Энг охирида яқин ёрдамчилари билан С. П. Королёв нари кетди. Улар тезлик билан бункерга тушиб олишди.

— Космосдромдаги барча бўлинмаларга бир минутлик тайёргарлик эълон қилинади.

Бункердаги сукунатни буйруқ овозлари бузиб турарди.

— Стартга калит солинсин!

Гагарин бу командани эшитиб, жавоб қилди.

— Менда ҳаммаси жойида, ўзимни яхши ҳис қиляпман, кайфиятим тетик.

Стартга тайёрман. Приём.

— Баракалла! Ёқув системаси ишга тушяпти. «Кедр», мен — «Заря бир»ман.

Гагарин стартни кузатиб турарди.

— Гапингизни тушундим. Ёқув системаси ишга тушди.

- Бошланғич босқич!
- Есть, бошланғич босқич!
- Оралиқ босқич!
- Есть, оралиқ босқич!
- Ассий босқич! Подъём.

Шунда тўсатдан... Пулт олдида ўтирганлар двигателларнинг момақалди-роқдек гумбурлаши орасида инсоннинг янгроқ овозини эшитишганини неча бор қайта-қайта тасвирлашган.

— Кетдик!

Гагариннинг «Кетдик» деган хитоби. Кўплар бу хитобни дилкашлиқдан, жасоратдан, боринги, мардликдан нишона деб айтишади. Чамаси, бу ерда бошқачароқ маъно бор. Гагарин парвозни бошқараётганларнинг асаби қанчалик таранг тортилиб турганини ўйламаслиги мумкин эмас эди. Шуни ҳис қилгани учун тарангликни юмшатишга ҳаракат қилди. Уларга далда бергиси, хотиржам қилгиси келарди. Гагариннинг «кетдик» деган тантанали хитоби ҳарқандай датчиклардан аниқроқ қилиб, командир ғалабага астойдил ишонганини исботловчи далил эди.

— «Кедр», мен — «Заря бир»ман! — С. П. Королёвнинг овозида илиқ меҳр бор эди. — Ҳаммаси жойида. Биз сизга омад тилаймиз!

— Хайр, тез орада дийдор кўришгунча, қадрли дўстлар!

Аслида-ку, барча командалар, савол ва жавоблар олдиндан аниқ белгилаб қўйилган эди. Лекин космик техника бош конструктори билан биринчи космик кема командирининг савол-жавоблари орасига бошқа сўзлар ҳам қўшилиб кетди. Буни интизомсизликка йўйиб бўлмасди. Бу сўзлар бир одамнинг оталарча меҳридан бошқа бир одамнинг Ерда қолган дўстларининг асабий таранглигини юмшатишга интилишидан дарак берарди. Пулат иродили, мақсад сари оғишмай интиладиган кишиларда интизомсизлик бўлиши мумкин эмас.

ГАГАРИН. Силкиниш тезлашяпти, шовқин анча кучайяпти.

КОРОЛЁВ. Вақт 70 (Стартдан бери 70 секунд ўтди).

ГАГАРИН. Гапингизни тушундим, 70. Кайфиятим аъло. Учишда давом этяпман, зўриқиш кучаяпти, ҳаммаси жойида.

КОРОЛЁВ. Тезлик ва вақт мутаносиблиги жойида. Ўзингизни қандай ҳис қиляпсиз?

ГАГАРИН. Ўзимни яхши ҳис қиляпман.

КОРОЛЁВ. Ҳаммаси жойида, машина яхши учиб боряпти.

ГАГАРИН. Бош обтекатель ажралди... Ерни кўряпман. Зўриқиш яна бир оёз кучайди. Кайфиятим аъло.

КОРОЛЁВ. Баракалла! Яшанг! Ҳаммаси яхши кетяпти.

ГАГАРИН. Ер устида булутларни кўряпман. Майда, тўда-тўда булутлар. Уларнинг сояси ҳам кўриняпти. Чиройли. Мунча чиройли-а! Гапимни қандай эшитяпсиз?

КОРОЛЁВ. Сизни аъло даражада эшитяпмиз. Учишда давом этинг.

ГАГАРИН. Парвоз яхши давом этяпти. Зўриқиш кучайиб боряпти... Ҳаммаси яхши кетяпти... Зўриқиш унча кучли эмас. Ўзимни аъло даражада ҳис қиляпман. Иллюминатордан Ерни кузатяпман. Борган сайин кўпроқ булут билан қопланяпти.

КОРОЛЁВ. Ҳаммаси жойида. Гапингизни тушундим, яхши эшитяпман.

...Улар эртасига Волга бўйидаги уйчада кўришдилар. Давлат комиссиясининг раиси, С. П. Королёв, М. В. Келдиш, конструкторлар, олимлар, инженерлар, медиклар, синовчилар ва Ернинг биринчи космонавти. Бу дийдор кўришув бошқа ҳеч қандай учрашувларга ўхшамас эди. Унда чексиз-ададсиз қувонч, эришилган улкан ютуқни ҳис этиш, бахти — ғалабадан қувониш ҳисси бор эди. Ҳамма Гагариндан ўзини қандай ҳис қилаётганини суриштирарди. Ҳар ким «ўз» система-сининг қандай ишлаганини билгиси келарди. Етакчи конструкторлардан бири яқин келганида Гагарин жилмайган кўйи унга иккала қўлини чўзди.

— Салом! Аҳволинг қалай?

Конструктор бир лаҳза ҳайрон қолди.

— Нега менинг аҳволимни сўрайсан? Бугун сенинг аҳволингни билишимиз керак.

— Йўқ, сенинг аҳволингни сўраш керак. Кеча лўкни очаётганингдаги ҳолатингни ўзинг бир кўрсанг эди.

1961 йил 12 апрель

12 апрель куни мен учун радио ахбороти билан бошланди. Менинг ўғлим космик кема командири!

Бошқа ҳеч нима қўлоғимга кирмади. Пахталигимни кийиб, темир йўл станциясига қараб югурдим. Қандай етиб борганимни билмайман.

Вокзалга бориб, билет олганимдан кейингина ҳушим ўзимга келди. Поездларнинг қатнов жадвалини кўриш кераклиги эсимга тушди. Москвага борадиган навбатдаги поездни анчагина кутиш керак экан. Утирибман. Уёқ-буёғимга қараб, ўзим ваҳимага тушдим. Эгнимдаги кийимларни бир кўрсангиз! Оёғимда шиппак, эгнимда халат, устидан пахталик кийганман. Майли, бўлар иш бўлди. Уйга қайтиб ўтирмайман. Манзилга етиб олсам бас. Келиним ўзининг кўйлагини берар. Яна бирпас ўтирганимдан кейин кассага ўн сўм тўлаб, қайтимини олмаганим эсимга тушди. Урнимдан турай десам, мадорим йўқ. Енимда, скамейкада ўтирган қиз менга қараб-қараб қўяётганини сездим. Илтимос қилдим.

— Жон қизим, кассир хотинга бориб айтсангиз, анави ерда бир хотин ўтирибди, қайтими қолиб кетган экан, узр сўради, десангиз.

Қиз менга пулнинг қолганини олиб келди.

— Сизга нима қилди, ёрдам берайми? — деб сўради.

— Йўқ, жоним, ҳаммаси жойида.

Ўзим бўлсам ўтирибману икки қулоғим радиода. Яна ахборот бериб қолармикин, дейман. Вокзал устида шўх музика янграпти. Лекин бошқа ахборот берилмади.

Хаёлимда нуқул бир гап айланади. Юрамнинг аҳволи қандай экан? Валя ҳозир нима қиялптийкин?

Поезд келди, ўтириб жўнадим. Деразадан қараб боряпман. Чоғимда, станцияларда ҳамма кулаётганга ўхшайди, лекин радиодан ҳали эшитган гапимга ўзим ҳам ишониб-ишонмайман.

Москвага келиб, поезддан тушсам, Белоруссия вокзалининг майдони худди байрамдагидек одамларга тўлиб кетибди. Кўпчиликнинг кўлида «Гагаринга ура!» деган шиорлар. Ҳамма ўйин-кулги қилади. Одамлар «Қайтиб тушди! Ура! Ерга қайтиб тушди!» деб қичқиришади. Мен йиғлаб юбордим. Метрога қараб кетдим.

Қандайдир хотин сўради:

— Сизга нима қилди? Бошингизга кулфат тушдимми?

Мен жилмайдим. Куляпману кўзёшимни тия олмайман.

— Йўқ, жуда бахтлиман, — дедим.

Аёл ҳам кулиб юборди.

— Мен ҳам. Биласизми, инсон боласи космосга чиқди. Эшитдингизми?

— Эшитдим, — дедим бош силкиб. — Биламан.

Аёл бўлса, ҳамон гапириб ётибди.

— Унинг исми Юрий Гагарин. Эслаб қолинг.

— Эслаб қоламан, жоним, эслаб қоламан.

Метрога тушиб, Ярослав вокзалига бордим. Ундан электричкага ўтириб, учувчилар шаҳарчасига кетдим.

Бироқ электричкада яна бир ғалати воқеа бўлди.

Ўғлимнинг омон-эсон Ерга тушганини билиб, ўзимни туюлмаб қолдим.

Ўтирган жойимда:

— Ўғлим! Болажоним! — деб йиғлаб юбордим. Йиғлаяпману ўзим нуқул жилмаяман.

Енимда ўтирган хотинлар кимгадир ичимдагини айтгим келаётганини пайқаб қолиб, нима гап деб сўрашди. Юрий Гагарин менинг ўғлим, деган эдим, бирпасда атрофимга одам тўпланди. Ўғлимнинг ёшлигини, болалигини, ҳозир оилавий аҳволи қандайлигини суриштира бошладилар. Мен бўлсам, тўхтовсиз гапириб ётибман. Шунда хотинлардан бири менга шубҳаланиброқ қаради-да, сўроққа тутиб қолди:

— Ўзингизнинг отингиз нима?

— Анна Тимофеевна.

— Эрингизнинг оти-чи?

— Алексей Иванович.

Аваллига аёлни сўроққа тутишига ҳайрон қолдим. Кейин пайқадимки, ўзим ҳам «ажабтовур» кийиниб олган эканман. Эгнимда эски пахталик, унинг тагида халат... Бояги хотин сўроқни кучайтирди.

— Космонавтнинг болаларини оти нима?

— Катта қизининг оти Леночка, кичкинасининг оти... Ҳали билмайман.

Ўшанда борганимда ҳали исм қўйишмаган эди. Кичик қизалоқ 7 март куни туғилган. Мен эримнинг олдига боришим керак эди. Ўшанда кетиб қолганман, — деб тушунтирдим.

Хотин бош силкиб қўйди.

— Кичик қизининг оти Галя, — деди.

— Галочка бўлса бўлақолсин, — дедим мен, — яхши исм.

Вагонга одам тўлиб кетди. Чамаси космонавтнинг онаси кетяпти, деган шивир-шивир бутун поездга тарқалган шекилли, одамлар «Табриклаймиз! Бахт тилаймиз!» деб қичқиришар эди. Шу пайт учувчилар формасини кийган бир йигит

одамларни уёқ-буёққа суриб, яқин келди. Қарасам, Юранинг ўртоғи — Витя Горбатко. Туда орасидан амаллаб ўтиб, ёнимга келди.

— Мен сизга ёрдам бераман.

— Ёрдамни нима кераги бор, юк-пуким бўлмаса, — деган эдим, Витя атрофга аланглади.

— Одамлар тўпланиб кетганини кўрмаяпсизми? Бу ҳолда ўғлингизни уйига киролмайсиз.

Тўғри айтган экан. Борсак, Звездний шаҳарчасида одам тумонат. Юранинг квартирасини ҳалқадек ўраб олишган. Ёнига яқин бориб бўлмайди. Шунда Витя командирларга хос баланд овозда ҳайқирди:

— Уртоқлар! Анна Тимофеевна Гагаринага йўл беринглар!

Шундан кейингина амаллаб ичкари кириб олди. Квартирага ҳам одам тўлиб кетган экан. Булар — энг аввал уйга кириб олган кўни-кўшнилари, дўст-биродарлар, мухбирлар эди.

— Уртоқ мухбирлар! Юрий Гагариннинг оиласига ҳордиқ чиқариш учун имкон беришларингизни сўраймиз. Илтимос, ҳаммангиз чиқиб кетинг.

Ишбошилар мен келганимни кўриб, хурсанд бўлишди. Улар аллақачон Гжатскка телефон қилишиб, космонавтнинг барча қариндош-уруғларини учувчилар шаҳарчасига жўнатишни сўрашган экан. Хабар олишса, космонавтнинг ота-онаси уйда йўқ, ташкилотчилар ташвишга тушиб қолишибди.

Келиним иккаламиз дарров қизалоқлар билан машғул бўлди. Бегона одамларнинг келиши қизчаларни анча безовта қилган эди. Алдаб-сулдаб ётқиздик. Валя ҳам дам олиши керак эди.

Ишбошилар буни яхши билишарди. Ҳордиқ чиқаришимиз учун шароит яратиб беришди. Тез орада Гжатскдан ҳамма қариндошларни етказиб келишларини айтишди. Шундагина Алексей Ивановичга бу хабарни етказиш осон бўлмаслиги эсимга келди. Чолим қайси йўлдан кетганини яхшилаб тушунтирдим. Ҳозир у Клушин қишлоғида бўлиши керак. Уни ўша ердан топасизлар, дедим.

Бир ҳарбий киши келиб, Юранинг саломини топширди. Уғлим ўзини яхши ҳис қилаётганини, бизлар билан кўришишни орзиқиб кутаётганини айтди. Уйга бегоналар кирмаслиги учун подъездга навбатчи қўйишди. Анча тинчиб қолдик.

Кечкурун алламахалда одам келиб, Валя билан мени телефон пунктига олиб кетди. Бир хонага кирдик. Аллақандай аппарат турибди. Ҳарбийлар кўп. Ичида каттароғи бўлса керак, биттаси ҳаммани оғоҳлантирди.

— Уртоқлар! Секин! Яқин кишилари Гагарин билан гаплашиши керак.

Худди шу пайт телефон жириглади. Навбатчи трубкани қўлимга тутқазди. Мен биринчи бўлиб Ваяни олдинроққа итардим. Валя эсанкираб қолган эди. Трубкани олиб, фақат бир оғиз сўз айтди.

— Юра!

Чамамда ўғлим ниманидир гапирди шекилли, келиним нуқул бош силкир эди.

— Ойим шу ерда, — деди ниҳоят.

Мен трубкани олдим. Олдимга гапиришга мадор қани?

— Болам!

Қулоғимга ўғлимнинг овози кирди.

— Ойи! Ойижон! Ҳаммаси жойида. Ташвиш қилманг, Ваяни, қизчаларимни, ўзингизни асранг. Биз тез кунда дийдор кўришамиз, ойи.

Ярим кечаси Гжатскдан Алексей Иванович, Валентин, Зоя, Борис билан Аза етиб келишди. Анчагача ухламай, гаплашиб ўтирдик. Ҳамма ўз таассуротини гапирар, янгиликни қаерда, қандай эшитганини ҳикоя қиларди.

Ваянинг айтишича, парвоз ҳақида ахборот радиодан берилиши билан, унинг олдида «Комсомольская правда»нинг мухбири Василий Песков келибди. Ернинг биринчи космонавтининг хотини ва қизларини суратга олишга рухсат сўрабди. Валя розилик берибди.

Бирпасда квартира журналистларга, кўни-кўшниларга, таниш-билишларга тўлиб кетибди. Валя ҳамманинг саволига жавоб беравериб, ҳолдан тойибди.

— Сен қаерда эшитдинг? — деб сўрадим Алексей Ивановичдан.

— Кечувдан ўтаётганимда айтишувди, эътибор бермадим. Тасодифан исм-шарифи мос келиб қолган деб ўйладим, — деди Алексей Иванович.

Чиндан ҳам у уйдан жуда барвақт чиқиб кетган эди. Эрувгарчилик бошланиб, юришга қийналмаслик учун шундай қилган эди.

Алексей Иванович Ашқов қишлоғига етиб борганида, дарё кечувидан ўтаётган экан. Таниш паромчи ундан сўраб қопти:

— Алексей Иванович! Космосда учиб юрган сенинг ўғлингмасми? Радиодан ТАСС ахборотини беришди.

Алёша уёқ-буёғини суриштирган экан, дарға радиодан эшитганини айтибди.

— Майор Гагарин деб айтишди.

— Йўқ, менинг ўғлиммас. Меники старший лейтенант.

— Фамилясию исми-шарифи ҳам тўғри келяпти-ку. Юрий Алексеевич дейишди.

— Дунёда Юрий Алексеевич Гагариндан кўпи борми?

Алексей Иванович шундай дебди-да, дурадгорлик қутисини кўтариб, Клушинога жўнайверибди.

Яна бир соат юриб Клушинога етиб борибди. Қараса, туғилиб ўсган қишлоғида одамлар кўчага сиғмай кетганмиш. Қўшни хотин югуриб чолимнинг ёнига келибди.

— Алексей амаки, эшитдингми, сенинг Юрканг... Ҳозир радиодан айтишди. Чолим унга таънаомуз қараб қўйибди.

— Эсингни еганмисан ҳамманг, менинг Юркам старший лейтенант.

Лекин қўшнилари қувонч билан ҳайқиришар, унга тушунтиришар эмиш.

— Ҳаммаси, ҳаммаси мос келяпти! Гагарин, Юрий Алексеевич, Смоленск областининг Клушино қишлоғидан! Ўзимизнинг Юра! Клушинолик.

Тўда орасидан колхоз раиси чиқиб келибди:

— Алексей Иванович, идорага киринг. Горкомдан телефон қилишяпти.

Горком секретари Москвадан кўнғироқ қилишганини, космонавтнинг барча қариндош-уруғлари учувчилар шаҳарчасига бориши кераклигини айтибди. Горком сизларга машина юборяпти, дебди. Алексей Иванович қуёш чиқиб, эрувгарчилик бошланганини билгани учун:

— Буёқларга машина ўтмайди, — дебди.

— Унақа бўлса, трактор юборамиз, кутинг, — дебди секретарь.

— Кутиб ўтиролмаيمان. Ўзим битта-битта юриб боравераман.

— Шошмасангиз-чи, ахир!

Секретарь ҳарчанд кўндиришга уринмасин, Алексей Иванович қайсарлик қилиб туриб олибди.

— Уртоқ секретарь, йўлларимизнинг аҳволини ўзим биламан.

Колхоз раиси Алексей Ивановичга от берибди. Ёнига йўлдош қўшиб, йўлга солиб юборибди. Улар дарё бўйига оғда келишибди.

Дарёнинг у юзидан трактор кутиб турган экан. Ашқовга етгандан кейин эрим «Газик»ка ўтириб, йўлда давом этибди. Уйга етиб боргунича роса ҳолдан тойибди. Олтмиш яшар одамга дам олмай шунча йўлни босиб ўтиш осонми!

Қишлоқдаги уйчамизда танишу нотаниш, аллақанча одам тўпланган экан. Мухбирлар Алексей Ивановични ўраб олишибди.

— Айтингчи, Юра қандай бола эди?

— Қанақа бола бўларди. Боладақа бола-да! Яхши бола. Мўмин-қобил. Оиласи ҳам ўзига тинч.

Лекин журналистларга бу камлик қилар, кўпроқ нарсани билгиси келармиш. Хуллас савол беравериб, чолимни роса ҳолдан тойдиришибди. Кечқурун райком секретари савол-жавобларни тўхтатишни талаб қилиб, қариндош-уруғларни машинага ўтқазибди-да, учувчилар шаҳарчасига жўнатиб юборибди.

Алексей Ивановичнинг гапларини эшитиб, койидим.

— Ўзи феълинг шунақа-да, Алёша. Болаларинг шунақа катта ишлар қилишини хаёлингга ҳам келтирмайсан. Юранинг космосга учганини Трубинда эшитган экансан. Уша'ернинг ўзидан орқанга қайтсанг бўлмасмиди? «Менинг ўғлиммас, исми-шарифи тўғри келиб қолган», деган гапларга бало бормиди?

Алёша менга тикилиб қолди. Кўзлари ҳорғин эди.

— Борди-ю, учган бизнинг Юрка бўлмасаю, мен ҳамма жойда кўриб қўйинглар, Гагарин биз бўламиз, деб мақтаниб юрсам тузук бўлармиди? Ўзингга қолса, Нюра, сен ҳам бунақа қилмасдинг. Тагин мени койиганинг ортиқча. Лой кечиб шунча юрган бўлсам, нима қипти? Сен билан биз бундан кўп қийинчиликларни ҳам кўрганмиз. Шу пайдан кўкрагимизга уриб, мақтанаверсак, Юра кимга эргашади? Шусиз ҳам ҳозир болани ҳар томондан осмонга кўтаравериб, бошини айлантириб юборишган бўлишса керак.

Начора, Алексей Иванович тўғри гапни айтди.

Эртаси кун ҳам югур-югур билан ўтди. Эрталаб, 14 апрель куни Кремлда бўладиган тантанали кечага таклиф билетлари олиб келишди. «Гагарин А. И.га, умр йўлдоши билан» деган ёзув ёзилган конвертни Алексей Ивановичга тақдим қилишди. У менга қараб, бош чайқаб қўйди.

— Умр йўлдоши! — Бу гап унга тантанаворроқ туюлди шекилли, жилмайди. — Кремлга нима қийиб борасиз энди, умр йўлдошим?

Мен қарахт бўлиб қолдим. Бир хаёлим Гжатскака бориб келишга вақт етармикан, деб ўйладим. Лекин учрашувга таклиф қилаётган ишбоши огоҳлантирди.

— Ҳаммасини ўйлаганмиз. Раҳбарлик сизларни ясантиришга пул ажратган. Нима кераклигини айтсанглар, бас.

Бунақа таклифга кўнишимиз қийин эди. Шу пайтгача еб-ичишимиз, кийим-кечагимиз доим пешона теримиз билан топилган пул ҳисобига бўлган, аммо ҳозир

бошқа чора ҳам йўқ эди. Вақт тиғиз. 14 апрель кунининг ҳар бир дақиқаси олдиндан белгилаб қўйилган экан.

Шаҳарчадан кетишимиз олдиндан бизга СССР Олий Совет Президиумининг Фармони чиққан газетани келтириб беришди. Елғиз қолишим билан газетани қайта-қайта қўлга олардим.

«Восток» йўлдош-кемасида жаҳонда биринчи космик парвозни амалга оширганлиги учун Совет Иттифоқи граждани Гагарин Юрий Алексеевичга «СССР Космонавт учувчиси» деган унвон берилсин».

Шу ернинг ўзидан:

«Социалистик Ватанимизни шарафловчи қаҳрамонона жасорати, космосга биринчи бўлиб парвоз қилгани, бунда қаҳрамонлик, мардлик кўрсатгани, Совет халқиға, коммунизм ишиға, бутун инсоният тараққиётиға беқиёс садоқат кўрсатганлиги учун дунёда биринчи космонавт учувчи, майор Гагарин Юрий Алексеевичға Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони берилсин, Ленин ордени ва «Олтин Юлдуз» медали топширилсин ҳамда Москва шаҳрида қаҳрамоннинг бронза бюсти ўрнатилсин», деган сўзлар ҳам ёзилган.

Мана шу юксак сўзлар наҳотки Алёша иккаламизнинг ўғлимиз шаъниға ёзилган бўлса! Наҳотки боламиз бутун Совет кишиларига танилиб қолган бўлса! Наҳотки Юра Совет Иттифоқи қаҳрамони бўлса!

Менинг ўғлим, ҳов ўша март кунларининг бирида тонг соат беш яримда илк бор «инга-инга» деб овоз берган, бир ҳафтадан кейин Алёша чақалоқ билан мени Гжатскдан Клушиноға олиб кетаётганида йўл бўйи бағримда миттигина, илиққина бўлиб ётган ўша болакай наҳотки шунчалик обрў-эътибор қозонган бўлса! Хаёлимға бир-биридан ғаройиб хотиралар ёпирилиб келар эди. Ҳа, бу — менинг ўғлим! Лекин шундай ажойиб воқеалар чиндан ҳам рўй берганиға ҳамон ишонгим келмасди.

Дийдор

Бизни машинада Внуково аэропортиға олиб келишди. Юра тушган самолёт шу ерга қўниши керак экан. Тумонат одамни бир кўрсангиз эди! Ҳамма хурсанд. Ҳамманинг дилида байрам. Ҳамма совет кишининг ютуғидан кўкси тоғ бўлган...

Бизни юқорироқ жойға чиқариб қўйишди. Атрофға разм солсам, партия раҳбарлари, ҳукумат аъзолари ҳам кепти. Бутунлай довдираб қолдим. Алексей Ивановичға қарасам, у ҳам қандайдир ингичка тортиб қолгандай. Бироқ ёнимизда турганлардан аллаким ҳолатимизни тушунди шекилли, гапға солиб, далда берди. Атрофдаги одамлар Юрий Гагариннинг ота-онаси, қариндошлари эканлигимизни билиб, бизни янаям қулайроқ жойлаштиришға ҳаракат қилишди.

— Лида билан Юра Ивановлар кўринмайди, буёққа ўтказишмабди, шекилли, — деб қолди Борис.

Синчиклаб қарасам, улар ҳам тўсиқ олдида туришган экан. Боря ўша томонға қараб, бу ёққа келинлар, дегандек қўл силтади. Лида билан Юра арқон тўсиқ тагидан ўтиб, биз томонға югуришди. Шундай қилиб, ҳамма қариндошлар жам бўлдик.

Узоқ чўзилган сукунатни яқинлашиб келаётган самолёт овози бузди. Кейинчалик кинооператорлар томонидан батафсил суратға туширилган ўша дийдор онларини телевидениеда, кинохроникада неча қайта томоша қилдим. Лекин ўша 14 апрель куни жуда ҳаяжонда эдим. Кейинроқ, кимдир мендан, эътибор бердингизми, ўшанда Юранинг ботинкасининг ипи ечилиб кетган экан, деб сўради. Ботинкасини қурибманми?! Яккаш ўғлимнинг юзига тикилар, ҳаяжонланганимдан нафасим ичимға тушиб кетган эди.

У қизил гилам устидан юриб борди-да, партия ва давлат раҳбарларига рапорт берди. Кейин биз томонға юриб, Валяни қучоқлади. Менинг яккаю ягона ниятим шу эдики, ўғлимни бағримға боссам, мана, болағинам соғ-саломат экан, деб кўнглим жойиға тушса! Юра мени қучоқлаб, оҳиста шивирлади:

— Йиғламанг, ойи, мана, ҳаммаси бўлди, мен ёнингиздаман!

Ўғлимға гуллар совға қилишди. У гулдасталарни олди-ю, лекин илгари бунга ўрганмагани учунми, хижолатда қолгани сезилиб турарди. Ҳамманинг ёниға бориб, саломлаша бошлади. Лиданинг рўпарасида барди зум тўхтаб қолди. Гулдастани унға берди. Нимаға шунақа қилгани менға аён эди. 13 апрель — жиянининг туғилган куни эканини Юра унутмабди.

Биз Қизил майдонга қараб кетдик. Юра очиқ машинада турар, одамлар қичқиришар, табриклашар, у эса табрикларга жавобан нуқул жилмаяр эди. Фахр ва бахт билан тўлиқ шу дамларда юрагим ёрилиб кетмаганига ҳамон ҳайрон қоламан.

Валяни, мени, Алексей Ивановични Мавзолейнинг ёнбош минбарига таклиф қилишди. Мавзолей минбарида туришни менга ким қўйибди? Бироқ зинадан кўтарилиб бораётганимда Юра ёнимизга етиб келди. Менинг хижолат бўлаётганимни, Валя ҳам уялиб турганини сизди.

— Чиқмасанглар бўлмайди. Мен сизларга, сизлар менга далда бериб турасизлар.

Шундан кейин Қизил майдондан москваликларнинг намойиши ўтди. Улар мамлакатимизнинг Бош минбарида турган Юрани кутлашар, Юра кутловларга жавоб берар эди. Уғлимдан кўз узолмайман. Чеҳрасида жуда майин, дилкаш, ҳалол табассум порлаб турибди. Икки кўзим ўғлимдаю нуқул йиғлайман. Алексей Иванович беозор дашном берди:

— Нюра! Яхшимас-да, йиғлашинг!

— Йиғлаётганим йўқ, кўзёшимни тиёлмаяпман. Одамлар тушунар ахир, аҳволимни...

Колонналар тўхтовсиз ўтиб борар, чамамда бутун Москва Қизил майдондан ўтишга аҳд қилгандек эди.

Намойишдан кейин бизни Кремлга кузатиб қўйишди. Никита Сергеевич Хрущев таклиф қилди:

— Келинглар, тинчроқ жойда тушлик қилайлик. Сизлар уятчан одамсизлар. Ҳали қабул пайтида оч қолишинглар ҳеч гапмас.

Шинам безатилган хонада дастурхонга мазали рус таомлари тортишди. Биз Юрани саволга тута бошлаган эдик, ўғлим, аввал сизлар менинг саволимга жавоб беринг, деб кулимсиради. Қизчаларининг аҳволини суриштирди. Валядан сутинг етяптими, деб сўради. Нега жиянларим Тамара билан Юра, Валентиннинг қизчалари кўринмайди, деб суриштирди.

Менинг сингилларимни, холаваччаларини, Володяни — ҳаммани бир-бир сўраб чиқди. Уша кезлари Мария юрак касали билан шифохонада ётган эди. Юра бориб кўриб келаман, деди.

— Сизларни шунақа соғиндимки! — деди у.

Юранинг ilk парвоз пайтидаги таассуротларини ҳозир ҳамма билади, лекин 12 апрель куни айтган гаплари жуда катта янгилик эди. Ҳаммамиз унинг сўзларини бағоят диққат билан эшитардик.

Валя эрининг ёнида ўтирарди. Дам сайин Юранинг қўлини ушлаб-ушлаб қўяётганини, гўё эрим ростдан ҳам тирикми, дегандек бўлаётганини пайқадим. Келинимнинг аҳволи менга аён эди. Юра ҳаммамиз билан гаплашар, аммо орачора «эсингдами Валя», деб хотинига мурожаат қиларди.

Юра бир нарсани гапирса, ҳамиша оддий, ҳаммага тушунарли қилиб ҳикоя қиларди. Ушанда ҳам шундай бўлди. Уғлим гапиряпти-ю, гўё менинг ўзим қопқора бахмалдек осмонни, аллақандай нотаниш тикандек найзадор нур сочиб турган юлдузларни, узоқдан шарга ўхшаб кўриниб турган Ер куррамизни, чиқиб келаётган ёрқин ва улкан қуёшни ўз кўзим билан кўриб турганга ўхшардим. У шу пайтгача биронта инсон бошидан кечирмаган ҳолатни — вазнсизликни гапириб берди.

— Узимни аъло даражадаҳис қилдим, — деди Юра. — Нимаки қилсам, ҳаммаси оппа-осон кечаётганга ўхшарди. Оёқ-қўлларимнинг оғирлигини сезмайман. Кабинадаги нарсалар учиб юрибди. Узим ҳам креслода ўтиролмадим. Худди биров ҳавога учириб кетаётгандек, ўрнимдан силжиб, тасмаларга осилиб қолдим. Ерда машқ қилинган программга биноан овқат едим, сув ичдим — ҳеч қандай нохушлик сезмадим. Ёзиб кўрдим. Ҳуснихатим мутлақо ўзгармади. Фақат қалам, қоғоз устига енгилгина сурилиб борар, қўлим ўзимники эканлигини сезмасдим. Аммо ҳаракатларим хоҳишимга бемалол бўйсунарди. Кабинадаги нарсалар эса худди Мойдодир деган болаларга бағишланган шеърдагига ўхшаб, сендан қочиб кетаверади. Блокнотни, ручкани, нонушта жойланган тубикларни маҳкамроқ ушламасанг «қочиб қолади». Қўйиб юборсанг, кабинада муаллақ учиб юраверади.

У кеманинг учиш ва қўниш пайтидаги ҳолатларини батафсил айтиб берди.

— Юрка! Тўғриси айт, кўрқдингми? — сўради отаси.

— Бўлмаса-чи! Кема атмосферанинг зич қатламига кирганда уланган чоклари ёниб кетди. Худди дўзахнинг қоқ ўртасида ўтирганга ўхшайсан. Иллюминатордан эса минг даражали аланга лангиллаётгани кўриниб туради. Лекин мен ҳаммаси жойида бўлишига тамомила ишонардим. Техникамизнинг қудратига имоним комил эди. Бўлмаса Бош конструкторимиз инсоннинг учишига розилик бермасди.

Биз ҳам турли воқеаларни эсладик. Юра дадасининг «ўғлинг космосга учди» деганларида, ҳатто ТАСС ахборотини эшитганидан кейин ҳам бари бир ишонмага-

Ю. А. Гагарин онаси

А. Т. Гагарина билан.

1961 йил, июнь.

нини эшитиб, маъза қилиб кулди. Отаси эса, кула-кула бир гапни қайтарарди:
— Тўғри-да, менинг ўғлим Юра старший лейтенант, учган одам эса майор бўлса...

Юра ғалати тасодифларни гапириб берди. Айтишича у Саратовга бундан олти йил илгари аэроклубда курсантлик қилиб юрганида самолётда дастлабки учиб машғулотларини ўтказган жойига яқин ерга кўнибди. Биринчи ориентир — Волгани дарров танибди. У Дмитрий Павлович Мартъянов раҳбарлигида худди шу жойларда — улуғ рус дарёси соҳилларида илк бор самолёт штурвалига ўтирган эди... Юрий ерга қўнганида уни биринчи бўлиб ўрмончининг хотини Анна Акимовна Тахтарова деган хотин билан унинг невараси Рита деган қизалоқ кўриб қолишибди.

Шу ерга келганда Юра ҳикоясини тўхтатиб, менга қаради.

— Сизнинг адашингиз экан, ойи.

Аёл билан қизалоқ ола-була бузоқ олдида турганча, Юрага тикилиб қолишибди. Кейин унга томон кўрқиброқ яқин келишибди. Уларнинг ҳолатини тушуниш қийин эмасди. Юра қандайдир ғалати кийимда — пуштиранг скафандр кийиб олган эди.

— Наҳотки космосдан тушган бўлсангиз? — деб сўрабди Анна Акимовна шубҳаланиб.

— Буни қарангки, худди шундоқ! — дебди Юра.

Кейин нариги далада ишлаётган механизаторлар югуриб келиб, Юрани ўраб олишибди. Қучоқлаб ўпиб кетишибди. Офицер бошчилигидаги солдатлар билан тўла машина етиб келибди. Юрага майор унвони берилганини шулар айтишибди.

...Тушлик тугади. Мукофотларни топшириш тантаналари яқинлашди. Ҳаммамиз залга кирдик. Атроф жимжит. Фармонни ўқиётган Леонид Ильич Брежневнинг овози сукунатда тантанали жаранглар эди. У Юранинг кўкрагига юксак нишонларни қадаб қўйди. Ўғлим Ватаннинг ҳар қандай топширигини бажаришга тайёр эканлигини айтди.

Мукофотлаш тантаналари тугангандан кейин катта залга чиқишимиз билан Юра ёши ўзидан улугроқ кишиларнинг олдига борди ва чуқур ҳурмат билан суҳбатлаша бошлади. Уша одамлар орасида бир неча киши ажралиб чиқиб, бизнинг ёнимизга келди. Танишдик. Суҳбат бошланди.

1966 йил январь ойида Сергей Павлович Королёвни дафн қилишганидан кейин ҳамдан адои тамом бўлган, юзида қон қолмаган Юра Гжатска келган эди. Ушангача ҳам у космик кемаларнинг Бош конструктори ҳақида эҳтиром билан, ҳаяжонланиб кўп гапларни айтган, бу одамнинг истеъдоди, иродаси, оптимизми, қалб саховати олдида доим таъзим қилишини гапирган эди. Уғлим уни ҳамма қатори Сергей Павлович, СП, Бошлиқ деб атарди.

Уша қаҳратон январь кунида у Сергей Павловични айниқса изтиробга тушиб эслади.

— Сиз уни танийсиз, ойи. Едингиздами, олтмиш биринчи йил 14 апрель куни у дадам билан сизнинг олдингизга келган, туриш-турмушингизни, қишлоқдаги аҳволни, оиламизни сўраган, бирон ёрдам керак эмасми, деб суриштирган эди.

Мен Сергей Павловични эслашга ҳаракат қилдим. Лекин ўша куни ўзимизни ўраб олган шунча одамлар орасида Королёвнинг чеҳрасини хотирлаб қололмаган эканман.

— Ойи, Сергей Павловични эслаб қолмаслик мумкинмас, уни ҳеч ким билан адаштириб бўлмайди, — деди ўғлим беозор дашном бериб...

Совет кишиларининг космосда эришган ютуғига бағишлаб энг яхши артистлар концерт беришди.

Биз ўзимизни қандайдир ноқулай ҳис қилардик. Чолимнинг ёнида ўтирган Анастас Иванович Микоян бунинг сизди. Саҳнага чиқаётганларни аста-секин таништириб, бизларни гапга солди. Шу пайтда жуда машҳур бир балерина рақс тушаётган эди. Анастас Иванович чолимнинг қулоғига эгилиб, гап қотди:

— Қоматни қаранг!

Чолим қовоғини солиб жавоб қилди:

— Ҳа-ҳа, узунроқ кўйлак кийса бўларкан.

Анастас Иванович кулиб юборди. Эрим иккаламиз ҳам маза қилиб кулдик. Юра эса энди янги талаблар билан яшар эди. Фанлар Академияси ва СССР Ташқи ишлар министрлиги биринчи космик парвозга бағишланган матбуот конференцияси ташкил қилишди. Юра конференцияда сўзга чиқиш учун кетди.

Қайтиб келдию ҳазил-хузил қилиб укаси Борис билан кураш туша бошлади. Валя уни огоҳлантирди.

— Юра, сен машқ қилиб пишиб кетгансан, укангни қийнама.

Борис ҳам янги уйланган эмасми, келиннинг олдида уялиб қолмаслик учун бўш келмас, акаси билан баробар курашар эди. Кичик ўғлим ҳам бақувват бола эди. Юра вазиятни тушуниб, буйруқ берди:

— Старший сержант Гагарин! Майор Гагарин буюради: курашни бас қилинг!

Эртасига эрталаб биз уйга, қишлоққа қайтмоқчи бўлдик. Аммо Юра Гжатска қаҳон боришини билмасди.

— Узимга қолса сизлар билан жон деб кетардим. Нима қилай, горкомдан шошмай туришни илтимос қилишди. Учрашув бўлиши керак экан. Хафа бўлманглар, мендан ҳам, горкомдагилардан ҳам.

Уша кунлардаги қувончимизни бир нарса бузди. Москвадан уйга келсак, оилавий фотосуратларимиз, хатлар, Юранинг мактаб пайтидан буён ёзиб келаётган кундаликлари қутида йўқ.

Тамарадан, Юриқдан қоғозлар қани, деб сўрасак, болакайлар эсанкираб, елка қисишди. Аллақандай «амакилар» олиб кетишганини айтишди. Улар катта нашриётлардан, газета-журналлардан келишганини айтишибди, дарров қайтариб берамиз деб ваъда қилишибди.

Ҳалигача қайтаришгани йўқ.

Орадан бир неча йил ўтгач, Юра ҳалок бўлганидан кейин Надюша ўзига, акасига, Марияга Юра ёзган хатларни менга келтириб берди. Аза ҳам ўғлимнинг битта хатини топиб келтирди. Юранинг дўст-биродарлари бир қанча хатларни олиб келишди. Улар менга осон эмаслигини, боламнинг хатларини қайта-қайта ўқиб, озми-кўпми таскин топишимни билишган эди.

Яқинда Валянинг «108 минут ва бутун умр» деган китоби босилиб чиқди. Уша китобда Юранинг менга ёзган хатидан бир қанча сатри келтирилган. Уғлим бу хатни ёзганига кўп йиллар бўлиб кетган. Лекин ундаги сўзлар шу қадар майин, шу қадар меҳрибонки, ҳали-ҳануз ўқисам, кўнглим тўлиб кетади. Уша хат лоп этиб кўз олдимга келади. «...Ойижон, мен сизни шунақанги яхши кўраманки, қўлингизнинг бўртиб чиққан томирларини ўпгим келади. Ҳаммаси учун минг раҳмат сизга».

Болагинам! Қанчалик меҳрибон эдинг менга! Раҳмат, болажоним!

Русчадан таржима.

Отаёр

ИҚБОЛ БЎЛИБ КЎРИНАДИ ЁРУҒ ИЗ

Ойбек сурати қаршисидаги ўйлар

Бутун жаҳон тонги учун биз
Элтоқдамиз буюк қуёшни...

Ойбек

Косасидан тошган кўзларки — шахло,
Айқирган дарёми, тошқин ва теран?
Тўзғиган сочларда чайирлик ва шан,
Сокин сиймосида буюклик, маъно.
Маъниким, истиқбол дарчасин қоқар,
Жаҳонга жаҳоний нигоҳ-ла боқар.

Қалбларга қўл солган нигоҳлар дилгир,
Теран маъниларнинг мағзини чақар,
Гўё тонг олдидан тўлиққан саҳар —
...Ҳали-замон тўкар кўнгилларга нур
Бир нурким, йўллари сокин ва шошқин,
Интизор дилларда сеҳри яширин.

Донишманд, қоядай устивор ва бут,
Улуғвор сиймоми ё боқий офтоб?
Нималар демокчи, қўлида китоб —
Хаёл уммонида чарх урар бургут.
Хаёлин чалғитмай боқаман беҳол,
Мангулик олдида турган каби лол.

Умрузок назари сирғалар қалбга.
Унутиб оламни, ўзлик жаҳонни,
Дунёга бермасман шу довқур онни,

Титраган бир овоз кўчади лабдан:
Шодлик деб қанчалар йўлдан ўтдингиз,
Умрни меҳрга пайванд этдингиз.

Билмадим ўлкамда қанча пайкал бор?
Ундан кам эмас-ов, сиз тизган сатр,
Қуёш нурларидай оламга татир,
Шу йўлнинг омонлик қўшиқлари бор.
Шу йўлдан боқасиз оламга масрур,
Масрур нигоҳларда ҳайрат, тафаккур.

Тафаккур, ундадир ишчан бир оҳанг,
Унда жилмаяди тинчимас деҳқон.
Шовқинли дастгоҳлар, шовуллаган дон,
Чўпон яйловидан кўтарилган тонг...
Шундайин тонгларда йўғрилган шуур —
Боқийлик тимсоли оламни кезур...

Гурунг

Ўтган-кетганларнинг яшнаб кўзида
Шовуллаб-шивирлаб турибди чинор.
Дарахтлар дарахти — азим пурвикор,
Тагида чойлашар суҳбатдош чоллар.

Давр бор, умр бор улар сўзида:
— Ҳе... бу бош неларни кўрмади, юртдош...
— Ке, кўй, шу бугундан гапир, қариндош,
Кимни кўрма — сирдош, замондош-қўрдош.

Шу чинор умридай чоллар изидан,
Ўт чакнамасайди, гул унмасайди,
Ё эл дилидагин рост кўрмасайди,
Нурафшон бу кунлар, айт, қайда эди?!.

Чинорнинг ортидан пайкал бошланар,
Чоллар гурунгида пахта, планлар...
Байрам, қурилиш ё ўтган-кетганлар,
Пиёлада чой ҳам майдек айланар.

Пахтазорда ҳовур ёз қизиғида,
Сув жимирлаб оқар кун кўзгусида,
«Ҳе... бу бош неларни кўрмади юртдош...»
Давр бор, умр бор чоллар сўзида...

Муҳаббат мантиғи

Во ажаб, ихтиёрим олдингу бошдан ўзинг,
Не сабаб бўлдинг яна, сийнаси тошдан ўзинг?

Айт, муҳаббат, даставвал ул сулувни суйдириб,
Сўнг нечун этдинг нари ул қаро қошдан ўзинг.

Илтифот қилгил, санам, чертма ҳижрон торини,
Қалбима оташ қалаб, ташладинг дошдан ўзинг.

Бормиди ҳеч мантиғи бу муҳаббат зорининг,
Қалбга қўнган бахт қушин ҳайдама бошдан ўзинг.

Мисли гул шабнамдаги кулгичингда дона хол,
Асрагил кулгуларинг, ювмагил ёшдан ўзинг.

Отаёрга сен нечун ишқ бериб, оташ бериб,
Не сабаб бўлдинг яна, сийнаси тошдан ўзинг?

Шунчаки айтдим

Қодир бахшини ўқиб...

Инсон — инсон бўлиб дунёга келдинг,
Инсонлигинг оқла — бўямай кетгин.
Бу мушкул муаммо тагига етгил,
Сўнг пушаймон еб-а, бош қашламагин.

Фаҳминг етар аввал пасту баландга,
Ота-онанг қалқон, кетсанг тубанга...
Иккисини тутгил бошдан баландга,
Улар юрагига тош ташламагин.

Устозларинг бўлгай қутлуғдан қутлуғ,
Бўлса чин дўстинг у — ҳар жойда улуғ.
Қалбингни англагил кўзингдаги чўғ —
Шу чўғни кул қилиб, дил ғашламагин.

Бировдан олдину бировдан кейин —
Ҳаётдан олсангу қўшмасанг қийин...
Кўршапалакдайин яшаб бетайин,
Бенишон ўзингга йўл бошламагин.

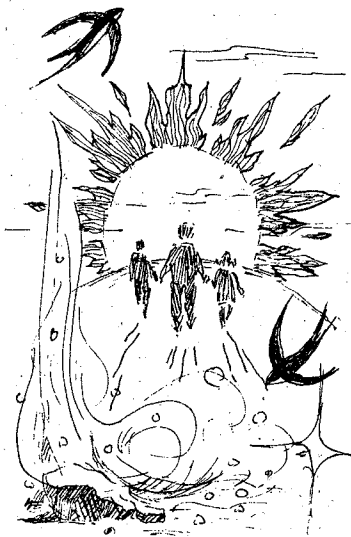
Олгай сўнг измингни номаълум ғолиб —
Муҳаббат синагай минг кўйга солиб.
У — бахт қуши, эрта ё кечдир соҳиб...
Қўй, эрта топмасанг, кўз ёшламагин.

Қанотингга кирар фарзандлар сўнгра,
Эртани ўйларсан бугундан кўра.
Ётай десанг, аввал, шундай кунлара,
Отаёр сўзини тарашламагин...

Из

Даъво қилма муҳаббатнинг бахридан,
Сен севгининг синоғидан лоф урма.
Лоф урмагил ўтолмаган наҳрингдан,
Ишқ наҳрига тил теккизма-гапирма.

Гапирмагил, ишқ савдоси қийин, деб,
Қийинлигин севганлар яхши билар.
Яхши билар қоқинганлар суриниб...
Ким айтади: ўт юракни тиғ тилар?!
Яхшиямки, ўт юраклар бор бўлди,
Бор дунёнинг борлигидай хўп боқий.

Бу йўлларда иккиланган хор бўлди,
Бир сўзликлар — хўб боқийдир, хўб боқий...

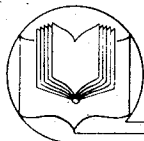
Фарзандларим кўзидаги ёлқиндан
Менинг қалбим аёнини излангиз.
Отам ўтган йўлда мен ҳам оқинман,
Оқинлигим — онам қалбга солган из...

Даврларнинг шамолида ўчмаган,
Излар тортар хаёлимни бир замон.
Ўчган хаёл, ўчган изга — мен дучман
То тонггача кўрғонини бузаман...

Ўтрик гаплар манзилига чўғ босиб,
Ишқ достонин яратаман, туяман.
Ишқ йўлида Қайс сингари адашиб,
Из солмаган шўрликларга куяман.

Ёруғ излар ёритган ҳар тонгимдан
Иқбол бўлиб кўринади ёруғ из.
Фарзандларим кўзидаги ёлқиндан
Менинг қалбим сувратини излангиз...

Азиз Қаяумов

ШОИР ФУРҚАТ

Эссе

ҒИШТКЎПРИК

Утган асрнинг ўрталарида ҳам Қўқон сойи шаҳар ўртасидан ҳайқириб оқиб ўтар эди. Қўқон сойнинг белбоғлари — Бой ота, Ғишткўприк, Ёғ бозори ҳамда Қаландархона кўприкларидир. Уларнинг ҳар бири ўзига хос шакл ва безакка эга. Ғишткўприк иккита катта кўчани бир-бирига улайди. Унинг қачон қурилганини аниқ айтмоқ маҳол. Ғишткўприк ўз номига кўра пишиқ, «мусулмони» ғиштдан қурилган. У ёй тарзида, сойнинг устида чамбарак янглиғ осилиб туради. Қўқонда қаттиқ шамоллар елади. Шунини ҳисобга олишган бўлса керак, кўприксыз усталар кўприк устига ғиштдан кичик-кичик уйчалар қуришган. Бу ерда қоровуллар, фаррошлар истиқомат қилишади.

Ғишткўприкнинг ёнида сойнинг икки қирғоғи бўйлаб қалин тоғлар бўй ростилаган. Уларнинг қуюқ соялари остида бир-бирига уланиб кетган чойхоналар, беҳисоб сўрилар ёзда одамлар билан гавжумлашади.

Чорсу томондан келиб Ғишткўприкка туташган катта кўчанинг усти тим билан беркитилган. Тим остида дўконлар ғиж-ғиж. У ерда харидорлар билан сотувчиларнинг баҳси, бир тийин устида думбалоқ ошувлар, шовқин, қаҳқаҳа, нолиш, гадоларнинг дуолари, аравалар ғажир-ғужури, аравақашларнинг ҳай-ҳуйлари қулоқни батанг қилади.

Ғишткўприкдан юз-юз эллик қадам берида Тароқчилик маҳалласи келади. Ундан катта кўчага чиқаберишда кўхликкина, икки қаватли Моҳлар ойим мадрасасига дуч келасиз. Моҳлар ойим мадрасасининг қаршисида мўъжазгина носфурушлик дўкончаси бор. Дўконнинг эгаси Холмуҳаммад — билимдон, ўқимишли киши. Шунинг учун уни яқинлари эъозлаб Мулла Холмуҳаммад деб атайдилар. Носфурушнинг дўқонида харидор кам бўлади, аммо доимий мижозлари бор. Шундан дўкон иши рўзғор тебратгудек қимирлаб туради.

Бугун савдо унча юришмади. Мулла Холмуҳаммад дўқонни ҳаммадан кейин ёпди ва намозгарга кечикмаслик учун ошиқиб уйга йўл олди. Унинг ҳовлиси Ғишткўприкнинг шундоққина биқинида. Дўқондан ҳовлигача бир-икки пиёла чой ичгудек вақтда етиб келса бўлади. Уста Холмуҳаммад кўприкдан ўтиб маҳалла кўчасига йўналар экан, бир гуруҳ хивич от миниб чопишиб йўнаётган болаларга дуч келди. Болалар Мулла Холмуҳаммадни кўришгач, ҳаммалари салом бердилар. Уларнинг орасидан олти-етти ёшлар чамасидаги озғин, бўйчан, қорамтир болакай «от»ини ташлаб Мулла Холмуҳаммад сари чопди:

— Дада, дадажон, ассалому алайкум.

Бу Мулла Холмуҳаммаднинг ўғли Зокиржон эди.

— Ваалайкум ассалом, ўғлим, — ота ёнига югуриб келган Зокиржонни бағрига босганча пешонасидан ўпиб:

— Уйнайбер ўғлим, фақат қоронғуга қолмай уйга боргин, — деди.

— Хўб бўлади.

Отасининг ижозатидан қувонган Зокиржон яна ўртоқлари сафига қўшилди.

Ота ўғлининг кетидан кўлимсираб боқиб турди. «Уғил болага шўхлик, тўполон, ўйин бўлса бас. Ваҳоланки, мактабга қатнайдиган вақти ҳам келиб қолди», дея кўнглидан ўтказди у.

Бу бола — бўлажак атоқли ўзбек шоири ва маърифатпарвари Зокиржон Мулла Холмуҳаммад ўғли Фурқатдир. Зокиржон Фурқат 1859 йили Қўқон шаҳарининг Хўжанд даҳасидаги Биринчи Бешариқ маҳалласида дунёга келди. У пайтлар шаҳар Қўқон хонлигининг маркази бўлиб, хонлиқни бошқариш ўзбекларнинг Минг уруғидан чиққан амалдорлар измида эди. Биринчи Бешариқ маҳалласи Қўқонсойнинг сўл қирғоғида жойлашган бўлиб, шаҳарнинг мағрибий сарҳади ҳисобланган.

Мулла Холмуҳаммад ўша куни кечқурун хотини билан маслаҳатлашиб, Зокиржонни келгуси ҳафта Жувари Каффандаги масжидда жойлашган Мулла Муҳаммад Олим домулланинг мактабига ўқишга бермоққа қарор қилишди. Эрталаб, нонуштадан сўнг Мулла Холмуҳаммад Зокиржонга деди:

— Уғлим, энди катта бўлиб қолдинг. Келар шанба куни онанг дастурхон ясатиб беради. Иккаламиз мактабга борамиз. Мактабда дарс ўқиб, хат-саводингни чиқарасан.

Зокиржон бу гапни бўйин эгиб тинглади. Отанинг сўзи — қарор! У буни яхши билганидан чурқ этмади. Аммо отаси кетгач, боланинг кўнглига ғашлик чўкди.

МАКТАБ

Шанба куни эрталаб Зокиржоннинг онаси жиззали нон ёпди. Тандирдан узилган иссиқ нонларни саватга териб, устига қанд-қурс қўйди. Яна бир жўра бўз солди-да, сўнг саватчани дастурхонга тугиб тайёрлаб қўйди. Нонуштадан кейин Мулла Холмуҳаммад Зокиржонга дастурхонни кўтариб остонада кутиб туришини тайинлади ва кийинмоқ учун хонага кирди. Зокиржон дастурхонни бошига қўйиб кўчага йўл олди. Сал туриб Мулла Холмуҳаммад янги авра тўн кийиб ташқари чиқди. Аммо кўчада Зокиржон йўқ эди. Мулла Холмуҳаммад ҳайрон бўлиб тўхтади. Ота ажабланиб атрофга боқар, ўғлини кутиб бетоқат бўлар эди. Шу алфозда унинг кўзи эшик олдидаги супада қолдирилган тугунга тушди. Бола мактабга боргуси келмай, баркашни супага қўйиб ўзи ура қочган экан. Мулла Холмуҳаммаднинг аввалига кўнгли хит бўлди. Сўнг «бола-да, болалигига борибди-да», деб ўзига тасалли берди-ю, тугунни уйга киритиб қўйди. Келгуси шанба куни ота ўғлининг қўлидан ушлаб масжид сари йўл олди. Отасининг йўғон панжаларида асир бўлган бола эса гўёки уни ўқувга эмас, жазога элтаётгандек йиғлаб борар эди. Кўчада ўхтин-ўхтин ўтаётган одамлар бир қўли билан болани етаклаган, бир қўлида дастурхон тутган. Мулла Холмуҳаммадга салом бериб ўтишар, сўнг орқадан унга ажабланиб қараб қўярдилар. Шу аҳволда қовоғи солиқ ота ва тинмай кўзёши тўкаётган бола Жувари Каффандаги масжидга етиб келдилар. Улар мактаб учун ажратилган хонага кирганларида ўқитувчи, масжид имоми Мулла Муҳаммад Олим домулла чўлоқ оёғини чўзиб, соғ оёғини букиб ўлтирар, ёнида узун таёқлар, учи тугилган қамчилар ётар эди. Мактабдор сал шовқин солган ўқувчининг бошига узун таёқ билан урар, гоҳо қамчи билан савалаб қоларди. Ўқитувчининг дағдағасидан энг тўполончи болалар ҳам ювошланиб кетар, жазодан кўрқиб астойдил ўқимоққа тиришардилар.

Мулла Холмуҳаммад домуллага салом берди ва алик олгач, одоб билан дастурхонга тугилган саватчани имомнинг олдида оҳиста қўйиб:

— Уғлимизни марҳамат қилиб ўз ихтиёрингизга қабул қилсангиз. Агар ўқишга келмаса ёки келган тақдирда яхши ўқимаса, лозим танбехлар қилгайсиз. Бу боланинг гўшти сизники, суюги бизники, — деди.

— Ишонаманки, яхши ўқиғай, оқил бўлур, фозил бўлур, — деди домулла қовоғини очмай. У Зокиржонга синовчан боқиб сўради:

— Отинг недур, болам?

— Зокир.

— Мулло Зокиржон ибн Мулло Холмуҳаммад бўлур, — деди домулла.

Ота бу гапдан хушнуд бўлиб мамнун жилмайди, сўнг домулла билан хайрлашиб мактабхонадан чиқди.

Зокиржон ўқитувчисидан жуда кўрқар, бебош болаларнинг олаётган қаттиқ жазоларидан юраги зада бўлган эди. Шунинг учун Зокиржон мактабга ўз вақтида,

барча дарсларни астойдил, қунт билан тайёрлаб келарди. Аввалига ҳуснихат машқ қила бошлади. Саккиз ёшида Зокиржон Фаридуддин Атторнинг «Мантиқ ут тайр» («Қушлар мантиқи») дostonини мутолаа этишга киришди. Агар илгарилари қўрқув ва ваҳима уни дарсларни пухта тайёрламоққа мажбур қилган бўлса, энди, ажойиб бадииятга тўла дoston Зокиржонни ўзига жалб этди. Табиатан қобилиятли Зокиржон ўқув ва билим олув дарёсига муҳаббат билан чўмиб кетди. У қушлар дostonини тугаллаганидан кейин Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозий девонидан ҳузур топди. Сўнг пурмаъно ғазаллар устаси Мирза Абдулқодир Бедил асарларига кўнгил қўйди. Шулардан маълумки, етти-саккиз яшаридаёқ Зокиржон форсчани мукаммал ўрганиб олган, бу тилда ёзилган энг мураккаб ва сермазмун шеърларни ўқиб, улардан нашъа топув даражасига етган эди. Тўққиз ёшга ўтганида ёш Зокиржон Алишер Навоийнинг ўзбек тилидаги девонларини мутолаа қилиб, унинг рангин ижод гулдастасидан баҳраманд бўлди. Ажойиб асарлар ўқиган сайин, унинг фикри ўткирлашиб, имом ёдлатадиган диний китобларнинг ожиз ва нотавонлигини ҳис этиб борарди.

ТУШ

Навоий шеърларининг сермазмунлиги, беқиёс гўзаллиги Зокиржонни мафтун айлади. Улуғ шоирнинг ўзбек тилида турли мураккаб туйғуларни лўнда, китобхон қалбига ларза солувчи таъсирчан ифодаларда баён этув фазилати Зокиржоннинг

Илм-фан ва маданиятнинг равнақи кўп жиҳатдан ана шу соҳага мутасадди бўлган фидойи олимларнинг меҳнати, изланиши, кузатуви ва ташкилотчилиги самараси билан чамбарчас боғлиқ. Республикаимизда адабиётшунослик илмининг равнақи ва келажagini ҳам шундай фидойи тадқиқотчиларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шу маънода Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор Азиз Қаюмов ҳам адабиётшунослик илмининг жонкуяр ташкилотчиси ва тадқиқотчиси сифатида алоҳида ўрин эгаллайди. У ўзбек совет адабиётшунослигида марксистик илмий методологик заминда юксак партиявий принципиаллик билан тадқиқ этиш анъанасини яратган ва камолотга кўтарган олимлар синрасига кирди. Олимнинг 50-йилларнинг бошларида юзага келган ўзбек-демократик адабиётининг йирик вакили Махмур ижодига оид дастлабки тадқиқотидаёқ кўзга ташланган шундай илмий-сиёсий теранлик унинг кейинги катта ва кенг кўламдаги изланишлари мағзи-мағзига сингиб борди. Махмур ижоди бўйича ёқланган (1954) кандидатлик диссертациясидан сўнг кўп ўтмай олимнинг «Қўқон адабий муҳити» (1961) докторлик иши юзага келди. У монография сифатида эълон қилинди. Азиз Қаюмов ана шу йирик тадқиқотида XVIII—XIX аср Қўқон хонлигидаги сиёсий-ижтимоий ва адабий-маданий ҳаётга оид энг муҳим тарихий жараёнларни кўрсатиш орқали адабиётдаги икки оқим, феодал-клерикал йўналиш билан демократик адабиёт ўртасидаги ғовий-сиёсий курашларни умумлаштириб берди. Олим адабиётшунослигимизда биринчилардан бўлиб Ҳозий, Ҳозиқ, Маъдан, Махмур, Нодира, Маҳзуна, Увайсий, Мужрим, Андалиб, Мирзоалим, Мушриф, Акмал, Ҳизомий Хўқандийларнинг ҳаёти ва ижодига оид янги материал, янги илмий фикрларни ўртага ташлади. Улар яратган ижод намуналарини нашр эттириб, текстологик тадқиқот соҳасида ҳам самарали фаолиятини бошлаб юборди. Сўнгра эса, ана шу тилга олинган ҳар бир шоир ҳақида ижодий монографик асарлар эълон қилди.

Олим ижодий фаолиятининг, агар таъбир жоиз бўлса, иккинчи босқичида бутун диққат эътибори ва истеъдодини қадимий ёзма ёдгорликларни ўрганишга бағишлади. Толмас тадқиқотчи Махмур Қошғарийнинг «Девону луғатит турк» асари ҳамда қадимги Урхун-Енисей ёзувларини тадқиқ этиш орқали туркий халқлар маданиятининг бойлиги ва илдиизи чуқурлигини, ўзига хослигини исботлаб берди. Ана шу кузатувлар яхлит ҳолда муаллифнинг «Қадимият обидалари» (1971) номли асарида ўз аксини топди. Азиз Қаюмов ўзбек адабиёти тарихини яхлит ҳолда ўрганиш жараёнида бошқа манбаларга ҳам кенг мурожаат этди. Жумладан, у тадқиқот доирасига «Авесто» типидagi қадимий маданий обидаларни, Абу Райҳон Берунийнинг «Ҳиндистон», «Геодезия», «Минералогия», «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар», «Сайдана», Абу Али ибн Синонинг «Тиб қонунлари» номли машҳур асарларини синчиклаб ўрганиб чиқди. «Тиб қонунлари»нинг кўп томларини таржимони сифатида ҳам фаоллик кўрсатди. Буларнинг оқибатида унинг «Беруний ва адабий ижод» (1973), «Беруний ва адабиёт» (1974) каби китоблари юзага келди. Бу йилларда у адабиётимиз ва маданиятимизнинг ноёб намуналарини ташвиқ этишдан асло толмади. Бу жиҳатдан олимнинг «Устоз Беруний» (1980) ва «Ибн Сино» (1984) каби илмий-бадиий ва оммабоп жанрдаги асарлари алоҳида эътиборга сазовор бўлиб, ҳар иккиси ҳам «Шарқ юлдузи» журналининг йиллик мукофотига сазовор бўлди. Ҳозирги кунда эса, унинг «Шоир Фурқат» ва «Аҳмад Фарғоний» каби шу сирадаги асарлари нашр этилиш арафасида турибди. Унинг ажойиб кишилар туркумидан эълон қилинган «Алишер Навоий» (1976) китобида ҳам факт ва адабий ҳодисаларни илмий-бадиий шаклда ўқувчига етказиш мақсади етақичлик қилади. Шундай қилиб, олим Азиз Қаюмов ижодий фаолиятининг учинчи бир босқичи юзага келади. Бу даврга келиб энди у бутун билими, меҳнати ва эътиборини буюк ўзбек шоири — Алишер Навоий ҳаёти ва адабий меросини ўрганишга бағишлайди. Олимнинг иштироки билан нашр этилган Алишер

мурғак қалбига туғён солди. У Навоий асарларини тинимсиз ўқир, унинг ҳаётбахш ижодидан қаттиқ ҳаяжонга тушар; ғазал ва маснавийларини ёдлаб олар, ёлғиз қолганида уларни қироат билан ўқиб лаззатланар эди. Шу йўсинда кун кетидан кунлар ўтиб борди. Ёш Зокиржон ул зотнинг «Хамса»сини сув қилиб ичди. Айниқса бу бебаҳо асарнинг бешинчи китоби «Садди Искандарий»нинг охирида Навоийнинг хаёлан ўтмишининг улуғ шоирлари билан учрашуви тўғрисидаги ҳикояти Зокиржоннинг ёдида қаттиқ ўрнашиб қолди.

Зокиржон «Хамса»нинг охиридаги бу хаёлий ҳикояни ўқиб, чуқур ўйга толди. Аттор, Ҳофиз, Бедил, Навоий асарларидан завқ олганидан унинг адабиёт ва шеърятга муҳаббати жўш урган, кўнглида таъби назм уйғониб, шеър ижодига кучли майл туғилган эди. Аммо, ҳали жуда ёш бўлганидан эҳтиросларини тўла англаб, оҳанг билан қоғозга туширувга қодир эмас эди.

Ёз оқшоми. Зокиржон ўз ҳужрасида, очиқ дераза ёнида ўлтириб, қайта-қайта ўқигани Навоийнинг улуғ устозлар билан хаёлий учрашуви тўғрисидаги ҳикояни узоқ мулоҳаза қилди. Дилида шоирлик ҳаваси борган сари авж олди. Тун ярмига яқин у китобни ёпиб тоқчага қўйди-да, сўнг ширин туйғу ва орзулар оғушида тўшагига чўзилиб, уйкуга кетди. Зокиржон шу кеча бир ажиб туш кўрди.

Ирам гулшани сингари гўзал чорбоғ эмиш. Унинг ўртасида кўркам ҳовуз. Ҳовузнинг атрофида кўм-кўк сабзалар ва тоза гуллар билан чулғанган бир супа. Зокиржон бу гулистонда ёлғиз сайр этар эмиш. Сайр асносида боғнинг энг чеккасида дарахтга чиқиб мева тера бошлайди. Шу пайт хушсуврат йигитча келиб Зокиржонга, бир тўда фузало сизни ўз сўхбатларига чорламоқдалар, деб хабар қилади. Зокиржон дарҳол дарахтдан тушиб, ҳалиги йигитча билан аҳли алломалар

Навоийнинг ўзбек тилидаги ўн беш томлик, рус тилидаги ўн томлик асарлари ўзбек маданияти тарихида алоҳида роль ўйнади. Улуғ шоирнинг «Жаҳон адабиёти кутубхонаси» сериясида чоп этилган жилди ҳамда Ленинградда босилган «Библиотека поэта» (1983) туркумида эълон қилинган йирик асарлар тўпламини ҳам Азиз Қаюмов нашрга тайёрлади. Олимнинг бу борадаги катта хизматларидан яна бири Алишер Навоий «Хамса»сига кирган беш дostonининг илмий-оммабоп талқинини яратганидир. «Ҳайратул аброр» талқини, «Фарҳод ва Ширин» сирлари, «Садди Искандарий» ҳамда «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр» дostonлари таҳлилига бағишланган «Ишқ водийси чечаклари» асарлари шулар жумласидандир. Олим мазкур дostonлар ҳақидаги мавжуд қарашларнинг кўпларини янгидан кўриб чиқди ва янги илмий хулосаларни илгари сурди. Жумладан, у «Садди Искандарий» дostonидаги Искандар образи эволюцияси ҳақида гапирар экан, баъзи тадқиқотчилар айтганидек, Алишер Навоий идеал подшо образини яратишни гоаявий мақсад қилиб олган эмас деган қарашни илгари сурди. Олим Искандар образи моҳиятига теран назар солиш, унинг диалектикасини очиш воситасида шоир жаҳонга ҳукмрон бўлиш мақсадининг хомхаёл эканлигини бадийий бўёқларда теран гавдалантирганини илмий жиҳатдан асослаб беради.

Азиз Қаюмов Навоий асарларини таҳлил этар экан, ҳар доим янги фикр ва хулосалар чиқаришга интилади. Жумладан, у шоирнинг «Тарихи мулуки ажама» ва «Тарихи анбиё ва ҳукамо»си айрим олимлар кўрсатганидек, икки мустақил асар эмас, балки бир яхлит асар эканлигини навоийшуносликда биринчи бор исботлаб берди.

Олим ижодининг яна бир муҳим қиррасини ўзбек адабиёти тарихини яратишга бағишланган коллектив тадқиқотлардаги иштироки ташкил этади. Москвада нашр этилаётган кўп томлик «Жаҳон адабиёти тарихи»нинг ўчинчи жилдига кирган «Ўзбек адабиёти тарихи» (XIII—XIX асрлар) қисми Азиз Қаюмов томонидан ёзилди. Олим «Ўзбек адабиёти тарихи» беш томлигининг ҳам муаллифларидан бири ва муҳаррири, айна чоғда ташаббускори, бўлганлигини илмий жамоатчилик яхши билади. Шу билан бирга у ўзбек совет адабиёти масалалари бўйича ҳам жиддий мақолалар яратди. Унинг Ҳамза Ҳакимзода, Абдулла Қодирий, Ойбек, Мақсуд Шайхзода, Зулфия каби забардаст адиблар ҳақидаги ишлари юқори баҳолангани кўпчиликка маълум.

Олим республикамизда матншуносликка доир тадқиқотларни ривожлантириш борасида ҳам самарали фаолият кўрсатиб келмоқда. Айниқса, унинг ўзбек демократик адабиёти вакиллари ҳамда Алишер Навоий, Ҳамза Ҳакимзода каби улуғ шоирларнинг адабий меросини тўплаш ва илмий тавсифини яратишдаги фаолияти таҳсинга сазовордир. Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти фондида сақланаётган форс ва эски ўзбек тилидаги 450 дан ортиқ қўлёзмаларнинг илмий тавсифи ҳам олим томонидан яратилганлигини мамнуният билан қайд этиш керак. Хусусан, Абдурахмон Жомий асарларининг қўлёзмалари ҳақидаги шундай тавсиф кўпчилик мутахассисларнинг диққат-эътиборини тортди.

Азиз Қаюмов меҳрибон ва талабчан мураббий ҳамдир. Унинг ўнлаб шогирдлари фан кандидати, фан доктори сифатида илмий ижод билан машғулдир. Олим партия, давлат ва жамоат ишларида ҳам ҳормай-толмай қатнашиб келади. Ана шу хизматлари учун партия ва ҳукуратимиз уни бир неча бор орден ва медаллар, фахрий унвонлар билан тақдирлади. Энг муҳими, у элда эъзоз топди, адабиётшунослик фани оламида эса иззат-ҳурматга сазовор бўлди.

Собир МИРВАЛИЕВ,

**Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби,
филология фанлари доктори, профессор**

жамоаси сари йўл олган эмиш. Етиб келганида, ҳовуз ёнидаги супада бир гуруҳ олимлар давра қуриб ўлтирган эмишлар. Энг юқорида уч донишманд мўсафид, ҳузурларида катта китоблар очиглиқ, бир-бирлари билан баҳслашармишлар. Зокиржон қўлини кўксига қўйиб уларга салом берибди. Аҳли донишлардан бири саломига жавоб қилиб ўлтиргали жой кўрсатибди. Зокиржон одоб билан қўйида тиззасини букиши билан мўсафидлар Зокиржондан нималар ўқиганини сўрабдилар. Зокиржон таъзим қилиб ҳазрати Навоий девонини мутолаа этганини айтибди. Азизлардан бирининг ишорати билан бир киши Зокиржоннинг олдига китоб келтирибди. Бу китоб Навоийнинг «Чор девон»и экан. Унинг қўлига қалам ва қоғоз бериб ҳар бирлари бир мисрадан шеър айтибдилар. Зокиржон бу шеърларни ёзиб чиқибди. Шундан сўнг ҳалиги фозиллар Зокиржонга оқ йўл тилаб, шеърлар битишга рухсат берган эмишлар.

Зокиржон тўшақда ётган жойида кўшни ҳовлидан қичқирган хўрознинг овозидан уйғониб кетди. Саҳар пайти эди. Унинг кўнгли чоғ, табиати равшан. Эрталаб мактабга боргач, Зокиржон кўрган тушини ўқитувчисига айтиб берди. Мулла Муҳаммад Олим домулла бу гапдан хушнуд бўлиб деди:

— Эй болам, бу кўп муборак тушдир. Энг юқорида ўлтирган азиз Амир Алишер Навоийдир. У кишининг ёнларидагилар ҳам ўзга шуародир. Ғоят яхшилиқ бағишловчи туш кўрмишсен.

Домулла азбаройи хурсандликдан Зокиржоннинг пешонасидан ўпди. Зокиржоннинг дили яйраб, ўша куни хуш кайфиятда бўлди.

БИРИНЧИ МАШҚ

Энди Зокиржоннинг фикру хаёли шеър, ижод иштиёқи билан лим-лим. У кўнглидан ўтган ҳар бир фикрни, кўрган нарсалари, эшитган воқеаларини қофиялаштириб, вазнга солиб айтмоққа интилар, гоҳо тузукроқ, гоҳо ножоизроқ тарзда амалга ошира ё оширолма қолар эди.

Дархонада машғулотлар тугаб, ҳамма болалар уй-уйларига кетган чоғ. Зокиржон ёлғиз ўзи холи хонада ҳуснихат машқини қилмоқда. У йирик ҳарф билан бир варақ қоғозга кўрсатилган мисрани қайта-қайта кўчирар эди. Кўп машқ қилгани туфайли боланинг қўли ёзувга келишиб қолган. Гарчи барча қоидаларга тўла риоя қилинмаган бўлса ҳам унинг хати чиройли эди. Зокиржон ўзи кўчирган мисрани қайта-қайта ўқиди, ёзувининг анча силлиқланиб бораётганидан қувонди. Аммо у ҳали араб, форс, туркий тилларнинг имло қоидаларини тўла ўрганиб олганича йўқ. У бошқа билимларни ҳам ўрганиши кераклигини, тўла саводхон бўлмоқ учун яна кўп ўқимоғи лозимлигини тушунади. Ана шундай ўй ёш Зокиржоннинг фикрини чулғаб олди. У чуқур хаёлга чўмди. Сўнг бирдан чеҳраси ёришиб, кўзларида ўзгача бир нур пайдо бўлди. Зокиржон дарров ёнида ётган тахтачага бўр билан шошиб-пишиб ёза бошлади:

**Менинг мактаб аро булдур муродим,
Хатимдек чиқса имлои саводим.**

Бу тўққиз яшар бўлғуси шоирнинг биринчи машқи эди. Зокиржон мазкур байтни алоҳида вараққа диққат билан кўчириб ёзди.

Эртасига, эрталаб дарслар тугагач, Зокиржон домулласининг холи пайтини топиб, кеча битган машқини кўрсатди. Ўқитувчи шогирдида пайдо бўлган таъби назминингилк намунасини ўқиб боши кўкка етди ва уни яхши гаплар билан сийлади.

Зокиржон ўн бир ёшида Мулла Муҳаммад Олим домулланинг мактабидаги таҳсилни якунлади. Сўнг Ашур Муҳаммад Қори деган кишидан илми қироатни ўрганди. Шундан кейин Қўқондаги Масжиди Жомеъда истиқомат этувчи Подшоҳ-хўжа деган мударрисга шогирд тушди. Бу ерда «Аввали ҳол», «Аввали илм», «Илми сарф — «Бидон» китобларини ўқиб таълим олди. Сўнг «Муъзи Вазанжоний», «Авомил», «Ҳаракат» ҳамда араб тили грамматикасига оид «Қофия» китобларини диққат билан кўздан кечирди. Ун тўрт яшар Зокиржон мадрасада «Шарҳи муллои Жомий» ва «Рисолаи Шамсия» асарларидан кўп нарсаларни ўрганди. Зокиржон ўқиётган мадрасани «Мадрасаи Хон» деб атардилар. У фишткўприкнинг ёнгинасида жойлашган бўлиб, Зокиржонлар маҳалласига жуда яқин эди. Бу ердаги таҳсил уч йил давом этди. Аммо Қўқон хонлигида содир бўлаётган катта сиёсий воқеалар ўқишнинг узилмоғига сабаб бўлди.

ЯНГИ МАРФИЛОНДА

1865 йили Тошкент шаҳри чор Россияси томонидан ишғол қилинди. Қўқон хонлигидаги бу катта кентнинг қўлдан кетиши билан Қўқонда феодал гуруҳлар ўртасида тахт талашуви авжига минди. Муттасил ўзаро урушлар натижасида хўжалик издан чиқди, тинимсиз жанг-жадал туфайли ўлка харобаликка юз ўгирди.

Ниҳоят, 1876 йили Россия қўшинлари бутун Фарғона водийсини ишғол этиб Қўқон хонлигини тугатдилар. Унинг ўрнига Фарғона генерал-губернаторлиги тузилди. Меҳнатқаш косиблар, камбағал деҳқонлар энди, икки ёқлама зулм — ҳам маҳаллий бойларнинг, ҳам мустамлакачи ҳокимларнинг зулмига мубтало бўлдилар. Чунки эски хўжайинлар янги ҳокимият билан дарҳол тил топишган эди-да.

Ўзаро урушлар, беҳуда қон тўкишлар тўхтади. Россия ихтиёрига ўтган Фарғона, Тошкент шаҳарлари янги иқтисодий, сиёсий муносабатлар доирасига қўшила бошлади.

Аҳоли зич жойлашган, зах ва тор хонлик марказида Россия қўшинларининг турмоқлари қийин эди. Ҳозир эса Тошкентдаги ярим подшоҳ, генерал фон Кауфманнинг буйруғи билан Марғилоннинг жанубида Янги Марғилон шаҳри қурилди.

Фарғона ўлкасини бошқарувчи генерал-губернаторлик ва рус қўшинлари учун қалъа ҳам шу ерда жойлашган эди. Кейинчалик бу шаҳарни Сим, Скобелев номи билан атай бошладилар. Ҳозир эса Фарғона деб юритилади.

1876 йили қурила бошлаган Янги Марғилон шаҳари тез фурсатда Фарғона музофотининг пойтахти сифатида ривож топди. Мана иккинчи йилдирки, Зокиржон Фурқат Янги Марғилонда истиқомат қилади ва савдо иши билан машғул.

Зокиржон Қўқондан бу ерга тоғасининг қистови билан келди. Авваллари Зокиржон рус кишилари билан муомала қилмаган. Зокиржоннинг тоғаси жуда киришимли ва тадбиркор киши. У руслар қурган Янги Марғилон шаҳридан бир дўкон очиб савдо-сотик билан машғул бўлди. Тез фурсатда у бошқа ҳамкасблари қатори бу ишдан яхши даромадлар топди. Орадан уч йил чамаси вақт ўтди. Тоға навбатдаги бор Қўқонга келганда Зокиржонни ўзи билан Янги Марғилонга бориб иш тутмоққа таклиф қилди.

1879 йил. Зокиржон 20 ёшли йигит. Хат-саводи пухта. Ўзи кўримли, одобли. Тоғага ана шундай ёрдамчи керак. Тоға Зокиржон билан узоқ суҳбатлашди. Янги Марғилоннинг аҳволи ва иш таомилини обдан тушунтирди. Ул ерга бозор чиқарилган, кўп иморатлар қурилган, мавзелар ҳозир обод ва кўркам. Зокиржон анча ўйланди. Ниҳоят тоғасининг гапига кириб, у билан бирга Қўқондан Янги Марғилонга келди.

Тоға-жиян турли табиатли кишилар бўлса-да, лекин ҳар куни эртадан кечгача дўконда бўладилар. Тоға кўпроқ савдо-сотикдан келадиган фойдани ошириш ниятида. Зокиржонга эса тирикчилик учунгина етадиган даромад бўлса бас. У кўпроқ вақтини китоб ўқув, яна баъзи бева-бечораларнинг аризаларини ёзиб берув, уларнинг оғир аҳволига ёрдам қилувга сарф қилади. Тоға Зокиржоннинг бундай хатти-ҳаракатидан норизо. Шу вайдан кўпинча уни койир эди. Аста-секин бу келишмовчилик тоға-жиян ўртасига совуқчилик тушира бошлади. Иш шу залда кетса икки қариндош бир-бирларидан юз кўрмас бўлиб кетиши ажаб эмас. Шунинг андишасига борган Зокиржон ўз ишини тоғасидан ажратмоққа, алоҳида дўкон очмоққа қарор қилди. Тоғага ҳам бу маъқул кўринди. У жиянига хизматига яраша ҳақини тўлаб, унга сармоя очган бўлди. Зокиржон бозор ичида эмас, шаҳарда тинчроқ, аммо серқатнов кўчада бир дўкон очди. Бора-бора бу иш юришиб кетди. Зокиржон ўз тирикчилигига етарли даражада даромадга эга бўлди.

Билимга ҳавасманд Зокиржон кўп вақтини илм ўрганишга сарф этар эди. У бир ўқитувчи топиб мантиққа оид илмий матн «Ақоид» — «Қоидалар» билан танишиб олди. Зокиржоннинг дўкони эса жабрдийда бева-бечораларнинг арз-додини тинглайдиган, уларнинг шикоятномаларини битиб берадиган жойга айланиб қолди.

Ёз кунларининг бирида юпун кийинган, ялангоёқ, соч-соқолига анчадан бери устара тегмаган бир мўйсафид, қишлоқ кишиси Зокиржоннинг дўкони ёнига келиб тўхтади. У Зокиржонга салом берди ва икки ярим пайса чой сўради. Зокиржон дарҳол мусофирнинг саломига алик қайтарди, кўлидаги китобни қўйиб, айтилган нарсани тоқчадан олиб мижозга одоб билан узатди. Мўйсафид харидининг пулини сотувчига узатар экан, деди:

— Иним, хат-саводингиз пухта дейишади, бир арзимни айтсам айбга буюрмайсизми?

— Марҳамат қилинг, отахон, — дея Зокиржон мўйсафидни дўкон ёнидаги пўстак тўшалган тахтага ўлтирмоққа таклиф қилди. У ўлтиргач, Зокиржон устига рўмол ёпилган чойнакдан бир пиёла чой кўйиб, чолга узатди.

— Қани, бир пиёла чойдан ичинг.

— Қуллуқ.

Мўйсафид узатилган чойдан бир ҳўплаб, пиёлани ёнига қўйди.

— Қулоғим сизда, отахон.

— Мен, иним, Ермозор қишлоғидан бўламан. Отамдан қолган икки таноб ерга экин экиб тирикчилик қиламан. Бири-биридан кичик бешта болам бор.

Солиқларни ҳар доим ўз вақтида тўлаб тураман. Яқинда денг, қишлоқ амини ўтган йилги солиқни тўламагансан деб, тўхмат қилиб яна солиқ олмоқчи. Ҳарчанд тўлаганлигини гувоҳлар билан исботласам-да, қулоқ солмайди, ўдағайлаб ҳеч холиманга қўймайди. Шу арзимни кимга айтмоққа бошим қотган.

— Буни ариза қилиб ёзиб маҳкамага етказмоқ даркор.

— Хат-саводимиз бўлмаса нима қиламиз? Фақат бармоқ босамиз. Нималарга бармоқ босдираётганларини кўпинча билмаймиз ҳам.

— Қишлоқда имом йўқмилар?

Деҳқон истеҳзоли жилмайди.

— Борлар. Аммо, кимки у кишига тез-тез ош егизиб, тўн, дўппи кийгизиб турса, совғалар билан кўнгилларини олса ўшаларга ёнбосадилар. Бизга ўхшаб иши юришмаган, камбағал-қашшоқларнинг саломига аранг алик оладилар. Аризамизни ёзиб бериш қаёнда?

— Отахон, мен ҳамма айтганларингизни қоғозга тушириб ёзиб бераман. Яна қайга боришни тушунтираман. Ишонаманки, ҳақлик қарор топиб, золим аминнинг жавридан халос бўларсиз.

Зокиржон дарҳол тоза қоғоз олди-да, деҳқоннинг айтганларини ариза қилиб, чиройли жумлалар билан ёзди. Сўнг ўқиб берди. Йўқсил, мўсафид деҳқон ўз арзининг мукамал насрий баёнини тинглагач, кўзига ёш олиб Закиржонга миннатдорлигини билдирди.

— Умрингиздан барака топинг, иним. Кам бўлманг, муроду мақсадингизга етинг, иним.

Деҳқон Зокиржон узатган қоғознинг четига бош бармоғига суртилган сиёҳ билан бармоқ босди.

Шу пайт дўконда ёнига бир салт отлиқ киши келиб тўхтади. У эгардан тушиб, отни дарахтга боғлади. Бу Зокиржоннинг тоғаси эди. Зокиржон тоғасига пешвоз чиқиб дўкон сари етаклади. Улар дўкон олдига келишгач, мўсафид ўрнидан туриб у кишига салом берди. Деҳқон қўлида Зокиржон ёзган аризани ўрам тарзида авайлаб тутиб турар эди. Отлиқ киши унинг саломига эътиборсизлик билан алик қайтарди-да, тўшалган кўрпача устига ўлтирди. Шундан сўнг тоға-жиан бир-бирлари билан яна бир бор ҳол-аҳвол сўрашди. Лозим-омада гаплар битгач, деҳқон Зокиржондан кетмоққа изн сўради. Зокиржон унга деди:

— Отахон, нариги кўчага ўтиб, чап томонга эллик қадамча юрсангиз, устига тунука ёпилган бир қаватли катта иморат келади. У ер маҳкамадир. Маҳкамага кириб Абдуҳолик закончи деган кишини сўраб топасиз. Унинг қўлига шу аризани берасиз. Гумоним йўқки, арзингизни қабул қилғай.

Деҳқон миннатдорлик билан белбоғининг қатини очиб, бир кумуш танга олди ва уни Зокиржонга таъзим билан узатди.

— Оз бўлса ҳам кўпнинг ўрнида кўрасиз, иним.

— Йўқ, йўқ, отахон, — деди Зокиржон қатъият билан, — бу пулга болаларингизга совға-салом олинг. Мен яхшилик йўлига бир иш қилдим. Мушкулингиз осон бўлсин.

Зокиржоннинг айтганлари чин ва қатъий эканини сезган деҳқон хайр-хушлашиб айтилган томонга йўл олди.

Тоға кўрпача устида чой ичиб ўлтириб, бу муомалаларни кузатмоқда эди. Деҳқон узоқлашгач, тоға истеҳзо билан деди:

— Жиян, жуда давлатингиз ошиб кетган дейман, кумуш тангалардан воз кечадиган бўлиб қолибсиз.

— Бир жабрдийданинг кўнглини олув, унинг мушкулини осон қилмоққа кўмаклашувнинг ўзи катта давлат эмасми?

Табиатан савдогар бўлган, ҳар бир ишни фойда, даромад билан ўлчайдиган тоғага Зокиржоннинг бу гаплари ҳеч тушунарли эмас эди.

— Қизиқсиз, ахир пулни у сизнинг хизматингиз эвазига тўламоқда эди-ку?

— Холис хизмат, беғараз мурувват деган гаплар ҳам бор. Наҳотки, арзимас хизмат учун камбағал-фақирнинг охири тангасини олмоқ керак.

Зокиржон тоғасига ҳалиги деҳқоннинг бошига тушган савдоларни айтиб берди. Аммо бу ишлар тоғани заррача қизиқтирмади. Аксинча у жиянига танбеҳомуз деди:

— Бўлар-бўлмас ишларга вақт сарф этмай, савдо ишингизнинг баравж бўлмоғи ҳаёлида бўлинг. Сизнинг Ҳотами Тоий бўлмоғингизга ҳали кўп бор.

Тоға билан жияннинг кишиларга, турмушга муносабатлари, ҳаётнинг моҳияти тўғрисидаги тушунчалари қарама-қарши эди. Зокиржон одамларга яхшилик қилиш, элу юрт манфаатини кўзлов, шу мақсадларга хизмат қилмоқ инсоннинг бош вазифаси деб билар, тоға эса, аксинча, киши бири-бири билан да ўз шахсий бойлигини кўзламоғи, барча ишлар, хатту ҳаракат ана шу ақидага қаратилмоғи керак деб ҳисоблар эди. Уларнинг ҳар бири ўз ишончида қойим бўлиб, шу мақсадларига кўра иш тутардилар.

ХАЛҚПАРВАР ИЖОДКОР

Тоғанинг танбехларига қарамай жиян ўз йўлидан қолмади. Ермозорлик деҳқонга Зокиржон ёзиб берган ариза буйича кав-кав бошланди. Бу гап эл оғзига тушиб кетди. Талончи амин ҳам халқнинг фикри билан ҳисоблашмай иложи йўқ. У ўзининг ғоратгарлик даввосидан кечмоққа мажбур бўлди. Бу иш Зокиржоннинг номини элга танитди. Энди, ҳар куни Зокиржоннинг дўконига келиб, унга арзи ҳол қиладиган одамларнинг сон-саногии йўқ. Биров сағир ҳақиға хиёнат қилган инсофсиз қариндошидан шикоят қилиб келади, биров отамерос ерини тортиб олмоқчи бўлаётган зўравон бой қўшнисидан ҳасратини айтади. Биров қозихонадаги порахўрлардан шикоят қилади. Зокиржон ҳар бирининг сўзини диққат билан тинглайди. Уларнинг даволарини ихчам, чиройли ва таъсирчан ифодаларда қоғозга тушириб беради. Бу аризани кўтариб қайси маҳкамага, кимнинг ҳузурига бориши лозимлигини уқдиради.

Шундай қилиб Янги Марғилон кўчаларидан биридаги пастқамгина бир дўкон адолат излаган ситамдийдаларнинг умид даргоҳига айланиб қолди. Албатта, Зокиржон ёзиб бераётган аризалар ҳаммаси ҳам арзғўйларнинг мушкулини ҳал этиб қўймас эди. Аммо, одамлар ўртасида адолат изловни кучайтирар, бир томондан ситамгарларда хавотирлик уйғотса, иккинчи томондан маҳкамадагилар ҳам халойиқнинг фикрини ифодаловчи бу адолатпеша зиёлидан озми-кўпми андиша қилмоққа ва шунй кўзда тутиб ҳукм чиқармоққа мажбур бўлар эдилар. Чунки бу якка баҳодирнинг атрофига халқ уюшиб келарди.

Янги Марғилондаги маҳкама куюк дарахтлар соясидаги ўша замона учун анча ҳашаматли бўлган бир қаватли иморатда жойлашган. Генерал Абрамов ҳозиргина қалъадаги ҳарбий қисмларнинг тайёргарлигидан хабардор бўлдию маҳкамага қайтди. У кенг, салқин йўлакдан юриб тўрдаги улкан хонага — ўз идорасига кирди. Хона мураббаъ шаклида бўлиб катта деразалари ҳовлига очилади. Қалинлиги бир ярим-икки газ келадиган девор ёзда иссиқдан, қишда совуқдан асрайди. Умуман маҳкама иморати Фарғона вилоятига узоқ ҳукмронлик қилиш мўлжалининг рамзи сифатида солинган.

Генерал иш столига ўлтириб қўнғироқни чалди ва таржимонлар бошлигини чақирди. Сал ўтмай хонага ҳарбий кийимдаги қотма, оқ юзли, қадди-қомати келишган бир татар йигит кириб салом берди.

— Аҳолидан келаётган аризаларнинг муаллифи кимдир? Аниқладингизми? Генерал тилмочлар бошлигини ўлтиришга таклиф қилгач, ундан сўради.

— Аниқладим, жаноби олийлари. Зокиржон Холмуҳаммад ўғли исмли бир йигит. Нариги кўчада дўкондорлик қилади. Ўзи кўқонлик. Бир йилдирки, Янги Марғилонда истиқомат этади.

Генерал Абрамов кейинги пайтларда аҳолидан келаётган шикоят-аризаларнинг рус тилига ўгирилган таржималарини ўқир экан, бу хатларнинг мукаммал услуби ва таъсир кучига аҳамият берган эди. Халқнинг фикрини уюштиришга ҳам қодир бундай одамлар назорат остида бўлмоғи шарт. Шунинг учун у тилмочлар бошлиғига бу хил аризаларни ёзиб берувчи кимсани ахтариб топувни буюрган эди.

— Сиз Зокиржон Холмуҳаммад ўғли билан алоқа ўрнатинг. Унга имкон борича яхши муомала қилинг. Аммо унинг ҳар бир хатту ҳаракати, юриштиришидан ҳамиша хабардор бўлинг.

— Хўп бўлади.

Таржимонлар бошлиғи генералнинг рухсати билан хонадан чиқди.

ИЖОД ОҒУШИДА

Тун. Тўлин ой осмон узра секин кезади. Янги Марғилон кўчаларидаги ёш ниҳоллар тунги шаббодада аста чайқаладилар. Одамлар ширин уйқуда. Фақат шаҳар кўчаларидан биридаги пастқамгина дўконнинг дарчасидан милт-милт шам ёруғи кўринади. Бу Зокиржоннинг дўкони, унинг ёнидаги кичик ҳужрада бир йилдирки, Зокиржон истиқомат қилади. Кечалари ёлғиз ўзи мутолаа, ижод билан машғул.

Болаликдан шеър машқ қилиб юрган Зокиржон, ҳозир гўзал ғазаллар битади, улардан баъзилари қўшиқ бўлиб эл оғзига тушиб кетган. Айни пайтда у ҳужрада кўрпача устида ўлтириб, хонтахта устига мук тушганча, олдин ёзилган шеърларини кўчириш билан банд. Оқ қоғоз устида қамиш қалам шитирлаб югуради. Уз шеърй эмасми, лозим топган жойда айрим ифодаларни таҳрир ҳам қила боради.

Оразинг қачон кўрди меҳр ховарон ичра
Берди шомй ғурбатға бўлди ғарқ қон ичра.

**Боға кирдинг, эй ёрим, пардани олиб юздин.
Гул ёшунди хижлатдин гўшаи хазон ичра...**

**Истарам дилоромим топсам жаҳон янглиғ
Жон каби ниҳон этсам жисми нотавон ичра.**

**Яхшилар аро Фурқат, сен учун ёмон бўлдум
Музтариб қилиб қўйма яхшию ёмон ичра!**

Зокиржон ўз шеърларига ҳамиша Фурқат (айрилиқ) деб тахаллус қўяди. Мазмундорлиги ва жарангдорлиги тўфайли танланган бу тахаллус кейинчалик шоирнинг қисматига унсдош бўлиб кетажagini шоир у пайтлар билмаган, ҳатто ўйламаган ҳам эди.

Фурқат ушбу ғазалини оққа кўчириб бўлгач, яна бир бор ўқиб чиқди. Сўнгра у ғазалнинг ёзилув тарихини эслади.

Зокиржон Фурқат 1873—1876 йиллари Қўқонда, мадрасаи Хонда ўқиб юрган кезлари ўзи билан бирга ўқиётган Абдуқодирхон исмли йигит билан дўстлашиб қолди. Абдуқодирхон Қўқон атрофидаги қишлоқларнинг биридан келган ва мадраса ҳужрасида яшар эди. Зокиржон эса мактаб ўз маҳалласида бўлгани учун ўқишга уйдан қатнар эди. Зокиржон эрталаб, вақтли келиб, тўғри Абдуқодирхоннинг ҳужрасига кирар, икки дўст дарс бошлангунгача бирга суҳбатлашиб ўтирардилар. Улар бир-бирларини қаттиқ ҳурмат қилишар, ёшликка хос самимият ва қизғинлик тўла дўстлик туйғулари билан боғланган эдилар. Зокиржон ёзган шеърларини Абдуқодирхонга ўқиб берар, ўртоғи гарчи шеър ёзмаса-да, шеърятни севар ва уни яхши тушунар эди. Бир куни Абдуқодирхон дўсти Зокиржон Фурқатдан ўзига хотира учун шеър ёзиб бермоқни сўради. Фурқат ўшанда ушбу ғазални нафис қоғозга ёзиб ўртоғига тақдим этди. Ушандан бери беш йилдан ортиқ фурсат ўтди. Қўқондаги алғов-далғовлардан кейин мадрасада ўқишлар тўхтагач, дўстлар бир-бирларидан айрилишди. Беш йилдан ошдики, Фурқат ўз қадрдонидан бирор хабар эшитгани йўқ.

Зокиржон ҳалиги қадрдон ғазални ўқир экан, хаёлан таҳсил йилларидаги унутилмас тотли кунларни, ёшлик шуқухига тўла воқеалар, ҳаяжон ва туйғуларни мамнуният ва қайғуриш билан эслади.

Бир куни Зокиржон билан Абдуқодирхон икковлари дарвоза олдида гаплашиб туришганда қизил паранжи ёпинган иккита қиз ўтиб қолишди. Мадраса олдида турган йигитлар дарҳол уларга диққат қилдилар. Бошқалар қатори Зокиржон ва ўртоғи ҳам қизларга қарашди. Янги қизил паранжи тагидан амиркон ковуш-махси ярқираб кўриниб турар, қизлар бир-бирлари билан эркин суҳбатлашиб борар эди. Гоҳо униси ё бунисининг билакузук таққан оппоқ қўли чиммат орасидан кўриниб қоларди. Қизлар юзаки бепарволик билан қадам ташлар, аммо чачвон орасидан ҳар бир йигитнинг хатту ҳаракатини кузатиб борар эдилар. Қизил паранжилар секин-аста узоқлашиб, ниҳоят, кўздан ғойиб бўлдилар. Аммо ҳафтанинг муайян кунлари, бир вақтда қизил паранжи ёпинган қизлар мадраса олдидан ўтишарди. Баъзи йигитлар, ўша фурсатда, мадрасанинг дарвозаси олдида туриб уларни кутар ва қизлар ўтаётганда кўз билан кузатиб қолар эдилар. Зокиржон шу тўғрида бир ўйноқи ғазал ёзди ва уни Абдуқодирхонга ўқимоққа берди.

**Ўт мадраса саридин, ишқ аҳли дарси ҳуснинг
Қўйида таътил айлаб юрсун китоб кўрмай.**

— Қизил паранжини ҳам эслатган тузукмикин, — деди ҳазил қилиб Абдуқодирхон.

— Қизил паранжи эмас, қизил камзихул бўлгани ўринлироқ, — деди Зокиржон ва кулиб қўшимча қилди: — Бир янги ғазалнинг мавзуини кўрсатдингиз.

— Айтишларича, — деди Абдуқодирхон, — бу қизлар опа-сингил бўлиб отаси Шалдирамоқ маҳалласида яшовчи қози эмиш.

— Бўлмаса янги ғазалда уларнинг насаби ҳам ўз ўрнини топажак.

Орадан икки-уч кун ўтди. Зокиржон Абдуқодирхонга янги битган ғазалини ўқиб берди:

**Гулбара қўйлакка кийдинг камзихули қирмизи
Иккисин зеболиғи ўтлара ёндурди бизи.**

**Васл аро ҳолимни сўрсанг шул эрур мақсуди дил,
Деб эдим, жон топширай, гар текса бошимга тизи...**

**Шеваи нозу тағофул бирла Фурқат ўтига
Куйдуруб хокистарим совурдинг, эй қози қизи!**

Бу шеър Абдуқодирхонга жуда маъқул бўлди. Тезда бу ғазални мадрасадаги талаба йигитлардан кўплари кўчириб ёзиб олдлар. Ёшлик, гўзаллик, ҳаёт шавқи

билан суғорилган бу самимий мисралар барча ёш ва жўшқин қалбларнинг тегишига ҳамоҳанг эди.

Зокиржон ҳозир шу сукунатли тун чоғи, ўша йиллари ёзилган шўх, ўйноқи шеърларини оққа кўчириб ўлтирар эди. Анчагина ғазал ва мухаммаслар йиғилиб қолган. Уларни алифбе тартибда териб чиқиб чиройли хат билан кўчириб бир девон тузмоқ нияти Зокиржонда йўқ эмас эди. Аммо бу иш анча вақт талаб қилади. Унинг устига ҳали ижод қайнайдди. Уни камолга етказмоқ, бадий ижод қонунларига риоя этиб ёзилган, дидли шеър ихлосмандларининг талабларига жавоб бера оладиган янги асарлар яратмоқ, сўнгра девон тузмоққа ўлтирмоқ лозим бўлар. Ижод оғушида тўлқинланаётган шоир қалбига шеър, гўзалликни қўйлаш, инсонларни эзгулик ва хайр сари ундаш, ёвузликнинг маҳвиёти, олижаноб ҳис ва туйғуларнинг тантанасига қаратилган нурли истаклар жилва қилар эди.

ТУРМУШ КУНДАЛИКЛАРИ

— Ассалому алайкум, келинг тоға, эсон-омон бормусиз? Опамлар, жиянларим яхши юришиптими?

Зокиржон дўконга тўсатдан кириб келган тоғасини қарши олиб, уни шундай ҳурмат билан кутди.

Тоға жиянининг саломига баъзўр алик қилди-да, дўконни босиб ўтиб ҳужра сари юрди. Зокиржон дўконнинг пардасини туширди ва тоғасининг ортидан эргашди. Тоғанинг авзои бузуқ. Унинг қовоғидан қор ёғар, хўмрайганича жиянига тикилар, аммо бир сўз демас эди. Зокиржон одоб сақлаб гап бошламади. Бир неча сония шундай нохуш тинликда кечди. Ниҳоят тоға оғиз очди.

— Сизга, Зокиржон, минг мартаба айтдимки, ўзингизни билинг, ўзгани кўйинг. Лекин сиз ўзбилармонликдан қолмадингиз. Ҳамма дайди, ялангоёқларни дўконингизга йиға бердингиз. Мана оқибати.

— Хўш, нима ҳодиса содир бўлди, тоға?

— Нима ҳодиса, нима ҳодиса! Кеча кечқурун маҳкаманинг ходими келиб сизни хўб суриштирди. Ким, қаердан, отаси ким, тоғаси ким, нега бу ерда муқим турипти ва ҳоказо. Маҳкама бировнинг кетига тушса, ундан қутулиб бўлмайди. Нима кераги бор эди, сизга бу ортиқча ғалваларни.

— Энди, нима қил, дейсиз?

— Қўқонга қайтингиз. Бу ерда қолмоғингиз мақсадга мувофиқ эмас. Мен бугун эрталаб бир савдогар танишимдан Қўқонга, отангизга хат йўлладим. Ҳарҳолда тезроқ бу нохушликни бартараф қилмоқ даркор.

Зокиржон учун бу қутилмаган гаплар эди. У тоғасининг важоҳатидан безовта бўлди ва у кишини сал бўлса-да, тинчитмоқ мақсадида:

— Мен Абдухолиқ закончидан суриштириб кўрай-чи, нима гап экан, — деди.

Зокиржон бир қанча мuddатдан бери маҳкама ходимларидан тошкентлик Абдухолиқ закончи билан яхши дўстона муносабатларда эди. Ҳатто Абдухолиқнинг икки ўғлига ҳуснихат, араб ва форс тилидан сабоқ ҳам берар эди. Бунинг устига Зокиржон ёзиб берган аризаларнинг кўрилиб, натижа бермоғига Абдухолиқ ҳам кўмаклашарди.

— Ҳарҳолда аризанависликни бас қилинг. Иложи бўлса тезроқ Қўқонга қайтинг. Менинг гапим шу.

Тоға омин қилиб ўрнидан турди. Жиян уни кўчагача кузатиб қўйдида, сўнг ҳужрага қайтди. Зокиржон тоғасининг кайфиятини яхши тушунади. Тоға ўз жиянидан саводли ва чаққон ёрдамчи кутган эди. Бироқ шеър, илм, китоб мутолааси Зокиржоннинг асосий машғулоти бўлди. Маҳкаманинг Зокиржонга қизиқуви тоғада ваҳима уйғотарди. Чунки маҳкама учун шубҳали туюлган одамга қариндошлик, тоғанинг савдо ишларига касодлик келтириши мумкин. «Уйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан». Тоға маҳкамага маъқул бўлмоқ, уларнинг изнида бўлиб, хайрихоҳлигига эришиб ўз ишини ривожлантирмоқ илинжида эди. Бу кўрнамак, савдода ношуд, яъни қаёқдаги бефойда ишлар билан вақт ўтказувчи жияндан фақат тоғага зарар етади, холос. Тезроқ бундан қутулмоқ керак.

Зокиржон ўша куни, кечқурун дўконни вақтлироқ ёпиб Абдухолиқ закончининг уйига борди. Абдухолиқ уйда экан, у Зокиржонни ўзи чиқиб қаршилади ва тўғри ташқари ҳовлидаги меҳмонхонага бошлади.

Меҳмонхона чоғроқ, холи бир хоналик эди. Уртада кичик хонтахта, унинг тўрт тарафига кўрпачалар тўшалган. Кўрпачаларга ўлтиришгач, Зокиржон Абдухолиққа тоғаси билан бўлган гапларни айтиб берди.

— Сиз, Зокиржон, — деди Абдухолиқ бир оз ўйга чўмиб, — бу замоннинг одами эмассиз. Сиз келажак, яхши замонларга муносиб кишисиз. Сизнинг ўй-

хаёлларингиз, интилишу мақсадларингиз, дарҳақиқат, ҳозирги шароитдаги кўп кишилар учун ётдир. Хонлар вақтида ҳам камбағал, қашшоқ деҳқонлар, косиблар бошида қамчи синар эди. Энди ўша талончилар янги ҳоқимиятга мослашиб олиб, яна, бева-бечораларнинг хонумонини барбод қилмоқдалар. Сизнинг жабрдийдалар тарафини олиб ёзган аризаларингиз услуб ва ифода жиҳатидан мукамал. Буни мутаржимлар мамнуният билан қайд этадилар. Чунки уларнинг иши осонлашади. Аммо, генерал Абрамовнинг бу масалага аҳамият берганида қандай маъно борлигини билолмадим. У хавфли одам. Унинг назаридан четроқда бўлмоқ маъқулдир. Чунки тилмочлар бошлигининг сизни суриштириб қолганидан хабарим бор. У бирор ишни ўзича қилмайди. Фақат топширилган юмушнигина бажаради. Бу ишнинг оқибати не бўлажagini эса ҳеч ким билмайди.

Зокиржон жавоб бермай ўйланиб қолди. Абдухолиқ ичкарига кириб кетди. Оз фурсат ўтгач, у дастурхон кўтариб кириб келди. Икки улфат узоқ фурсат чой ичиб суҳбатлашиб ўлтирдилар. Сўнг ош келтирилди. Ошдан сўнг Зокиржон руҳсат сўради. Абдухолиқ билан хайрлашгач, у шаҳар кўчаларида анча вақт танҳо кездди. Тоғанинг ваҳимаси, Абдухолиқнинг ақлли маслаҳатларини кўп мулоҳаза қилди ва ярим кечага яқин ўз ҳужрасига қайтди.

МУҚИМИЙ

Қўқонда XIX асрнинг охирида анчагина катта мадрасалар бўлган. Шулардан учтаси Масжиди Жомеънинг ёнгинасида бир-бирларига рўбарў қурилган. Чорсудан Ғишткўприкка кетаберишда Моҳлар ойм мадрасаси, Ғишткўприқдан ўтгач, унинг кунгай томонидаги Хўжанд даҳасида жойлашган Мадрасаи Хон ўзининг улуғвор маҳобати билан савлат тўкиб турар эди. Бойота кўприги яқинида, Ҳожибек гузарига етмай сўл тарафда бежиримгина Сотиболди Ҳазрат мадрасаси жойлашган. У мурабба шаклидаги ҳовлига эга. Кўча томонга қараган дарвозаси жуда ҳашаматли. Дарвозадан кираберишдаги катта даҳлизда ғишдан ясалган сўри ҳам бор. Шу даҳлиздан ўтиб, мадраса ҳовлисига чиқиб ўнг қўлга бурилган киши мадрасанинг биринчи қаватидаги ҳужранинг эшигига дуч келади. Ҳужрадаги тоқчаларга китоблар терилган. Хонанинг тўрига, шолча устига икки-уч эски кўрпачалар ёзилган. Уртада кичик бир хонтахта. Ҳужранинг даричаси катак ёғоч панжара билан қопланган. Ҳужра ҳамиша салқин. Аммо бу салқинлик зах ҳидини беради.

Бу шоир Муқимийнинг ҳужраси. Қўқонлик шоир Муҳаммадаминхўжа Муқимий хотини билан ажрашгач, маҳалладаги ҳовлисини маҳр сифатида қолдириб, ўзи шу хонага кўчиб ўтган. Мана, неча йилдирки, шу ерда яшайди.

Хонтахта ёнида ўлтириб Муқимий шеър ёзмоқ билан банд. У юрагидаги дардларни қоғозга тушириб, сал ўзини енгиллатади. Унинг сарғиш, озғин чеҳрасига қон югуради, кўзларида олов чақнайди, дунё, тирикликнинг оғир аламларини шоир шундай пайтларда унутгандай бўлади.

**Сояедурменки, боқмас офтобим ким десун,
Бир ўқитмайдур битиб берган китобим ким десун...**

Мисралар устига мисралар қуйилади. Бечора ошиқнинг бепарво ёр жавридан чекаётган азоб-уқубатлари, аслда зулм ва зулмкорлар ҳукмрон бўлган замонадан аччиқ шикоят, адолатпарвар, халқпарвар зотларнинг қалбини тирновчи даҳшатли даврнинг мудҳиш моҳиятидан норозилик ва фарёд бўлиб янграйди. Аммо шоир ҳеч қачон, ҳеч қандай шароитда ҳақиқатдан қайтмайди, ростлик ва тўғрилиқ йўлида оғишмай боради.

**Ғар қилич ҳам келса бошимга дегайман ростин
Қон шароб ичсам жигарлардин кабобим ким десун.**

Муқимий эрталаб бошлаган мухаммасини ёзиб тугаллади-да, чиройли, майда настълиқ хати билан оққа кўчирди. Бир бор ўқиб чиқди. Қуёш ҳали тиккага келгани йўқ. Бу ҳужрага қуёш оға бошлагандагина ёруғлик тушади. Шунинг учун хона нимқоронғи. Шоирнинг дили ҳам шундай. Кимсасизлик, ёлғизлик унинг кўнглини ҳамиша сиёҳ қилади.

Шу пайт ҳужра эшиги астагина тиқиллади. Муқимий ўрнидан туриб уни очди. Остонада ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамаси қорасоқол, ўрта бўйли, бошига бўз салла ўраган, қуюқ қошлари остидаги ўткир нигоҳли қўйкўзларида майин табассум беркинган киши турарди. Унинг ёнида эса оқ шоҳи симобий саллани, соқол-мўйлаблари анча мўрт урган, қорақош, қорақўз, нозикқад йигит бор. Муқимий

уларни кўргач, кўнглидан хурсандлик тўлкини ўтди ва очик чехра, ёқимли табассум билан:

— Шоир Нисбатий-ю, Зокиржон Фурқат, марҳабо, хуш келдингизлар, — деб дарҳол хонага таклиф қилди.

Келганлар хужрага кириб, мезбоннинг таклифига кўра хонтахта атрофига солинган кўрпачаларга одоб билан ўлтиришди. Муқимий хонтахта устидаги қоғозларни йиғиштириб дастурхон солди ва дастурхон устига баркашни қўйди. Унда иккита бутун ва бир неча синган нон, бир сиқим майиз, ўн-ўн беш дона ўрик, бир-икки бўлак новвот бор эди. Муқимий сўнг пиёлага чой қўйиб, Нисбатийга узатди. Нисбатий чойни бир хўпладию дастурхон устига қўйиб:

— Мана, Зокиржон ҳам Янги Марғилондан Кўқонга қайтдилар. Бугун бу кишини ҳузурингизга келтирганим, — деди.

— Қутлуғ бўлсин, — деди Муқимий ва Зокиржонга қараб жилмайди, — Янги Марғилонда ёзган бир-икки ғазалингизни Фарзинхон ижросида тинглаб, кўп мамнун бўлдик, иним.

Зокиржон Муқимийга одоб билан таъзим қилди.

— Имкон борича, машқ қилиб турилган эди.

— Сизнинг қаламингиз ўткир, услубингиз мукамал. Ёзган ғазалу мухаммасларингиз етукдир. Шу кўйи дадил давом эттирмоғингиз маслаҳат.

Зокиржон Фурқат Янги Марғилонга кетишидан анча олдин ўз ҳаммаҳалласи бўлмиш шоир Нисбатийнинг суҳбатида кўп бўлар, болалик чоғидан бу шоирдан шеър таълимини ўрганган эди. Шунинг учун Нисбатий Зокиржон Фурқатга шеърда устоздир. Шу тўғриси Нисбатийга Муқимийнинг гаплари ёғдек ёқди. У мамнуният билан Муқимийнинг фикрини давом эттирди:

— Зокиржонни шеърларида дард зўр. Зотан дардсиз шеър бўлмас.

— Сизлардан ибрат олиб, ёзган шеърларингиз таъсири билан машқ қиладурмен. Шундай мўътабар зотларга суҳбатдош бўлмоқ нодир омаддир, — деди Зокиржон жиддий равишда. У Муқимий ҳамда Нисбатийдан ёш жиҳатдан кичик, назм соҳасидаги шухрат ва эътирофи уларчалик бўлмаса-да, ҳар иккала шоир ёш Зокиржон Фурқатга катта умид боғлаган эдилар.

— Бугун бир янги шеър машқ қилиб эрдим, — деди Муқимий Нисбатий ва Фурқатга, — шуни диққатингизга ҳавола этсам. — Меҳмонлар зўр қизиқув билан ҳозирлик билдирдилар. Муқимий ҳалигина ёзиб битирган «Ким десун» радиопиёлу мухаммасини ўқиб берди.

— Офарин, — деди Нисбатий шеър ўқилиб бўлгач, — бутун одамларнинг кўнглидаги гаплар битилибдур. Бу шеър куйга тушиб эл қулоғига етганда, миёнинг мунгли қалблар таскин топар, шодмонлиғ била сизга таҳсинлар ўқир.

Нисбатий ҳаққоний баҳони айтган эди. Шунинг учун Зокиржон одоб сақлаб унга бирор сўз кўшмади. Муқимий у кишининг берган баҳосидан мамнун жилмайди. Мезбон тоқчадаги дафтарини олиб бир варақни очди ва деди:

— Мана бунисига нима дейсиз? Бу кечаги машқ, — дея ўқишга тушди.

**Ёр агар лутф айламас жабру жафо ҳам қилмасун
Қилмас эрса менга ғайрига вафо ҳам қилмасун.**

**Ғар эшитмас бўлса боғларда фиғону ноласин,
Гул юзин кўрсатмасун, булбул наво ҳам қилмасун.**

**Келмаса кўнгул сўраб гоҳо Муқимий ағёрсиз
Бир мусулмонни ўзига мубтало ҳам қилмасун.**

Бечора ошиқнинг умидсизликдан таъна ва хафагарчилигини билдирувчи бу шеър, ифода усулининг соддалигига қарамай самимиятга тўла эди. Нисбатий ва Зокиржон Фурқат буни алоҳида қайд этдилар. Айниқса Фурқатга ғазал жуда ёқиб тушди.

Эртаси кун уювлари Муқимийнинг хужрасида яна жам бўлдилар. Шунда Зокиржон Фурқат ўзининг Муқимий ғазалига ўхшатма қилиб ёзган шеърини ўқиб берди:

**Айтинг ул дилбарга мундоғ бевафолиқ қилмасун
Жоним олса розиман, лекин жудолиқ қилмасун.**

**Ғамда шул маҳжурни кўп талхком этмай деса,
Ғайр базмига бориб ширин адолиқ қилмасун.**

**Меҳр таркин айлаюб бегоналиғ этти менга
Истарамким ўзгага ҳам ошнолиқ қилмасун.**

**Кўзларим тарк айласун уммиди дидори ани,
Зор ўлур эркан кўнгул ҳам мубталолиқ қилмасун.**

**Қомату рухсоридан мен кўрмадим бир шодлиқ
Сарву гул деб қумри бўлбулни наволиқ қилмасун.**

**Жон олур бўлса кўзи бизларга истиғно қилиб
Узгаларга майли лаъли жон физиолиқ қилмасун.**

**Фурқато, ваҳ сийна чоку нотавондур дарбадар,
Васл учун ҳеч хаста дил мендек гадолиқ қилмасун.**

Нисбатий бу ғазални олдин ўқиганидан Муқимийнинг баҳосини кутди. Муқимий Зокиржон Фурқатнинг бу ғазалини диққат билан тинглади. У ёш шоирнинг бу қадар дадиллиги билан яратган ўхшатма ғазалидан мамнун бўлди. Шеърнинг юзага келмоғига асос бўлган туйғулар — чин севги, вафодорлик, яна ошиқнинг ўз иззат-нафсини ҳурмат қилуви ва аламли қисматини матонат билан қарши олаётгани, яна ўз инсоний фазилатини қадр қилуви, ана шу мураккаб, зиддиятли, аммо ҳақиқий олижаноб инсонга хос ҳис-кечинмаларнинг равон, ҳар бир кўнгулга етиб борадиган йўсинда баён қилинганини Муқимий мамнуният билан қайд этди.

Йигирма бир яшар Зокиржон Фурқат ўзидан деярли ўн ёш катта, эл ўртасида зўр обрў ва шўҳрат қозонган шоирнинг бундай баҳосидан хурсанд эди. Аммо у бир оз ўнғайсизлик ҳис этар, нима жавоб қилишини билмай, жимгина ерга қараб ўлтирар эди.

Нисбатий ўз шогирдининг муваффақиятидан ғурур билан Муқимийга деди:
— Зокиржон дардманд шеърларни яхши айтадур. Табъи назми баркамол. Ушбу назиранинг юзага келувига эса, ўзингиз яратган ажойиб ғазал боис бўлди. Ундан илҳом ва ибрат олиб Зокиржон ушбу ғазални ёзмишдурлар.

Муқимий ҳазин табассум билан деди:

— Бизнинг ғазалларимизга ҳар ким ҳар хил қарар. Сиз ва Зокиржон қадр қилурсизлар. Аммо Ҳожи Муҳийнинг бизни ҳажв қилганидан хабарингиз борми? Ҳожи Муҳий Қўқонда аҳли назм орасида танилган шoir эди. Унинг шеърлари шакл жиҳатидан мураккаброқ, сўз ўйинларига бой эди. Аммо улар адабиётдан яхши хабардор бир гуруҳга мўлжалланганидан эл ўртасида шўҳрат топмади. Муқимий эса ўз шеърларини кўпчилик тушунадиган содда ва равон тилда ёзарди. Улардаги туйғулар қанчалик чуқур, бадийят қанчалик баланд бўлмасин, ифода усули равон ва тушунарли бўлганидан унинг ҳар бир шеъри яратилган заҳотиёқ одамларнинг оғзига тушиб кетар, кўчирилиб қўлма-қўл юрарди. Кишилар Муқимийни кўпроқ билиши, севиши Ҳожи Муҳийнинг ғашига тегар, жини ёқтирмаганидан, ўз яқинлари ўртасида ҳамиша уни ёмонлаб, шеърларини ерга урар эди. Ҳожи Муҳий Муқимийга қанчалар душман бўлса ҳам, Муқимий Ҳожи Муҳийга сира ғараз қилмаган, аксинча Муҳийнинг бадий мукамал шеърларига муносиб баҳо берар ва уларни қадрлар эди.

Нисбатий Муқимийни юпатмоқ мақсадида деди:

— Бундай бемаъни нарсаларнинг умри қисқа, унутилиб йўқ бўлиб кетгусидир.

— Ҳожи Муҳий, — деди Муқимий, — бойваччаларнинг меҳмонхоналарида ўқиладиган, шарият пешволарининг таҳсинига мўлжалланган шеърларни кўпроқ битади. Аммо элу юрт, бева-бечораларнинг кўнглини оладиган, уларга далда бўладиган шеърларга тоқати йўқ. Аммо, энг аламлиси шундаки, эл, халқ учун битилган шеърни Ҳожи шеър деб ҳисобламас, шу йўлда бўлган шоирларни, жумладан каминани, адабиётдан олисда турган бир кимса деб билади. Яна шу фикрини ҳар томон ёймоққа ҳаракат қилади.

— Бу гапларнинг бемаъни экани, ҳар бир оқил кишига аён. Фарғона халқи сизнинг ким эканингизни яхши билади, — деди Нисбатий.

— Аммо, Фарғона халқнинг эмас, бир гуруҳ бойлик ва ҳокимиятга тирмашиб олган кимсаларнинг ихтиёрида. Ушалар ҳар кимга мавқеъ, эътибор яратадилар, — деди ҳазин оҳанг билан Муқимий.

— Оқсоқол, — деди Нисбатий, — тилига эрк бериб, — ҳамиша шундай бўлган, ҳозир ҳам шундай. Кимки, бойлик, давлат эгаси бўлган кишиларга хушомадгўйлик қилиб, амалдорларни таърифлаб шеър ёзса уларга мақбул, кимки, шундай қилмаса номақбул. Аммо эл-юрт, одамлар кимнинг қандай кишилигини яхши биладилар. Йиллар ўтиб халқ фақат ўзи севган, ўзига ҳамдард бўлганларнинггина номини тилга олажак. Пул, давлат, бойликнинг маддоҳлари эса унутилиб кетажак ёки уларнинг оти шу доғ билангина эсланажак.

— Амир Умархон жаннатмакон замонасида ҳам, — деди Муқимий унинг фикрини қувватлаб, — фақат хон саройининг маддоҳларигина хон олдида эътиборли бўлганлар. Шоир Ғозий Хўқандий бундай деб ёзган экан:

Узга юртдан келсам эрди, ортар эрди иззатим
Шул эрур айбимки, Ғозий, шоири Хўқандиймен.

— Ғозийнинг хон қошида беътиборлиги, — деди Нисбатий, — фақат кў-қонлик шоир бўлгани учун эмас, балки Умархонни ҳамма шоирлар кўкларга кўтарган замонасини «тийра айём»; «қора кунлар» деб атагани, бу замонада равшан таъби кишиларнинг мақсадлари амалга ошмаяжagini барала айтгани учундир.

Даҳрдин нокомлиғи ваҳжини, Ғозий, англадим
Бойс эрмиш тийра айёмига таъби равшаним, —

деб Нисбатий Ғозийнинг шу байтини ўқиди.

Зокиржон Фурқат икки устоз суҳбатини диққат билан тинглар, бирор гап қўшмас эди. Аммо равшан таъби, элу юрт мақсади, муддаоси учун жонкуяр бўлган зотларнинг қисмати қандай аччиқ эканлиги тўғрисидаги фикрлар унинг хаёлини қамраб келар эди. Лекин, қанчалар оғир ва машаққатли бўлмасин элу юрт учун яшамок, унинг учун ижод қилмоқ, халқнинг эътирофини қозониб, унга муносиб фарзанд бўлмоқ энг катта бахт шу эмасми!?

«МАРДУМИ ФАРҒОНАМЕН»

Обиджон аъламнинг чойфурушлик дўкони растанинг қоқ марказида. Дўкон ортида шинам бир хужра бор. Аълам кўпинча шу ерда ўз дўстлари билан суҳбат қуради. Унинг энг азиз ва жонажон дўсти Муқимий. Обиджон аълам дўконни очгач, ёнидаги дастёрларидан бирига бир оз гўшт, гурунч, тўғралган сабзи, яъни бир ошга лойиқ бошқа масаллиқ келтирмоқни буюриб, бозорга юборди. Одатдагидек, Муқимий бир-икки ўзига яқин кишилари билан тушликка тўсатдан келиб қолмоғи мумкин. Шогирд аъламнинг айтганларини тезда олиб келиб унинг топшириғи билан зирвакни тайёрлай бошлади. Кун қиёмга яқинлашганда Обиджон аъламнинг дўконига уч киши келиб тўхтадилар ва аъламга салом бердилар. Булар Муқимий, Нисбатий, Фурқат эди. Аълам шодлик билан уларга алик берди. Сўнг тўртовлари дўкон ёнидаги курсичаларга ўлтирдилар. Лозим-омада гаплардан сўнг Муқимий чўнтагидан бир дона пиёз чиқариб аъламга узатди.

— Обиджон бир каромат кўрсатсангиз. Шу пиёзни ичкарига киритиб юборсангизу уни ошга айлантириб чиқарсангиз.

Суҳбатдошлар баравар кулдилар.

— Хўп бўлади, — деди кулиб туриб Обиджон аълам, — бундай каромат дарҳол амалга ошгусидир. Аълам пиёзни Муқимийнинг қўлидан олиб шогирдини имлаб қақирди ва унинг қўлига берди. Яна шогирдига зирвак тайёр бўлган бўлса, гурунч солмоқни буюрди. Шогирд таъзим билан хужрага чекинди.

— Нисбатий домудла билан Зокиржонимиз меҳмонга келишган эди. Хужрада бори билан меҳмон қилиб, иссиқда буёққа олиб келдим, — деди Муқимий.

— Хўб гўзал иш бўлибти-дэ, — деди Обиджон аълам мамнуният билан. Сўнг Фурқатдан сўради: — Зокиржон, энди Қўқонга бутунлай қайтдингизми?

— Зокиржон инимиз Янги Марғилонда ўз ризку насибасини териб бўлдилар. Энди, Қўқонда нашъу намо қилурлар, — деди Нисбатий.

— Яхши бўлибди, Хўқанди латиф гулистонига яна бир хушнаво булбул қайтиб кўнибдур, — деди Обиджон аълам.

Зокиржон табассум билан аъламга таъзим қилди.

— Обиджон, — деди Муқимий дўстларнинг бу шакаргуфторлигини бўлиб, — сиз Ҳожи Муҳийнинг бизга ёзган ҳажвияларидан хабардормусиз?

Обиджон юзига жиддийлик чўмди ва деди:

— Бир-икки бемаъниларнинг шарақлаб кулиб неларнидир алжишаётганини сезувдим. Сўнг билсам Ҳожи Муҳий яна сасиган эканлар.

— Биз шеър аҳли шоирдан гинахонлик қилмасмиз. Аммо шоирни шундай йўлга солувчилардан норозилигимиз бор.

Шу пайт шогирд хужрадан қиқиб, Обиджон аъламга ишора қилди. Обиджон меҳмонларни хонага таклиф қилди. Уртадаги хонтахта атрофига кўрпачалар терилган. Тўртовлари обрездеги обдастада шогирд қуйиб берган сувда қўлларини ювдилар, сўнг хонтахта атрофига ўлтирдилар. Шогирд ошни келтирди. Кейин катта чойнақда дамланган чойни олиб келиб аъламнинг ёнига қўйди, унинг устини кичик бир пахтали рўмолча билан ўраб ўзи хужрадан чиқди.

Ошдан кейин чой ичиб ўлтирганларида Муқимий чўнтагидан бир қоғоз олиб суҳбатдошларига деди:

— Ҳожи Муҳийнинг ҳажвиясига бир жавоб битилган. Шунинг тингласангизлар. Ҳамма Муқимийнинг ўткир қалами яратадиган ҳажвиянинг кескин ва

бешафқатлигини билар эди. Улар янги ҳажвияни тингламоққа шай бўлдилар. Аммо Муқимий ўқимоқда бўлган шеърда шоир қалбини тўлдирган инсоний севги, унинг қаҳрамони чекаётган изтиробларнинг дардли тизмаси терила бошлади:

**Ақлу ҳуш учди бошимдин эй пари девонаман
Бир иложим қил эл ичра бўлмайин афсонаман.**

**Дарду сўзу ашқу оҳимни қиёс эт шамъдин
Шомдин то субҳдам ҳажрингда ўртаб ёнаман...**

**Мулки Ҳинду Марвдин келсам топардим эътибор
Шул эрур айбим Муқимий мардуми Фарғонаман.**

Нафис ва дардманд ғазалнинг охирги байти ўз ватани — Фарғонада хорлик ва зорлик чекаётган шоирнинг фиғони билан тўла эди. Зулм, бидъат, ёвузлик ҳукмрон бўлган замонда бойлар ва бойваччаларнинг ўзга юртдан келган шоири томонидан ҳўрланаётган бечора Муқимий ўз юртида хор бўлганининг сабабини очик айтар, аммо бу аламли сатрларда ўзининг «мардуми Фарғона» эканлиги билан ифтихори ҳам ифода этилган эди.

«ИСТИҒНО ЭЛИ»

Еш Зокиржон Фурқат Муқимий, Нисбатий, Муҳаййир, Завқий каби замондош шоирларнинг суҳбатида кўп бўлди. Уларнинг халқ, юрту диёр, адолат ва инсоф йўлида муқим турган зотлар эканини ўз кўзи билан кўриб, ўз қалби билан ҳис этди. Бу ижодкорлар эл-юрт ободлиги ва озодлиги, адолат, севги, тўғрилиқнинг тантанасини тилар; зулм, ҳақсизлик, ёлғон, бидъатни қатъият билан рад қилар, халқчиллик, адолатпарварлик йўлидан оғишмай олға борар эдилар. Улар Жомий, Навоий, Фузулий каби устозларнинг олий таълимини чуқур ўзлаштирган, ул устозлар белгилаб берган халқпарварлик ва адолатпарварлик қоидаларини ўз замонасига тинмай тарғиб этувчи ижодкорлар эдилар. Зокиржон Фурқат шу муҳитда шаклланди, ана шундай зотлар каби элга танилди ва шуҳрат топди.

Фурқат ўзининг «Биз истиғно эли қичқирмаган маъвоға бормасмиз» деб бошланадиган ғазалида ўзи мансуб бўлган адабий доирадаги ижодкорларнинг руҳий ва маънавий дунёсини тасвирлаган. Бу мўътабар зотларнинг интилишлари ҳамиша беғараз ва пок, олижаноб ва юксак эди. Шунинг учун ҳам тамаъ ва ғараз улар учун бутунлай ёт.

**Биз истиғно эли қичқирмаган маъвоға бормасмиз
Агарчандики, хирман айласа дунёға бормасмиз.**

**Агар лаб ташна қолсак филмасал саҳройи оламда
Малолат зоҳир этса мавж урган дарёға бормасмиз.**

Улар ўз иззат нафсларини ҳурмат этувчи, ҳеч қачон ва ҳеч қандай шароитда ўз ғурури ва инсонлик фазилатини ерга урмоққа йўл қўймайдиган «мис бўлса ҳам қиймати тилло»дан афзал бўлган шахслардир.

**Умид этгонимиз аксар саодат бўтаи ҳақдин
Агарчи мис эрурмиз, қиймати тиллоға бормасмиз.**

**Ҳамиша лоф урармиз халқ аро Фарғона мулкида
Бағоят таъбимиз озода деб ҳар жоға бормасмиз.**

Бу кишилар манманлик, кибру ҳаво, худбинлик йўлидан борувчи кимсалардан ўзларини узоқ тутадилар. Улар учун бундай пасткашлар маскани ётдир.

**Ҳаво лойиға ботган моуманлик дўсти худбинким,
Ўшандоғ кам зарофат маскани аъдоға бормасмиз.**

Фақр эли деб ўзини ғурур билан эълон қилган бундай зотлар ўткинчи нарсалар — бойлик, молу давлат, дунё йиғмоққа нафрат билан қарайдилар. Улар учун олий мартаба фақр-ҳалоллик, меҳнатсеварлик, инсоф, беғаразлик, эзгулик мақсадида қойим турмоқдир. Шунинг учун бундай олий маънавий бойлик эгалари Искандар, Доро каби улуғ подшоҳлар ҳазинасини ғараз қилмайдилар, балки бир парча нонга чидаб беғараз яшамоқни ўшандай давлатдан ортиқ қўядилар.

**Биз эллар — фақр элимиз, парча нонға сабр айлармиз,
Ғараз дунё учун Искандару Дороға бор масмиз.**

Улар фақат келажақ тўғрисида ўйлайдилар («андишаи фардо»), келажакнинг ёрқин ва файзли эканига ишонадилар.

**Эмасдур онча асбоби жаҳонга фикримиз, Фурқат,
Вале кетгунча жуз андишаи фардоға бормасмиз.**

Фурқат ижоди, унинг дунё ва жамиятга муносабати, руҳий ва маънавий дунёсининг мазмуни, шахсиятининг бойлиги шу ғазалда ўзининг равшан ва таъсирчан ифодасини толган.

ОИЛА

Зокиржон Янги Марғилонда пайтида, тоғаси Мулла Холмуҳаммадга хат ёзиб Зокиржоннинг тутган ишларидан шикоят қилган эди. Шунда ота Зокиржонга мактуб йўллаб Қўқонга қайтувни таклиф этган; ё бўлмаса, Янги Марғилонда қолмоқ ихтиёр этса Зокиржон ўз хоҳишига қўра оила курсин. Зокиржон ўйлаб кўриб Қўқонга қайтмоқ қарорига келди. Аммо иккинчи масала — уйланмоқ масаласи ҳали кун тартибида турибди.

Мулла Холмуҳаммад қариндош-уруғлар билан бамаслаҳат Зокиржонни уйлантирмоқ қарорига келди. Қўқонга қайтгач, орадан кўп ўтмай кўшни маҳалладаги бамаъни бир оиланинг қизи билан Зокиржоннинг никоҳ тўйи бўлди. Уша замонанинг расми русумига биноан Зокиржон ўз қайлиғининг чеҳрасини никоҳ кечаси, куёв-келинни кўрпага ётқизиб, уларнинг бир ёстиққа қўйилган бошлари қаршисига ойна тутилганда кўрди. Ойнада Зокиржоннинг энди соқол-мўрт билан қопланаётган юзи ёнида қайрилма қошлари бир-бирига туташган, нафис ёноқлари, гулгун юзи янги қизариб келаётган анор сингари тусланмоқда бўлган ўн беш-ўн олти ёшли бир пари чеҳра кўринди. Янгалар чиқиб кетганларидан сўнг йигит ўзининг қайлиғи билан уч кечаю кундуз бирга бўлди. Бу фурсат уларнинг бир-бирларини ҳар томонлама билиб олмоқлари учун етарли эди. Келин ғоят гўзал, боз устига ниҳоятда, хушхулқ ва боадаб эди. Икки ёшни, бокира табиатнинг илк учрашуви бир-бирига пайванд қилиб ташлади. Келин билан куёв бир-бирларига меҳр қўйиб боғландилар. Биргаликда ўтмоқда бўлган ҳар бир сония бу меҳрни фақат орттирар эди.

**Тангри берди ногаҳондин бир нигори ёшгина
Қомати нозиккина, хўб эркаю авбошгина.**

**Неча муддат гўшаи ғамда ажаб танҳо эдим,
Эмди жоним пардасида асраин йўлдошгина.**

**Ишқ дардини баён айлар эдим оз-озгина
Ёшлигининг қилди охир сирларимни шошгина.**

**Зулфининг шомиди ул маҳнинг жамоли шамъига
Айланурга жон қуши парвонадек хафшошгина...**

Фурқатнинг ана шу ғазали оила янги қурилган кунлардаги келин-куёв муносабатларини акс эттиргандекдир.

Келин тушиши билан Мулла Холмуҳаммаднинг ҳовлисига файз қўшилди. Ёш, гўзал келин ўзининг хушмуомалалиги, одоби, чаққонлиги, ҳамма ишнинг қўлидан келуви билан қайинотаю қайинонага маъқул бўлди. Орадан бир йил ўтар-ўтмас Мулла Холмуҳаммад ўғил набира кўриб боши кўкка етди. Зокиржон умр ариғининг тўлиб оққанини кўриб кўнгли тўлар, ўзини ҳам турмушда, ҳам ижодда камолот касб этаётганини ҳис этиб мамнун эди. Зокиржон Фурқат ана шу йиллари кўп гўзал шеърлар битди. Улар тезда қўлма-қўл кўчириб ёзилиб, бутун Фарғонага ёйилди. Бу шеърлар орасида Фурқатнинг Фузулийга тазмин қилиб ёзган бир ғазалини айниқса, бокира ожизалар ва келинлар кўп ўқир эдилар:

**Сурмадин кўзлар қаро қўллар хинодин лоларанг,
Ғозадин юзларда тобу ўсмадин қошлар таранг.**

**Заъфароний қўйлақ узра арғивоний камзихул
Рўймол оғушидин пешонанинг аҳволи танг.**

**Бори нозик панжалар олтин узукдин зебнок
Кўл билакузукдин музайян, нуқрадин оғизда чанг.**

**Ғавҳар осқон ҳалқалар сиймин баногўшида банд
Кўринур зулфи тунда субҳи содиқдек аранг.**

**Ғамза бирла ўлтирур, гаҳ жилвалар бирла юрур
Турфа бир ноз офарин, пур ишва таннозу сатанг.**

**Ақлу хуш элтар агар турса паридек силкиниб
Одамизод ичра ҳам мундоқ бўлурму шўх, шанг,**

**Йўқ қутулмоқлиқ менга ул офати жон дастидин
Қасдима қошлар камон, пайваста мужгонлар хаданг.**

**Ул париваш ишқидинким, телбадурмен, гоҳ соғ
Чунки бордур ўртамизда гоҳ сулҳу гоҳ жанг.**

**Жаврларким, Фурқат, ул шўхи жафожўй айлади,
Мунча бедоду ситам қилмас мусулмонға фаранг.**

Кимдир бу ғазалга «Келинчак» деб сарлавҳа қўйибди. Исми жисмига ярашиб мазкур сарлавҳа ғазалга шундай келишибдики, у шеърятга «Келинчак» номи билан кирди. Аслда ҳам, бу ғазал ёш келиннинг латофати илҳомида вужудга келган эди.

Зокиржон Фурқатнинг шу йиллардаги ижоди жуда сербарака бўлди. У кўп ғазал ва мухаммаслар билан бирга «Ҳаммоми хаёл» деган олдин бошлаб қўйган маснавий йўлидаги асарини ёзиб тугаллади. Яна «Чор дарвеш» ва «Нуҳ манзар» дostonларини тожик тилидан ўзбек тилига таржима қилди.

Оила тинч, тан соғ, кўнгил тўқ бўлгач, ижодкор меҳнати ҳам серунум бўлаберилади.

ЖИККАКНИНГ ФИТНАСИ

Абдураззоқ бойваччанинг боғи Тўқлимерган қишлоғининг кунчиқар томонида. Ундан қуйида гуриллаб оқаётган сой. Сой соҳили майин майсалар билан қопланган. Майсазордан юқорида боғ жойлашган. Ёз чилласининг иссиқ кунлари ҳам бу ерга тангадак офтоб тушмайди. Бугун боғнинг ўртасида сувга тўла ҳовуз ёнидаги супаларга гиламлар, атлас кўрпачалар солиғлиқ. Ҳаммаёқ тозалаб шипирилган, сувлар сепилган. Бойвачча шаҳар ҳокими ва пахтачи бойларни меҳмонга айтган. Боғнинг бир чеккасида ошпаз билан қассоб бир қора кўчқорни тайёр қилиб боғлаб қўйганлар. Ҳоким жаноблари келишлари заҳоти унинг бўғзига пичоқ тортилади. Боғ ҳовлидаги тандирга ўт ёқилган. Меҳмонларнинг келишига иссиқ нон қўймоққа ҳамма нарса тайёр. Атрофда хизматчилар ҳар ён югуриб файтон ва отлар учун ҳам жой ҳозирламоқдалар. Бойвачча ҳовуз бўйидаги супада бир киши билан суҳбат қуриб, меҳмонларнинг келувига мунтазир ўлтирибди. Супада кўрпачага ёнбошлаган бойвачча суҳбатдошига қараб бир ҳирингладида, сўнг деди:

— Баччағар, хўб қотирипти-да. Яна бир бор ўқинг, шоир.

Пакана бўйли, қотма, жиккак, ранги заҳил шоир қўлидаги қоғознинг орқасини айлантириб ўқий бошлади:

**Яқо ушланг, аё дўстлар, замон турфа замон бўлди
Мусулмон халқимизни феъли хўйи хўб ёмон бўлди.
Адошиб тўғри йўлдин, маъсият сари равон бўлди
Вилоят ичра номашрўъ иши барча аён бўлди.
Шарорат аҳлиға Фарғонамиз дорул амон бўлди...**

**Фигонким, омилар иззатда-ю, хор ўлди муллолар,
Хирадсиз бош чекиб, қолди аёқ остида донолар.
Ҳам аъло бўлди аднолар, ки адно бўлди аълолар
Чунончи оғзи бежо бир неча шанқии расволар
Эл ичра таъби дун бирла зарифу нуктадон бўлди.**

— Вой қисталоқ-эй. Мунча гапни қайдан топади бу шоирлар-а? — дея бойвачча яна қаҳқаҳа отиб кулди.

— Шоирнинг ҳам шоири бор, тақсир. Фурқатнинг бу шеъри заҳар қумортқу билан тўла. Шоир деган бойлар, шарият аҳли, ҳокимият эгаларининг адолатпарварлигини, уларнинг тутган йўли туфайли элу юртнинг обод бўлиб, ҳаётнинг фаровон бўлаётганини куйламоғи лозим. Аммо кўриб турибсизки, кўрнамак Фурқат фақат ушбу замонадан шикоят қилади. Юксак мавқеъ эгаси бўлган бою бадавлат зотларни тубанлар — аднолар деб атайти, уларга оғзи бежо, расво деб лақаб қўяди. Бу ахир ғирт тухмат ва беҳурматлик-ку.

Териси қалин бойваччага бу гаплар асло таъсир қилмади. Аммо ўткир

ифодаларни жойига қўйиб ишлатгани учун у Фурқатга тан бериб ўлтирар эди.
— Қизиқсиз, шоир, — деди бойвачча, — икки-учта оғзига кучи етмаган эзманинг алжираши билан оқподшо ҳоқимиятига лат етармиди. Ҳоқимиятнинг қудрати пул-да. Пул эса пулдорларда. Шу боиским олтин кимнинг қўлида бўлса ўшанинг ҳукми ўтаберида. Шоирлар эса гап сотганича қолаберадилар.

Жиккак шоир боқибегам бойваччанинг гапларидан хуноб бўлган бўлса-да, ўзини тутди. Бугунги суҳбатда Фурқатнинг адабини бермоқчи. Унинг ғаламислик тўла шеърларидан Ҳоқим турани огоҳ қилмоқчи. Бойваччани ҳам шунга ундамоқчи эди, ундан ҳеч нарса чиқмайди шекилли. Аммо бугунги меҳмонлар орасида шундай кишилар бўладики, улар бу калтафаҳм бойваччадан кўра нозик табъ ва идроклироқдирлар. Фурқатнинг замон ваҳшатини очиб ташловчи шеърлари халқ ўртасида қандай кайфият туғдиражагини улар яхшироқ тушунадилар. Шоир шу ўйлар билан банд эканида бойвачча унинг хаёлини бузди:

— Бир тузукроқ шеър ўқиб беринг десам, қаёқдагисини топиб келибсиз. Анови «тешиклари тор»ми, яна нима бало бор эди-ку, ўшани ўқисангиз-чи!
Бойвачча айтгани «Қабиҳул малиҳ» усулидаги шеър эди:

Дедим: «Қулоғинга олтин исирга тоқ, ярашур»
Деди: «Тешиклари тор, оғритор, майлигами!»..

Жиккак шоир ўқимадию ўзининг Абдураззоқ бойваччани мадҳ этиб ёзган мувашшаҳини ўқиб берди. Сўнг ҳар бир байтнинг биринчи ҳарфларини йиғиб ундан «Абдураззоқбой» отини келтириб чиқарди. Бойвачча бундан жуда хурсанд бўлди.

Шу пайт меҳмонларнинг кўча бошида кўринганлари хабари келди. Бойвачча ва шоир ўринларидан туриб шошилинич истиқболга чиқдилар.

Уша кунни шаҳар ҳоқими, Қўқоннинг кўзга кўринган аён ва боёнлари жамъ бўлишиб Абдураззоқ бойваччанинг боғида кечгача ўлтирдилар. Зиёфат охирида жиккак шоир оқподшоҳ номига ёзган қасидасини ўқиб берди. Уни тилмоч мисрама-мисра ҳоқимга русчага таржима қилиб турди. Қасида ҳоқимга маъқул бўлди. Қасиданинг кетидан жиккак ўзининг ҳоқимга атаб ёзган мадҳиясини ҳам ўқиб берди. Бу ҳам ҳоқимга ёқиб тушди. Бундан беш-ўн йил муқаддам бу тоифа шоирлар Қўқонда ҳар ой ўзгариб турган хонларга қасида ва мадҳиялар ёзиб жуда уста бўлиб кетган эдилар. Шунинг учун бундай асарлар битмоқ уларга чўт эмас эди.

Ҳоқим шеър ва адабиёт тўғрисида, унинг афкори оммани уюштириш қудрати, шоирларнинг жамиятдаги ўрни тўғрисида бир неча баландпарвоз сўз айтди. Хонаси келганини фаҳмлаган жиккак ҳоқимнинг сўзи тугагач, унинг фикрини маъқуллай-маъқуллай мақсадга кўчди:

— Аммо бир неча ғаламис қофиябозлар борки, улар шоирлик даъвосини қилиб, оқподшоҳнинг адолатли замонларини ёмонлаб, ҳар хил ёлғон-яшиқ гапларни шеърга текиб халқ орасига ғавғо солмоққа интилулрлар.

— Кимлар экин у кажбахслар? — ҳоқим сўради.

— Муқимий отлиғ бир нобакор, унинг Фурқат отлиғ шогирднамо ҳамкасаба-си. Жамеъ ёзганлари фасод ва ғийбат. Шариятга тил тегизадурлар, оқподшоҳ ҳоқимиятини қоралайдурлар, ҳатто Фурқат хонлар замонасини кўнгли тусаб «Қаён қолди» радифли бир даригнома битмишдир.

Ҳоқим жиддийлашди. У ўз тилмочи ва ёнидаги амалдорларга бу масала билан жиддий шуғулланиб, натижасини унга етказмоққа буюрди.

Жиккак ўз мақсадига эриша бошлаган эди.

АТТОРЛИК ДҲУКОНИ

Мулла Холмуҳаммад бир кунни нонуштадан кейин ўғлини тўхтатиб ўзи билан олиб қолди. Ота-бола дастурхон йиғиштириб олингач, хонтахта атрофида ўлтириб озгина суҳбат қуришди.

— Ўғлим, — деди Мулла Холмуҳаммад, — мана оилали бўлиб, фарзанд кўриб улуғлиқ ёшига етдингиз. Ишқилиб, қозон қайнатгудек ҳолимиз бор. Менга кўмаклашиб оилани тебратиб турганингизга шукроналар этаман. Аммо энди бундан буён бир мустақил иш бошласангизмукин. Шунга фурсат етган кўринади.

— Қандай иш бошлаган мақбулдур? — деб сўради Зокиржон.

— Сизнинг тиб илмига муҳаббатингиз менга аён. Шунинг учун атторлик дўкони очсангиз, ҳамда турли салимликка фойдали доривору гиёҳлар билан савдо қилсангиз қандоқ бўлуркин?

— Сиз нени маслаҳат берсангиз, шундай қилурмен.

Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас Фишткўприк устидаги тимнинг тагида Зокиржон

атторлик дўкони очди. Бир дастёр болани олиб, у билан биргаликда савдо ишига киришди.

Зокиржоннинг дўконида савдо-сотик баҳоли қудрат қимирлаб турибди. Дўконда кўпинча дастёр бола бўлади. Фурқат ўз шоир дўстлари — устози Нисбатий, устоз тенги шоир Муқимий, Завқий, Муҳаййир билан суҳбатда бўлади. Улар гоҳо Сотиболди ҳазрат мадрасасидаги Муқимий ҳужрасида, гоҳо Обиджон аълам чойфурушнинг дўконида йиғилишади. Мушоирада, бири-бирининг ғазалларига мухаммас боғлайдилар, дўстлар номига ёзилган мувашшах, устоз шоирлар Навоий, Фузулий, Машраб ва бошқаларнинг асарларига тазмин ва татаббуъ ёки мухаммас шаклида ёзган шеърларини ўқийдилар.

Баъзан бундай суҳбатларга назм мухлислари ҳам келадилар. Улар ўзларига ёқиб қолган шеърларни кўчириб олиб кетадилар. Шу йўсинда шеърлар халқ орасига ёйилади, ҳофизлар ижросида куйланади, эл оғзига тушади. Улфатлар гоҳо Фурқатнинг Фишткўприкдаги дўконида ҳам учрашадилар. Лекин бу ер торроқ бўлиб, дўкон ёнида ҳужра йўқлигидан суҳбатга унча қулай эмас эди.

Бир кун Фурқат ўз дўконида ёлғиз ўтирар эди, савдо йўқ. У мутолаа билан банд. Алҳол Муқимий кириб қолди. Икки дўст дўконда бир чойнак чой устида суҳбат қуришди. Муқимий чўнтагидан қоғоз олиб, уни Фурқатга узатди:

— Бир кўрингиз Шоир Акмалнинг ўғли Махмур маҳдум ғазалига мухаммас.

Фурқат Муқимийнинг қўлидаги қоғозни олиб ўқиб чиқди-да:

— Бу сафар таассуротидан сўнг яратилган шеърлардан бўлса керак? — деб сўради.

— Узингизга маълум. «Қолмай шаҳарда тоқатим, қишлоқ чиқардим одатим», — деди Муқимий ўз «Саёҳатномаси»дан бир байт ёддан ўқиб, — шундоқ сафарлардан бирида Ҳапалак қишлоғига йўлим тушди. Бечора қишлоқ аҳлининг аҳволи Махмур маҳдум ёзганидан беш баттар ёмон. Бундай қашшоқлик, бундай харобадикни тасаввур қилмоққа энг зўр муболаға устаси бўлган шоирнинг ҳам кучи етмас. Азбаройи юрагим эзилганидан, ўша ерда ўлтириб шу мухаммасни битдим.

Муқимий оғир хўрсинди. Унинг заҳил юзи янада қонсизланиб кетгандай бўлди.

— Хўр кунлар ҳам келса ажаб эмас, — деди Фурқат, — хон ва бекларнинг ҳоқимият талашиб муттасил қилган хунрезликларига чек етди-ку! Тинчлик замона келди. Энди, секин-аста эл турмушига тўзим кириб, яхшиланиб кетар.

— Ушандай турмуш мулкдорларга, боёнларга насиб бўлмоқда. Камбағалнинг қисмати эса яна муҳтожлик, қашшоқлик, очлик. Бунинг охири, кети кўринмайди, — деди Муқимий.

Фурқат Муқимийнинг табиатини яхши биларди. Муқимий ўзгаларнинг бебахт қисматини ўз бошига тушган кулфатдек кечирар, ўзи оғир ва аянчли аҳволда яшаса-да, элу юрт, қишлар ташвишида қаттиқ изтироб чекар, унинг юраги ҳаммиша эзилганлар, жабрдийда мушфиқлар дарди билан тўла эди. Фурқат кўп жиҳатдан ўзида шаклланган элпарварлик, камбағалпарварлик хислатларини Муқимийда кўрган ва ундан ибрат олган эди.

Икки дўстнинг юрак сўзларининг изҳори билан тўла суҳбати тўсатдан нотаниш одамнинг овози билан узилди:

— Ассалому алайкум, назм аҳлининг суҳбатига ташна бир кимсани ҳузурларингизга кирмоғига рухсат қилсангизлар. — У ўрта бўйли, сарғиш башара, ғилай киши эди. Ғилай яқиндагина Зокиржоннинг дўкони қаршисида, кўприкнинг нариги томонида дўкон очган. У кулолчилик ишлари билан савдо қилар эди. Ғилай Фурқат ёнига Муқимийнинг келганини, суҳбат асносида Фурқатга бир шеър кўрсатганини, сўнг улар жиддий мавзуда фикр алмаша бошлаганларини кузатиб ўлтирди-да, сўнг шу суҳбатдан яхшироқ хабардор бўлмоқ ниятида шоирлар ҳузурига келди.

— Келинг, қори ака, — деди Фурқат ғилайга мулозамат билан. Сўнг уни Муқимийга таништирди. — Бу киши бизга ҳамкасаба. Дўконлари рўбарўмизда-дир.

Муқимий ғилайга қараб бош силкитди. Аммо жавоб бермади. Унга бу кишининг дўстлар суҳбатига халал бергани ёқмади. Ғилай Муқимийга заррача парво қилмади. У дўкон олдидаги курсичага ўлтириб, ҳар тўғрида сўзлай бошлади. Аммо кўзи Фурқатнинг ёнидаги бир варақ қоғозда эди. Ниҳоят у сабри чидамай:

— Бу мавлоно Муқимийнинг шеърлари бўлса керак, — деб рухсат сўраб ўлтирмай ўша варақни қўлига олиб, унга тез-тез кўз югуртириб чиқди. Сўнг қоғозни қайтариб жойига қўйди.

— Хай, хай, қандай ажойиб шеър. Ҳажвияда ҳеч ким мавлоно Муқимийга етиша олмас. Махмур ҳам мавлонодан кейинда қолиб кетган.

— Шеърда ҳар кимнинг ўз ўрни бўлади. Ҳеч ким бировнинг ўрнини босмайди, — деди Фурқат.

Тўсатдан Муқимий фотиҳа ўқиб ўрнидан турди-ю, Фурқатдан ижозат сўраб дўкондан чиқди. Уни Филайнинг бетакаллуфлиги ва бетамизлиги жуда ранжитган эди.

ЯНГИ ФИТНА

Филайнинг Фурқат дўконига сурбетларча кириб келиши бежиз эмас эди. Маҳкаманинг топшириғига кўра Филай муттасил Фурқатни кузатар, унинг ким билан учрашгани, иложи бўлса, нима дегани, нима ёзганини ҳар куни ёки кунаро хабар қилиб турмоғи шарт. Шунинг учун ҳам Муқимий кетгач, Фурқатнинг ҳовли томон йўл олганини кўриб, Филай яна Фурқат дўконига ўтди. У дастёр болани авраб туриб астагина хонтахтанинг тортмасини очди ва қоғозларни кавлай бошлади. Қоғозлар орасидан у Муқимийнинг чиройли хати билан ёзилган «Ҳапалак» шеърини топиб секин қўйнига солди. Сўнг Филай ўз дўконига ўтиб, шошиб-пишиб бу шеърни кўчириб ёза бошлади. Кўчириб бўлгач, у шеър ёзилган асл нухани чўнтагига солиб Фурқат дўкони ёнига яна келди-да, бир оз турди. Дастёр бола бир-икки харидорлар билан савдо қилар эди. Харидорлар кетишгач, Филай сал энгашдида, чўнтагидаги қоғозни чиқариб, худди уни ердан топган сингари олди ва ўз иши билан банд бўлиб турган болага узатди:

— Ҳай болам, буни қара, бу қоғоз хўжайинингникидур. Ерга тушириб юборибсан. Ол жойига қўйиб қўй.

Бола Филайга ўгирилиб қаради ва унинг қўлидан қоғозни олиб дарҳол тортмага солди.

— Раҳмат, амаки, нах бўлмаса балога қолар эканман-а?!

— Кўзингга қараб, хушёр ўлтир, — деди Филай ва ўз дўкони сари жўнади.

Уша кунидек Муқимийнинг «Ҳапалак» шеъри маҳкама тилмочига етиб борди. Тилмоч уни сўзма-сўз таржима қилиб, дарҳол ҳокимга етказди.

Ҳоким шоирларнинг халқ ўртасидаги эътибори ошиб бораётгани, уларнинг ижодида ижтимоий оҳангларнинг кучаяётганидан хавотирда эди. Шунинг учун у ўз одамларига Муқимий, Фурқат устидан кузатувни кучайтирмоққа буюрган. Ҳокимнинг одамлари орасида Қўқондаги адабий ва маънавий ҳаётдан хабардор, шоирлар сўхбатига аралашиб юрувчи бир киши бор эди. У бир кун ҳоким қабулида бўлди. Сўхбат асносида ҳалиги одам ўзига нимаики хизмат бўлса бажармоққа тайёр эканлигини билдирди. Сўнгра деди:

— Шоирлар ишига маҳкама очикдан-очик аралашса ўринли бўлмас. Уларнинг ўзларидан фойдаланмоқ керак.

— Бу қай йўсинда амалга оширилажак?

— Муқимийнинг ашадий душмани Муҳий деган шоир. У Муқимийнинг шоирлигини тан олмайди. Агар Муҳийни Муқимийга гижгижлатса уни бартараф этади. Фурқатни эса Муқимийдан айирмоқ керак. Фурқат нозик табиат одам. Бир ерда муқим тура олмайди. У бирор ёққа жўнатилсагина уларнинг гуруҳи барҳам топади. Ёнаётган тарашалар бир-биридан ажратилса, олов аста-секин ўчади. Завқийни эса раста аҳли бир ёқлик қилади.

— Қандай қилиб бўлса-да, бу шоирларнинг халқ фикрини бузувчи фаолиятига чек қўймоқ зарур. Уларнинг авом ўртасидаги таъсири кучая бормоқда. Буни дарҳол барҳам этмоғимиз шарт. Яна оқподшоҳ ҳокимиятига садоқат баён этувчи шеърларни кўпроқ эл ўртасида ёймоқ даркор.

— Бу шарафли вазифани бизга қўйиб берасиз. Мана бу бир чашна, — деб ҳалиги киши чўнтагидан бир шеър ёзилган қоғозни унинг қўлидан олиб кўз югуртира бошлади. Тилмоч шеърни ўқиган сари унинг бемазалигидан башарасида кулги излари кўринар, у эса куч билан кулгисини яширмоққа интилар эди. Бу шеър ҳалиги кишининг оқподшоҳни мақтаб ёзган қасидаси эди.

РАҚОБАТ

Ҳожи Муҳийнинг бирор тайин яшайдиган жойи ҳам, оиласи ҳам йўқ. Узи асли Марв томондан келган. Ҳиндистонда ҳам бўлган. У ҳозир Мамажонбойнинг меҳмонхонасида яшарди. Муҳийнинг севги мавзуида ёзган шеърлари ўзининг ўйноқчилиги, ўтқир жозибаси билан дилларни мафтун этади. Муҳий назмда ўзини кейиёс деб билади. Агар Амир Умархони жаннатмакон ёки Ҳусайн Бойқаро Баҳодирхон каби шоирподшоҳлар Муҳийнинг шеърларини ўқиганларида, ана ўшанда унинг қадри-қиймати ўз ўрнида бўлар эди. Авомнинг шоири Муқимий, яна қандайдир инжиқ табиат Фурқат дегани, бозорчи Завқий, қишлоқи Муҳаййир

шоирлик даъво қиладилар. Хон саройида маликуш-шуаро даражасига муносиб бўладиган Муҳий эса шулар қаторида турмоққа, шулар билан мушоира этмоққа мажбур. Хайхот, қандай адолатсизлик! Меҳмонхона туридаги бахмал кўрпачага ёнбошлаган Муҳийнинг хаёлида шу фикрлар кечиб турган пайтда, хонага Мамажонбой билан яна бир киши кириб келишди. Муҳий дарҳол ўрнидан туриб улар билан саломлашди. Сўнг уювлари кўрпачаларга ўлтирдилар. Қош қораяётган пайт хизматчи кириб дастурхон солди. Таомлар келтирилди. Учала суҳбатдош у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўлтирдилар. Сўнгра Мамажонбой билан келган киши деди:

— Муҳтарам ҳожи, сизнинг шеърятдаги юксак даражангиз барчага аён. Аммо авом халқ бу ибораторо нафис ғазалларингизни тушунмайдилар. Шунинг учун Муқимийнинг содда, калтафаҳм кишиларга мўлжаллаб ёзган шеърларини кўпроқ қабул қиладурлар. Кейинги пайтларда яна Фурқат тахаллусли бир шоирлик даъвосини қилган йигитча пайдо бўлиб, Муқимийнинг пинжига кириб олган эмиш. Улар ўзларининг тўрла-туман мавзудаги маза-бемаза шеърларини эл орасига ёймоқ билан сиз каби зукко ва пуристеъдод шоирларни бир четга сурмоққа ҳаракат қиладурларки, бу чин ноинсофликдир.

Муқимий номини эшитиб, доғ бўлиб турган мойга совуқ сув қуйгандагидек жизиллаб кетадиган Муҳийнинг бу гапдан жиғибийрони чиқиб кетди.

— Муқимий шеър йўлига яқин йўлатилмаслиги лозим бўлган бир кимсани дирки, унга шоирлик номининг ўзи ҳайф, юз ҳайф. Мен бир мисра шеърни неча кунлаб ўйлаб, пишитиб, сўнг қоғозга тушираман. Муқимий эса бозордаги тилёғлама маддоҳлардек тўқийдур.

— Шунинг учун, — деди ҳалиги киши, — агар Муқимийнинг кимлигини очиб ташловчи ҳажвиялар битсангиз, улар эл орасига ёйилса, у сохта шоирнинг ким эканлигини халқ билиб олган бўлар эди.

— «Ўзим ҳар жойдаман кўнглим сандадур», ха-ха, ха-ха, шу ҳам шеър бўлдим, — жазаваси тутиб бижиллар эди Муҳий, — мундайларни шеърятнинг муқаддас даргоҳидан қувиб ҳайдамоқ зарур.

Маҳкама ходими ўз мақсадига осонликча етишақагини англаб кўнгли тинди. Энди у бошқа масалага кўчди.

— Ҳожи, сизни боёнларимиз шарафига ёзган мадҳияларингиз ғоят жוליби таважжухдир. Минг офарин сиздек назм аҳлиғаки, миллатнинг муносиб кишиларини мадҳ этиб, элу юртга уларнинг яхши сифатларини тарғиб қиладурсиз. Энди оқподшоҳ олий ҳазратлари номига бир-икки қасидалар, Тошкентдаги ярим подшоҳга мадҳиялар битсангиз, оқподшоҳ ҳокимиятининг қудрати, адолату халқларварлигини таъриф ва тавсиф этсангиз, кўп адолатли ва савоб иш бўлур эди.

Суҳбатнинг давоми шу тарзда кечди.

ДЎСТЛИК ВА ҲАМКОРЛИК

Муқимий ва Фурқатнинг орасидан қил ўтмайдиган дўстлик пайдо бўлдики, улар агар бир кун кўришмаса, худди ўша куни энг ноёб нарсасини йўқотган кишидек бўлиб қолар эдилар. Бозорнинг қоқ ўртасидаги растади Обиджон аъламининг чойфурушлик дўкони иккала қаламкашнинг қароргоҳига айланиб қолган эди.

Эрта баҳор. Ҳар ёнда бинафшалар очилган. Шаҳар бўйлаб кўм-кўк далалар жонибидан сарин шаббодалар елади. Эрталаб Обиджон дўконни очиб, энди бошлаганида Муқимий кириб келди. Икки дўст дўконда баҳор тавсифи, табиатнинг илк гўзаллиги тўғрисида суҳбат қуриб ўлтиришди. Иккови ҳам дилда Фурқатни кутардилар. Орадан бир қанча вақт ўтгач, Муқимий чўнтагидан қоғоз чиқариб Обиджонга узатди:

— Мен энди бораё. Ушбунни кеча кечқурун машқ қилган эдим. Фурқат келиб қолса берарсиз. Уқиб бирор нарса деяр.

— Узим ҳам унгача бир ўқисам майлими? — деди ҳазиллашиб Обиджон.

— Шеърни кишилар ўқиши учун ёзилади. Шунинг учун сизнинг ҳам ўқимонингиз айни муддаодир, — деди Муқимий табассум билан. — Ҳаддан зиёд мақтаб юборишингиздан андиша қилиб сизга ўқимай турган эдим.

— Бунга ўзингиз боис. Фақат мақтовга сазовор шеърлар битасиз.

Муқимий Обиджон билан хайрлашиб дўкондан чиқди.

Обиджон Муқимийни кузатиб қўйгач, дўконга қайтиб кириб кўрпачага ўлтирди ва шоир берган қоғозни қўйнидан олиб ўқий бошлади:

**Навбахор очилди гуллар сабза бўлди боғлар,
Суҳбат айлайлик келинлар, жўралар, ўртоқлар.
Хуш бу маҳфилда тириклик суҳбати аҳбоб ила
Уйнашиб гоҳо табиатни қилайлик чоғлар...**

Пешинга яқин Фурқат келди. У Обиджон билан саломлашар экан, сўради:

— Устоз Муқимий келдиларми?

— Бугун у киши вақтли келдилар. Анча сизга интизор бўлиб ўлтирдилар.

— Афсус. Аввали кундан бери кўришганимиз йўқ, — деди Фурқат бир хўрсиниб.

— У киши сизга бир шеър қолдирдилар.

Фурқатнинг юзига қон югурди. У шошилиб сўради:

— Қани у шеър? Нега олдин айтмадингиз?

Обиджон кўйиндан бир қоғоз олиб Фурқатга узатди. Фурқат шеърни диққат билан ўқиди.

— Офарин муҳтарам устозга, — деди у шеърни ўқиб бўлган. — Бугунги куннинг ғоят пурилҳом тасвири берилмишдир. Боғ-роғлар, майсазорларнинг таровати қаршисида турмушимизнинг бузғунлигию хароблиги янада мудҳишроқ кўринар экан. — Обиджон бу фикрни тасдиқлаб бош ирғади. Фурқат кўйиндан дафтарини олди. Обиджон шоирга илҳом келганини сезиб, дўкон ишига уриниб кетди. Бир чеккада ўлтирган Фурқат ўзича шивирлаб-шивирлаб дафтарига тез-тез ёзар эди. Обиджон шоирга халақит бермасликка интилиб харидорлар билан паст овозда сўзлашар, тезроқ уларнинг ҳожатини раво этиб жўнатарди.

Орадан бирмунча фурсат ўтди. Фурқат ўзининг Муқимий шеърдан илҳомланиб, баҳор тасвифига бағишланган шеърини ёзиб тугаллади. Сўнг шеърни Обиджон аъламга ўқиб берди:

**Бу баҳор айёми бўлди, келинг, эй аҳбоблар,
Богоро нўш айлайик биз ҳам шароби ноблар.**

**Эмди жонпарвар насим бўлғоч, булут қатрафишон
Ғунчалар кулдию юз очди гули сероблар...**

**Айб эмас бош олмасам, Фурқат нигор абрусидин
Ким сужуд этмабди, топса бу сифат меҳроблар.**

— Чилги чилгини кўриб чумак уради, дейдилар. Устознинг шеърлари сизга илҳом бериб, ғазал дунёси яна бир ажойиб назм гуҳари билан бойиди. Навбахор ҳам сизлардан мамнун бўлмоғи керак, — деди Обиджон аълам ғазал ниҳоясига етгач.

— Ушбун Муқимийга топширасиз, — деди Фурқат унга оққа кўчирилган нусхани узатиб.

Обиджон шеърни авайлаб олиб кўйнига жойлади. Сўнг деди:

— Эшитишимча, Муқимий Тошкент сафарига отланмоқда эмишлар.

— Нима сабаб бўлипти?

— Устознинг кўнгиллари нозик. Унга етказилаётган зарбалар эса ғоят беаёв, қаттиқ. Кейинги бўлаётган ҳужумлар у кишига жуда оғир ботмоқда.

— Яна қандай ҳодиса юз берди?

— Ҳожи Муҳийнинг навбатдаги ҳажвиялари устозга етиб келган. Муҳий агар шеър ёзса ҳажвми, ҳашвми майли-я, буниси бошдан-оёқ ҳақоратдан иборат. Муқимий уни ўқиб кўп ранжиганлар.

— Нега Ҳожи Муҳий Муқимийга бу қадар душманлик қиладур. Хеч тушунмадим.

— Ёшсиз-да, Зокиржон. Қалбингиз мусаффо. Кир кўнгулларда кудуратни кўрмайсиз. Муҳийни ҳасад ейди, у Муқимийни ҳам, сизни ҳам кўролмади.

— Муҳийнинг муҳаббат мавзудаги шеърлари ғоят баркамол. Наҳотки у Муқимийга ҳасад қилса? Бизни эса қўяберасиз.

— Сизларни элу юрт ардоқлайди. Сизларнинг ҳар бир шеърингиз одамларнинг қалбига етиб боради, эл оғзига тушиб кетади. Чунки сиз элу юрт кўнглидаги дардларга малҳам бўлувчи шеърлар ёзасизлар. Муҳий асарлари фақат бойваччаларнинг меҳмонхоналаридагина ўқилади. Эл уни қабул этмайди. Ҳамма гап ана шунда. Аммо, — деди сўзида давом этиб Обиджон аълам, — Муҳийнинг бу сафарги қутириши бошқача. Уни Муқимийга гижгичлашяпти.

Фурқат ўйланиб қолди. У Муқимий ва Муҳийнинг ошиқона шеърларини баравар қадрлайди. Ҳар иккала улғу шоирларнинг ўзаро келишмовчилиги унинг кўнглига оғир ботар, бундай ҳарифликнинг сабабини билмай ҳайрон бўлар эди. Обиджон аъламнинг ҳозирги гаплари Фурқатнинг кўзини анча очди. У икки шоирнинг бир-бирига сира ўшшамаслигини пайқади.

Шу суҳбатдан бир неча муддат ўтди. Муқимий Обиджон аълам, Фурқат, Нисбатий, Завқийлар билан хайр-хўш қилиб, Тошкентга жўнади. Зокиржон Фурқатнинг кўнгил уйи хувиллаб қолди.

ФОЖИА

Бугун Зокиржон одатдагидан эртароқ уйғониб, ёнига қаради. Ёнидаги ёстиқ бўш. Рафиқаси аллақачон турган, ювиниб, тараниб бўлиб ҳовлида, ўчоқбошида нонушта тадорикни кўрмоқда. Уч-тўрт ёшли ўғилчаси онасининг ёнида нималарнидир суйлайди. Она-бола чақчақлашиб кулишади. Зокиржон бу дилоро кўринишни деразада бир оз кузатиб турди-ю, ўрнидан турди.

Мулла Холмуҳаммад дўконга жўнаган. Зокиржоннинг онаси кеча холасиникига кетган эди. Бугун, пешинга яқин қайтса керак. Нонуштани Зокиржон рафиқаси ва ўғли билан биргаликда қилишди. Зокиржоннинг рафиқаси фарзанд кўргандан кейин сал тўлишиб, чиройига чирой кўшилган эди. Унинг тимқора сочи, кўзи, қошу киприклари, гулдек ёноқлари, ёқут лаблари ва садафдек тишлари, сарвдек қомати шоирнинг кўп шеърларида ўз таърифини топган. Гарчи Зокиржон рафиқаси билан то никоҳгача кўришмаган бўлса-да, турмуш қургандан бери бир-бирига меҳри тобора кучайиб борар эди.

Нонуштадан сўнг Зокиржон, Фишткўприкка, дўконга кетар экан, кўнглидан минг шукроналар ўтди. Ёш ва сулув рафиқаси, жажжи фарзанди, ҳамон тетик ота-она, ахир бир кишининг оилавий бахту иқболи шу эмасми? Бунинг ҳар қанча шукронасини қилса арзийди.

Фишткўприк устида одам ва от-улов зич. Дўконлар очиқ. Зокиржоннинг дўконида дастёр бола чаққон савдо қилмоқда. Зокиржон дўконга кириб дастёрнинг саломига алик берди ва юқоридаги кўрпанага ўлтирди. Яқинда Мулла Аҳмаджон деган таниши Муқимийнинг Тошкентдан битган хатини келтирган эди. Муқимий ўзининг Тошкентдаги ёру биродарлари билан учрашиб, бу ерда соғу саломат, нашўу намо қилаётганини ёзган, Фурқатга ва бошқа дўстларига кўпдан-кўп салом айтган эди. Шундан сўнг Фурқат Муқимийга бир мактуб йўллаб, унга Кўқон аҳволи, ўзининг кайфиятини, Янги Кўрғонга боргани, у ерда Муқимийни эслаганини баён қилган эди. Аммо, хатда Фурқат Муқимийга:

**Ёзиб эркансиз яқинда Мулло Аҳмаджонга хат
Нечадин сўнг, хайрият, хат охирида борман, —**

деб сал гинахонлик ҳам қилиб қўйган эди. Кеча, Тошкентдан келган бир таниши Муқимийнинг Фурқатга ёзган махсус мактубини келтирди. Ҳозир Фурқат бир неча бор ўқиган бўлса-да, бу мактубни олиб яна бошқатдан ўқиб чиқди. Муқимий ўз хатини қуйидаги мисралар билан якунлаган эди:

**Эй муҳиблар, юрган эркандур фароғатда деманг
Соғиниб сизларни тун-кун ўйқисиз бемормен.
Ҳасби ҳол айлаб қилибдур хат сўраб ҳолин Муқийм
То қиёмат Фурқатийдин эмди миннатдормен.**

Фурқат Муқимийдан хат олиб кўнгли тоғдек кўтарилган эди. Энди, у Муқимийга яна бир шеърий мактуб ёзиб Тошкентга жўнатмоқни фикр қилди. Хатга қўшиб, кейинги пайтларда ёзган шеърларини ҳам жўнатса тузук.

Вақт қиёмга яқинлашиб келмоқда. Ҳадемай пешин бўлади. Онаси ҳам уйга келган бўлса керак. Фишткўприкдаги дўконларда ҳаёт ўз кўламида кечарди.

Зокиржон Кўқонга келиб, элга шоир бўлиб танилди, оилали бўлди, фарзанд кўрди. Ёши икки кам ўттизда. Умр араваси гоҳ текис, гоҳ ўнқир-чўнқир йўллардан ўтиб тинмай олдинга бормоқда. Худди Фишткўприк остида тўлқинланиб оқаётган сувлар каби. Ҳаёт ҳам шундай. У одамларга гоҳ шодлик, гоҳ қайғу келтириб ҳамиша олдинга илгарилайди.

Зокиржоннинг дўкони олдига бир бола чопиб келди-да, дастёр болага нималарнидир айта бошлади. Дастёрнинг ранги ўчиб болани дарҳол Зокиржонга рўбарў қилди. Зокиржон болани дарров таниди. У қўшнисининг ўғли эди. Боланинг нафаси ичига тиқилиб тили гапга келмасди:

— Опамлар, опамлар, — дер эди холос.

— Нима гап, нима гап, — дея сўрарди Зокиржон шошиб ва ранги ўчиб.

— Опамлар, опамлар куйиб қолдилар, — деди бола ниҳоят сал нафасини ростлагач:

— Нима, куйиб қолдилар?

— Ҳа, ёғ доғлаётганларида ўт сачраб куйиб қолдилар.

Зокиржон ирғиб ўрнидан турди-ю, дўкондан сакраб тушди. У дастёрни отаси Мулла Холмуҳаммад ҳузурига жўнатди, ўзи эса дўконнинг дарпардасини туширганча, ҳовлига қараб чопди.

Ҳовлининг эшиги ланг очиқ. Ичкаридан онасининг фарёди эшитилар, қўшни хотинлар ҳовлида ивирсеирашар эди. Зокиржон югуриб хонага кирди. Хона

ўртасида гилам, гилам устига кўрпа тўшалган. Кўрпа устида бутун устибоши шалаббо ҳўл Зокиржоннинг рафиқаси беҳуш чўзилиб ётар эди. Унинг атрофида онаси, яна бир-икки хотинлар фарёд солар эдилар.

Келин овқат пиширмоқчи бўлиб ўчоққа ўт ёққан. Ёғ доғ бўлгандан сўнг, энди, масаллиқни солмоқчи бўлганда қаттиқ доғ бўлган ёғдан алағга кўтарилган. Ўт келиннинг кўйлаги, сочларига ёпишган ва бечора жувонни ўт олган экан. Қайнонаси ва кўшнилари буни кўриб югуриб чиқиб, пақирларда сув кўйиб оловни ўчирганлар. Лекин беморнинг ҳоли оғир. Сал ўтмай ҳалпиллаб Мулла Холмуҳаммад етиб келди. Табиблар чақирилди, аммо муолажалар қор қилмади. Эртасига тонг пайтида келин абадий кўз юмди.

Севиқли рафиқасининг ҳаёт ипини узган олов Зокиржоннинг юрак-бағрини кул қилган эди. У гоҳ беҳол бўлиб қолар, гоҳ бир ёқларга бош олиб кетгуси келар, бироқ куч билан ўзини тутар эди. Лозим маърака ва расм-русмлар ўтгач, Зокиржон бир ерда тура олмайдиган, беқарор ҳолатга тушиб қолди. Ҳамиша унинг кўз ўнгидан бевақт дунёдан ўтган барно, севиқли ва ардоқли рафиқасининг суврати жилваланар, унинг хаёлида навихол жувоннинг оху кўзлари, киприқлари, юзидаги кулдиргичлари, сарвдек нозик қоматию ишвали қарашлари жонланар эди. Зокиржон отасининг ижозати билан бир-икки кунга, атрофдаги қишлоқларга чиқиб кетадиган бўлди. Ана шундай сафарлардан бирида. У Бешариқ ва Конибодом тарафга йўл олди.

Фурқат Бешариқдаги бир ошнасининг уйида бир-икки кун бўлди. Телбанамо кўнгилнинг беқарорлиги борган сари кучайиб бормоқда. Бир жойда муқим тура олмайди. Тонг-азон уйдан чиқиб кетади. Атрофдаги қишлоқ ва далаларни кезади. Конибодом йўлидаги саҳрода қуёндек тентирайди. Бугун ҳам шундай бўлди. Фурқат тонг-саҳар ўрнидан турди, ювиниб бир пиёла чай ичган бўлди-да, кўчага чиқди. Мезбон ҳам унинг одатига кўникиб қолганидан ҳеч нима демади.

Фурқат Бешариқнинг тор кўчаларидан тезда юриб далага чиқди. Дала кезиб тўғри саҳро сари йўл олди. Қуёш уфқ ортидан энди бош кўтармоқда. Ёз чилласи ўтиб иссиқ ҳовуридан туша бошлаган. Айниқса тонг пайти ҳар ёнда сафоли салқин ҳўкмрон. Фурқат дала бўйлаб йў суриб бормоқда. У қаерга кетаётганини ўзи ҳам билмайди.

Кўқондаги ҳовлида юз берган фожиадан икки ойга яқин вақт ўтди. Аммо бечора йигитнинг дарди янгиланса янгиландики, эскирмади. Унинг кўз ўнгида ёш жувоннинг табассумли чеҳраси жилваланади, майин сўзлари қулоғига чалинади, ҳароратли оғуши бағрини иситгандай бўлади. Айниқса ёрининг оху кўзларидаги эркаланувчи нигоҳ йигитнинг хаёлидан ҳеч кетмайди.

**Айлаганда настарин кўзгусини ҳайрон юзинг
Интизор этмас нечук наргисни шаҳло кўзларинг.**

**Не учун дашту биёбонларни тинмасдин кезар
Қилмагон бўлса агар оҳуни шайдо кўзларинг.**

**Қилди Фурқатни харобу хастау зору забун
Холу хаттинг, қадду руҳсоринг, на танҳо кўзларинг.**

Фурқат юра-юра сал толиқди шекилли, йўл бўйидаги бир катта дарахт соясига ўлтирди. У атрофга қаради. Бир томони олисларга чўзилган экинзор. Иккинчи томони эса саҳро. Унда-бунда юлфинлар ўсган, аҳён-аҳёнда саратон қизиғида қовжираган ўтлар. Саҳронинг охири кўринмайди. Узоқларда эҳтимол жониворлар чопиб юргандир. Фурқат яна ўзининг аламли дардлари қаърига чўмди. Мангу айриқининг санчиқли оғриғи бутун вужудини зирқиратиб юборди. Севиқли ёридан жудоликнинг бундай азобини у ҳар куни, ҳар соат сезади, ҳамиша унинг изтиробини чекади.

Фурқат қўйнидан бир қоғоз олди, унда кеча ёзган шеъри битилган. Фурқат шеърни пичирлаб ўқий бошлади:

Давоми келгуси сонда

Учбурчак оққуш

Отамдан қолмаган олтин ва кумуш,
Данғиллама уйлар, қўш-қўш гиламлар.
Ягона мерос — хат — учбурчак оққуш,
Унинг мададидан бахтим қадамлар.

Оққушнинг қўшиғи содда каломлар:
«Ўғлим, сенинг учун жангга кираман,
Кўзларинг кўрмасин беҳуда намлар,
Кўзларингда, болам, бахтим кўраман».

Оҳ, оққуш — отамнинг сўнгги сўзлари
Хаёлимга мадад бериб учмоқда.
Отам орзу қилган бахт юлдузлари,
Алвон нури билан мени қучмоқда.

Сайёҳ билан савол-жавобим

- Чаноқда очилган пахтами, айтинг?
- Йўқ, қизларнинг тиниқ кулгуси.

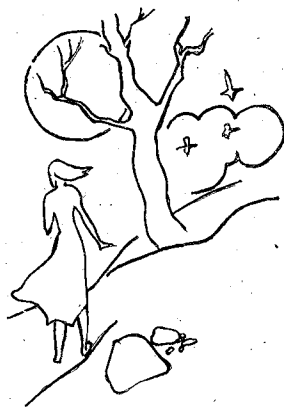
- Далага сочилган пахтами, айтинг?
- Йўқ, деҳқоннинг меҳнат-орзуси.

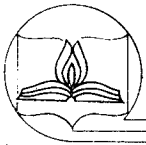
- Не учун бу юртда оқ ранг жуда мўл?
- Йўли оқ, дили оқ ва мақсади оқ.

- Бунда борми дарё, денгиз ҳамда кўл?
- Ҳа, бор. Пахтазори мисоли булоқ.

- Қишда ёғадими оппоқ-оппоқ қор?
- Йўқ, қор эмас, бунда ёғар барака.

- Ёмғир ҳам ёғмасми, келганда баҳор?
- Ёмғири дур қадар дашту далага...

Асад Дилмуродов

ҲАРОРАТ

Каттаминг дегани — ялангликда жойлашган йирриккина қишлоқ. Бу мавзедаги полвону чавандоз ҳам, алломаю ҳунарманд ҳам, ориятбозу қони қизиқ делвагайлар ҳам айни шу қишлоқдан бодраб чиқади. Айни кунларда эса каттаминглик валломатлар бошчиси — Давлат мироб, таърифи шуки, аввало, сахархезликда биров олдига тушолмайди, ҳафталаб киприк қоқмаса ҳам чидайди, бордию тусаб қолса, йўл-йўлакай ҳам пинак қилиб олаверади.

Ана шу одам ҳафта бурун тушида марҳум хотини билан ҳасратлашди.

Ушандан бери ҳуши ўзида эмас. Шундоқ ҳам узун-қисқа тунлар уйқусини излагувчи эди, энди баттар бўлди, ҳаловатидан тамомила ажралди. Буниси майли, лекин кўнгли алланечук ғалати, алғов-далғов, эрта кетиб кеч келади, болалари, таниш-билишлар билан тузук-куруқ ёзилиб суҳбатлашмайди. Идорага эса ўлганининг кунидан қатнайди, изма-из ўтадиган йиғинларда мисоли тикан ўстида ўтиргандек ўтиради. Хаёли бошқа тарафда эмасми, қанақа масала кўрилади, ичакдек чўзиладиган муҳокама қандай кечади, ким сўзлайди, нима ҳақда фикр юритади — заррача қизиқмайди.

Бир йиғилишда Халил раис, золлиги бор-да, ер тагидан кузатиб ўтирган экан, охирида якка ўзини олиб қолди. Эсини таниганлар ваъдани қуюқ қилди, имиллаётган бўлсангиз ҳам сиз миқ этмадингиз, осонгина қутулмоқчисиз-да, элбеги, деб қовоғини осди. Раис билан ўша палла қилган муомаласи унча ёдида йўқ, ишқилиб, у нималарнидир маъқуллапти, кейин икки оёғи бир этикка тикилганини ҳам яширмади. Ҳуш, яширганидан нима наф?

Мана, бугун ҳам сахарда уйғонди. Тушида яна Мушаррафни кўрдию уйғониб кетди.

У бир нарса йўқотгандек хомуш бўлиб, иссиққина ўринда узоқ қимирламай ётди, қайтиб кўзи илинмади, тимискиланиб ташқари чиқди, муздек сувда ювинди, келиб чорпояга чўкди.

Барвақт туришни мироб бўлиб ўтган марҳум отаси ўргатган эди. Болам, эрта тур, йўқса, ризқ-рўздан бенасиб қоласан, дерди отаси. Эрталаб жойида тихирлик қилиб ётганда, кула-кула, устидан кўрпани иргитарди. ёки тагига сув қуярди. Бир гал эринчоқлиги учун ҳатто шапалоқ ҳам еган...

Давлат эски раисдан миробликни сўраб олгач, ота руҳини шод қилиш ниятига

тушди. Бир баҳонаи сабаб билан нияти ушалди. Илиги зада бўлган йигитни ориятбоз қишлоқдошлари ўртага олиб, дилларидаги армонни дангал изҳор этишди: «Сен бизни десанг бас, биз ҳам жонимизни аямаймиз!»

Гап мағзини чақди: эски бригадир Мансур қишлоқни оёқости қилаёзган, бева-бечорани тенгситмаган, қари-қартангни қақшатган, устига-устак, эртаю кеч дашту далада чумолидек гивирлаганлар ғалвир сувдан кўтарилганда ҳемири ҳам ундирилмай оҳ урган.

Мироб эл талабини қуллуқ билан бажармади. Одатига кўра азонда туриб, ёш-қарини чойхона олдига йиғди. «Халойиқ,— деди,— ўзим тан, қишлоғимиз анча нотоза, меҳмон келса уяласан, аввалини ҳашардан бошласак!» Кўркам соқолли чоллар миробни олқади: «Барака топ, болам, олгин-у, олдирмагин!» Астойдил айтилган суҳан қаноти бўлди, яна кўп яхши ниятларни кўнглига тугиб, отасини ёдлади. «Ўғлим,— деган эди бир кун отаси,— уйқудан барвақт турсанг — ризқинг бутун, агар рўзғорингни тоза сақласанг — ҳам ризқинг, ҳам имонинг бутун!»

Ҳозир, чорпояда чўкканча, ота ўғитини яна дилидан кечирди.

Ҳар кун шу маҳалда Мироб ўрта кўчадан далага шошиларди. Ёнида табелчиси Турон, ким тер тўқди, ким бекорчилик қилди, ким шаҳарда санғиган, қайси хонадонни совчи босган, қайси ҳовлида жанжал, келишмовчилик... майдалаб ҳисоб бериб борар эди.

Бугун Миробнинг ҳафласаси йўқроқ. Қуёш бир қаричдек кўтарилгандан кейингина аста кўзғалди. Туронни топди. Бригадирнинг унниққан афтига зимдан тикилган Турон, бирор кор-ҳол юз берибди чоғи, деган хаёл билан чўчиб турди. «Ҳовлиқма», деб Мироб табелчини тинчитди, гарчи билса-да, бригада араваси қайси манзилдалигини сўради. Қути ўчган Турон ер сузиб, фўлдиради. Начора, Мироб ичида аччиқ кулди, захри бетига урди, салдан кейин раис ҳузурида ўзи ҳам шунақа мулзам бўлишини ўйлади.

Яқин-яқингача Давлат мироб яхши-ёмондан нолимаган.

Энди эса бунақа — ичидан қиринди ўтгани-ўтган.

Ота касбини эплолмаган бўлса ҳам, бригадирлик ошини ҳалоллади, обрўси ҳам тезда ўнгланди, эл назарига тушди, катта ҳам, кичик ҳам уни қўллайдиган, ҳурматлайдиган, имосига маҳтал турадиган бўлди.

Мушарраф билан тўкин, бут, аҳил рўзғор қурди.

Фақат бир нарасага ҳайрон: хотини келинларига меҳр боғлолмади, гарчи келинлари ақл-фаросату ҳуснда бировдан қолишмаса-да, турмакланган сочлари, калта кўйлаклари, бигиз пошнали туфлиларини ёқтирмади, мабодо ўғил-неваралари билан дийдорлашиш учун районга борса, худди биров қувлагандек, эртасигаёқ зипиллаб қайтарди. Дадаси, Қаҳҳоржоннинг оёғини тезроқ чатинг, келин ўз қишлоғимиздан бўлсин, деб кўйиб-пишган кезларида Мироб мийиғида кулимсираб эди.

Бир кун Мушарраф ўғлининг кўнглини билиб берди. Эзғилаб-эзғилаб, ахирги аниқлабди. Қурмагур йигит Рўзи чол паҳпаҳлаб ўстирган арзанда қиз — Султонби-би билан арзи-ҳол қилган экан. Жуда соз, деди Мироб. Ўша сулувни унаштиргани аҳдланди. Фақат Рўзи чол пича зикнароқ эди, бурун дўкончи бўлган-да, феълига шунинг эпкинни теккан, созлиги шуки, иккови — қалин ошна, оғиз солса, бас — мударра битади.

Рўзи чолнинг қизига оғиз солгунча, қувлашиб ҳафталар, ойлар ўтди.

Кейинги вақтларда Мушарраф уйқусида безовта қилгани қилган: у доим гинали, дилгир қиёфада... Шуни ўйлаб, Мироб эзилади, ўзини қўйгани жой тополмайди.

Шунақа, яқин-яқингача Давлат мироб яхши-ёмондан нолимаган. Тўғриси, ҳалиям айтарли нолийган эмас, дарди ичида. Фақат гоҳо бирор улфати учраса ўзини тўхтатолмайди, ҳар кимга ўзи раво кўрган пасту баланд борлигини, буни асло четлаб ўтиб бўлмаслигини силаб-сийпаб тушунтиради. Кейин узоқ хаёлга толади.

Бугунги туш анча довдиратди. Ажабо, Мушарраф бунча безовта?

Далаларни оппоқ чаноқлар лим-лим тўлдириб, кечалари кўкдан шудринг ёғилиб, атрофни жануб сари учаётган турналар ғавғоси тута бошлагандан буён тинганини билмайди. Ҳалиги йиғилишдан бери раисга ҳам қорасини кўрсатмайди, у-бу хабар бўлса идорага табелчисини лўкиллатади, топшириқниям ўша орқали олади.

Бу қилиғидан раис оғринади-ю, лекин арқонни узун ташлаб қўйибди. Охири, сабри битиб, кеча излаб келибди, тополмай, аламини Турондан олибди, эрталаб етиб борсин, деб қаттиқ тайинлабди.

Асли Халил раиснинг ҳам киндик қони шу қишлоқ тупроғига томган; у кўпроқ қайишса, Каттаминг аҳли ажабланмайди, қайтага, оқибатни унутмагани, қонини айнитмагани учун баракалла айтади.

Раиснинг қайишуви шундан ҳам аёнки, гоҳо қилдан қийиқ ахтариб, лов этиб ёнади, суҳан ўрин топса, ўшандай бирдан ўчади. Агар биров билан ўчакишса ҳала-

ҳулада чангалидан бўшатмайди — орияти зўр, қирқ кишига бўлиштира ҳам ортади. Жаҳлга минса — паналаган тузук, ҳовридан тушса — бошқача, мисоли мусичадек...

Турондан ажралгандан кейин Мироб аввал шуни ўйлади: раис тўнини тескари кийган бўлса аяб ўтирмайди, бор зардобини тўкади, кеча тополмай хитлангани ҳиссасини ҳам чиқаради.

Раис Миробдан ўн ёш чамаси кичик, лекин четдан кузатса иккови тенгдошдек, ҳатто Мироб унинг олдида ёшроқ кўринади. Хўжалик икир-чикири раисни ҳоритган, буккан, кенг пешонасига қатор-қатор ажин тизган, сийраклашган сочларига қиров сепган. Ҳозир Мироб остонада маҳтал бўлишни истамай, шартта ичкари кириб стулга чўкдию қаршисида бафуржа журнал варақлаётган бир одам аввалги Халил, ерга урса кўкка сапчидиган Халил эмаслигига яна бир амин бўлди.

Салом-алиқдан кейин Мироб сукут сақлади.

Раис журнални стол четига иргитиб, соғлиғини майдалаб суриштирди, кечаси Каттамингда ёмғир ёққани-ёғмагани, сой кўпригини нега тузатмаётгани билан қизиқди. Лекин бир ҳафтадан бери дараксизлиги, излаб тополмагани хусусида лом-мим демади.

У ўзини хотиржамликка ургани сайин Мироб хитланаверди.

Ахир, фақат сиҳатини билгани чорламагандир? Юрагига қил сиғмайди-ю, вайрон кўприкни сўрагани ғалати. Меровланма, Мироб, дарди бўлак, булари шунчаки даромади, кўрасан, кўп чидамайди, ҳозир ёрилади...

Ўйлагани бўлди. Халил раис йўталиб олгач, туйқус ёрилди, овози босинқи — қаймоқдеккина. Мироб донг қотди, сўнг қуллуқ қилди.

— Жоним ҳам колхозники, биласиз...

— Эзмаланманг.

— Кеча борибсиз, кўргандирсиз?

— Товба,— деди раис, овози бошқача товланди,— бу йил сиз... кўкламдаёқ тоб ташловдингиз.

Шунча юриб-туриб билмабди, раис ҳалиям хом экан. Хом бўлмаса шу муомалани лозим кўрмас эди. Гинасини бир амаллаб ютган Мироб, суҳбат равешини унутди, тишини тишига босиб ўрнидан турган ҳам эдики, ичкарига Исмоил кирди. Таранг жимликни туйиб, аввал Миробга, сўнг раисга қаради, раис кўзларидаги маънони англагач, ғудранди:

— Ота, мундай эмас-да!

— Сиз ўзи агрономмисиз?

— Нима қипти?

— Нима қипти-я! Ковлаштирганча...

— Аввал ўзингизга боқинг.

Раис билиб-билмай қилган қочириқ ёнига Исмоилники қўшилди. Келишиб олганни нима бало?..

Оббо, бу жужани далолликка қўйса, дала ҳолини сўрамайди, жонивор тупроқ, чигиту ғўза ҳоли не кечди — дарди йўқ. Хўш, нима бўпти, кечани кеча, кундузни кундуз билмаганлар, гурсиллатиб кетмон уриб, саноксиз эгатларга сув тараганлар ўзлари эплайверсин. Э, чигирткадек чирилламай кет-э!

Ушанда ҳам бемаврид чириллаб раисни йўлдан оздирувди.

Давлат мироб тушунуксиз бир ғубор қаърига чекинди: шуурининг аллақайси бурчида эса туши, хотини, Қаҳҳор, энтикиб ётган дала... бари қоришиб кетди.

Кабинетдан чиқиб, йўлни тўғри даштга солди.

Четларида қиров йилтираётган кўча бўйлаб, кимдир у билан ёнма-ён одимлаётгандек эди. Мунис чехрали бу кимса билан мусоҳабага киришса-я! Йўқ, бир орзикиб уни йўқотди, ҳашами кўз ўйнатадиган хонада кечган суҳбатни хотирлади.

У ерда роса қисталанг қилишди, эзиб сувини олишди, ерга тиқишларига сал қолди-ю, у туршак шимида, калава чигилини очиб ташлолмади. Анови думбул бунча хўпикди, осмонни ўзим ушлаб турибман, демоқдан тоймайдиган раисдан ҳам оширди. Ёғсиз пиликдек тугабсиз, эвини қилинг, деди, йўқса, касрингиз бутун колхозга уради! Нима, тоза эти ўлганмидики, шунақа захри баланд учирикқа чидади?! Суф сенга-е, Каттамингдан чиққан оқсоқол!

Эй, тавба, бу Исмоилниям тушуниш қийин. Ёшгина нарса, ўзидан бир-икки кўйлакни ортиқ йиртганлар олдида одоб сақласа, кўпроқ тинглаб, камроқ гапирса-ку, олам гулистон-а. Лекин қайда, Исмоил унақа эмас, ҳе йўқ, бе йўқ, бирдан ўзини чортоққа уради, тўдани тит-пит қилиб ташлайди. Ҳалиги кун ҳам шунақа қилувди бемаза.

Ёмғир челақлаб қўйгани эсида: кўчалар, сой-ўнгирлар, дала-даштни бўтана бўсди. Агар ёмғир тиңса ер тобига келиши учун уч кун ҳам кифоя қилмаслигини ўйлаб деҳқонлар ғамда қолди. Бу Миробга бир баҳона бўлди, раисга, марҳума хотинимнинг руҳини шод қилсам, деди. Тарновдан шариллаб тўкилаётган сувни

Расмни Неймат БЕКМУРОДОВ чизган

кузатиб турган раис кўнди. Этакда типирчилаётган Исмоил тутади: «Маъракага райкомниям чақиринглари!»

Раис сукутга кетди, майли, шароитга қара, кунлик қилиб ўтказоқол, деб турган одам дарров айниди-қолди. Маслаҳатни бошқача бичди. Индаллоси шуки, экиш чўзилди, аввал бу ташвишни даф қилиш керак, иккиламчи, ниҳол ер ёриб кўзиқулоқ бўлиши билан дард тагин зўраяди, қулайи — ёз ўрталари.

Ёз даласини қанақа сийлаганини ҳеч фарқлолмади.

Мана, беҳол ястанган ўша дала, жимгина мудрайди. Сонсиз эгатлар ҳаракатсиз, сеҳрланган каби қотган, ғўзалар қизғимтил, шип-шийдам.

Этакларини елкалаганича саланглаб юрган, чет-чақада даври қуриб латифа-гўйлик қилаётган теримчиларни кўриб, Мироб бўғилди. Дунёни сув боссин, бари бир, тўпиқларига чиқмайди! Қуриб кетгур Турон қанийкин, бу тоза латта экан, асли жиловни бўш ташлаган шу, қорни сувини қимирлатишдан қўрқади, номард!

Кафтини соябон қилиб Туронни изларкан, тагин раис билан агроном олдида юмшоқ супургига айланганини ўйлади. Халойик, эшитмадим дема, Давлат мироб ҳоли танг бўпти, каттаминглик деган номни кўтаролмай қопти, во дариф, қарибди-да, шу рост бўлса, жиловни топширсин, белбоғини ечсин, юмшоқ-юмшоқ жой танласин, роҳатдан бўлагига ярамаслигини тан олсин...

Агар яраганда боя раис билан агрономни аямасди. Юзхотир қилиб ўтирмай, индаллосини айтарди: оғайнилар, бу йилча бўлди, йиққан-терганимиз етарли, энди маслаҳатни битта қилайлик, муштни бир жойга уриб, келаси тирикчилик ғамини ейлик. Афсус, айтарга журъати етмади, аридек ғўнғиллади, ғўнғиллади...

Ақлу ҳушини танибдики, Давлат мироб биров олдида — хоҳ амалдор, хоҳ колхозчи бўлсин, — бунақа букилмаган, тайсалланмаган, меровлик ҳам қилмаган, тўшини очиб, каттамингликман, деб турган.

Умри бино бўлибдики, Давлат мироб кунини енгил-елпи ўтказишга интилмаган, доим зил юк тагида тирикчилик қилган, шунга қарамай, ҳеч қачон пичоғи ғарчча мойга ботмаган.

Қирриқликни қийса ҳам тавакқалчиликни хушламаган.

Елғон бўлмасин, умрида бир гал тавакқал қилди, саратонда сув талашган икки

бригадир орасига тушди. Бири гажирроқ экан, муомалага кўнмай ёжиллашди, қуошқондан чиқди. Униқиям тутди, ҳалигини бир шапалоқ билан сулайтирди. Э-э, кейин нималар бўлмади, можаро катта қозонда қайнади, ур калтак, сур калтак билан миروبликдан бўшатишди. Оғзи қаттароқ каттамингликлар ор қилиб майдон тушишди. Узимиздан чиққан бийдек йигитни хўрлатиб қўймаймиз, деб урра билан бригадирликка кўтаришди. Қани, билган банда бўлса айтсин, Давлат миروب минган тулпор қачон тўдадан ортда чопган?

Фақат, нима қилсин, бу йил сал шашти сусайди. Ўша еру сув, ўша ўғиту техника, ўша одамлар, ҳеч нарса ўзгармаган, не сирки, чаноқларда қут йўқ... Кўклам билан ёз оғир келувди. Шунинг қасримикин?

Йўқ, бу фикр ёр — бир ёқлама, ахир, кўклам билан ёз қачон қулай келган, ҳар йили деҳқон игна билан қудуқ қазигандек қилиб ёзу ўстиради, не қилсаки, битта кўсак орттирса, агар ўғит етмаса, сув кам бўлса, қуриб кетгур бегона ўт, зарарқунанда босса — ўзи балоғардон!

Миروب бу хил иқир-чиқирлар билан олишавериб пишган эди.

Раиснинг қочирғида жон бор, лекин Миروب кўкламда эмас, ундан илгарироқ тоб ташлай бошлаган эди. Бунни кўпчилик сезмади. У бирпасда қишлоқдан ғойиб бўларди. Вақти касалхонада — қиш чилласида ер шўрини юваётиб шамоллаган Мушарраф ёнида кечди. Ана-мана дегунча бу ёғи келиб ёзга уланди. Уни далада кам кўрган ҳамқишлоқларидан айримлари ишдан совиди, юмалатма гаплар қилди.

Ёз адоғида Турон оғзидан гуллагандек бўлувди.

Нимайди? Ҳа, Миروب ҳам эскирди, ўйлагани — ити билан бити, ёшлигида қарсилловди, елиб-югурувди, супрамизга барака, қишлоғимизга файз энувди, энди у тераклар кесилди, уч йилдан бери чўнтақдан маза қочди, хирмон уямиз-уямиз, лекин даромаднинг учига чумчуқ ҳам кўнолмайди...

Шундай. У ўзидан ортмади, Турон соядан жилмади.

Очиги, Туронга суянади. Қурғур чаққонгина, ишига пишиқ, эҳтиёткор, бунисидан мамнун; фақат ёз жазирамасида салқинга, қиш қаҳратонида иссиққа уриб кетиши жиғи-бийрон қилади. Шуниси учун неча марталаб баҳридан ҳам ўтган. Жавзода бир кун касалхонадан қайтса, Турон хурракни отаяпти, этакдаги пайкал бамисоли кўл, ёзу бўғзигача кўмилган, у ҳатто сувчи қаёқдалигини ҳам билмайди. Жон-пони чиқиб кетди. Бор, тўрт тарафинг қибла, деб жаҳл аралаш кавушини ўнглади. Эрталаб кекса отаси бошини ҳам қилиб келди. Начора, дийдор иссиқ, сазасини ўлдирилмади.

Турон бригадир олдида қалтирайди, орқасида ғоз юради.

Давлат миروب уватда туриб, кафтини соябон қилиб кўрдик, Турон қиз-жувонларини атрофига тўплаган, пиқир-пиқир кулиб, қош-кўзини ўйнатиб чўпчак айтаяпти. Барака топкур ўйин ҳам тушаяпти. Мунча келиштирмаса, ўзини хор қилган бу, артистхонадан жой топмаган, топса бир дунё одамни ўзига балодек ром қиларди.

Миروب ўша томон шошилди.

Давра тум-тарақай бўлди.

— Туронбой, — деди Миروب, — ишлар дурустми?

— Уринаяпмиз.

— Уринасиз-да, — деб Миروب эгат оралади, сукут сақлади, афтидан маъно англаш маҳол эди. — Туронбой, буям бир йўриғи-да, бугунча одамларга дам берсангиз.

— Ҳали эрта, ота.

— Ҳеч қиси йўқ.

— Унда ўзингиз айтсангиз тузук.

— Тиззангиз қалтираяптими, Туронбой?

— Йўғ-э!

— Урнимни билдирманг-да!

— Хўп, ота, — деди Турон. — Эрта барвақтроқ чиқишсинми?

— Йўғ-э, тушгача ухлаб олишсин!..

Бригадир яна силтаб ташлашидан чўчиган Турон нафас ютди. Пича иккилангач, Миروب бошқа пайкалга ўтди.

Илгаридан бу пайкал нобоп — бош-адоғи дўнг, ўртароғи чуқур, минг тиришган билан сув кўллайди, эгатларни ўяди: Бултур кузда Миروب грейдер ёки бульдозер билан текислаш ниятида эрта-кеч Исмоилга жавради. Исмоил бошқа югур-югурдан бўшамади, бугун деди, эрта деди, хуллас, навбатдан қолдирди. Оқибатки, ёзбаси узун-калта, камкўсагу очкўсак бўлиб қолди. Қани энди ё раис, ё агроном буни тан олса! Энди улар нуқул умид боғлашади: эпла! ўзинг эпла!

Жимирлаётган далага тикилиб хўрсинди.

Мулла Давлат, дўппини ерга олиб қўйин-да, хотиржам ўйла, бошқалар жадал, югурик, сен эса имилляяпсан, қадаминг унумсиз, боз устига кун сайин чўқаяпсан, мўндай енгни шимар-э!

Изғирин, баданини қақшатди ҳамки парво қилмади, ариққа кўндаланг ташланган кўшходадан ўтиб, Энкаймишда ястанган пайкални айланди. Бунда ҳам эгатлар ҳаракатсиз, ғузалар нимагадир мунтазир, дардларини изҳор этолмай оҳиста тебранади.

Деҳқонман, деб гердаясан-а, мулла Давлат, бу ёғи томдан нарими, сув оқишига қараб мўлжал олаяпсанми, уял-э, ҳали таваккал ҳам қилмоқчисан, имондан кечмоқчисан, ундан кўра Каттаминг жаридан ўзингни ташла — бир йўла баридан қутуласан...

Миробни тинглаётган каби ер унсиз ётади.

Ер дегани бир мўъжиза, бечора барига чидаркан. Ҳали уволи тутмасин-да, мироб, эсингни йиғ, ёруғ дунёдан гуноҳ орқалаб кетма, эртага номинг қарғишга учрамасин, бир амаллаб раис кўнглига кир, бўйи-энидан баравар камиётганингни айт, айтмасанг — бир умр жонинг азобда...

Биладики, Халил раис фаҳми чўлтоқлардан эмас, ақли етмаган балоси йўқ, пахта илминиям сув қилиб симирган, жаҳд қилса, унча-мунча билагонни ўтирғизиб кўяди. Лекин не бир синоатки, кейинги уч-тўрт йилдан бери авзои ўзгача, билганидан тонаёпти, олдидагини тишлаб, ортидагини тепаяпти.

Ҳали нимани орага қистирди? Осмонда — анави, ерда — раис, деди чоғи? Ҳа, сал шу маънога ишора берди, кабинетдан чиқаётганда эса, гап нишабини бошқа томон бурди; зудлик билан бош ҳисобчини топинг. Кейин пунктда кўр ташлаган қандайдир ялоқилар билан учрашмоғи жоизлигини, гажирлик қилса қаншари ёрилишидан бўлак ҳеч бир натижа чиқмаслигини ҳам сезди.

Сўнг, Мироб қабулхонада каловланиб турганида, Исмоил пайдо бўлди. Энди у кабинетдаги Исмоил эмасди, чеҳраси очик, нигоҳлари мулойим, жон-танам сиз ўзингиз, дегандек, лутф билан боқаётган эди. Илжайиб келиб чўнтагига буклоғли қоғоз тикди, қўлини кўксига босди, шивир-шивир қилди, индалло, аён бўлдики, ҳам ўзи, ҳам бригадаси аъмоли-бадини шу қоғозга ўроғлиқ нарса ё бор, ё йўқ қилар экан! Э, ўша қани, ҳозир бурдалайди, куйдиради, кулини кўкка совуради. Раис билан агроном додласин, сочини чангаллаб қолаверсин!

Давлат мироб чўнтагига кўл суқишга ботинмади.

Кечгача далама-дала изғиди, чарчади, совқотди, охири, ўрта кўча билан шошилмай қайтди. Ҳалиги қоғозни, таваккал қилиш-қилмасликни ўйлаб, остонада тараддудланди. Борсин-э, деди ичида. Дарчани кескин очди. Кенжа қизи Лўъбат сигир соғаётган экан.

Узатилган опасининг ўрнини билдирмасликка тиришиб келаётган Лўъбат — ўн тўққизни тўлдирган хушбичимгина қиз. Урта бўйли, сочи майда ўрилган, оқиш юзида седанадек хол, қадди-басти билан ҳам, тинмасаклиги билан ҳам онасига тортган. Қадамида Мушаррафни эслатади. Ҳозир ҳам Миробнинг кўксига оғрик киргандай бўлди.

Эсида, Мушарраф рўзғорда бирпас тек турмасди, эрта-кеч молдан ажралмасди, сигир соғишни-ку тоза қотирарди, муштдеккина бўлиб сигир тагида чўнқаяр, елинини майин-майин уқалар, ийдиргач, Лўъбатни ёнига қақриб оларди. Урган, болам, қиз зотига бу ҳам хунар-а, дерди кулимсираб, сендан наф йўқ-ку-я, аччиғинг чиқмасин-у, лекин сен бировнинг хасмисан. Эрта бир куни ҳайё-хўйт деб жўнайсан, насиб қилса, Қаҳҳоржонга келин туширсам, ўша меники, ўшандан бир мадад...

Даҳлиздан Қаҳҳор чиқдию Миробнинг хаёли бўлинди. Қаҳҳор, қўлида пичоғу арчилган сабзи-шолғом солинган сирли товоқ, отаси билан саломлашиб ошхона томон йўналди. «Аччиқроқ чой дамла»; деб, Мироб ичкари кирди. Инқиллаб-синқиллаб кўрпачага чўзилди. Ҳаял ўтмай, Қаҳҳор дастурхон, чойнак-пиёла кўтариб келди, чўккалагач, отасининг соғлигини, ишини суриштирди.

Мироб ўғлига қадалиб тикилди. Қаҳҳор қайроқдек, бардам, куч-қувватда бекам, лекин юзи сал синиққан, қарашлари ҳам тик эмас, шикастароқ. Бу сувлиққа ўрганган, менга ўзини аршда юргандек қилиб кўрсатади, деб ўйлади Мироб. Қулоқларига дойра товушини босиб кетган йиғи-сиғи эшитилгандек бўлди.

Бари рисоладагидек эди. Севинчли кўтариш эса осон эмас экан.

...Эзинг қоқ ўртаси. Беҳисоб машъала ёқилган, атроф кундузгидек чароғон, ҳовли гавжум, куй билан жўр дойра заминни титратади. Жўралари қуршовида турган Қаҳҳорни опаси имлади. Муштипар опа бир ҳовучгина, нигоҳида сўнгсиз дард...

— Уғлим, — деди Мироб жимликни бузиб, — бугун район тушувдинг, йўлакай шудгор кўрмадингни?

— Йўқ, — деди Қаҳҳор ажабланиб, — ҳали эрта-ку.

Негадир ўғлини жеркмоқча чоғланди.

— Исо ака тўлдирибди.

— Ҳмм, — деб Мироб деразага ўгирилди.

— Каттамингга бир бало бўлди.

- Сен бола, муаллимсан,— деди Мироб ранжиб.— Шундан қолма!
- Жоним ачийди-да.
- Жон ачигани ҳеч нарсани ўзгартирмайди.
- Биздан кўмак, ота.
- Мактабнингни уддала! Уқитган тирмизакларинг калласи... хум!— Мироб чордона қурди.— Хар ким, бирламчи, ўз аравасини тортса, йўқ, сизлар бошқа...
- Хўп, ота, товба қиппиз.
- Товба қилишинг ҳам осон-э! Ке, қўй, бошқасига ўтайлик.
- Аввал ўзингиз бошловдингиз.
- Унда ўзим тўхтатаман,— деди Мироб.— Хўш, диққат билан эшит, менимча, энди уйингни туширсак. Олти ой кутдик, қудамиз олдида ҳам роса изза едик.
- Шошадиган жойимиз йўқ, ота,— деб Қаҳҳор ер сузди.
- Онанг нотинчдай, тагин тушимга кирибди.
- Йил бермагунча хаёлни бузманг,— деди Қаҳҳор ҳолатини ўзарттирмай.— Қолаверса, бригадангиз мунақа!

Унғайсиз жимлик чўқди. Чордона қурган жойида Мироб қотди-қолди.

Хўш, Мироб, бу ёғи қанчага тушди, ўзингдан топ, деб беҳуда айтмаган, ма-на — исботи! Вой безбет, ҳали юким сенга тушдимми, ҳали сендек латта, оғзидан она сути кетмаган гўдак маслаҳатига куним қолдимми?! Каттамингда кўча тўлдириб яйраганинг билан, ҳали отангнинг феълени билмас экансан, нодон!

Шошма, Мироб, шошма, ўзингдан кетма, гап жиливини қаёққа бураяпсан, нима учун ўғлингни айбситааяпсан, яна бир ҳикмат борки, тўғри сўз туққанингга ёқмас. Ҳа, балли! Еқмадимми, ботдимми? Дунё шу экан, эзмаланмай чўрт кесгани учун жигарингни пастга урмоқчисан, пихини қайирмоқчисан. Инсоф қил-э! Идорада ўзинг ер бўлиб ўтирдинг, дағ-дағ учдинг, тисарилдинг, ановиларнинг бетига тик боқолмадинг!..

Қаҳҳор синглисига ёрдамлашишни баҳоналаб қўзғалгандан кейин, гўё Мироб устидан тоғ қулади. Дод деса кам, чораси нима, пешонасини қайси деворга уради? Энди эл ичида қоматини ростлаб юролмас экан-да! Йўқ, танида жони бор экан, асло бўшашмайди, ҳали бағридаги кўр ўчмаганини неча бор кўрсатади, гуноҳини-ям ювади, бу йил бўлмаса келаси йил ювади, ювмаса, Давлат мироб деган ном ўчади, қишлоқдан бош олиб чиқади.

Узун тунда Мироб мижжа қоқмади, азонда қовоқлари қизариб турди, ўзи билан баравар уйғотишга одатланган Қаҳҳорга даста пул туққазди, кечаги гурунгни ёдига солди, шаҳар туш, сабзи, гуруч харид қилиб тезроқ қайт, деди куйманиб. Дарчадан куюндек буралиб чиқиб кетди.

Ҳали қишлоқ уйқуда, кўчалар жимжит, зоғ кўринмайди. Мироб совуқ қизартирган ясси бурнини ишқай-ишқай, ўша шашти билан Туроннинг уйига бурилди. Фафлат босмай кетсин, Турон ҳали шишиб ётган экан. Роса шанғиллаб берди.

— Бетингни чай, касофат!— Мироб чаппа ўгирилди. Турон ювиниб-артингач, чала жойидан олди:— Элбошидаки ҳаракат йўқ, элда баракат қаёқдан бўлсин.

— Чарчабмиз-да, ота.

— Чарчабмиз-а! Номусни расво қилганмиз, дегин, ишонай!

Мироб анча-мунча жаврагандан кейин янаям жиддийлашиб, муддаога кўчди:

— Шалвирамай қулоқ сол, ҳозироқ одамларни йиғ, ҳашар қиламиз. Нимага анграясан, одамларни йиғ, деяпман, кетмони, супургиси, замбилғалтаги билан келишин.

Мана энди Турон бригадирнинг муддаосини англади. Чол ичидан пишган, кечаги муруввати бекор эмаслигини фаҳмловдим-а, деган хаёлга борган чоғи, ўзича илжайди.

Хар қалай, Турон қойиллатди. Қуёш ётоғидан жилмай, одамларни тўплади, ҳар бирини майда-чуйда вазифа билан таъминлади. Кўчалар, ҳовлиларни шовқин-сурон қоплаганда, Мироб қудаси Рўзи чолниқидан нонушта баҳонаси билан гурунг қурган эди. Чойдан кейин гурунг Қаҳҳор билан келин атрофида айланди. Тўй дарағи Рўзи чолни ҳовлиқтирди, мавриди эмас-ов, дегандай қилиб кўзлари сал гилтиллади.

Шу суҳан етмай турган экан, Мироб паққа ёрилди: мавриди қачон?

Рўзи чолда жилов борми, ихтиёр сизда, деб қутулди.

Мироб яйраб кулди, чиройи очилди: тангилик бундай бўпти-да, қуда, нима, сизу бизни бу дунё устунига боғлаб қўйишибдимми, хўш, аммо-лекин куёвингиз ёш бўлсаям бамаъни, мияси жойида, у онасининг йилига илҳақ, олдин йилни берамизу изини совутмай...

Ҳашар ҳайда-ҳайда билан ўтди. Қишлоқ чиннидек бўлди. Кечқурун, Мироб ҳашарда ким қандай қатнашгани, Турон жони борича елиб-югурганини уйлаганча ёнбошлаб ётганда, кимдир дарчани тақиллатди. Қаҳҳор чиқиб, раис шофёрини юборганини билиб қайтди.

Сездики, яна ҳалиги даҳмаза. Қўйишмайди чоғи, э, Қаҳҳор, бор, касал дегин, тузалса ё эрта, ё индин ўзи бораркан дегин! Агар суягим керак бўлса, майли, садқа!

Қаҳҳор раиснинг шофёрини кузатиб келгандан кейин, Мироб пича хотиржам тортди, шу асно раиснинг ҳорғин, тажанг қиёфаси кўз олдида жонланди. Бу бандага ҳам осон эмас, дўпписи тор келган. Бекор қилдим, борсам, ҳолини сўраб қайтсам, бир ерим камаймасди. Ҳей, Мироби тушмагур-а, мундай теварагингга тузукроқ қара, одамгарчиликни поймол қилма!

Савил жон ширин-да, обрў ундан ҳам ширин-да, шундайки экан, раисга кўриниши керак, албатта, бу азоб — елкада тоғ тутиш билан баробар, ҳалиги Исмоил чигиртка чириллаб қолса-ку, тоза қўяверинг, Мироб нақ тугайди, уйга қуруқ суврати қайтади. Шундай бўлсаям, бари бир боради, неки дарди бўлса айтади, бекинмачоқ ўйнаб юргандан фойда йўқ.

Идора бўм-бўш, жимжит, қабулхонада котиб чўт қоқар эди. Ундан тайинли фикр чиқмади. Кута-кута Миробнинг кўзи илинди. Раис даладан тушда қайтди. Совуққина саломлашди.

Қабулхонада, пинак баҳона, Мироб хийла маъни пишитган, хаёлан турли кўчаларда сайр этган, нимадан бошлашу қандай тугатишгача тизимга тизган эди. Чертса йиқилгудек бир алфозда ҳорғин кириб келган раисни кўриб, фикрлари чуваланиб кетди. Сездики, ҳозир унга ҳеч нарса ёқмайди — на таом, на калом. Яхшиси, ҳозир Мироб индамай ортига бурилади, эрта бафуржа ҳасратлашади.

Мулла Давлат, раисни кўрсанг тутқаноғинг тутади-я, нима, бекорчи оёғинг борми, эрта яна сарсонун саргардон бўлгунча, ҳозир узиб қўяқол, бир тарафи ўзи чақиртирган...

Раиснинг сукути журъат бағишлади. Ҳалиги ўроғлиқ қоғозни чўнтагидан олиб, аста столга қўйди.

— Энди, биласиз...

— Оббо,— деди раис,— аёлмижоз бўп қопсиз, ака!

— Каттамингданман-а, раис!

— Унда суюлманг.

— Суюлишдан ўзи асрасин.

Эшик очилди. Исмоил билан етаклашиб уч бригадир кирди. Исмоилнинг оғзи қулоғида, бригадирлар — шалпайган, каловланган...

— Қани, раис бова,— деди Исмоил қийшанглаб,— суюнчини чўзинг!

Сухбат узилгани учун Мироб хитланди. Исмоилга ёвқараш қилди. Исмоил Миробни кўрмагандек, раиснинг пинжига ўтди. Тили зўрға буралади, ёноқлари қизилланган, ие, нима бало, андак сархушми, довон ошган бригадирлар билан хурсандчилик қилибди-да!

— Хўжайин,— деди у яна қийшанглаб,— мукофотни унутмайсизми?

— Йўқ,— деди раис,— фақат Миробни нима қилишни билмай ҳалакман.

— Ие, ота,— деди Исмоил,— деворга танбур чертганмидим?

— Деворга чертгансан,— деб Мироб эснади.

— Қулоқни пишак еганми?

— Раис,— деди Мироб,— бунга айтинг, каттаминглик билан ҳазиллашмасин.

Пуф десам Қўҳиқофга бориб тушади.

— Мунча гувранасиз,— деди раис,— Каттамингням буздингиз-ку!

— Каттаминг — рўзгорим, раис, уни бузгандан кўра ўзимни осаман! Кабинет совуқлигига қарамай Халил раис терлади.

— Бу ёғиням келиштиринг-да, Мироб!

— Беҳуда чиранган белдан айрилган.

— Гапингиз қизиқ бўлди-ку.

— Нимаси қизиқ, раис? Бўлган-турганим шу-да!

— Пастроқ тушинг-э!

— Боплайман дейинми, кўкрагимга ураиними?— деди Мироб.— Э, йўқ, бунақаси мендек мўсафидга ярашмайди. Буни биласиз, била туриб зўр берманг. Ундан кўра, раис, менга трактор беринг, эртадан шудгорни бошлайман. Насиб бўлса келгуси йил ҳам тирикчилик қилмоқчиман.

Зардаси қайнаётган Халил раис ари чаққан каби сапчиди, кўнғиртоб кўзларини Миробга тикан қилиб қадади, азбаройи довдираганидан анчагача чурқ этолмади.

— Сиз, Мироб, эсингизни еб қўйибсиз,— деди ниҳоят Халил раис.— Танангизга сал ўйладингизми? Шохингиз нечта, а?

— Бошқа иложи йўқ, раис.

— Улимдан бошқа ҳамма нарсанинг иложи бор, Мироб!— Раис қаршисида тўхтади.— Каттаминг сизга ҳайф, бригадирлик ҳайф!

— Нима десангизам эртадан ерга трактор соламан.

— Йўқ, Мироб, эртадан тахта-ўқлоғни йиғиштирасиз!

— Аввал трактор беринг, раис!

Ҳаммасини кутган бўлса ҳам бунисини кутмаган Халил раис бўзарди, ранги ўчди. «Йўқолинг-э!» деб, жони борича столни муштлади. Хона зириллаб кетди. Қунишиб олган Исмоил ҳам, жовдираётган бригадирлар ҳам чўчиб тушишди.

Ҳақат Давлат мироб пинак бузмади, этак силкиб кўзгалди, эшикка юрди. Эшик қабзасидан ушлади. «Эрта трактор берасиз», деди хотиржам. Раис барваста қоматини креслога таппа ташлаганига ҳам эътибор қилмай, ташқари шошилди.

Йулакка чиққанда бадани ўт бўлиб ёнаётган эди.

Эзмалик қилди, бир жағи очилди-да. Энди нима бўлади? Бари бир эмасми, деб қўйди ичида, ҳарқалай, таъби пича ёришди. Ҳовлига кирганда эса ўзини анча ҳорғин сезди. Томоғидан ютум нарса ўтмади, дастурхон попугини ўйнаб ўтирди.

Мана, мулла Давлат, охир-оқибат тахта-ўқлоғни йиғиштирадиган фурсат ҳам етди, энди ўз кунингга омон бўл, энди биров на чучунг, на ачигингга зор, эшитдинг, воқифсан-у, бўйин бермайсан, ўзингникини маъқуллайсан. Қани айт, муддаоинг нима?

Мироб дастурхон устида шивирлади: «Рўзғор гардсиз бўлса!..»

Кўпдан бери илк дафъа Қаҳҳор билан Лўбатни ҳайратлантириб, барвақт етди. Тўғри, жойида кўп безовта бўлди, у ёғидан бу ёғига тинимсиз ағдарилди, сўнг тинчиди, чеҳрасини осойишталик чулғаб, қотиб ухлади.

Тушида Мушарраф билан шудгорни кўрди. Мушарраф, чеҳраси гинасиз, узун кўйлақда, сочлари тўзғоқ, кула-кула, урина-сурина шудгор ёқалаб келар эди...

Тоғроқ Китоблар ҳаётидан

Бальзак тўғрисида Стефан Цвейг ёзади:

«Бальзак ўз китоблари устида ишлар экан, кўп ҳолларда 15—16 корректурани ўқиб борарди... 20 йил мобайнида у етмиш тўртта роман, кўплаб ҳикоялар, очерклар яратган; аммо бугина эмас — Бальзак ўз асарларини узил-кесил пировардига ётказиш учун бундан ўн баробар кўп меҳнат қилган. У қўлёмаларини қайта ёки қўшимча тердириш учун, лозим бўлган катта-катта харажатларни қоплаш учун ўн марталаб ўз асарларига берилган қалам ҳақининг ярмини ва ҳатто ҳаммасини бутунлай нашриётга берарди. У ана шу тузатишлар, чизиб-ёзиб ташланган қораламаларни йиғиб, уларни қўлёмалари билан қўшиб муқовалатиб қўяр эди. Шундай ҳам бўлардики, бу қўлбола китоблари икки минг саҳифадан ҳам ошиб кетарди, ва-

ҳоланки китоб бўлиб чиққан босма ҳолида атиги икки юз бетдан иборат бўларди».

Анатоль Франс нолиб ёзган эди: «Сиз мени бир ўтиришда ёзиб ташлайди, деб ўйларсиз. Аслида, мен, илҳом келганини камдан-кам сезаман, қалайимни лирика тебратмайди, қалайим ўйнаб-ўйнаб ёзмайди, у йўлдан имирсилаб, аста-секин судралиб боради. Мен ишдан маст бўлиб ёзганимни ҳеч билмайман. Жуда қийналиб ёзаман. Менга: «Устоз, биз учун юз ёки юз эллик сатр бир нарса ёзиб беринг» дейишса, ҳар гал, қанча сатр бўлсин — юзми ёки юз элликми, ахир, менинг учун бунинг фарқи бор, деб илтижо қиламан».

Илҳом СУЛТОНОВ тайёрлаган.

О' Генри

ЧҮЧҚАЧА АХЛОҚ

Сан-Франсиско — Нью-Йорк экспрессининг чекиш вагонига кирганимда Жефферсон Питерсни кўриб қолдим. Уобаш дарёсининг кунботар тарафида яшовчи одамлар ичида Жефферсон зукколикда ягона эди. У миясининг иккала палласини, боз устига орқа миячасини ҳам барабар ишлата оларди.

Жеффнинг касб-кори товламачилик. Беваю етим-есирлар ундан кўрқмаса бўлади. Чунки у фақат ортиқча нарсаларни олади. Жефф ўзини тирдаги кичкина нишон-қушчага ўхшатишни жуда ёқтирарди. Бу нишонга одатда чўнтагининг бурчак-бурчагидаги икки-уч долларни бекорга совурувчилар билан лақма ширкатчилар отар эди. Жеффнинг нотиқлик қобилиятига тамаки ижобий таъсир кўрсатишини биламан. Шунинг учун икки дона тез ўт оладиган, йўғон «брэва» сигарасини қурбон қилдим-да, унинг сўнгги саргузаштига қулоқ тутдим.

— Бу ишнинг нозик жиҳати шундаки, товламачилик касбидагилар покиза, соф, ўта виждонли шерик топиши жуда қийин, — деб гап бошлади у. — Бировлар молини ўмариди, гум қилиш бобида пихини ёрган энг бамаъни ҳамкасбларим ҳам баъзан фирромликка сўнғиб кетишганини кўп кўрганман. Шунинг учун бултур ёзда йўлдан оздирувчи шайтоннинг оёғи етмаган энг чекка жойларга чиқиб кетдим. Мақсадим — жиноят қилишга иқтидори бор-у, аммо ҳали бузилиб улгурмаган бирорта йигитчани топиш эди.

Ният холис экан, худди мўлжалимдаги шаҳарнинг устидан чиқдим. Шаҳарча аҳли ҳатто Одам Атонинг мулклари мусодара қилингани, яъни жаннатдан думи тугилгани ҳақида ҳам ҳеч нарса эшитмаганди. Улар молу паррандаларга от қўйиб, йлонларни ўлдириб, мисоли жаннат боғидагидек ҳузур-ҳаловатда, хотиржам яшар эди. Номи Маунт-Набо бўлган бу шаҳарча тахминан Кентукки, Ғарбий Виржиния ва Шимолий Каролина штатлари туташган жойда эди. Бу вилоятлар бир-бирига чегарадош эмас дейсизми? У ёғини билмайман, ишқилиб, ўша тарафларда жойлашган эди-да.

Бу бедаво шаҳар кишиларини солиқ йиғувчи эмаслигимга ишонтириш учун бир ҳафта вақтим кетди. Кунлардан бир куни шаҳарнинг аслзодалари йиғиладиган дўкончага кирдим.

— Жаноблар, — дедим мен (тумшўғимизни тумшўғимизга тираб анча гаплашиб, бир бочка олмақоқининг устига энгашиб турган пайтимизда). — Жаноблар, назаримда сиз ер юзидаги энг пок қабилага ўхшайсиз. Алдамчилик ва бузуқликнинг яқинига йўламайсизлар. Аёлларингиз хушфеъл ва жасур, эркакларингиз виждонли, тиришқоқ. Шу сабабли турмушларингиз ҳавас қилгудек экан.

— Тўғри гапирдингиз, жаноб Питерс, — деди дўконча эгаси. — Ҳа, жуда тўғри гапирдингиз. Биз олижаноб, ҳар ёққа ўзимизни ташламайдиган, четга ҳам чиқмайдиган одамлармиз. Бу атрофда биздан яхшиси топилмайди. Аммо сиз Руф Татамни билмайсиз-да!

— Ҳа-ҳа, Руф Татамни танимайди-да, — қўшимча қилди шаҳар констебл¹. — Қаердан ҳам танисин? Билиб қўйинг, Руф Татам дордан қочганларнинг энг ярамаси. энг худобезориси! Дарвоқе, энди эсимга тушибди-я, уни уч кун илгари қамоқдан бўшатишим керак эди. Яна Гудлони ўлдиргани учун бир ойга қамагандим, муддати тугабди. Ҳа, майли, уч-тўрт кун ортиқча ўтирса зарар қилмайди.

— Йўғ-э! Бўлиши мумкин эмас! — дедим мен. — Наҳотки Маунт-Нэболарингда шунақа ёмон одам бор-а? Қотил денг-а?!

— Беш баттар! — деди дўкончи. — У чўққаларни ҳам ўғирлайди.

Мен мистер Татамни топишга қарор қилдим. Констебль уни қамоқдан бўшатганидан икки-уч кун ўтказиб танишиб олдим-да, шаҳар чеккасига таклиф этдим. Бир ходанинг устига ўтириб жиддий гапга ўтдик.

Мен провинцияда бир пардали иш сахналаштириш ниятида эдим. Бунинг учун бир қишлоқинусха шерик зарур бўлиб, Руф Татам деганлари атайлаб шу роль учун туғилгандек эди.

Бўйи роса дароз, кўзлари Гарриет хола қизалоқлигида ўйнаб, ҳозир камин устида сақлайдиган биллур кўппакниқидек кўм-кўк, муғамбир. Ватикандаги диск отаётган йигит ҳайкали сочларидай тўлқин-тўлқин сочларининг ранги-чи?! Худди Америка меҳмонхоналарида деворқоғоз йиртиқларини яшириш учун осиб қўйиладиган америка рассомининг «Буюк жарда Қуёш ботиши» суратининг рангини эслатарди. Хуллас, Руф Татам гўл қишлоқининг мукаммал нусхаси эди.

Унга мақсадимни айтгандим, башарасидан бу ишга тайёрлиги сезилди.

— Бўғизлашларингизни бир чеккага қўйиб турамыз, — дедим мен. — Майда ва паст иш. Товламачилик ва талон-торож бобида биронта мақтанарли ёки мундоқроқ ҳунарингизни айтиб бериб, ўзингизнинг менга лойиқ шерик эканлигингизни исбот қила оласизми?

— Ия, — деди у, жанубликларга хос оҳангда, ҳар бир сўзни чўзиб айтиб. — Мен ҳақимда сизга ҳеч ким ҳеч нарса гапирмадимми? Чўчка боласини менчалик ҳеч кимга билдирмай, дамани чиқармай ўғирлаб, бунинг устига қувди-қувдига чап бера оладиган одам бутун Кўктоғда топилмайди! Оқтанлилар ичида ҳам, қоратанлилар ичида ҳам! Чўчкахонадан дейсизми, шийпону тоғорадан дейсизми, ўрмондан дейсизми, кечасими, кундузимми — бари бир! Ҳар қанақа жойдан, ҳар қанақа вазиятда гумдон қиламан. Чийилламаслигига ёки бошқа овоз чиқармаслигига кафилман. Қаеридан ушлаб, қанақа қилиб олиб кетишни билиш керак-да, ахир! Ишонаманки, — деб гапида давом этди чўчкахоналарни шип-шийдамловчи бу олижаноб инсон, — чўчка ўғирлашда жаҳон чемпиони деб тан олинадиган кунларим яқин қолган!

— Шуҳратпарастлик — мақтагулик фазилат, — дедим мен. — Сизларники-дек бунақа ичкари жойларда чўчка ўмариш шарафли касб. Шак-шубҳасиз. Аммо, мистер Татам, у ёқларда — катта доираларда, яъни бу тор доиралардан

Камомади учун қамалган бухгалтер Вильям Сидней Портер яқинлашиб келаётган янги йил арафаларида қариндошларининг кўлида қолган етим қизини кўп ўйларди. Бошқа болалар Қорбободан совға олганда қизининг мунғайиб қолиши мумкинлигини сезаркан, юраги эзилиб оқаётганга ўхшарди. Чиқмаган жондан умид, маҳбус кўлига ручка олиб ҳикоя ёзмоқчи ва чиққан қалам ҳақиқа қизига совға олмақчи бўлди. Хаёлида фақат бир нарса бор эди ва у қоғозга ҳам қайта-қайта тушди: «Янги йил совғаси», «Янги йил совғаси». Сўнг қалам бирданига югургилаб кетди.

«Хуштаквоз Дикнинг янги йил совғаси» деган ҳикоя ана шу йўсин дунёга келди. Тагига имзо учун қўйиладиган номни ёзиш учун ҳам Вильямнинг ортиқча вақти йўқ эди. У хаёлига келган биринчи номни ёзиб юборди: О' Генри. Шу номда ёзувчи оламга танилди. Узининг исми-шарифи — Вильям Сидней Портерни эса беш олти қариндошидан бўлак ҳач ким билмасди.

О' Генри ҳикоя устаси сифатида бутун дунёда тан олинган. Жаҳондаги жуда кўп ҳажвчилар ёзувчининг ижодбахш асарларидан ўрганганлар. Унинг ачиққулгусини, мулозим жилмайишини туйган ўқувчилар умрбод бу адибнинг муҳлиси бўлиб қолган.

О' Генрининг ҳикоялари мамлакатимизнинг жуда кўп тилларида, айниқса Грузияда бир неча марталаб нашр қилинган. Ёзувчининг асарлари Москванинг ўзида ўндан ортиқ қайта босилганига қарамай ҳаммиша танқис китоблардан ҳисобланади.

¹ Констебль — сержант унвонидаги полициячи.

чиқилганда, касбингиз қишлоқиларча чучмалликка айланади. Ҳа, майли, эришган муваффақиятларингиз иқтидорли эканлигингиздан далолат беряпти. Сизни шерикликка қабул қиламан! Менинг сармоям минг доллар. Умид қиламанки, сизнинг содда, қишлоқи қиёфанингиздан фойдаланиб, пул бозорида «Мангу алвидо»нинг бир неча ютуқли акциясига эга бўлиб оламиз.

Шундай қилиб уни ёлладим. Биз Маунт-Нэбони тарк этдик. Тоғлардан водийларга тушдик. Йўл-йўлакай хаёлимдаги ноқонуний ишларни амалга ошириш учун нима қилиш лозимлигини Руфга тушунтириб, сабоқ бердим. Бундан олдинги икки ой вақтимни Флорида соҳилларида такасалтанглик қилиб ўтказгандим. Шу сабабли кайфим чоғ ва миям ҳар хил режаю лойиҳаларга тикилиб кетганди.

Аслида мен Урта Ғарбнинг жами деҳқончилик районлари бўйлаб тўққиз миль энликда эгат олиб ўтмоқчи эдим. Шунинг учун биз ўша томонга йўналгандик. Лекин Лексингтонга етганимизда ака-ука Бинклиларнинг цирки устидан чиқиб қолдик. Цирк сабаб бўлиб бутун яқин-атрофдаги қишлоқилар Лексингтонга йиғилиб келган ва улар ўзларининг жайдари, кўпол этиклари билан йўлақларнинг белигача текис раҳларини топтар эди.

Цирк масаласида одатим шундайки, то бировларнинг чўнтақларига қармоқ ташлаб, майда-чўйда ишлаб олмагунимча ҳеч қачон уни инкор этмайман. Шунинг учун циркка яқин жойдан, миссис Пиви деган олижаноб бир беванинг уйдан овқат ҳам бериладиган икки хонани ижарага олдик. Кейин мен Руфни тайёр кийимлар магазинга олиб бориб, бошдан-оёқ жентльмен қилиб кийинтирдим. Қария Месфицкий билан бирга Руфни янги сарпога ўраганимизда, кутганимдек бинойи одам бўлди-қолди. Яшил чизиқли, катақдор, оч ҳаворанг матодан тикилган шим, пишитилган ағдарма тери рангидаги нимча, қип-қизил галстук олиб бердим. Вей, этигини айтмайсизми? Шаҳардаги энг сариқ этик уники эди... Ҳа-а, баҳонада Руф жуда зўр сарпога эга бўлганди.

Узиям умри бино бўлиб биринчи марта костюм кийиши эди. Шу пайтгача у туғилган шаҳрида тўқилган матодан тикилган яктагу иштондан бошқа нарсани кўрмаганди. Шунинг учун ҳам худди ёввойи Игоррот бурнидаги янги булоқига суйингандек суйинарди.

Шу куни кечқурун циркка бордим-да, яқин жойда «ёнғоқ пўчоқ» ўйинини ташкил қилдим. Руф гўё нотаниш одамдек менга қарши ўйнаши керак. Шу мақсадда унга сохта тангадан бир сиқим бердим. У ютганда тўлаш учун эса бир сиқимини чўнтагимда олиб қолдим. Тагин буни унга ишонмаганимдан деб ўйламанг. Йўқ. Ростакамига пул тикилганда соққани ютқизиққа отолмайман, қўлим бормаиди, бармоқларим иш ташлайди.

Бир столни ўрнатдим-да, нўхат донасининг икки пўчоқдан қайси бирининг тагидалигини топишнинг осон йўлини ўргата бошладим. Бир зумда анқовларнинг анча-мунчаси столимни ўраб олишди. Бир-бирига тирсак нуқиб, «сен ўйна, сен ўйна» қила бошлашди. Худди мана шу пайтда даврага бир-иккита майда чақани тикиб, бошқаларни қизиқтириш учун Руф тушиши керак эди. Қани у дейман? Йўқ! Бир-икки марта ҳув нарида, оғзига музқандни тўлдириб олиб, афишаларга анқайиб турган ҳолда кўзимга чалинди, холос.

Бари бир томошабинлардан икки-учтаси танга тикишди. Аммо-лекин, пўчоқ ўйинда шериксиз ўйнаш — қармоққа гўшт қўймай балиқ овлашдек гап. Бор-йўғи

Адиб ҳикояларини мавзу жиҳатидан шартли равишда учга бўлиш мумкин. Олдин камбағал шаҳарликлар ҳаётидан олиб ёзилган биринчи турдагиларнинг намуналари билан ўзбек китобхони озгина таниш: «Сўнги япроқ», «Афсунгарлар тўхфаси», «Миршаб ва муножот», «Муштарак қалблар».

О'Генри ҳикояларининг иккинчи туркуми Техас ёки «ёввойи Ғарб» кишилари, шунингдек, Латин америкасидаги янкилар ҳаёти билан боғлиқ. Ғарчи бу ҳикояларда «охир бахайрлик» устун бўлса-да, тасвирланаётган воқеаларда капитал дунёсидаги қақшатқич қонуниятлар аёвсиз фош этилган.

Ниҳоят, «Олийжаноб товламачилар» туркумидаги учинчи мавзу бир қарашда фақат ўқувчини мароқлантириш учун ёзилгандек туюлади. Аммо инсонпарвар ёзувчи бу ерда ҳам зукко ўқувчига қосанинг остида нимқоса борлигини шама қилиб туради. «Олийжаноб...» деб ном қўйганиданоқ маҳри жиндек бўлса-да, борлиги сезилиб турган ёзувчи ўз қаҳрамонларининг ишсизлик ва ижтимоий тенгсизлик оқибатида шу кўйга тушганларини таъкидлайди. «Беваю етим-есирлар ундан кўрқмасинлар», дейди О' Генри қаҳрамон Жефферсон Питерс хусусида. У бачкана табатли ва ортиқча пулли анқовларни, бойликка ҳирс қўйганларни, маҳкамаларда ўтириб олган териси қалин одамларни ўзларининг майлидан келиб чиқиб алдайди.

Қўйидаги ҳикоялар ана шу туркумдан олинган.

қирқ икки доллар йиғиб үйинни ёпдим. Аслида эса, атрофимдаги тўнқалардан икки юз доллар ундириш ниятида эдим. Соат ўн бирларда уйга қайтдим-да, ётдим. Руфни цирк мафтун қилган, музыка ва бошқа томошалар шунчалик лол қолдирганки, бошқа ҳамма нарсани унутиб юборган, деган тахминга бордим. Касбимизнинг йўл-йўриғи ҳақида эрталаб яхшигина бир маъруза айтиб, қўлоғига кўрғошиндай қуйишга қарор қилдим. Елкаларимни Морфей қаттиқ тўшаққа теккизган замон — эндигина кўзим илинганида, қорнига ғўр олма тиқиштиравериб ичбуруққа йўлиққан боланинг чинқириғига ўхшаган нохуш овоз қўлоғимга чўлинди. Сакраб турдим, эшикни очиб, мўтабар бевани чақирдим. У бошини йўлакка чиқарган заҳоти шундай дедим:

— Миссис Пиви, илтимос, одамларнинг тинчгина ухлашини таъминлаш учун гўдагингизнинг овозини ўчиринг.

— Мистер, — деди у, — бақираётган менинг гўдагим эмас. Икки соатча олдин дўстингиз мистер Татам келтирган чўчқа чийилляпти. Агар унинг амакиси ёки тоғаси сифатида бориб, овозини ўзингиз ўчирсангиз, кўнглимни жуда хушнуд этган бўлардингиз.

Мен маданий жамоада кўриниш учун етарли миқдорда у-бу нарсани устимга ташладим-да, Руфнинг хонасига ўтдим. У ҳали ётмаган, чироғи ёниқ эди. У товага сут қуйиб, кўнғир тусли мегажинни эмизаётган экан.

— Бу нима деган гап, Руф? — дедим. — Қайси гўрда юрибсиз? Сиз вазифангизни унутиб, режаларимни чиппаққа чиқардингиз. Чўчқани қаердан олдингиз? Нима қиласиз уни? Яна эски хўнарингизни бошладингизми?

— Илтимос, Жефф, жаҳлингиз чиқмасин. Уша айтган битта ишқибозлигим бор, шунга кечиримли бўлинг. Чўчқа ўғирлашни жонимдан ортиқ яхши кўришимни биласиз-ку. Аксига олиб, шу бугун жуда қулай вазиятга дуч келиб қолдим ва ҳеч ўзимни тўхтаб тура олмадим.

— Ҳа, майли, бўлар иш бўпти, — дедим. — Балки ростдан ҳам чўчқа ўғирлашга бошқоронғидирсиз. Чўчқа боқиладиган бу мавзелардан чиқиб кетганимизда, зора дилингиз қонун бузишнинг бундан кўра фойдалироқ ва юксакроқ шаклларига майл билдириб қолса. Мана шунақа ифлос, ирkit, эси паст, хунук ва чинқироқ ҳайвон билан руҳингизни булғашингизга ҳеч тушунолмайман!

— Ҳамма гап шундаки, Жефф, — деб жавоб берди у, — чўчқаларга нисбатан сизнинг меҳри таважжуҳингиз йўқ. Уларни тушунмайсиз. Мен эса тушунаман. Менимча, мана шу чўчқа бир ишда моҳиру санъаткор чиқиб қолди: ҳозиргина хонанинг у бошидан бу бошига орқа оёқларида юриб чиқди.

— Ҳа, майли, мен бориб ётай, — дедим. — Модомики, суюкли чўчқангиз шунчалик авлиё экан, илтимос, унга уқдириб қўйинг, тинчроқ ўтирсин.

— Қорни оч эди-да, — тушунтирди Руф. — Энди ухлайди, овозини эшитмай-сиз.

Агар мен тўхтаган жойнинг ён-верида босмахона ё ақалли чопдастгоҳ бўлса, нонуштадан олдин доимо газета ўқиш одатим бор. Эртасига барвақт туриб, остонадан почтачи ҳозиргина келтириб ташлаб кетган «Лексингтон варағи»ни топиб олдим. Кўзим дабдурустан икки устун қилиб терилган эълонга тушди:

БЕШ МИНГ ДОЛЛАР МУКОФОТ

Мана шу миқдордаги пул ҳеч қандай суриштиришсиз — кеча кечкурун ака-ука Бинклилар циркидан йўқолган ёки ўғирлаб кетилган Беппо исмли машҳур ва донишманд чўчқани соғ-саломат ҳолда олиб келган одамга берилади.

Ж. Б. Тэпли, цирк бошқарувчиси.

Газетани текислаб, тахлаб, қўйин чўнтагимга солдим-да, Руфнинг олдига бордим. У деярли кийиниб бўлган, қолган сут ва олма пўчоқлари билан чўчқани оқатлантираётган эди.

— Салом, салом, яхши ухлаб турдингизми, э худога шукур-э, — дедим астойдил меҳрибончилик билан. — Ия, ия, турибмиз-ку, а? Мегажин-бекам ҳам нонушта қиялтилар-ку, а? Хўш, дўстим, бунини нима қилмоқчисиз энди?

— Битта саватга яхшилаб жойлаб, Маунт-Нэбога жўнатаман, — жавоб берди Руф. — Токи мен қайтиб боргунимча онамларга эрмак бўлиб туради.

— Ёқимли чўчқача, — дедим махлуқнинг бўйинини суюб қитиқларканман.

— Кеча жуда ёмон сўзлар билан ҳақорат қилдингиз уни, — койинди Руф.

— Тўғри, — дедим, — лекин ҳозир, эрталабки ёруғда у анча чиройли кўринаркан. Биласизми, асли ўзим фермада катта бўлганман, чўчқаларни жуда севаман. Лекин доимо қуёш ботиши биланоқ ётиб ухлашга ўрганганим учун биронта ҳам чўчқани чироқ ёруғида кўрмаганман. Келинг, Руф, бундай қиламиз: мен шу чўчқангиз учун сизга ўн доллар бераман.

— Буни сотиш ниятим йўқ, — деди Руф. — Бошқаси бўлганда, эҳтимол кўнар ҳам эдим, аммо бу чўчқани сотмайман!

— Нега? — сўрадим ва оббо, бу ҳам хабар топибди-да, деб бирдан хавотирланиб қўйдим.

— Чунки, — деди Руф, — бу ҳаётимдаги энг катта жасорат эвазига келди. Мендан бошқа ҳеч ким бундай жасорат қилолмайди. Бир кун келиб, оилам, болачакам бўлар, ана ўшанда, камин ёнида ўтириб, оталарининг одам лиқ тўла циркдан қандай қилиб чўчқа ўғирлаганини гапириб бераман. Балки набираларимга ҳам ҳикоя қиларман. Эшитиб роса фахрланишади-да. Дикқат қилинг-а: циркда бир-бирига туташ иккита қапа тикилганди. Бу чўчқа эса олдинга қурилган пештахта устида нозик занжирчага боғлоқлигича ётарди. Нариги қападаги полвон билан бутун баданини оқ, жингалак соч қоплаган хонимга кўзим тушди. Чўчқани олдим-у, тўшаманинг тагидан ўрмалаб кетдим. Жонивор мисоли сичқоннинг боласидек миқ этмади, ақалли чийилласа-чи! Уни қўйнимга солиб, то қоронғи кўчага чиққунимча мингларча одамларнинг орасидан ўтиб бордим-а! Шунинг учун чўчқани сотмасман-ов, Жефф. Онам буни асраб қўйсалар, катта ишимнинг бир далили бўлиб қолади.

— Чўчқа шунча яшай олмайди, — дедим мен, — то сиз камин олдида ўтириб мўйсафидларча валақлашни бошлаганингиздан анча илгарийёқ оёқ қоқади. Набираларингизнинг эса фақат гапингизга ишонишдан бошқа иложи қолмайди. Юз доллар бераман.

Руф ҳайрон бақрайиб қолди.

— Чўчқа сиз учун бунчалик қимматга эга бўлиши мумкин эмас, — деди у бир оз шубҳаланиб. — Нима қилмоқчисиз буни ўзи?

— Э, билмасиз-да, — дедим унга жилмайиб. — Ҳеч ким мени бир қарашда нафосатга ўч, завқи бор одам, деб ўйламайди. Лекин, аслида, ичимда бадиият илдизлари йўқ эмас. Мен коллекция тўплайман. Коллекция-ки, ҳар хил чўчқалар. Буюк ва ноёб чўчқаларни излаб бутун дунёни кезиб чиққанман. Уобаш дарёсининг водийсида менинг махсус чўчқачилик ранчом мавжуд. У ерда мариносдан тортиб, польша ва хитой чўчқаларигача, энг зотлиларини тўплаганман. Чамалашимча, Руф, бу чўчқангиз бағоят зотдор чўчқага ўхшайди. Нақ беркшир турининг худди ўзи. Шунинг учун уни олгим келиб қолди.

Руф шундай жавоб берди:

— Жоним билан сизнинг ҳожатингизни чиқарар эдим-ку, лекин бадиият илдизлари ўзимда ҳам бор-да! Модомики, бир одам ҳеч бир кимсанинг қўлидан келолмайдигандек қилиб чўчқа ўғирлай оларкан, демак, у ҳам иқтидорли! Чўчқалар илҳомимнинг сабабчиси диллар! Айниқса, мана бу чўчқа. Икки юз эллик доллар берсангиз ҳам сотмайман.

— Йўқ, сиз мёнга қаранг, — дедим пешонамга чиққан терни артиб, — Гап ахир пулдамас. Гап санъатда! Боринг-ки, санъатда ҳам эмас, инсонпарварликда. Завқи зўр чўчқашунос сифатида бу беркшир зотига эга бўлиш менинг бурчим. Ер-биродарларим олдидаги бурчим. Буни бажармасам, виждон азобига қоламан. Чўчқангиз аслида шунча пулга арзимамайди, аммо инсоннинг энг яхши хизматкори ва дўсти бўлган чўчқаларга одилликнинг энг юқори нуқтаи назаридан туриб қараганим учун сизга беш юз доллар таклиф қиламан.

— Жефф, — жавоб берди у чўчқапарвар нафосатчи, — мен учун пулнинг ҳеч аҳамияти йўқ, мен учун энг қимматлиси — нафис туйғу.

— Етти юз доллар, — дедим мен.

— Қўймадингиз-қўймадингиз-да, — деди у, — саккиз юз доллар беринг, майли, туйғумни суғуриб ташлайман!

Мен белбоғимдан пулимни олдим-да, йигирматаликдан қирқта санаб бердим.

— Мен уни хонамга олиб бориб қулфлаб қўяман. Нонушта қилиб олгунимизча ўша ерда тура турсин.

Шундай деб чўчқанинг орқа оёғидан кўтаргандим, у циркдаги буғқарнайга ўхшаб чинқириб берди.

— Менга беринг, — деди Руф. Кейин мегажинни қўлтиқлади, тумшугидан ушлаб, худди ухлаб ётган гудакдек овозини чиқармай хонамга келтирди.

Руфга, ҳалиги айтганимдек, зўр костюм олиб берганимдан бери жуда латта-путтага ишқи тушиб қолганди. Нонушта қилиб бўлишимиз биланоқ, Месфицкийдан настарин рангидаги пайпоқ оламан, деб чиқиб кетди. У жўнаши билан мен типирчилай бошладим. Худди бир қўлли киши деворқоғоз ёпиштираётган пайтда безгаги тутиб қолгандаги аҳволда эдим. Дарров битта қари негрни замбилғалтаги билан ёлладим. Икковлашиб чўчқани қопга тиқиб, ип билан оғзини боғлаб, циркка равона бўлдик.

Жорж Б. Тэплини кичкина капанинг дарчаси ортидан топдим. Семизгина, кўзлари ўткир, эгнига қизил гуппи, бошига қора дўппи кийган киши экан. Гулписининг кўкраги тўрт қирот жавоҳири бўлган тўғноғич билан қадаб олганди.

— Жорж Б. Тэпли сизмасиз? — сўрадим ундан.
— Қасам ичаман, менман, — жавоб берди у.
— Айтиш мумкинки, топиб олиб келдим.
— Фикрингизни очик ифодаланг, — деди у. — Нимани олиб келдингиз? Осиё бўлма илони учун денгиз чўчкалариними ёки муқаддас ҳўкизимиз учун бедами?
— Э, йўғ-э, — дедим мен, — донишманд Беппо чўчқангизни олиб келдим. У мана шу ерда, қопимда, замбилғалтақда. Эрталаб боғимнинг кўча эшиги олдиан топиб олдим. Гулзоримдаги гулларни узаётган экан. Ҳа, буниси сиз учун аҳамиятсиз бўлса, беш минг долларимни майда эмас, йирик қоғозларда олмоқчи эдим.

Жорж Б. Тэпли капанинг ичидан ўқдай отилиб чиқиб, кетидан қолмаслигимни илтмос қилди. Биз ён томондаги капаларнинг бирига кирдик. Бўйнига қип-қизил шойи тасма боғланган мумдек қоп-қора чўчка пичан устида ётар, бир киши унинг оғзига тутаётган сабзини бахузур чайнар эди.

— Ҳой, Мак! — бақирди Тэпли, — бугун эрталаб оламга машҳуримиз билан боғлиқ ҳеч қандай воқеа содир бўлмадими?

— Буними? Йўқ! — жавоб берди ҳалиги киши. — Хордаги хонанда қизнинг кечаси соат бирдаси иштаҳасидек иштаҳаси карнай.

— Бу васвасани қайдан топдингиз? — сўради Тэпли менга юзланиб. — Кеча ётар жафоси қилиб чўчка дўлмадан андак кўпроқ тиқштирганмидингиз?

Мен газетани чиқардим-да, эълонни кўрсатдим.

— Сохта, — деди у, — ҳеч нарсадан хабарим йўқ. Тўрт оёқлиларнинг ноёб намояндаси бўлиш ажойиб, оламга машҳуримизни ўз кўзингиз билан кўрдингиз. Эрталабки нонуштасини ўта зукколик билан тановул қилаётганига ҳам гувоҳ бўлдингиз. Ишонч ҳосил қилдингизки, у ўғирланмаган ҳам, адашмаган ҳам. Хайр. Саломат бўлинг.

Гап нимадалигини фаҳмлай бошладим. Замбилғалтақка ўзимни ташлаб, Нэу амакига энг яқин хиёбонга ҳайдашни буюрдим. Айтган жойимга келганимизда чўчқамни қопдан олдим-да, ҳафсала билан бир жойга кўнқайтирдим. Кейин узоқ вақт мўлжаллаб туриб, чунонам тепдимки, хиёбоннинг нариги чеккасидан — ўз чинқиригини йигирма фут орқада қолдириб — чиқиб кетди. Сўнг Нэу амакининг эллик центини тўладим-да, редакцияга йўл олдим. Воқеани ўз қўлоғим билан аниқ, лўнда қилиб эшитмоқчи эдим. Эълон қабул қилувчи корчалонни дарчасига имладим.

— Мен бир мўсалада гаров ўйнагандим. Шунинг учун баъзи бир тафсилотлар зарур бўлиб қолди, — дедим. — Сизга чўчка хусусида эълон берган кимса мўйлови узун, семизгина, чап оёғи акашак одам эмасмиди?

— Йўқ, — деб жавоб берди корчалон. — У жуда ҳам новча, қотма, сочлари жўхори рангидаги, олифта, нақ буғхонада ўсган гулга ўхшаган йигит эди.

Тушлик вақтида миссис Пивиникига қайтдим.

— Мистер Татамга шўрвадан озгина қолдирайми, — сўради хоним.

— Жуда узоқ кутишингизга тўғри келади, — деб жавоб бердим унга. — Шўрвани иссиқ сақлайман деб, жами кўмир конларини, иккала ярим шардаги ўрмонларни ҳам исроф қилиб юборасиз.

— Хуллас, ўзингиз кўрдингиз, — деб ҳикоясига хотима ясади Жефф Питерс. — Ишончли ва виждонли шерик топиш нақадар қийин.

— Аммо, — деб гап бошладим мен, Жефф билан анча эски танишлигимиз шундай савол ташлашимга имкон беради деб ҳисоблаганим учун, — сизнинг қондангиз икки тиғли-ку. Газетада ваъда этилган мукофотнинг ярмини унга ол деб таклиф қилганингизда, эҳтимол, ҳеч нарса йўқот...

Жефф олижаноб гинага тўла қараши билан тўхтатди:

— Булар бутунлай бошқа нарса, уларни мутлақо аралаштириб бўлмайди, — деди у. — Мен қилмоқчи бўлган ишга ҳамма қонунлардан рухсат бор. Яъни ҳалол олибсотарлик. Уол-стрит¹ ҳам шуни устида турмай, ниманинг устида турибди? У ерда «буқа» билан «айиқлар»², менинг ишимда эса чўчка. Қандай фарқи бор? Чўчка жуни — ҳайвон шохига ёки терисига асос бўлолмайдимиз?

Жефф Питерс магнитининг мўъжизаси

Жанубий Каролина штатидаги Чарлстон шаҳри аҳолиси гуручдан жуда кўп овқат тайёрлашади. Жефф Питерснинг пул топиш усуллари ҳам ана шундай кўп ва хилма-хил.

¹ Уол-стрит — Нью-Йоркдаги энг катта банклар жойлашган кўча.

² «Буқа», «айиқ» — Америка биржасидаги атамалар.

Мен айниқса унинг ёшлик даврида кўчаларда ярим оч ҳолда дайди, йўтални даволайдиган сурги мой, аллақандай кукун сотиб юрган, бутун олам билан ошна бўлиб, охири чақасигача тикиб қимор ўйнаган, ҳаёти қил устида қолган кезлари ҳақидаги ҳикояларини ёқтирардим.

— Бир куни Арканзасдаги Балиқчи Тоғ деган кентга тушиб қолибман, — деб ҳикоя бошлади у. — Эғнимда кийик терисидан либос, оёғимда мокасин³, сочларим узун, кўлимда ўттиз қирот жавоҳири бўлган битта узук. Узукни Тексарканда бир актёрдан олгандим. Билмадим, узук эвазига унга берган қаламтарошимни нима қилган экан!

Уша кунларда ўзимга Воф-Ху исмини олган машҳур ҳинду табиби эдим. Кўлимда «қасални тирилтирадиган» эзиб ичкидан бўлак ҳеч вақо йўқ. Эзиб ичкини чокто қабиласи бошлиғининг гўзал хотини Та-Ква-Ладан олгандим. Та-Ква-Ла анъанавий жўхори байрамида тортиладиган миллий овқат — кучук шўрвага солиш учун кўкат териб юрганда, тасодифан бу ўтнинг устидан чиқиб қолганди.

Бундан аввал бир гадойтопмас шаҳарчада яшагандим, у ерда ишларим унчалик юришмай, чўнтагимда бор-йўғи беш доллар қолган эди. Балиқчи Тоққа келиб дорихонага кирдим, у ерда менга саккиз унциялик, оғзида тиқини бор шиша идишдан олти дюжинасини беришди. Шишага ёпиштириладиган этикетка ва бошқа керакли анжомлар жомадонимда ғамлаб қўйилганди. Кранида суви бор меҳмонхонага жойлашиб, «қасалларни тирилтирадиган эзиб ички»ни қаторлаштира бошлаганимдан кейин кўзимга ҳаёт яна гўзал кўриниб кетди.

Товламачилик дейсизми? Йўқ, сэр. Идишларда қуруқ сувгина эмас, унга мен икки долларлик хинин ва ўн центлик анилин бўёқ қўшган эдим. Орадан йиллар ўтиб, ўша жойлардан яна бир ўтганимда, одамлар эзиб ичкидан яна бир шишадан беришимни сўраб, роса ялинишганди.

Хуллас, ўша куниёқ битта арава ёллаб, Асосий кўчада савдонни қизитиб юбордим. Балиқчи Тоғ дейилгани билан бу кент терламага сероб бир ботқоқлик жойда ўрнашганди. Аҳолининг юрак, ўпка қасали бор, шу хасталиклар ва заъфарон тошмага доир эзиб ички етишмайди, дея ҳеч иккиланмасдан диагноз қўйдим. Парҳезде ярганлар гўштли бутербродга ёпишгандек эзиб ичкини сотиб ола бошлашди. Эллик центдан турадиган шиша идишларимнинг икки дюжинасини сотиб улгурганимда қайрилма енгимдан бировнинг секин тортқилаётганини сездим. Қарамай турибоқ унинг нима эканлигини билдим. Тезда аравадан тушдим-да, кўкрагига немисча кумуш юлдуз тақилган бу нусханинг қўлига беш доллар кистириш жараёнида шундай дедим:

— Констебль, қаранг, қандай ажойиб оқшом!

— Тилингиздан бол томиб, дори-дори деб пуллаётган бу бўтқангизни сотишга шаҳримизнинг рухсат қоғози борми кўлингизда? — деди у ўқрайиб.

— Йўқ, олганим йўқ. Чунки бу ернинг шаҳар эканлигини билмадим. Эртага уни тополсам, албатта, оламан.

— Хўп. Бўлмаса эртагача савдоингизни тақиқлашга мажбурман, — деди полисмен.

Мен дўконимни ёпдим-да, меҳмонхонага қайтиб, унинг хўжайинига бор гапни сўзлаб бердим.

— Балиқчи Тоғда ишингиз ривожига имкон беришмаса керак, — деди у маслаҳат оҳангида. — Нега десангиз, Хоскино деган шаҳримиздаги ягона дўхтир мэрнинг куёви бўлади. Шунинг учун маҳкама қандайдир номаълум, сохта табибнинг Хоскино мижозларини ўзига ағдариб олишига йўл қўймайди.

— Ҳа, мен медик эмасман-ку! Муҳими: кўлимда штат бошқармаси берган чакана савдога рухсатнома бор. Шаҳар учун алоҳида рухсатнома талаб қилишаркан, майли, унияма оламан-қўяман, вассалом! — дедим.

Эртасига эрталаб Мэрнинг идорасига боргандим, унинг ҳали келмаганини ва қачон келиши номаълумлигини айтишди. Доктор Воф-Хунинг меҳмонхонага қайтиб, креслога мунғайиб ялпайганча сигара чекиб, кутишдан бўлак иложи қолмади.

Бир оз туриб ёнимга кўк галстукли бир йигит келиб ўтирди-да, соат нечалигини сўради.

— Ўн ярим. Сиз Энди Таккерсиз, — дедим, — сизнинг баъзи бир ишларингиздан хабарим бор. Жанубий штатларда «Купидоннинг универсал хариди»ни ташкил этган сиз бўласиз-да, а? Ҳа, айтгандек, ичида нима бор эди?.. Хўш, Чили бриллианти ўрнатилган никоҳ узук, келин учун никоҳ чамбарак, картошка эзадиган машинка, асаб босди суюқлиги солинган шиша ва актриса Дороти Верноннинг расми. Ҳаммаси эллик цент турарди, шундайми?

Хотирамнинг ўткирлигидан у жуда мамнун бўлди. Ўзи Энди уста товламачи эди. Энг асосийси эса, касбига ҳурмат билан қарар, уч юз фоиз фойдага қаноат қиларди. Уни кўпчилик бангифурушликка ундаб, йўлдан урмоқчи бўлган. Лекин у ҳеч қачон тўғри йўлдан тоймаган.

Менга шерик керак эди. Иккаламиз бирга ишлашга қарор қилдик. Ҳозиргина эрталабки поездда бу ерга келиб тушгани учун уни Балиқчи Тоғдаги вазият билан таништирдим. Сиёсатнинг сургиги аралашаётгани туфайли молия операцияларининг қийинлашиб қолганлигини тушунтирдим. Энднинг ишлари жуда аъло даражада эмас экан. Бу ерда эса — Эврика-Спрингс шаҳрида янги қурилаётган зирҳли ҳарбий кемага ёрдам маблағи тўплаши лозим бўлиб, бунинг учун акцияларга оммавий обуна ишини авж олдириш ниятида экан. Хуллас, иш кўп эди. Биз суҳбатлашгани ташқаридаги зинага чиқдик.

Эртасига эрталаб, соат ўн бирларда хонамда ёлғиз ўзим ўтирган эдим, қандайдир Том амаки келди-да, мени судья Бэнкснинг уйига таклиф этди. Аниқласам, шаҳар мэри ҳам шу судья бўлиб, у ҳозирги пайтда касал ётган экан.

— Мен доктор эмасман, — дедим Том амакига. — Нега доктор чақирмай-сизлар?

— Ох, сэр, биласизми, доктор Хаскино қишлоққа... йигирма миль нарига кетдилар... касалнинг олдига чақиритишти... У кишидан бошқа доктор шаҳарда йўқ. Судья Бэнкснинг аҳволлари эса жуда оғир, мени юбордилар. Илтимос, юринг олдиларига. Жуда-жуда қаттиқ илтимос қилдилар.

— Бир одам бошқа одамнинг уйига боргандек боришим мумкин. Кўриб қўйишим ҳам мумкин, бир одам бошқа одамни кўргандек қилиб, — дедим ва бир флакон касалларни тирилтирадиган эзиб ичкидан чўнтагимга солдим-да, мэрининг тоғдаги кўшигига равона бўлдим. Шаҳарнинг энг олди кўши эди; болохонали, томиям ҳашамдёр, рўпарасидаги ўтлоқда иккита чўян кучуги бор.

Мэр ўраниб ётган эди, кўрпадан фақат чекка соқолларини оёқларининг учи чиқиб турарди. У ердан шундай овозлар чиқардики, агар бу овозлар Сан-Франсискода бўлса, одамлар ер қимирлапти деб ўйлаб, боғларга қочиб қолишар эди. Каравот бошида бир ёш йигит кружкада сув ушлаб турарди.

— Доктор, — деди мэр, — жуда ҳолим хароб, ўлаяпман. Менга ёрдам беролмайсизми?

— Мистер мэр, мен ўзимни Эс-Ку Лаппнинг ҳақиқий шогирди деб айтолмайман, — дедим. — Университетда медицина илмларини ўрганмаганман, оддий бир одам сифатида кўлимдан иш келармикан, деган ўйда келдим.

— Жуда миннатдорман сиздан, — деди касал. — Доктор Воф-Ху, бу менинг жияним мистер Бидл бўлади. Оғриқларимни юмшатармикан, деб ёрдам бермоқчи эди, лекин ҳеч иш чиқаролмади. Вой худойим! Вой, вой, вой! — деб бирдан бақириб юборди.

Мен мистер Бидлга таъзим қилдим-да, касалнинг каравотига қўниб, томирини ушладим.

— Рухсат этинг, жигарингизни, яъни тилингизни бир кўрай, — дедим. Қовоқларини кўтариб, қорачиқларига узоқ қарадим. Кейин: — Қачондан бери касалсиз? — деб сўрадим.

— Кеча... вой, вой... кеча кечқурун бирдан тутиб қолди, — деди мэр. — Менга бир нарса беринг, азобим енгиллашсин. Мени қутқаринг.

— Мистер, Фидл, дарпардаларни жиндак кўтариб юборинг, — дедим.

— Фидлмас, Бидл, — дея дашном берди йигитча ва амакисига: — Жеймс амаки, тухум, гўшт солинган қовурдоқ бор, балки озгина тотинарсиз, а? — дея мурожаат қилди.

— Мистер мэр, — дедим унинг ўнг кўкрагига қўлоғимни тутиб эши-тарканман, — сиз клавикул клавикордиалингизга ўта жиддий шамоллаш ёпиштириб олибсиз.

— Ё тангрим! — деб ингради у. — Бирон нарса суртибми, киритибми ёки умуман бирон нима қилиб бўлмайдим?

Мен индамасдан шляпамни олдим-да, ташқарига йўналдим.

— Қаёққа кетяпсиз? — бақирди мэр йўғлаб юборгудек бўлиб. — Шу ўта жиддий клавикордлар дастидан ўлаверсин деб ташлаб кетаверасизми?

— Ҳеч бўлмаганда одамгарчилик юзасидан ҳам касални ўз ҳолига ташлаб кетмаслигингиз керак, доктор Хоа-Хо, — деди Бидл.

— Доктор Воф-Ху, — дея унга дашном бердим. Кейин касалнинг ёнига қайтдим-да, узун сочларимни орқага ташладим. Сўнг салмоқли овозда:

— Мистер мэр, — дедим мэрга, — сиз учун фақат битта йўл бор. Дорилар ёрдам бермайди. Гарчи дорилар ҳам арзон бўлмаса-да, уларнинг баридан ҳам устун турадиган бир куч бор.

— У қандай куч экан? — сўради мэр.

— Фаннинг пролегомоналари! Ақлнинг сарсапарилла устидан ғалабаси! Дард фақат ўзингизни хаста сезганингиздагина жисмингизда бўлишига ишонч. Уни енгилган деб тан олинг. Бўлинг! — дедим.

— Қанақа параферналиялар ҳақида гапиряпсиз? Мабодо социалист эмасми-сиз? — сўради мэр.

— Мен шахсий магнитизм номи билан машхур бўлган руҳий таъминот хусусида, менингит ва абсурдни маълум масофадан туриб сингдириб даволашнинг илғор усули ҳақида, ажойиб хонаки спорт ҳақида гапиряпман!

— Ҳозир шу нарсани қила оласизми, доктор? — сўради мэр.

— Мен Якка Сенедрионларнинг, Ички Эҳромли Ерқин Мўғулларнинг бириман, — дедим. — Инс-жинс, кўчки қилишим билан чўлоқлар гапира бошлайди, кўрлар юра бошлайди. Мен — медиумман, қолоратур гипнозчи ва инсон қалбининг спиртуоз бошқарувчисиман. Анн-Арбордаги сўнги сеансларимда Ачқиқ-Сирка жамиятининг марҳум раиси ўз синглиси Жейн билан суҳбатлашиш учун фақат менинг ёрдамимда бу дунёга қайта оларди. Ҳозир эса, хабарингиз бор, мен магнитизм билан шуғулланмайман, аравача ёнида туриб камбағалларга дори сотаман. Чунки ўз санъатимни майда мукофот учун хор қилишни истамайман. Камбағалларнинг берган пули нима бўларди!

— Гипнозингиз билан мени даволай оласизми? — сўради мэр.

— Менга қаранг, — дедим унга. — Қаерда бўлмайин, медицина жамоалари билан тўқнашувга учрайман. Медицина жамоалари менга қийинчилик туғдиришади. Шу кунларда касал боқмайман, лекин, майли, сизнинг ҳаётингизни сақлаш учун психик усулни қўлласам қўллай қолай. Агар сиз, мэр сифатида, дори сотишга рухсатим йўқлигига панжа орасидан қарамасликка рози бўлсангиз!

— Албатта-да, — деди у. — Фақат, илтимос, тезроқ бошланг, бўлмаса касалим яна хуруж қилиб, қаттиқ азоб беради.

— Хизмат ҳаққим икки юз эллик доллар, — дедим. — Икки сеансда тузалишингизга кафилман.

— Бўпти, — деди мэр, — тўлайман. Назаримда менинг ҳаётим шу пулга арзиса керак.

Мен каравотга ўтирарканман:

— Ҳозир, — дедим унга тикилиб қараб, — фикрингизни хасталигингиздан чалғитинг. Сиз соғсиз. Сизда юрак ҳам, бел ҳам, курак ҳам, мия ҳам — ҳеч вақо йўқ. Оғриқ сезмаяпсиз. Ўзингизни хаста ҳисоблаб, янгишганингизни тан олинг. Хўш, сезяпсиз-а? Сизда умуман бўлмаган оғриқлар йўқоляпти.

— Вой, лаънати! Доктор, ростдан ҳам анча енгил тортиб қолдим, — деди мэр. — Илтимос сиздан, соғлигим ҳақида, чап биқинимдаги шишнинг йўқлиги ҳақида гапириб, яна мени алданг. Кўзим етиб турибди, бир оздан сўнг ўрнимдан туриб, колбаса билан гречиха нонини ўз қўлим билан ея оламан.

Мен яна бир нечта кўчки қилдим.

— Хўш, — дедим унга қараб, — ҳозир шамоллаш ҳолати ўтди. Перегилийнинг ўнг парраги кичрайди. Сизни уйқу босяпти. Кўзларингиз юмилиб кетяпти. Касалликнинг ривожини вақтинча тугатилди. Сиз ухляяпсиз.

Мэр кўзларини аста-секин ёпиб, юмшоқ хуррак тарта бошлади.

— Кўринг, жаноб Тидл, замонавий илмнинг ажойиботларини!

— Бидлман, — деди йигит. — Амакижонимнинг тузалишлари учун иккинчи сеансни қачонга белгилайсиз, доктор Пу-Пу.

— Воф-Ху, — дея унга эътироз билдирдим. — Эртага ўн бирда келаман. Бемор уйғонганидан кейин скипидардан саккиз томчи, бифштексдан уч фунт беринг. Соғ бўлинг.

Эртасига эрталаб, айтилган вақтда шаҳар ҳокимининг кўшиги етиб бордим.

— Хўш, мистер Ридл? — сўрадим мэрнинг жиянидан, мени оромхонага олиб кирганидан сўнг. — Амакижонингизнинг аҳволи қалай?

— Менимча анча яхши бўлиб қолдилар, — деди йигитча.

Мэрнинг ранг-рўйи, томир уриши биппа-бинойидай эди. Иккинчи сеансни ўтказдим. Шунда мэр баданида ҳеч қандай оғриқ қолмаганлигини айтди.

— Энди, — дедим унга, — икки-уч кун ётсангиз, отдек бўлиб кетасиз. Бахтингизга мен сизларнинг бу Балиқчи Тоғингизда эканман, чунки корнукопеяда маълум бўлган расмий медицина ишлатадиган ҳеч бир нарса сизга ёрдам бермасди. Хўш, энди медицинанинг хатоси аниқланиб, сизнинг азобларингиз — ўз-ўзингизни алдаш эканлиги аён бўлгандан кейин, менинг хизмат ҳаққим — икки юз эллик доллар сингари ёқимли материялар хусусида гаплашсак қандоқ бўларкин? Фақат илтимос, ишни покдиллик билан битирсак. Чунки чекларнинг юзига қанчалик хушламай қўл қўядиган бўлсам, уларнинг орқасига ҳам худди шундай муносабатдаман.

— Хўп, хўп, нақд тўлайман, — деди мэр ва болишнинг остидан ҳамёнини суғуриб, бешта элликталикни чиқарди.

— Бидл — деди у, — тилхат олинг!

Мен тилхат ёздим, кейин мэр пулни берди. Мен пулларни олиб ички чўнтақларимга яхшилаб жойлаб қўйдим.

— Энди, сержант, — деди мэр бутунлай соппа-соғ одамдек истеҳзоли жилмайиб. — Ўз вазифангизни бажаришга киришинг!

Мистер Бидл қўлини елкамга қўйди.

— Сиз ҳибсга олиндингиз, доктор Воф-Ху ёки аниқроғи, Питерс! — деди у. — Штат ҳокимиятининг рухсатсиз медицина билан ноқонуний равишда шуғулланганлигингиз учун.

— Сиз кимсиз? — сўрадим ундан.

— Унинг кимлигини сизга мен айтаман, — деди мэр, худди ҳеч бало бўлмагандек ўрнидан турар экан. — Бу одам — штатимизнинг медицина жамиятида хизмат қилувчи терговчи. Сизнинг изингиздан қува-қува беш штатни айланиб чиққан. Менинг олдимга уч кун бурун келган ва биз иккимиз сизни қўлга тушириш режасини тузиб чиққанмиз. Афтидан, бизнинг тарафлардаги фаолиятингиз бундан кейин бутунлай тугайди, жаноб товламачи. Ҳа-ҳа-ҳа! Қанақа дедингиз касалимни? Ҳа-ҳа-ҳа! Ҳарҳолда, мия суйилиши бўлмаса керак?

— Изқувар! — дедим мен.

— Худди шундай! — деди Бидл. — Сизни шерифга топширишимга тўғри келади.

— Ҳа, бу ҳали номаълум, — дедим-да, ўнинг бўғзидан олиб, деразадан отиб юборишимга сал қолди. Лекин у тўппончасини чиқариб, даҳанимнинг остига тираганидан кейин тинчиб қолдим. Кейин у қўлимни занжирбанд қилди, чўнтагимдан ҳозиргина олган пулларни чиқариб:

— Бу пуллар, судья Бэнкс, икковимиз белги қўйган пуллар эканлигига гувоҳлик қиламан, — деди. — Буларни полиция участкасида шерифга топшираман. У сизга тилхат бериб юборади. Жинойи иш очилганида ашёвий далил бўлиб хизмат қилади.

— Майли, мистер Бидл, — деди мэр. Сўнг менга мурожаат қилди: — Хўш, мистер Воф-Ху, нега сиз ҳозир ўзингизнинг магнитизмингиздан фойдаланиб, занжирларингизни итқитиб ташламаяпсиз?

— Юринг, сержант, — дедим мағрур туриб, обрўйимни тўкмаган ҳолда. — Тақдирга тан бермоқ лозим, илож қанча? — Кейин қария Бэнксга ўгирилиб, занжирларимни силкитарканман: — Мистер мэр, шахсий магнитизмининг буюк кучга, сизнинг ҳокимлигингиздан ҳам қудратлироқ эканлигига яқин фурсатларда амин бўласиз. Кўрасиз, у албатта енгади! — дедим.

Шахсий магнитизм ҳақиқатда ҳам енгади.

Дарвозага етганимизда изқуварга шундай дедим:

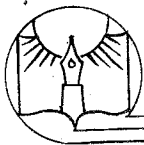
— Хўш, энди занжирингни ол. Йўловчилар олдида ноқулай бўлади...

Нима деяпсиз? Ҳа, бу албатта Энди Таккер эди. Режамиз бошдан-оёғигача унинг миясидан чиққанди. Кейинги бирга қиладиган бизнесларимиз учун шу тариқа дастмоя топгандик.

Русчадан Зоҳир АЪЛАМ таржимаси

Ошкоралик тўғрисида гап борганда, баъзи камчиликлар ва нуқсонларимиз ҳақида, ҳар қандай жонли ишда муқаррар равишда бўладиган қийинчиликлар тўғрисида эҳтиётроқ бўлиб гапиришга даъват этишадди. Бу ўринда фақат битта, ленинча жавоб бўлиши мумкин: коммунистларга ҳамиша ва ҳар қандай шароитда ҳақиқат керак.

(КПСС XXVII съезди материалларидан.)

Жамол Шаропов

У ШУНДАЙ ТОВЛАНДИ

Область партия конференциясида Исломжон Абдуллаевнинг исми шарифи КПСС XXVII съезди делегатлари рўхатида тилга олинганда зал денгиз янглиғ бир чайқалди. Унлаб кўзлар боягина минбардан чўлни ўзлаштириш комплексидаги хатолар, ер, сув ва техника кадр-қиммати, айрим раҳбарларнинг вазифасини суиистеъмом қилиб, маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик туфайли умумий ишга путур етказётгани ҳақида куюниб гапирган йигитни изларди. Аслида залда ўтирганларнинг кўплари Исломжонни танишади. Узи билан учрашмаган, юзма-юз ўтириб гаплашмаганлари ҳам турли анжуманларда бирга бўлишган, эл-маънили маърузаларини эшитишган. Сиртдан қараганда ювош, увоққина кўринса-да, эл-юрт ташвишида куйиб-ёнадиган коммунист эканини билишади. У камчилик, ҳоҳақлик, мақтанчоқлик билан асло чиқишолмайди. Бугун ҳам шундай йўл тутди. Одамлар уни ана шу фазилатлари учун яхши кўриб қолишган. Ҳозир ҳеч бўлмаса кўз уриштириб, имо-ишора орқали йигитни табриклаш ниятида қидиришарди.

Мана, оддий деҳқон область коммунистлари номидан партия анжуманига боради. Бундай бахт ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Фақат бугина эмас, Исломжоннинг умр китобига бугун, мана шу залда яна бир олтин саҳифа қўшилишини область партия комитети бюро аъзолигига сайланишини конференция қатнашчилари эмас, унинг ўзи ҳам билмасди ҳали. Кимдир «Исломжон, қаердасиз, одамларга кўриниш беринг», деганда зал астойдил жунбушга келди. Кўпчиликнинг ҳурмати ҳаққи оёққа турганида, йигитнинг кўксига Олтин юлдуз қандилдан ёғилаётган нурда шуълаланиб, ярақлаб кетди. Азбаройи ҳаяжонга тушганидан у бошини кўтариб, залга тик қарайолмасди.

Хаёл уни учқур қанотларида Фарғона водийсига, туғилган қишлоғи — Нурсухга олиб бориб, болалик ва ўсмирлик онлари ўтган кўчалар, илк бор трактор рулига ўтириб, шудгор ағдарган далалари, Жўрахон билан яширинча учрашиб туришадиган олма боғни айлантириб, қишлоқ чеккасидаги онажони мангуликка манзил тутган қабристон томон бошлади...

Вақт шунчалар елдиришми? Кечагина мана шу қишлоқ кўчаларида хивич «от»га миниб юрмаганмиди. Муҳаммаджон тоғасидан тракторчиликни ўрганаман деб дарсдан қочиб, Чуқурадирга югурганлари, Қўқондаги қишлоқ хўжалигини механизациялаш билим юртини битириб келиб, колхоз раисига «Мен шогирд бўлиб ишламайман, алоҳида трактор берасиз», деб оёғини тираб олганлари-чи? Наҳотки, болалик билан хайрлашгани, трактор штурвалига ўтирганига чорак асрдан ошган бўлса?

Ушанда, қалбига чўл ишқи тушганда кеч куз бўлса-да, ҳаво илик, баҳор шабадасига ўхшаш майин эпкин эсиб турарди. Ҳа, шудгорнинг бошига чиқиб, тракторини қайтараётганида, Нурсух томон келаётган самолётга кўзи тушди. Далалар устидан айланиб учган самолёт Қўқон томон шўнғиб, зум ўтмай яна вариллаган овози эшитилди. Исломжон бошини кўтариб, осмонга қаради. Назарида самолёт қишлоқларига қўнадигандек пастлаб келарди. Кейин атрофга беҳисоб капалаклар тўзигани каби оппоқ қоғозлар куз шамолида чирпирак учарди. Тракторини тўхтатиб, ҳамон Нурсух томон тикилиб турган Исломжон ҳайрон бўлди: «Қизиқ, бу нима бўлди экан?» Трактордан энди тушаман, деганида изига қайтган учувчи «қойилми-сан?», дегандек жилмайганча ўтиб кетди.

Дала билан қишлоқ ўртаси бир қақирим йўл. Тракторни шудгор ўртасида қолдириб, қишлоққа югурди. Бояги «оқ капалак»лар ўйнаб-ўйнаб, ерга кўнарди. Қишлоққа кириваришдаги каттакон жийда шохига илиниб қолган қоғозни бир сакраб қўлига олган йигит ёзувиги кўз ташлади: «Замондош дўстим! Сени мардлар майдони — Мирзачўл кутяпти. Билагида кучи, юрагида ўти бор ёшларни чўлга таклиф этамиз. Мирзачўл...»

Суратда: КПСС XXVII съезди делегати
Исломжон Абдуллаев.

Варақадаги сатрларни қайта-қайта ўқиган йигитнинг сийрак қошлари чимирилди, тийрак кўзлари оловланди, кўкрак қафаси торлик қилаётгандек юраги беором тепарди. Бошини орқага ташлаб, кўм-кўк осмонга узоқ тикилди. Юпқа лаблари пичирлади: «Эшитяпсанми, сени жасорат кутяпти?» Негадир саволи ўзига кулгили туюлди. «Менинг кўлимдан қандай жасорат келади?» Ислолжон биринчи марта кўраётгандек, ингичка, лекин узун-узун бармоқлари, кўм-кўк томирлари бўртиб турган билакларига қаради. «Чўлга бақувват, пўлат иродали одамлар керак. Бу ҳолингда бир зарбасига бардошинг етмай, қочиб қолмагин тагин? Қўй, иссиқ жойингни совутма, ота-онанг ёнида тинчгина юравёр». Лекин ўзини ўзи камситгани алам қилди. Йигитлик ғурури исён кўтарди. «Наҳотки, шунчалар ночор, қуён юрак бўлсанг, Ислолжон? Сен тенгилар урушда қандай жасорат кўрсатишганини биласанми?»

Бир ҳафтача аниқ тўхтамага келолмай, икки ўт орасида юрган йигит юрагини Жўраҳонга очди. Жўраҳон ҳамқишлоғи, ўзи икки синф куйида ўқирди. Ислолжон Кўқон қишлоқ хўжалигини механизациялаш техникумига кетгач, улар ўртасидаги мактабдошлик, ҳамқишлоқлик меҳри муҳаббат оташига айланганди. Лекин бир-бирларига кам дуч келишарди. Асосан хат орқали сўзлашиб туришарди.

— Мен нима дердим, орзўнгиз ушалсин, омад тилайман, — деди йигитнинг юрак розини эшитган Жўраҳон. — Мирзачўлга жойлашиб, кел десангиз, орқангиздан бораверман, — сўнгра у кулиб қўшиб қўйди: — Тўйимиз ўтгандан кейин, албатта.

Жўраҳоннинг далдаси йигитни қанотландирди. Энди энг муҳими — ота-онасини кўндириш... Бу гапни эшитган Оппоқхон ака: «Баракалла ўғлим, йигитнинг марди ер очади» демаган бўлса-да, ўғлининг қатъияти уни фахрлантириб юборди. Муаззамхон опа ҳам бошқа оналарга ўхшаб, ўғлини бағридан чиқаргиси йўқ. Тўнғичи Саидахон Кўқонга турмушга чиқиб, Ғулўмжони уйли-жойли бўлганидан бери онаизор Ислолжонга суяниб қолган. Кенжатойи Зебохон эса ҳали ёш...

— Қўйсанг-чи ўша чўлни, бинойидек ишлаб юрибсан, болам. Бир ўзингни эмас, бизларни ҳам ўйла, — дея бу йўлдан қайтармоқчи бўлди онаизор. — Тунов кунни Жўраҳоннинг онасини кўргандим. Гапининг авзойидан «Келин қилмоқчи бўлсангиз, ҳаракатингизни кўринг», деганини пайқадим.

— Қизиқсан хотин, — деди Оппоқхон ака кулиб. — Уғлимиз эр етиб, юрт ишига бел боғлаган, чўлга бориб, ўзини синамоққа шайланган экан, нега энди йўлига ғов бўлишимиз керак? Қўй, ўзини синасин, кўлидан қандай иш келишини кўрсин.

— Трактор бўлса — шу ерда ҳам ҳайдапти. Ёки чўлга борсагина қаҳрамон бўлади-ми?

— Қаҳрамон бўлса, ажабмас. Йигирмага кирди. Сен билан мен учун ҳали ҳам бола. Чўлда ўғлингни нималар кутаётганини ким билсин?

— Келин-чи?

— Бир-икки йил ишласин, янги ер очилган жойда қурилиш ҳам бўлади. Ундан кейин тўйларини қиламиз. Балки келин ҳам чўлга боришга иштиёқманддир.

Дастурхоннинг попугини ўйнаб ўтирган Ислолжон: «Худди шундай — Жўраҳон рози», деб юборишига оз қолди.

— Ахир, Мирзачўл...
— Эсингдами, урушдан олдин қишлоғимиздан Вахш, Ҳисор, Далварзинга одамлар кўтарилганида ҳам шунақа ваҳима қилгандинг. Ушанда сенга қийиниб, оғайниларим жўнаб, мен қолгандим.

— Ҳали ҳам боринг, юрагингизда армон қолмасин. Йўлингизга ғов бўлмайман, — Муаз-замхон ая аразлаган бўлиб, эшик томон ўғирилди.

— Агар сизлар рози бўлмасанглар, мен ҳеч жойга бормамайман, — Исломжон гап тамом дегандек ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Буёққа ўтир, — деди Оппоқхон ака кафтини ўғлининг елкасига қўйиб. — Сўзинг қатъийми, ҳаммасини ўйлаб кўрдингми?

— Уйлаганман. Комсомолдагиларга ҳам маслаҳат солдим. Ҳатто бирга борадиганлар ҳам бор.

— Унда йўлингдан қайтма, йигит кишининг сўзи битта бўлади.

— Аям...

— Эрта-индин ҳовуридан тушиб, рози бўлади. — Оппоқхон ака эсига муҳим гап тушгандек ўғлига юзланди. — Урмоналига — раисга учрашдингми?

— Сизлар билан гаплашмай, маслаҳатни пиширмай раисга нима дейман?! Раис рози бўлмай, нима ҳам дерди?

— Гапинг, тўғри, Урмонали қаршилиқ қилмайди. Ҳар қалай кўнгиладан, ўғлим. Колхознинг каттаси. Маслаҳат ёлмай кетиш яхши эмас.

Раис аввалига тархашлик қилиб кўрди ва лекин ёшларнинг ташаббусини бўғиб қўйишдан чўчиб, ниҳоят рози бўлди.

Аввалига йиғлаб-сиқтаган онаси, дадаси айтгандай ўғлининг чўлга боришига оқ йўл тилади.

Ҳамқишлоғи Акбарали Эркабоев билан тонг ғира-ширасида Ховос станциясида поезддан тушган Исломжон Абдуллаев Янгиер район комсомол комитетини чошгоҳга яқин топиб келишди.

— Техникумни битирган экансиз, — деди Исломжоннинг ҳужжатларига кўз югуртирган район комсомол комитетининг секретари Азиз Тўраев. — Қайси вазифада ишламоқчисиз?

Исломжон энди жавобга оғиз жуфтлаганда хона эшиги очилиб, пешонаси кенг, елкалари бўлиқ, ўрта бўйли, жингалаксоч йигит киришга рухсат сўради.

— Келинг, кираверинг, Александр Михайлович, — деди киришга рухсат сўраган кишига ва унга йигитларни таништирди. — Мана бу йигитлар Фарғонадан, аниқроғи, Ўзбекистон районидан келишибди. — Агар майли десангиз, сизнинг отрядингизга берамиз. Иккиси ҳам механизатор.

— Мирзачўл каби бағримиз кенг, Азиз Оппоғович. Сиз бўлар-бўлмас одамни тавсия қилмайсиз! — деди қўлини икки томон қериб, хандон отаркан. — Қани энди шунақа йигитлардан кўпроқ келишса. Хабарингиз бор: баҳоргача икки минг гектар янги ерни экишга тайёрлашимиз керак. Вақт оз қоляпти.

Район комсомол комитетининг биринчи секретари Александр Михайлович, деб мурожаат қилган йигитнинг Тошкент қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва ирригациялаш инженерлари институтини «аъло»га тамомлаб, комсомол йўлнамаси билан чўлга келганини, бир неча миллат фарзандларидан иборат жанговар отрядга раҳбарлик қилишини йигитлар билмасди. Лекин унинг камтарлиги, очиқкўнгиладан ва хушчақчақлиги Исломжонга маъқул тушганди.

— Хўш, Кашелев отрядида механизатор бўлиб ишлашга розимисизлар? — Секретарь ҳар икки саволига жавоб кутгандек, йигитларга қаради.

— Ишлаймиз деб келдик. Қандай юмуш бўлса, тайёрмиз! — Уртоғи учун ҳам Абдуллаев жавоб берди.

— Унда йигитларни сизнинг ихтиёрингизга берамиз, Александр Михайлович, — секретарь «Эҳтиёт қилинг» дегандек столнинг четига маъноли чертиб қўйди.

Тожиқ — Мирза, қозоқ — Маҳамбет, корейс — Николай Ли, рус — Виктор, татар — Рамазондан иборат интернационал отряд жойлашган вагон уйда янги дўстлар билан танишиб олган фарғоналик йигитларга эртасиеқ ҳайдов трактори беришди. Қиш чиққунча, «Фарҳод» совхозининг янгидан ташкил этиладиган 5-бўлими учун икки минг гектар сувсизликдан қақраб ётган қўриқни ағдариб ҳайдашиб, ҳам узунасига, ҳам кўндалангига текислашди.

Одатдагидек, тушликка чиқишганда мотоциклда келиб қолган Александр Михайлович Исломжонни бир четга иллаб: «Совхоз маркасига борасан, райком секретари билан совхоз директори кутиб ўтиришибди, маслаҳатли гаплари бормиш», деди. Кейин жилмайиб қўшиб қўйди: «Мабодо бирор вазифани таклиф қилишса, йўқ, деб юрма, тагин».

Кашелев айтганидек, Исломжонни бекорга йўқлашмаган эканлар.

— Районда комплекс механизациялашган комсомол-ёшлар бригадаси ташкил этмоқчимиз, — деди райком секретари. — Совхоз директори ўртоқ Ботиров билан маслаҳатлашдик. У ҳам, комсомолдагилар ҳам сизнинг номзодингизни айтишди. Техникумни тамомлаган экансиз, техникани яхши биласиз...

— Бир-икки йил ишлаб, шароитга тушунай. Ҳали ҳеч нарсани билмайман, — Кашелевнинг гаплари қулоқлари остида жаранглаб турган бўлса-да, 115 гектар ерда пахта етиштирадиган бригаданинг ташвишларини ўйлаб, Исломжон дарров бир қарорга келолмади.

— Ҳамма ҳам бирданига раҳбар бўлиб туғилмайди. Билмаганларингизни сўрайсиз, ёрдам беришади, — деди райком секретари.

Икки ҳафтадан кейин далага сеялка олиб чиқиши керак. Бошқармадан келишиб, «Чигитни янги усулда: қатор оралари 100 сантиметр кенликда экасизлар», деб маслаҳат

бериб кетишди. Ҳали ер тайёр эмас, кенг қаторлаб экадиган сеялкалар қачон келади, Акбаралини қишлоққа — Ўзбекистон районидаги «Ўзбекистон» колхозидан бригада учун ишчилар бошлаб келишга юборган Исломжоннинг ўзи кенг қаторлаб экиш нима эканини дурустроқ тушуниш мақсадида Янгийўлга, машҳур механизатор Валентин Тюпко ишлаётган тажриба станциясига йўл олди.

— Мана шу сизларнинг қароргоҳларинг, — деди бўлим бошқарувчиси, Қишлоқ хўжалик институтини битириб келганига кўп бўлмаган бўлса-да, анча пишиқ, одамлар билан муомалани ҳам, ишлани ҳам биладиган Саид Нодирматов, Янгийўрдан, бошқармадан ундириб келган вагон уйни ёшлар етакчилигига топширар экан. — Энди ғайрат қиласизлар.

— Ҳали ҳам қараб ўтирганимиз йўқ, — янги келган йигитлардан бири тўнғиллади. — Эрта ёзда куйиб ўлмаймизми бу темир қўтида?

— Ношукурчилик қилмасанг-чи, ука. Бошқаларда шу ҳам йўқ. — Бошқарувчи йигитни силтаб ташлади.

— Раҳмат, Саид ака, хафа бўлмайсиз. Бу ўзи шунақароқ, — бояги йигит нимадир демоқчи бўлиб хезланганда, Акбарали елкасидан босди. — Кўнглингиз тўқ бўлсин, ўша, сиз айтган кунгача мола босиб, шай қилиб қўямиз. Чигитни тезроқ етказсаларингиз, бас.

Бошқарувчини кузатиб қўйган йигитлар Холматни ўртага олишди.

— Сенинг бўйинингга арқон солиб олиб қолганимиз йўқ, — деди Собитали Мадраҳимов. — Хоҳишинг бўлмаса, Ховос икки қадам йўл — поездга ўтир-да, жўнаб қол. Лекин бўлар-бўлмасга чанг чиқараверма.

— Рост айтади, — гапга Исломжоннинг акаси Ғулмжон қўшилди. — Ҳаммангдан ёшим катта, насихат қилишга, керак бўлса қулоғингни бурашга ҳам ҳаққим бор. Чўлга уйнаш, ўзимизни шабадага солиш учун келганимиз йўқ. Мард бўлиб, қишлоқдан чиқдикми, ҳаммасига чидаймиз. Тунов кунги қилигингни Исломжон гапириб берди. Агар ишлагинг келмаса, Собитали тўғри айтди, кетақол, кетақол. Майли, йўл қирангни ҳам берамиз.

Бригадага ер, техника ажратиб берилиб, қозиклар қоқилгач, Исломжон совхоз марказига борди. Мақсади — йигитларнинг ётоғини гаплашиб, ўғит ва урулик чигит масаласини ҳал қилиб келиш эди. Директорнинг қабулхонасида анчагина одам бўлганидан коридорга чиқиб турди. Эшик қия очиб қўйилгани учун қабулхонадагиларнинг гапи баралла эшитиларди.

— Фарғоналиклар бригадасининг бошлиғи шуми?

— Ҳа, шу жинқарча.

— Мақтов иро кўкка сизмайдию ўзи чикилдакка ўхшайди.

— Ғознинг келишига эмас, кетишига боқ деганлар. Эртага кунлар исиб, Мирзачўлнинг отни ўйнатадиган пашшаси ашуласини бошлаганда кўрамыз буларнинг ҳолини.

— Эсингдами, бултур наманганликлар аллақанчаси қиш ўртасида тўрттадан кетмон даста, бир қопдан олма, анор кўчатини кўтариб келишиб, «Ундоқ қиламиз, Бундоқ қиламиз» деб бошимизни қотиргандилар... Булар ҳам ўшаларнинг бири-да.

Исломжон табнатиан юввош, бировга қаттиқ гапириш, жанжаллашишни билмайдиган босиқ йигит бўлса-да, юртдошлари шаънига айтилаётган таъналарга чидолмади. Қабулхонага шахд билан кириб келди. Йигитнинг важоҳатидан кўрқиб кетган бояги оғзи полвонлар калхатдан қочган жўжага ўхшаб, стулга чўкиб қолишди. Исломжон боягиларнинг кўзига бир-пас тикилиб турди-да, «сатқан гап кетларинг», дегандек орқасига ўгирилиб, тўғри бўлимга йўл олди. Ҳарчанд ичига ютмоқчи, кайфияти бузилганини яширмоқчи бўлса-да, қўлидан келмади. Ҳамқишлоқларига эшитганларини гапириб берди.

— Бекорларни айтипти, шунга хафамисан, — дейишди йигитлар. — Ҳали ишлаш қанақа бўлишини кўрсатиб қўямиз. Бошлиқларга айтинг, саккиз-ўн центнер эмас, икки баравар пахта берамиз.

Уша кундан бошлаб иш уч сменада ташкил этилди. Ер қирқ-қирқ беш сантиметр чуқурликда ағдариб ҳайдалгани билан текис эмас, тупроқда шўр кўп бўлганидан илашмасди. Ҳам узунасига, ҳам кўндалангига динабоз солиб, чизелламаса, молаламаса бўлмайди... Фақат Холмат ишнинг оғирлиги, шароитнинг ёмонлигидан нолиб, Исломжоннинг диққатини оширди. Келганидан бери турли баҳоналар қилиб, икки марта сменага бормади. Унинг ўрнига ҳам Исломжон билан Собитали ишлашди.

Фарғоналик йигитларнинг фарҳодчасига меҳнат қилиши, шу ғайратлари бўлса, сўзларининг устидан чиқишлари — ҳар гектар ердан икки баравар миқдорида пахта етиштиришлари ҳақидаги гап район раҳбарларининг ҳам қулоғига етибди. Ҳар куни бўлмаса-да, кунора райондан, «Голодностепстрой»дан, Тошкентдан вакиллар келишиб, ёшларнинг меҳнат ва турмуш шароитлари билан қизиқишарди. Қароргоҳлари — темирйўлга яқин тепа тагидаги ертўла. Ҳарқалай, Ховос шамолидан овлоқроқ жойда.

— Нахотки битта вагон уйнинг иложи бўлмаса, — деди иккинчи келишида райком секретари совхоз директори билан бўлим бошқарувчисига дақиниб. — Ишига қараб, сийлаш ҳам керак-да.

— Главкага айтганмиз, ҳозирча иложи бўлмаяпти, — директор ўзини оқламоқчи бўлди. — Ёзгача дала шийпонини қуриб берамиз.

— Ёз-позингизни қўйинг, Қурбон Ботирович, — жаҳли чиққан секретарь директорнинг гапини шартта кесди. — Уч кун муҳлат — буларга вагон топиб беринг. Главкадагилар йўқ дейишса, мени айтди, денг.

Уша кундан директор ҳам, бўлим бошқарувчиси ҳам райком секретарининг топшириғини бажариш ташвишига тушишди. Қурбон Ботирович секретарининг одатини яхши билади: шунчаки айтиб қўядиган одам эмас. Берган топшириғи бажарилмагунча тинчимайди.

Бўлим бошқарувчиси шунча овора бўлиб, йўқ ердан вагон ундириб келганда, Холматнинг ўринсиз гапи айл ботди.

— Аравакаш тавба қилди, намунча ҳамманг баравар ёпишасан? Ёки ортиқчалик қиялманми? — деди Холмат ийғамсираб.

— Сени ҳеч ким қузмоқчи ҳам, камситмоқчи ҳам эмас, — деди бошқалар далага йўл олишганда Холматнинг елкасига қўлини ташлаб Исломжон, — ўзингга билинмайди оғайни. «Уйнаб гапирсанг ҳам ўйлаб гапир» дейишган. Тўғри айтишди — қийинчилиги бўлмаганда, бизнинг Нурсухга ўхшаб боғли — чорвоқли бўлганда, Мирзачўлга одам сиғмай кетарди. Ҳозир номи мамлакатга танилган Ғанишер Юнусов, Лолахон Эрбутаева, Муҳиддин Каримов ҳам Фарғона водийсидан келишганида шароит бундан оғир бўлган. Биз ҳамма ишни техникада бажараямиз, ҳосилни ҳам машинада термоқчимиз. Улар келишганда бунақа тракторлар йўқ эди. Мана бу вагон уйни айтмайсизми, нимаси ёмон!

Холмат ўйламай гапиргани, бошқаларга қараганда тантиқлик қилаётганига ақли етиб, ҳовридан тушди. Кечириш ҳам сўради.

Ҳамқишлоқлар бир-бирига суянишиб, ҳамжиҳат меҳнат қилишганидан совхоз биринчи бўлиб, ерни чигит қадашга тахт қилишди. Бошқалар эмас, Александр Михайлович Кашелевдек техниканинг пири, ҳар бирининг қўлидан бир неча ҳунар келадиган йигитларга бош бўлган олий маълумотли инженер ҳам Исломжон бригадасидаги аҳилликка тан берди.

— Қўлни ташла, ишончини оқладинг, — деди Александр Михайлович Исломжоннинг панжасини қисиб. — Сени бригадирликка тавсия қилиб, адашмаган эканман. Энди қабул қилсанг, беллашгани келдим. Мусобақанинг шарти фақат яхши ишлаш, кўп ҳосил етиштириш эмас. Энг аввало бир-биримиздан ўрганиш, камчиликларни тортинмай юзга айтиб, маслаҳат бериш...

— Сиз чўлдаги биринчи устозимизсиз, Александр Михайлович, — деди рус тилида нимкала гапириб. — Ўзингиз айтгандек, маслаҳатингизни аямайсиз, тез-тез келиб, ишларимиздан хабар олиб, йўл-йўриқ кўрсатиб турасиз.

— Институтни битирган ва техникани яхши билсам-да, завод ишчисининг ўғлиман. Сен эса, деҳқон фарзанди. Пахта қўшиғи онанг айтган алла билан қўлоғингга синган, қолаверса, умр арқоғинг пахтазорда ўрилган. Сендан ўрганиш умидидаман.

Александр Михайлович айтганидек, Исломжоннинг ота-онаси бир умр далада ишлаб, пахтакорлик касбини эъзозлашган. Бу фазилатни ўғил-қизларига ҳам юктиришган. Мана, энди Исломжон ўзи қўриқ очиб, Мирзачўлда пахта етиштироқчи. Чигитни янги усулда — қатор ораси 100 сантиметр кенликда экиб, ҳосилнинг ҳаммасини машинада термоқчи.

Ер экишга тахт қилиниб, чигит ташиб келинган, Янгийўлдаги Урта Осиё машина синаш станциясида, машхур механизатор, кенг қаторлаб экиш усулининг пири Валентин Тюпко иштирокида мослаштирилган сеялка тракторга тиркалган. Фақат мутахассислар келишиб, илк пушталарга уруғни қандай қилиб ташлашни кўрсатиб беришлари керак.

Йигитлар билан чигит ташланадиган майдоннинг етилганини кўриб юрган Исломжоннинг нигоҳи шу томон келаётган машинага тушди. «Келишяпти» деди ва вагон уй орқасида турган сеялкали трактор сари юрди. Худди ўша ерга келиб тўхтаган машинадан орқама-орқа икки киши тушди. Исломжон совхознинг бош агрономи Николай Александрович Евсеев билан Александр Кашелевни таниб қадамни каттароқ ташлади.

— Қалай бригадир, кенг қатордан қайтганинг йўқми? — деди кулиб бош агроном. — Исломжон чўчиса, биз экаверамиз юзликда, деяпти Александр Михайлович. Гапини тасдиқлаиб олиш учун Кашелевга қаради.

— Қайтиш йўқ, йигитнинг сўзи битта, — Исломжон ҳазилга жиддий жавоб берди. — Борди-ю эплотмасак, ишончини оқламасак, унда бошқа гап.

Йўқ, Исломжон Абдуллаев бошлиқ ёшлар ишончини оқлашдигана эмас, ишчи кучлари оз бўлган, пахтачиликдаги асосий йомушлар комплекс механизация зиммасига тушадиган Мирзачўлда кенг қаторлар истиқболли усул эканини амалда исботлашди. Энг муҳими 115 гектар майдоннинг ҳар гектаридан мўлжалдагига нисбатан икки баравар ҳосил етиштирилиб, пахтачилигимиз тарихида биринчи марта ялли ҳосил машиналарда териб олинди. Газеталарда ана шу ҳақда хабарлар босилиб, радиоочеркларда ҳикоя қилинганда, «Бу шунчаки гап, қўриқ ерлардан биринчи йили ўн беш центнердан ҳосил етиштириш, ҳаммасини машинада териб, ҳар центнер пахта таннархини ўн сўмга арзонлаштириш қуруқ маҳоват», деганлар ҳам кўп бўлди. Исломжон бу гапларга эътибор бермади. Лекин бригада шўхратини эшитганлар «Фарҳод» совхозини, Исломжон Абдуллаев бошлиқ коллектив меҳнат қилаётган бўлимни сўроқлаб, республиканинг турли томонларидан келишарди.

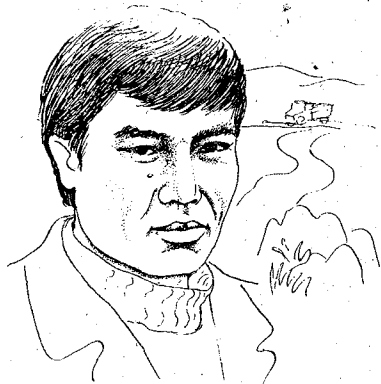
Лекин илғор бўлиш, ташаббускорликни ушлаб туриш осон эмас. Спортда шундай анъана бор: югуриш ёки баландаликка сакраш, сувда сузиш ёхуд штанга кўтариш бўйича жаҳон рекордини янгиллаган чемпионга ўша куннинг ўзидаёқ рақиб топилади. Чемпионлик шохсупасига кўтарилган спортчи шўхратни сақлаб қолмоқ учун ўша соатдан ҳаракат қилишига тўғри келади. Исломжон ҳам бўш келмади. Андижондан Мамажон Дадажонов, Тошкентдан Энвер Алиев, Мирзачўлдан Ғайбулла Абдуллаев, Жавод Кўчиев ва яна қанчалар наъра тортишиб, уни беллашувга даъват этишди. Чўлда ўз сўқмоғини очиб, эл тилига тушган йигит ана шундай даргалар билан беллашувдан чўчимасди.

Меҳнат билан топилган кадр-қиммат, қозонган ишонч комсомолда камол топаётган йигитнинг юсак парвозларига қанот бўлди. У бошчилик қилаётган комсомол-ёшлар комплекс механизациялашган бригада коллективи учинчи марта хирмон кўтариб, ҳосилдорликни 25 центнерга етказган йилнинг кузиде Исломжонни дўстлари Гулистон темирйўл станциясидан ҳарбий хизматга кузатиб қолишди.

Хизматнинг учинчи йили ўтаётганда йигитнинг ҳаётида яна бир унутилмас воқеа юз берди. Мирзачўл комсомоллари Исломжон Абдуллаевни Ўзбекистон Комсомоли XVIII съездига делегат қилиб сайлашди.

— Албатта чўлга келаман, сизга яқинроқ жойда ишлайман, учрашиб турамыз, — деди Исломжон комсомол анжумани минбаридан республика ёшларини Мирзачўлга даъват этган машхур механизатор, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Мамажон Дадажоновга ваъда бериб. Аслида улар бундан тўрт йил муқаддам Москвада, комсомол съездида ёнма-ён

«БАҲОР» БУНЁДКОРЛАРИ

Холмамат ҚУЛДОШЕВ

Еш **рассом** Хайрулла Лутфуллаев журнали-
миз йўлланмаси билан яқинда Наманган об-
ласть меҳнаткашлари ҳузурда бўлиб қайтди.

Журналнинг мазкур саҳифаларида эълон
қилинаётган расмларда Тўрақўрғон райони-
даги «Баҳор» посёлкаси ва унинг бунёдкор-
лари акс эттирилган.

ўтиришиб, пахтачилик истиқболи, терим машиналарини такомиллаштириш муаммолари ҳақида суҳбатлашишганди. Ушанда Мамажон Дадажонов Андижон областининг Марҳамат районидаги Ильич номли колхозда комплекс механизациялашган бригадага бошчилик қиларди. Ун тўрт ёшидан трактор штурвалига ўтирган йигит Исломжон Абдуллаев бошлиқ чўлликларнинг кенг қаторлари, ҳосилнинг ҳаммасини машинада териш тажрибасига астойдил қизиқиб қолганди. Москва кўчаларини айланганларида, Бутуниттифоқ Халқ Хўжалиги Ютуқлари Кўргазмасининг пахтачилик павильонида бўлишганида ҳам Исломжон билан ёнма-ён юриб, Мирзачўл ҳақида кўпроқ билгиси келарди.

Исломжон Ўзбекистон комсомоли XVIII съездида аскарлик кийимида қатнашиб, Мамажон Дадажоновнинг даъватномасини эшитганида, техникумни битириб келиб, ўз колхозида шудгор қилаётганда самолёт ташлаган варақадаги чақирқиқни ўқигандаги ҳолатга тушди. Ўзбекистондан олисда, озар юртида ҳар куни қадрдон далалари, бир-биридан меҳнатсевар бригададошларини эслаб, қалби Мирзачўлга талпинадиган йигитнинг юрагида учкун эмас, аланга ловуларди. Ватан олдидаги муқаддас бурчини ўтагач, албатта иккинчи Фарғонаси — жонажон Мирзачўлга қайтади.

Исломжон ўз номини элга танитган заминга қайтганда, одамлар борган сайин чўлнинг ичкарироғига лангар ташлаётганди. Қўриқ областининг маркази — Гулистонда поезддан тушган йигит қаёққа бориши ҳақида ўйлаб қолганди. «Фарҳод» совхозига, бригададошлари ёнига кетаверай деса, Мамажон Дадажоновга ваъда берган. Бордию унинг бригадасига борса, дўстлари хафа бўлишади. «Яхшиси, область комсомол комитетига кираман, бирор маслаҳат беришар», деган қарорга келди.

Буни қарангки, олти йил муқаддам Янгиер комсомол комитетида Исломжон ва Акбаралини очик чехра билан қабул қилиб, «Фарҳод» совхозига бориб ишлашни маслаҳат берган Азиз Тўраев яна унинг рўпарасида турибди.

— Агар шундай ниятингиз бўлса, Мамажон Дадажонов ишлаётган хўжаликка ерлари туташ, «ВЛКСМ XV съезди» совхозига йўлланма берамиз, — дейишди комсомолдагилар. — Шу йил баҳорда ташкил топган.

...Йўлланмани олиб чиққан солдат йигит Гулистон — Дўстлик манзили бўйича қатнайидиган автобустга ўтириб, янги хўжаликка йўл олди. Синамаган отнинг сиртидан ўтма, дейишади. Исломжон совхозга область комсомол комитетининг йўлланмаси билан келган бўлса-да, уни совуқроқ қабул қилган директор: «Ҳозирча қишлоққа бориб, ота-онангизни кўриб, дамингизни олиб келаверинг. Иш бўлса, бир гап бўлар», деди:

Директорнинг беписандлик билан қилган муомаласи йигитнинг иззат-нафсига теккан бўлса-да, ичидagini сиртига чиқармади. Балки, совхоз партия ташкилотининг котиби Умурзоқ Маматқуловга дуч келганида, шу кетганча қайтиб келмасмиди. Гоҳ бир оғиз ўринсиз сўз киши ҳаётини издан чиқаргани каби, топиб айтилган бир оғиз ширин сўз бахтга йўлдош қилади.

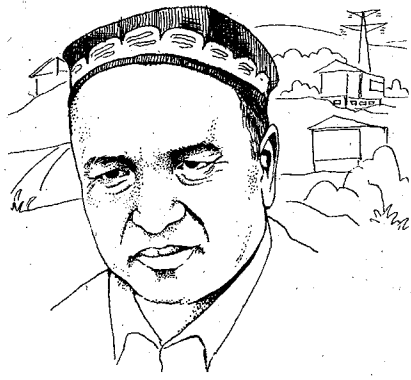
— Сизга ўхшаган йигитларни излаб юрибмиз. Баҳоргача икки минг гектар янги ер очамиз. Иложини топсангиз, оғайни-қариндошларингиздан бошлаб келинг, — деди котиб Исломжоннинг кўнглини кўтариб.

Қишлоқда Олпоқхон ака билан Муаззамхон опа ўғилларининг қайтишига тўй тараддудини кўриб ўтиришган экан. Исломжон эса узоғи билан уч кун туришни мўлжаллаб борганди. Ҳадемай бир ҳафта ўтиб кетди. Ота-она ўғил дийдорига тўйишгани йўқ. Исломжон уларнинг ҳузурда ўтириш, тўй маслаҳатини эшитиш ўрнига ҳали Тағоб, ҳали Бекобод қишлоқларини оралаб, чўлга талабгорларни қидиравди. Бир куни уйга қайтса, жамоат жам — тўй маслаҳа-тига тўпланишган. Яхшиямки, Жўраҳон билан учрашиб, гапни бир жойга қўйиб олган экан.

— Майли, мен рози, — деди катталарнинг гапини бўлмайд эшитган Исломжон. — Фақат август ойида ўтса. Совхоз янги, ҳозирча ҳатто бўйдоқларга ҳам ётиб-туришга жой йўқ. Ушангача уйлар битиб қолади. Жўраҳон билан шунга келишганмиз.

Одилжон ЮНУСОВ

Солижон ЛАТИПОВ

Муаззамхон опа кўзёши қилди, тоғаси ер тепиниб, шовқин кўтарди, атайлаб Қўқондан маслаҳатга чақирилган Саидахон опаси насиҳатга ўтди. Оппоқхон ака баъмани гапни айтди:

— Иккиси келишган бўлса, августгача сабр қиламиз, жиғибийрон бўлишнинг нима ҳожати бор.

Чўлга Отажон Юсупов, Тожиқўзи Ортиқов, Фуломжон Отахонов, Абдуфаттоҳ Маматмуродовга ўхшаган ўн чоғли тенг-тўшини бошлаб келган Исломжонга совхозда катта ишонч билдиришиб, 8-бўлимда ташкил этилаётган бригадалардан бирини тавсия этишди. «Жой масаласида ҳозирча ёрдам беролмаймиз. Кузгача амаллайсизлар, унгача уйлар битиб қолади», дейишди.

Чўл нималигини Исломжон яхши билади. Шу боисдан совхоз раҳбарлари олдига талаблар қўйиб ўтирмади. Уларига тегишли техникани ажратиб олиб, йигитлар билан чайла тиклашди-да, ишни бошлаб юборишди. Бир ой деганда, етмиш гектар бўз ер кафтдек текисланиб, экишга тахт қилинди. Иш орасида ёз жазирасида дам оладиган ертўлани ҳам қавлашди.

Ҳамқишлоқлари маслаҳатни бир жойга қўйиб, Отажон билан Собитжонни қишлоққа юбормоқчи бўлиб туришганда, Муаззамхон ая келиб қолди. Аёл кўли гул деганларича бор. Уч кунда чайла билан ертўлага файз кириб, қозон кунига икки мартадан қайнайдиغان бўлди, йигитларнинг эса димоғи чоғ: ғайратига ғайрат қўшилди.

— Елғиз яшашга ўрганган йигит бора-бора қиз боладан чўчидиган бўлади, — деди кечки овқатга ўтирганларида она. — Билиб қўйинглар, йигитнинг боши икки бўлмагунча, моли икки бўлмайди. Қачонгача шу аҳволда яшайсизлар?

Йигитлар бир-бири билан маъноли кўз уриштиришди. Онанинг соддагина қилиб айтган гаплари ҳаммасини ўйлантириб қўйганди. Ниҳоят, ҳамма учун Отажон жавоб берди:

— Тўғри айтдингиз, холажон, ит ётиш, мирза туриш ўзимизнинг ҳам жонимизга тегди. Мана кўрдингиз, совхоз янги, оиласи билан келганлар ҳам чайла, ертўлаларда туриштипти. Битта дала шийпониغا уч-тўрт оила жойлашган. Кузгача уйлар битиб қолса биз ҳам...

— Омади гапни айтдим-да, болаларим, — она гапи нишонга текканидан майин жилмайди. — Умр — оқар дарё, ҳаммасининг ўз мавриди бор. Ундан кейин ота-оналарни ҳам ўйланглар.

«Қари билганини пари билмас» деганларича бор. Жўраҳонга уйланиб, келинчаки ертўлага кўчириб келгач, Исломжонга анча энгил бўлди. Фақат далани, бригада ташвишини ўйлайди. Кечкурун қайтганида овқати тайёр, кийимлари ювилган бўлади. Яна бир қулайлиги — келин баҳонасида қишлоқдан қариндош-уруғлар тез-тез келиб туришадиган бўлишди. Соғинчга, ота-онадан хавотир олишга ўрин қолмади.

Хуллас, Жўраҳоннинг қадами қутлуғ келди: ўша йили Исломжон Абдуллаев бошлиқ ёшлар бўз ердан режадаги саккиз центнер ўрнига йигирма икки центнердан ҳосил кўтаришди. Келгуси йили экин майдонини юз гектарга етказиб, экишга ҳозирлик қўрилаётган кунларда бўлим коммунистлари Исломжонга юксак билдиришиб, уни цех партия ташкилотининг секретарлигирига Исломжонга юксак билдиришиб, уни цех партия партия ташкилотининг секретарлигирига эмас, совхоз партия комитети бюросининг аъзоси сифатида пахтачиликни комплекс механизациялаш, чўл шароитида ҳосилдорликни кўтариш ҳақида ҳам ўйларди. Рўзғоридан кўнгли тинч: посёлка марказида қурилган тўрт хонали уйлардан бирига кўчиб кирганидан бери онаси улар билан бирга яшайди. Жўраҳон бригаданинг ошпазигина эмас, ғўзани чопиш, суғоришда ҳам Исломжоннинг дўстларига мададкор.

Қишнинг ўрталари эди. Даладан қайтаётган Исломжон посёлкага кираверишдаги кўприк устида Умурзоқ Маматқуловга дуч келди. Йигит билан ҳол-аҳвол сурашган партком секретари уни машинасига таклиф қилди. Рулда Маматқуловнинг ўзи эди.

— Янги совхозга ўтиб ишлашга майлингиз борми? — деди бир оз юришгач, йигитнинг кўнглига қўл солиб Маматқулов.

— Узимизники ҳам эски эмас-ку!

Абдулҳаким ТОЖИБОЕВ

Исажон МАМАДАЛИЕВ

— Шундай-куя, районимизда яна битта совхоз ташкил этиляпти, — ўша совхозга ўзи директор бўлиб бораётгани, сўхбатдан ўтиб келганини сир тутиб, ўсмоқчилаб сўради. — Агар рози бўлсангиз бирга ишлаймиз.

— Ие, сиз ҳам кетяписизми? — Исломжон ҳарбий хизматдан қайтгандан бери Маматқулов билан бирга ишлаб, анча синашта бўлиб қолганди. Олий маълумотли агроном ўзининг ишчанлиги, ёқимтойлиги ва ёшларга ғамхўрлиги билан Исломжонда ўзига нисбатан ҳурмат қозонганди. Бирор нарсага ақли етмай, бригадасида иш юришмай қолган пайтларда ҳеч тортинмай ундан маслаҳат сўрарди. Худди туғишган акасига ўхшаб қолган Умурзоқнинг бошқа совхозга ўтиб кетаётгани йигитнинг қалбида аллақандай ўксиниш пайдо қилди.

— Чиндан ҳам кетяписизми? — ишонқирамай қайта сўради у.

— Ҳа, райкомда шундай маслаҳат беришди.

— Бош агрономликками?

Умурзоқ жавоб беришга иккиланиб қолди. Тўғриси айтса, мақтангандек бўлади. Йўқса, нима десин? Лекин Умурзоқ Исломжонга ишонади, сир тутадиган йигит.

— Бу гап ҳозирча орамизда қолсин, ноқулай бўлса ҳам айтайин: директорликка!

— Табриклайман, э шундай демайсизми? — у билан янги совхозга ўтишга майли борлигини Исломжон яширмади. — Рухсат беришса, ўтардим. Узингиз биласиз, Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг аъзосиман. Бунинг устига секретарлик...

— Директор билан ҳам, райкомдаги ўртоқлар билан ҳам ўзим гаплашаман. Ҳар қалай рози бўлишса керак.

— Одамлар «совхозма-совхоз учиб юрибди» дейишмасмикан? Ўзингиз биласиз, ортиқча гапларга тоқатим йўқроқ.

— Янги совхозга ишчи кучлари керак. Бу ердан сизга ўхшаган битта-иккита чўлнинг ҳадисини олганлар ўтмаса қийналиб қоламиз. Ахир, беш минг гектар ерни ўзлаштириш, деҳқончилик қилишнинг ўзи бўладими? Ким ҳам таъна қиларди? Ундан кейин сизнинг қанақа одамлигингизни ҳамма билади-ку.

Исломжон янги совхоз Мамажон Дадажонов директорлик қилаётган Ленин номи совхоз билан ёнма-ён эканини эшитиб, астойдил рози бўлди. «Қайтага яхши бўлади, тез-тез учрашиб турамиз, билмаганларимни ўргатади», дея ич-ичидан севинди ва қатъий бир тўхтамага келди. Шу тариқа яна ҳаммасини бошидан бошлади.

Йиллар ўтди. Жиззах областидаги Сарқисов номи совхоз қўриқдаги йирик хўжаликлардан бирига айланди. Чўлдан асар ҳам қолмади. Исломжонлар истеҳкоми ҳисобланган ўша вагон уйлар ўрнида ажиб бир шаҳарча қад кўтарди. Ҳар йили ўн-ўн икки минг тоннадан ошириб пахта етиштираётган коллектив ҳақида гап очилгудек бўлса, албатта, Исломжон Абдуллаев бошлиқ ёшлар бригадаси биринчи бўлиб тилга олинади. Лочин ҳамиша тоғнинг чўққисида деганлари шу бўлса керак. Чўлнинг ичкарисига зафарлар билан кириб бораётган йигитнинг номи шарафга буркалапти.

Одам ўтган умрини ҳамиша ҳаёт гази билан ўлчайди. Қилишга улгуролмаган юмуши, етолмай қолган манзили бўлса, илдамроқ ҳаракат қилади. Исломжон ҳам чўлда кечаётган ҳар бир кунини ҳисоблаб боради. Ортда қолган изларига қараб, эртанинг уфқларини белгилайди. Эришилган натижалар ҳамиша унга камдек бўлиб туюлаверади. Баландроқ чўққиларни эгаллаш учун толмай олға интилади.

Мен Исломжон билан учраганимда, унинг ён дафтарчасидаги рақамларга кўзим тушди. Кечга томон посёлкага қайтаётганимизда, ундан булар қандай рақамлигини сўрадим.

— Истасангиз танишиб чиқинг, балки чўлда ўтган умримнинг мазмунини шу варақлардан чақиб оларсиз, — деди.

— Майли, варақлаб кўраман, — гарчи бу ёзувлар мазмунини ўзи тушунтириб бермаса, маъносини чақис қийинлигини билсам-да, дафтарчасини кўлидан олдим. — Фақат мана бу рақамларни шарҳлаб берсангиз бўлди, — дедим.

Абдусаттор ЖАҒПАРОВ

Шукӯржон МАҲМУДОВ

Посёлканинг умумий кўриниши.

Лойиҳалаш ишлари билан Ўзбекистон колхозлараро лойиҳалаш институтининг лойиҳалаш ва қурилиши бўлими шуғулланыпти.

— Чўлга келгандан бери йигирма минг гектар пахтазорни культивация қилибман, мен бошқарган бригада шу муддат ичида беш минг олти юз тонна пахта етиштирибди. Мана буниси эса, — деди икки минг тонна деган рақамга ишора қилиб, — ўзимнинг машинада терган жами пахта.

Исломжоннинг увоққина гавдасига, кафтининг орқа томонида бўртиб турган кўм-кўк томирларига қарадим. Қайси бир доно «Меҳнатнинг нималигини биламан, бу ер юзида барча шод-хуррамлик, барча яхши нарсаларнинг манбаидир», деганида юз чандон ҳақ эди. Комсомолнинг уч анжумани делегати Исломжон Абдуллаев шунча обрў-эътиборга ўз меҳнати, чўлга бўлган садоқати, яхши хулқи ва одаимийлиги билан эришди. У чўлга меҳр кўйган бўлса, тупроғи олтин Мирзачўл уни юртга танитди. Мамлакатимизда СССР ташкил топган куннинг ярим асрлик тўйи тантана қилаётган кезларда совхозга Исломжон Абдуллаев Ленин ордени билан мукофотланганлиги ҳақида хушхабар келганди. Орадан беш йил ўтиб, унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди. Мана, энди у КПСС съезди делегати.

Мен Исломжон Абдуллаевни юксакларга кўтарган меҳнат шарофати, чўлда битган умр китоби ҳақида ёзяману хаёлимга шоир Абдулла Ориповнинг мана бу сатрлари келади:

**Неларни кўрмаган инсоннинг боши,
Неча бор қоврилиб, тирилган жаҳон.
Барига етаркан сабру бардоши,
Демак, иродадан яралган инсон.**

Хайрият, сабр-тоқат, ирода ва виждон деган олижаноб туйғулар инсонга хос. Йўқса, Исломжонга ўхшаб айрим амалпараст, ғаразғўй ва шахсиятпараст кишилар ғазабига

учраганлар юзага чиқмай, йўқ бўлиб кетарди. Уша, кўкрагида оддий комсомол нишони, қалбида чўлга ёниқ муҳаббат билан келган йигитнинг жасорат майдонида битилган ҳаёт китоби фақат бунёдкорлик ва шодликлардан иборат эмас. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлиш, мамлақат коммунистларининг олий анжуманига вакил қилиб кўрсатилганига қадар неча бор қовурилиб, неча бор оёққа турди. Ҳасадгўйлар оёғи остига чуқур қазиб, мансабпараст, нопок кишилар қанотини қайириб, чўлдан кўнглини совутмоқчи бўлганда, яхши одамлар уни суяди, ақл зиёси билан тўғри йўл кўрсатиб, тасалли беришди. Онаси Муаззамхон ая, умр йўлдоши Жўраҳон, устози Умарқул Жўрақулов чўккан кўнглини кўтаришиб, кўлтиғидан олишди. Ҳақсизлик, ҳасадгўйликка қарши ифодаси, сабр-матонат ва ор-номуси қалқон бўлиб кўтарилди. Чўлда туғилган, ўзига ўхшаган камтар, меҳнатсевар, одобли беш фарзандининг эртаси, қуёш нуридек меҳри уни умидсизлик, иккиланиш гирдобидан халос қилди. Ҳаёт қозонида қайнатиб, эгилмайдиган пўлатга айлантириб тоблади.

Кураш йўли ҳар қанча оғир кечмасин, болалиқдан қон-қонига синган ҳалоллик, ростгўйлик, меҳнатсеварлик ва тўғрисузликдан қайтмаган йигит енгил ҳаёт, қалбаки шон-шухратга ён бермади. Эгри йўлга бошламоқчи бўлганлар этагидан тутишга ҳазар қилди.

Бир мавсумда машинада минг тонна «терган»лар, ҳосилдорликни олтмиш центнердан «оширган»ларга ҳавас қилган Исломжон уч маротаба қоқоқ участкага ўтиб, ёмон ер йўқ, ношуд деҳқон борлигини исботлади. Аммо ҳар қанча ҳаракат қилгани — чигитнинг тупроқ-иқлим шароитига муносибини танлаб, кенг қаторлаб, қўш қаторлаб, пуштага экиб, озуқасига, сувига, ишловига кўз-қулоқ бўлиб, ҳашоратдан кўз қароғидай авайлаб, хуллас, ғўзага нима керак бўлса, ҳаммасини бахш этиб, сўнги чаноқларигача териб олганида ҳам ҳосилдорликни гектар бошига 44,5 центнердан оширолмади. Устози Мамажон Дадажонов машина штурвалидан ўн-ўн икки соатча тушмай бир мавсумда 217 тоннадан ошириб пахта теролмаганига ўзи гувоҳ бўлганидан 180—200 тонна терганида дўпписини осмонга отиб, оламжаҳон қувонди. Мана шулар ҳақиқий рекорд эканига имони комил эди.

Ана шу ҳалоллиги, қалбаки шухратларга интилмаганидан кимларнингдир «назари»дан қолди, кимларнингдир кўзига «хунук кўринди». Исломжон туриб, бошқаларни «кўтаришга» ҳайиққан совхознинг собиқ раҳбари «қавлаштириб, асабига тегсак, чидолмай кўчиб кетади» деган фикрда, уни қийноқ-қистоққа солишди.

— Сиз тажрибали, ишнинг кўзини билладиган деҳқонсиз, — деди бир куни уни «маслаҳатга» қақирган директор. — Ёнингиздаги бригадadan хабарингиз бор — ҳеч ўнган-маяпти, ернинг умри бекор ўтаяпти. Сизни шу бригадага...

— Лозим кўрган бўлсаларингиз нима ҳам дердим, — директорнинг муғамбирлик билан амалга оширомоқчи бўлган режасини тушунган Исломжон қаршилик кўрсатмади. — Фақат битта илтимосим бор: бизнинг бригадага кимни қўйсангиз ҳам дала шийпони атрофидаги дарахтларга эҳтиёт бўлишини тайинланг, мевага кириб қолди, — деди.

Исломжон бригадadoшларига янги гапни айтганда: «Шунча меҳнат қилиб, 32 центнердан ҳосил олган еримиз, мевага кирган боғимизни ташлаб, дала шийпони йўқ, ерини ажриқ, қамиш босган участкасига ўтамизми? Айбимиз нима? Сизда қандай қасоси бор, буларнинг», дейишди. Исломжон шунда ҳам бу буйруқ эмас, совхоз коммунистларининг илтимоси эканини ётиги билан тушунтириб, ҳамқишлоқларини қоқоқ участкага ўтишга кўндирди.

Директор қанча қитмирлик қилмасин, Исломжонни жини ёқтирмай қолганини яширишга уринмасин, совхоздагилар ҳаммасидан хабардор. Ёз бўйи сувдан, ўғитдан қисиб, дефоляция чоғида атайлаб шоширганини ҳам билишади. Райком бюро аъзоси, область Советининг депутаты бўлишига қарамай, Исломжон бирор марта нолимади, район партия комитети, область партия комитетига шикоят қилиб бормади. Ҳаммасини меҳнат билан енгилшга, ҳақ олдида тиз чўктиришга ҳаракат қиларди.

Аслида ўрталаридаги келишмовчилик янги директор келганига икки ой ўтмасданок бошланганди. Сайловчилар ўз депутати ҳузурига директорнинг кўрсатмаси билан одамлар ҳосилга кириб қолган узумзор бузилаётганидан шикоят қилиб боришди. Шусиз ҳам коллективдаги ноаҳиллик, тарафқашлик, маҳаллийчилик газак олаётганини пайқаб юрган йигит директор ҳузурига боришга мажбур бўлди. Ахир, одамлар ишониб унинг қабулига келганди-да. Нега бормасин?!

— Чўлда бир туп дарахт кўкартириш осонми? Уша, йигирма беш гектар узумзорни ҳосилга киритгунча биласизми, одамларнинг юраги қон бўлган, — деди қулоқ солишни истамаган директорга Исломжон. — Ҳозир тўй-маъракаларимизга асқотиб турган шу узумзор-ку!

— Ўттиз беш гектар олма боғи етади. Узумзор планда йўқ, — деди тўнғиллаб директор.

— Ким айтди планда йўқ деб? Кейин одамлар фойдаланиб турган боғни бузишга кимнинг ҳаққи бор? Ахир...

— Ие, совхозда хўжайин кўплигидан беҳабар эканман. Бундан буёғига...

Директорнинг кинояси Исломжоннинг жон-жонидан ўтиб кетди. Ариқ қазимаган сув қадрига етмайди, деганлари шу-да. Бу ерларни сонга киритиб, қуюқ сояю мева берган дарахтларни кўкартиргунча, совхоздагиларнинг она сuti озғига келди. Мана энди тайёрига келиб, ёнига қўшиш, посёлкани ичимли сув билан таъминлаш ҳақида қайғуриш ўрнига, буз-буз, ол-олдан бошқани билмади.

— Менга бунақа пичинг қилманг, совхозда битта бошлиқ бор, бу — сиз! Депутат сифатида сайловчиларнинг илтимосига кўра келдим. Ҳали ҳам кеч эмас, тўхтатиш керак, оқибати яхши бўлмайди. Яна шуни ҳам айтай: одамларга қайишмаган раҳбар қанотсиз қуш, — деди очикчасига.

— Яна қанақа гапларингиз бор? — директор ўрнидан турди. — Ҳозирча совхозга мен жавоб бераман. Сиз бригадангизнинг ташвишини ўйланг.

Бригадирнинг таънаси уринли эканига ақли етса-да, сўзида турган директор узумзорни буздириб, ўрнига маккажўхори эктирди. Аммо сув етмай, қаровсиз қолдирилганидан ўша

Саволларига жавоб эмас, ҳақли эътирози учун дакки эшитганда, кимлардир «насиҳат» қилиб, раҳбарларнинг кўзига хунук кўриниб қолишини эслатганида йигитга Мирзачўл осмони торлик қиларди. Шундай пайтларда «Ростдан ҳам бу аҳволдан кутулиб бўлмайдими, ҳамма шу мақомга тушиб қолганми? Елгоннинг охири вой эканини нега тан олгимиз келмайди?» дея бор овози билан бақиргиси келарди. Шунчаки ўйлаб, ич-ичидан эзилиш коммунист учун озлик қилишини тушунган Исломжон бир-икки йиғинда дилида борини айтиб кўрди. Тушунганлар «юрт ташвишини ўйлаганидан, айрим одамларнинг мунофиқлигига чидаломаганидан гапиряпти», дейишса, «ўзингни ёмон кўрсатиб, сенга нима, тинчгина аравангни тортиб юравермайсанми?» деганлар, тилини тугиб, қанотини қайириб қўйишни чамалаганлар ҳам бўлди. Бошқалар-ку майли-я, кимсан райкомнинг биринчи котиби бир куни: «Сизни кўтариб, қаҳрамон қилиб, ўзимизга ёв орттирган эканмиз», деди зардасини унга тўкиб. Шу гапни айтган, ўзини район коммунистларининг устунни, деб юрган ўша одам асл қиёфасини очиб қўйганини сезмаганди. Шунда ҳам у муте бўлиб, елка қисмади. «Энди мени тинчитмайди, юзага чиқармайди», деб чўчимади. Аслида нимага ҳам кўрсин: ҳалол меҳнат қилса, ердан чиққанини териб топширса, хизматига яраша ҳақини олса. Айби борнинг оёғи қалтирайди, дейишади. Исломжоннинг ҳеч кимдан чўчийдиган жойи йўқ.

— Нега айрим раҳбарлар қўл остидаги кишиларга ўшқириб, бошқаларнинг кўз олдида ҳамиятига тегади? — деди бир учрашганимизда Исломжон. — Шахсан мен бошлиқни ота ўрнида кўраман. Болалар ҳамма яхши хислатларини аввало оталаридан ўрганишади. Демак, бола муғамбир, ёлгончи, одобсиз бўлса, ота айбдор.

Аввалига бригадир йигит нега бундай савол берганининг боисини тушунмади. Исломжон билан жуда кўп марта учрашиб, чўлга келиш тарихи, ўрта мактабни битирганидан ўн беш йил ўтгач, кимё, физика, биологияни қайта ўқиб, қишлоқ хўжалик институтига кириш учун бир йилдан кўпроқ тайёрланишининг боиси, умр йўлдоши Жўраҳон чўлда янги соҳа — пиллачиликка асос солиб, қўшни аёллар билан беш қути ипак кўртини боққан йили тут барги етказолмай қийналганлари, мактабга маҳаллий совет депутати сифатида таклиф этилса, энди ўғил-қизларининг ўқиши, тарбияси билан қизиқиб, ўзи тез-тез ўтиб туриши, ота-оналар комитетининг аъзоси бўлгани туфайли мактабнинг эҳтиёжлари учун елиб-югуришлари ҳақида суҳбатлашгандик. Лекин кимлардир ютуқларини кўролмаётган хўжалик раҳбарлари, райком котиби билан муносабатлари яхши эмаслиги ҳақида оғиз очмаганидан, Исломжоннинг ишлари беш, бахти баркамол деб, ўйлар эканман.

— Райком бюроси аъзосисиз, шу масалаларни кўндаланг қилиб қўймайсизми? — дедим гап орасида.

— Қулоқ солишадими? Бирда янги ерларни комплекс ўзлаштиришдаги нуқсонлар, кўзбўямачилик, ошириб ёзишлар, ошна-оғайнигарчилик умумий ишга путур етказаетгани, катта-катта майдонлар лойиҳадаги ҳосилдорликни бермай, тасарруфдан чиқиб кетаётгани учун айрим раҳбарларни танқид қилиб, нақд ифвогарга чиқиб қолгандим. Бошқаларни қўяверинг, райкомнинг биринчи секретари қўлининг учиде сўрашадиган, ҳар кўрганда пичинг қилиб, камситадиган бўлди.

— Демак юрак олдириб, ҳамма қатори яшашга, мўросасизликка рози бўпсиз-да? — дедим Исломжоннинг қитиқ пастига тегиб.

— Ҳеч-да, — деди қоши чимирилиб, — бир кун бўлса-да, ҳалол ишлаб, ҳалол яшайман. Бригадир бўлмасам, оддий механизаторлик қиламан. Лекин қаллобларнинг ногорасига ўйнаб, қоғоздан ясалган шухрат кемасига тушмайман. Бу кема бир кунмас — бир кун ҳақиқат қоясига урилиб ғарқ бўлади.

Исломжоннинг ўз эътиқодига, коммунистик виждонига содиқ йигитлигига яна бир қарра ишондим. Унга ўхшаган ҳалол, меҳнатқаш кишиларга инсофсизлик қилган, кўпчиликнинг ишончини оқлаш, ваколатига яраша виждонан ҳалол ишлаш ўрнига алдамчилик, порахўрлик, қаллоблик йўлини танлаган ўша директор ҳам, райком секретарининг ҳам шармандаси чиқди. Исломжон айтмоқчи, омонат кемаси ҳақиқат қоясига урилиб, чилларини бўлди.

Ўша, Исломжон Абдуллаев партиямиз XXVII съездида делегат қилиб сайланган область партия конференциясида биргина Дўстлик райони эмас, бутун областдаги танг аҳвол рўй-рост очиб ташланди. «Асосий соҳа — пахтачиликда катта камчиликлар ва тартиббузарликларга йўл қўйилди. Ашмашлаб экиш қондалари бузилди, агротехника ва технология талабларига риоя этилмади. Шудгорлаш, майдонларга яхоб суви бериш, шўрланган майдонларни ювиш, ҳашоратларга қарши биологик усулдан фойдаланиш каби тадбирларнинг аҳамиятига етарли эътибор берилмади... кўзбўямачилик, алдаш, қўшиб ёзиш, порахўрлик, давлат мулкани катта миқдорда ўғирлаш авж олди. Раҳбар кадрлар ўртасида жиноятга қўл уриш ҳоллари содир бўлди».

Конференция минбаридан айтилган бу гаплар Исломжоннинг қалбида «сен мана шуларни олдиндан кўрганинг, виждонинг чидамай гапирганинга сени жилла бўлса, ифвогар, ютуқларни кўролмайдиган ичқорага чиқаришганди. Мана, ҳақ қарор топди.

Исломжоннинг кўз ўнгида ўғлининг истиқболига пешвоз чиқиб, жилмайиб турган наоиси пайдо бўлди.

Машина чайқалиб кетди, Исломжон хаёли қочганини сезиб, рул чамбарагига маҳкам ёпишди. Кейин кўзларида филтиллаган ёшни кафтнинг орқаси билан артди. Она шаънини улўғловчи қўшиқ, шабаданинг баҳмал қанотларида чўл узра ҳамон тараларди.

Мен Исломжон билан Москвада бўлиб ўтган КПСС XXVII анжуманидан қайтганидан сўнг учрашмагандим. Шунинг учун унинг гурунгни кўмсаб, яна чўлга отландим. Автобус деразасидан сўлим баҳорнинг ёқимли шабадаси эсиб киради. Кўз ўнгимда қаҳрамонининг қиёфаси гавдаланади. Ана у, кўклам ташвиши билан ёниб, бир фурсат ором билмай, янги беш йилликнинг режалари билан нафас олиб, қадрдон далаларини кезиб юрибди. Қалбимдан бир нидо отилиб чиқади: «Бор бўлсин элимнинг ана шундай заҳматқаш деҳқонлари!»

«СУРХОН» ГУЛЛАРИ

- Лафетга елкангни кўй, ботир.
- Кўйяпман, тўп сирғаниб, елкамдан чиқиб кетяпти.
- Яна озгина қолди, тепага чиқиб оламиз.
- Унда ёвнинг елкасига миниб оламиз, уриш осон бўлади.
- Шундай ботир, қани бир кучингни кўрсат! — тепадан, тўпнинг олдинги томонидан батарея командирининг бардам овози эшитилди.

Камол жиққа терга ботган юзини энги билан артиб, командирнинг «кучингни кўрсат...» деган сўзини эслади. Бошини кўтариб тўғрига қаради. Мўлжалга етиб олишига озгина қолган. Залворли тўпнинг қанотига елкасини кўйди, икки ёнидаги шерикларига қараб... «Кетдик», деди. Тўп аста-секин юқорига кўтарилди. Филдираги остидан кўчган майда тошлар жарликка думалаб кетди.

— Тўпни бошлаб ўрнатайлик, душманни шу ерда кутамиз, — деди командир. Чуқур кавланиб, тўп ва снарядлар яхшилаб жойлаштирилди. Тўпчилар ўзларига ҳам хандақ қавлаб олдилар.

Камол энди жангга тайёр эди. Атрофга қаради. Икки томондан олис-олисларга чўзилиб кетган тепаликларда қўшни полкдош тўпчилар, ўқчи бўлинмалар, танкчилар ҳам яхши жойлашиб, ғарбдан ёпирилиб келаётган фашист-босқинчиларини ажал оташлари билан кутиб олишга тайёр туришарди.

Узоқдан осмонлайванд Кавказ тоғларининг оқ чўққилари куз кўшидан ярқираб кўринарди. Олдинда Терек дарёси шовуллаб оқиб ётибди. Камол тоққа ва дарёга нигоҳ ташлаб, бир лаҳза тўғилган она юрти Сурхон соҳилини, олисда булутларга бош кўйиб, қишин-ёзин оқ чўққиларини кўёш нурларида ювиб, водийга ҳаётбахш жилғаларни йўллаб турган Боботоғни кўз олдига келтирди.

— Бу тоғдан, бу дарёдан ёвни ўтказмайман. Утса менинг Сурхонимни, менинг Боботоғимни забт этган бўлади, — деди у командирга.

Командир урушдан олдин Термизда хизмат қилган экан, у Камолга шундай деди:

— Зўр гапни айтдинг ботир, ҳар биримизнинг ўз диёримиз, ўз тоғу боғларимиз бор, улар учун жанг қиламиз. Душман энг катта кучини бу ёққа ташлаган. У бутун Шарқни шу йўл орқали босиб олишни мўлжаллаган. Чучварани хом санайди. Суяклари тоғ харсанглари остида майдаланиб, иккинчи бу ёққа қадам қўймайдиган бўлади.

Сўнгра командир янграқ овозда буйруқ берди:

— Йигитлар, душман яқинлашиб келяпти. Қўшни бўлинмалар жангга киришди. Жангга шайланинглар!

1942 йилнинг сентябрь ойи бошида тоғлар тўплар овозидан ларзага келди. Терек дарёсининг суви снаряд портлашидан худди фавворадек ҳавога кўтарилиб, ўзини қирғоққа урарди. Дарахтлар жойидан кўчиб, жарликка думаларди. Лекин жангчиларимиз олов қуршовида қолганларига қарамай, жойларидан бир қарич ҳам ортга силжимадилар. Юздан ортиқ душман танки ҳамла қилмоқда эди. Унинг зирҳли машиналари, тўп замбараклари ҳам ўт очиб келарди. Зирҳли машиналар ва мотоцикллардаги фашист автоматчилари дарёни кечиб ўтишга, қирғоқни, тепаликларни эгаллашга жон-жаҳдлари билан интилишарди.

Душман Терекни бир қанча жойдан кечиб ўтиш учун олдинга ташланди. Фронт бўйлаб, тепаликлардаги жангчиларимиз душман танклари ва босқинчиларга қарата шиддатли ўт очдилар. Камол мўлжалловчи эди. Ёпирилиб келаётган танкларга қарата тўхтовсиз ажал ёғдирди. Дарёга яқинлашган бир танк ёниб кетди. Анча нарида яна иккита танкнинг филдираклари узилиб, тўхтаб қолди. Дарёни кечиб ўта бошлаган яна учта танк ҳам сафдан чиқди. Ёв энди зирҳли машиналардаги солдатларини ҳужумга ташлади. Улар дарёни кечиб, тепаликларни эгаллашга шошилди. Лекин тепаликлар метин қалъага айланганди. У ерларда мустаҳкам ўрнашиб, мудофаада турган танкчилар, тўпчилар, пиёда жангчиларимиз фашистлар ниятини пучга чиқаришди. Душман чекинишга мажбур бўлди.

Эртаси куни яна шиддатли жанглар давом этди. Душманнинг бир қанча бўлинмалари Терек дарёсининг жануб қисмидан кечиб ўта бошлади. Мухим мудофаа аҳамиятига эга жойларнинг қўлдан кетиш хавфи тўғилди. Қўмондонлик жангга янги кучларни сафарбар этди. Шиддатли олишувлар янада авж олди. Шундай жангларнинг бирини тўпчи Камол Шаропов елкасидан яраланди. Энди кадрдон тўпи дастагини тутишда унинг мадори етмасди. Даволанишга мажбур

бўлди. У 1943 йилнинг январь ойида ўзи хизмат қилган 76-артиллерия полки бошқа қисмлар билан бирга ҳужумга ўтиб, фашист-босқинчиларини Кавказ тоғлари этакларидан қувиб чиқараётганлигини, душман жуда катта талафотлар кўриб, орқага чекинаётганини госпиталда эшитди. Камол соғайиб яна тўпчи дўстлари ёнига қайтади.

Полк Моздок шаҳрининг шимоли-шарқий томонларида чекинаётган фашист қўшинларига қарши ҳужумга ўтганди. Камол яна тўп ёнида мўлжалловчи бўлиб турди. Ҳар куни жанглар шиддатли тус оларди. Фронт қўшинлари ниҳоят душман кучларининг қаттиқ қаршилигини синдириб, олға силжий бошлади. Камол ҳам энди тўпини тоғ ёнбағридан пастга олиб тушди. Кубань даштларида ёвуз босқинчиларни қайтариш бошланди. Жангда жасорат кўрсатгани учун Камол Шаропов II даражали Ватан уруши ордени билан мукофотланди. Кубань даштларидан кейин, Новороссийск, Тамань ярим оролларида бўлган жангларда қатнашди. 1943 йилнинг декабрь ойида Камол боши ва оёғидан яна яраланди. Уни фронт орқасидаги олис госпиталга жўнатишди. Тбилисидаги госпиталда шифо топиб оёққа турганида, уни фронтга эмас, уйига қайтаришди. У Кавказ тоғларию Каспий денгизидан ўтиб, қадрдон Сурхон соҳилига — Боботоғ этакларига етиб келди. Яраси ҳали бутунлай тузалиб кетмаган бўлса-да, чиниққан жангчи илғари ишлаб келган «Сурхон» совхозида одамлар кам қолганлигини кўриб, қўл қовуштириб туришни ўзига эп кўрмади. Уни бригадага бошлиқ қилиб сайладилар.

Мен «Сурхон» совхозининг баланд тепаликдаги намунавий дала шийпонини, ишчилар учун у ерда тикланган шинам дам олиш уйларини кўздан кечириб, собиқ қуролдош, бугун Сурхон водийсига донғи кетган моҳир пахтакор, Меҳнат Қизил Байроқ ва Октябрь революцияси орденлари билан тақдирланган, катта, аҳил, меҳнаткаш оиланинг отахони Камол Шаропов билан бўлган суҳбатда унинг Сурхон соҳилида янги чаманзорлар бунёд этиш ҳақидаги орзуларини ўйлаб, қалам тебратгим келди.

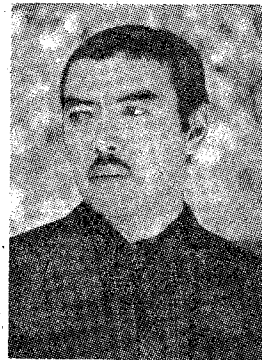
Мана қирқ йилдирки, Камол Шаропов юқори ҳосилли ингичка толали пахта етиштирувчи бригаданинг сардори. Совхоз пахтакорлари унинг тажрибасини ўрганадилар, ундан намуна олиб меҳнат қиладилар.

Совхоз водийнинг энг йирик хўжаликларидан бири бўлиб, у 1934 йилда ташкил этилган. Камол Шаропов совхозда меҳнат қиლაётган 3250 ишчининг бири. Совхозда 246 коммунист, 1200 комсомол аъзоси коллективнинг асосий жабҳаларида бевосита иштирок этиб, юксак меҳнат намуналарини кўрсатиб келмоқда.

Совхоз территориясида тўққизта қишлоқ жойлашган. Аҳолиси бир неча

Мистар.

Наманганлик ёш ҳай-калтарош Маҳмуджон Раҳмонбердиев ижодидан намуналар.

мингдан ошади. Совхоз партия комитетининг котиби Қўшбоқ Фармонов 1985 йилдан бери йирик хўжалик коммунистларига бош. Шунгача у совхозда иқтисодчи бўлиб ишлаган. Тошкент Қишлоқ хўжалик институтининг агро-иқтисод факультетини тугатган, отаси 1942 йили фронтга кетганда, у ҳали она қорнида бўлган. Отаси Фармон Бегимов фронтдан қайтмади. Қўшбоқ она тарбиясида вояга етди. От босган изни той босади деганларидай, урушдан илгари отаси оддий ишчи бўлиб меҳнат қилган жойда ўғли бугун йирик пахтакор хўжалик раҳбарларидан бири.

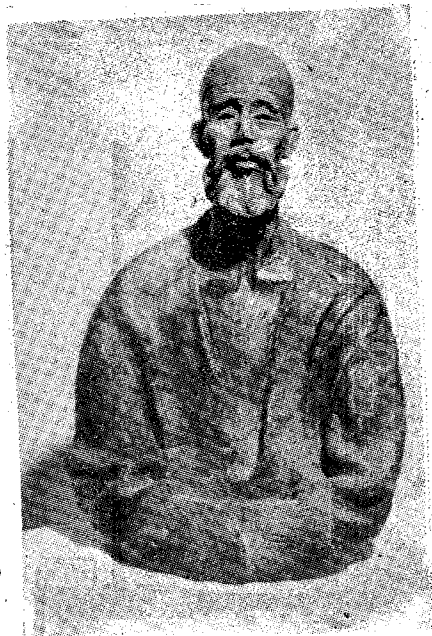
Биз совхозга келганимизда, директор Давлат Алибоев меҳнат, отпускасига чиққан экан. Шунинг учун ҳам моҳир раҳбар, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, область Советининг депутаты, Улуғ Ватан уруши қатнашчиси Давлат ака билан гурунглашиш имкони бўлмади. Суҳбат ёш, лекин ўз ишини, совхоз ҳаётини пухта билган партком котиби Қўшбоқ Фармонов билан давом этди.

— «Сурхон» совхози 1968 йилда СССР Қишлоқ хўжалиги министрлиги ва Тошкент пахта уруғчилиги ва селекция илмий тадқиқот институти тажриба хўжалигига айлантирилди, — деди у. — Хўжаликда ингичка толали пахтанинг ҳар хил навлари экилиб, амалда синаб кўрилмоқда. Истиқболли навларни экиш учун колхоз ва совхозларга тавсия этиш ва керакли уруғлар етказиб бериш бизнинг зиммамизда.

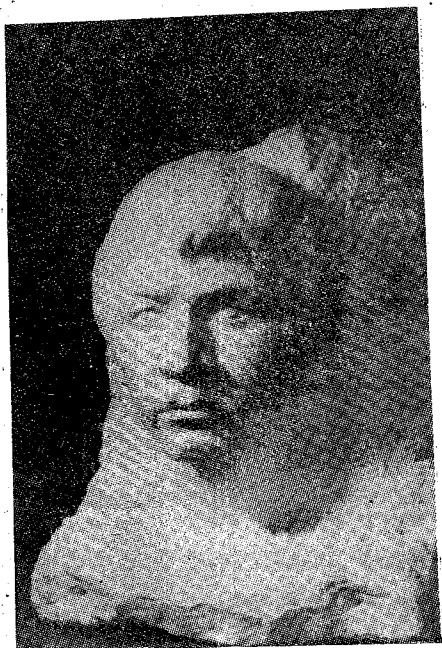
Совхоз мамлакатимизнинг энг йирик, сертармоқ хўжаликларидан бири. Давлатга сархил навли чигит уруғлари етказиб бериш билан бирга пахта, чорва, дон, мева, шунингдек, бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳам мўл-кўл етиштирилмоқда. Сув чиқмаган баланд адирларга насослар ёрдамида обиҳаёт етиб бормоқда. Водий кўркига кўрк қўшилмоқда. Цитрус экинлар ҳам иссиқхоналарда гуркираб ўсиб, шифил-шиғил ҳосил уймоқда.

Совхоз ишчиси Бадалхон Бўриев бизни лимонарийга бошлаб, ўзи олиб бораётган селекция-тажриба ишларидан сўзлади. У лимон дарахтига апельсин навини улаб, бир дарахтда икки хил ҳосил етиштиришга муваффақ бўлган. Лимон, апельсин ва мандариннинг турли янги навларини ўзи парваришлаб, синаб кўриб улардан баракали ҳосил олмақда. Бадалхон шоиртаъб лимончилардан. У одоб-ахлоқ мавзуида бир қанча рубойлар ёзган.

Совхознинг қайси участкасига борманг, ишнинг кўзини билган пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларининг моҳир усталарини кўрасиз. Ана шундай тажрибали пахтакорлардан бири — Аъзам Нозимовдир. У 1958 йилдан буён пахтачилик бригадасининг бошлиғи. У аввал оддий ишчи, сўнг механизатор бўлиб меҳнат қилган. Коммунист, совхоз партия комитетининг аъзоси Аъзам бригадага қарашли

Кекса деҳқон Жўра ота Фозилов.

Ёш ишчи.

70 гектар ернинг унумдорлигини кўтариш учун куч ва тажрибасини аямади. Кузда ер сифатли шудгор қилиниб, маҳаллий ва маъдан ўғитлар билан ҳосилдорлик ҳолати яхшиланди. Вақтида чигит экилиб, сув, чопиқ, озиклантириш режасига қатъий амал қилинди. Ҳар бир гектар, ҳар бир карта, ҳар бир эгат ҳосили кузатиб, яхши парвариш қилинди. Механизациядан унумли фойдаланилди. Рулни Аъзамнинг ўзи бошқарди. Натижа ёмон бўлмади. Йил охирида ҳар гектардан 50 центнердан етказиб ингичка толали пахта хирмони кўтарилди. Бир неча йилдирки, хўжаликнинг пешқадам бригадалари ҳақида сўз борганда, энг аввал Нозимов тилга олинади. Унинг кўксини II—III даражали Меҳнат Шухрати орденлари беаб турибди.

Далалардан далаларга, қишлоқлардан қишлоқларга ўтамиз. Хўжаликнинг қаерига бормайлик, деҳқонлар «Биз сурхонликмиз» дейишади. Уларнинг бу оддий сўзларида ифтихор туйғуларини кўрамиз. Қўшбоқ Нормуродов, Бобоҳон Абдураҳмонов, Қорабой Нораҳмедов бошлиқ бўлган бўлимлардаги, Комил Шаропов ёки унинг қуролдош дўсти Тошқул Алиқулов, Рашид Шаропов ёки оддий сувчи Бозор Уринёв, Исмоил Каримов билан учрашмайлик, ишчи дўстларимиз улкан хўжаликнинг ютуқлари ҳақида мамнунлик билан сўзлайдилар. Совхоз 1985 йили 3600 гектар ернинг ҳар гектаридан 40 центнердан пахта ҳосили кўтарди. Бошқа маҳсулотларни етиштириш ҳам мўлжалдан ошириб бажарилди. Совхоз ўтган йили 24 миллион сўм даромад олди. Шундан 13 миллион сўми соф фойда бўлиб, ободончилик, маданий-оқартув ишларини янада жонлантиришга имкон туғдирди.

Партком котиби Фармонов олис-олислардан кўриниб турган кўркам қишлоқларга қараб, олиб борилаётган қурилишлар ҳақида сўз юритади. Ҳар йили 80—90 оила учун янги турар жойлар қурилиб, фойдаланишга топширилмоқда. Бахт уйи, 2-участкада уч қаватли ўрта мактаб, янги ресторан, 800 бош қорамолга мўлжалланган чорвачилик комплекси ишга тушди. Совхознинг марказий посёлкасида маданият саройи, 2 болалар боғчаси бинолари қурилмоқда. Совхоз майдонида бўш ётган 1700 гектарлик қум барханлари ҳар йили 40—50 гектардан ўзлаштирилиб, экин майдонларига айлантирилмоқда. Бундан кўриниб турибдики, 15 минг тоннали-чипак толали хирмон охириги марра эмас.

Посёлкани кичкина шаҳарга қиёс этиш мумкин. Янги тураржойлар, жамоат бинолари, мактаб, кутубхона ва бошқа маданият ўчоқлари посёлкани гўзаллаштириб турибди. Газ, электр, водопровод ва бошқа маиший хизмат шарт-шароитларидан посёлка аҳолиси мамнун. Сурхон-Шеробод водийсининг ўрта зонасида жойлашган бу улкан хўжалик янги ўн иккинчи беш йилликка ўзининг шахдам қадамлари билан кириб келди.

Совхоз директори Д. Алибоевнинг бу гигант хўжаликнинг эллик (1934—1984) йиллигига бағишланган «Сурхон» парвози» сарлавҳали китобчаси чоп этилди. Унда совхознинг дастлабки ташкил этилган давридан то бугунги ҳаётигача қамраб олинган... Рисолада кўпгина хўжалик машъаллари қатори Камол ака Шаропов ҳақида ҳам илиқ сўзлар битилган.

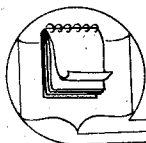
Мен бундан қирқ йил муқаддам Сурхон водийсини кезганимда, урушдан қайтган фронтчи деҳқонларнинг меҳнатдаги жасоратини кўриб, қуйидаги сатрларни ёзган эдим:

**Сурхон соҳилларида оқ, нафис ҳосил,
Икки тоғ ораси бўлибди чаман.
Бепоён ажойиб водий бағрида
Учратдим тоғ бўлган хирмонларни ман.**

Ҳа, ўша мен кўрган Сурхон «оқ олтин» тоғларининг бирини қуролдошим, моҳир миришкор Камол Шаропов тиклаган эди. Бугун унинг ёнида олтин қўл, чўнг ғайратли ёш пахтакорлар янги «оқ олтин» тоғларини кўтармоқдалар. Гўзал Сурхон водийсидан ўтарканман, унинг истиқболи Камол ака ва унинг азамат ҳамкорларига ўхшаган замин баҳодирларининг қўлида эканлигига ишониб, улар ҳақида дoston ёзгим келади. Рост, уларнинг асрий барханларни водий саҳнидан йўқотиб, беқиёс фидойиликлари билан ипак пахта конларини яратаётганликларига бағишлаб, «Қўёш гули» деган дoston ҳам ёзганман. «Сурхон» совхози марду майдонлари ҳақидаги сўзимни дostonдан келтирилган мана бу парча билан ажунламоқчиман:

**Борар эди отда у ёлғиз,
Кун нурига улар қадамин,
Атрофи кенг ям-яшил денгиз,
Уфурарди атрин кенг замин.
Дашт қушлари сайрар ҳар ёнда,
Сарин сабо гаштли бир палла,
Сурхон ўғли йўл босур тонгда,**

**Ер васфига айтар ашула.
«Пахта унди чўлда бу замон,
У — меҳримиз она заминдан,
Уни тенглаб олтинга инсон,
Улуғлаган қадрин қадимдан.
Меҳнатимдан гўл унди букун,
Дилни тортар чўл чиройлиги.
Яратилди янги бир дoston.**

Шерали Турдиев

Абдулла Тўқай

Ўзбекистонда

Урта Осиё Россияга қўшилганидан кейин, айниқса 1905 йилги биринчи рус революцияси пайтларида Туркистонга илғор рус; татар, озарбайжон ва бошқа халқларнинг илғор маърифатпарварлик ва инқилобий руҳдаги ғоялари кўпроқ кириб кела бошлади. Октябрь революциясигача Урта Осиё ва Қозоғистоннинг илғор адабиёти ва маърифатига Л. Н. Толстой, К. Д. Ушинский, Олимжон, Иброҳимов, Фотих Амирхон, Собир Тоҳирзода, Жалил Маматқулизода, Муҳаммад Ходи ҳамда татар инқилобий демократ шоири Абдулла Тўқайнинг оригинал ва таржима асарлари самарали таъсир кўрсатди.

Инқилобгача бўлган Туркистондаги Ҳамза, Садриддин Айний, Мирмуҳсин Шермухамедов, Сўфизода, Муҳаммаджон Сералин, Султонмурод Тўрайғуров каби илғор маърифатпарвар шоир ва ёзувчиларнинг ёш қалб ва ақлларига Абдулла Тўқай асарларичалик кучли таъсир этган бирорта шоир ёки ёзувчини топиш қийин, деб дадил айтиш мумкин. Бунинг сабаби Абдулла Тўқай асарларининг чуқур халқчиллик ва ватанпарварлик руҳи билан сўғорилганлиги, ижоди илғор рус инқилобий адабиёти ва ижтимоий фикри билан чамбарчас боғлиқ ҳолда юксак ғоявийлик ва интернационал руҳ касб этганлиги, меҳнаткаш омманинг золимларга бўлган ғазаб ва нафратини юксак маҳорат ва ҳарорат билан ифодалаб бера олганлигидадир. Шунинг учун ҳам бу даврда Тошкент, Бухоро, Чимкент, Самарқанд, Қўқон каби шаҳарларда маҳаллий ўзбек, тожик, татар, қozoқ, уйғур болалари учун очилган янги усул мактабларда, айрим ўқиш ва қироат китобларида, «Садои Туркистон», «Туркистон вилоятининг газети», «Садои Фарғона» каби газета, «Ойна», «Ойқоп» каби журналларда баъзи адабий кечалар ва концертларда Абдулла Тўқай асарлари оригинал ва таржимада кенг тарқала бошлади, маҳаллий матбуот саҳифаларида унинг маърифатпарвар ва сатирик руҳдаги шеърларига эргашиб ҳоллари кўринди. (Масалан, Абдулла Авлоний «Жигарсўз», Лутфулла, Олимий «Миллатим», Тўлаган Хўжамёров «бор сўзлар», Султонмурод Тўрайғуров «Туғишган элимга», «Турмушга», «Қиз олган чол» ва ҳоказо.)

Ўзбек, қozoқ шоирлари ва педагоглари Тўқай вафотининг бир йиллиги муносабати билан махсус мақолалар ва марсиялар эълон қилдилар (Мирмуҳсин «Шоир жанобларига илтимос», Хожи Мўйин «Муҳтарам шуаро-мизга», М. Сералин «Тўқай ҳақида» ва бошқалар). Бунга қадар «Туркистон вилоятининг газети» ўзининг 1908 йилги 4 август ва бошқа сонларида, Қозонда чиқиб турган «Яшин» номли татарча сатирик журнал саҳифаларида шоирнинг Туркистондаги маҳаллий бойлар ва реакцион руҳонийларнинг маънавий маслақдошлари бўлган ички Россиядаги татар реакцион руҳонийлари ва эрлим бойлари, маиший бузуқ бойваччаларини аёвсиз фош қилган «Усули қадимчи», «Боқирғонда» каби ўткир ғоявий сатирик шеърларини таржима ва изоҳлар билан босиб чиқарган эди. Абдулла Тўқайнинг бу асарлари ғоявий-тематик мазмунни жиҳатидан Туркистондаги маҳаллий бойлар ва амалдорлар ҳамда уларнинг ҳомийлари бўлган сотқин дин аҳлларининг ярамас кирди-корларини фош этган ўзбек шоирлари — Авазининг «Сипоҳийларга», «Уламоларга», «Шайх», Ҳамзанин «Эшонларнинг ҳолидан», «Бир зарра борму»; «Бир эшон ҳазратлари айтар экан», Абдулла Авлонийнинг «Ўз маишати миздан», «Нима кимники?», қozoқ шоири Султонмурод Тўрайғуровнинг «Турмушга» каби шеърларига яқин ва ҳамоҳанг бўлиб жананглай бошлади.

Шоир Тўлаган Хўжамёров 1914 йил 22 апрелда «Садои Туркистон» газетаси орқали Абдулла Тўқай вафотига бир йил тўлиши муносабати билан унинг шеърий йўлига эргашиб, «Марҳум Абдулла афанди Тўқавнинг шеърна тазмин» номли мотам шеърни эълон қилди. (Кейинчалик бу шеърни шоир 1917 йилда чоп этилган шеърий тўпламига ҳам киритиб, унинг номини «Татар қардошларимизнинг машҳур шоири марҳум Абдулла афанди Тўқавнинг шеърна тазмин» деб ўзгартди.) Шеърда Тўқай ҳаётининг аянчилик нуқталарига ачинаш ва ўз етимлик кунларига қиёс қилиб тасвирланган ўринлар таъсирли чиққан. Шоир ўз шеърнага ёзган қисқача кириш изоҳида марсиянинг ёзилиш сабаби, Тўқай ҳаёти ва ижодига бўлган салимий муносабатини шундай баён қилади: «Бултургина кўздан

ғойиб ўлуб, бутун дунё ёшларининг кўзидан ёшларин оқизиб, татар қариндошларимизнинг боғи муддаосида ўзининг бир булбул эканлигини билдириб кетган ёшгина шоирлари Абдулла Тўқайнинг энг назокатли ва энг маъноли муассир шеърларидан камина кўп баҳрлар ҳам олгонлигинин ва мухтарам шоир афандининг вафотина йил тўлгон сабабли ва турмушининг бир неча хил ерлари шоир афандининг таржима ҳолига ниҳоятда ўхшаб кетганлигидан бир шеърини мувофиқ таъби ўлмас ҳам тазмин этуб, шу «Туркистон садоси» орқали ёдларин қоламан деб мурожаат қилган эдим», — деб ёзади.

Публицист ва шоир Мирмуҳсин Шермухамедов ҳам адабиёт ва санъатнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни ва аҳамияти, шоирнинг жамиятдаги роли ҳақида ёзган мақолаларидан бирида шоир Абдулла Тўқай ҳақида тўхтаб, унинг кашфиёти, асарларининг татар халқи ўртасидаги шўхрати ва шоир меросига муносабати ҳақида шундай ёзади: «Биздан бўлак миллатлардан бир шоир чиққани, анинг қувваи фикриясини томоша қиласизки, миллат учун хизматин аямай, бутун вужудин топширади. Анинг ёзиш адабиётлариндан аҳли муассир бўлиб, ўлгунча ҳурматлаб, ўлгандан кейин номина ўлмайтургон ёдномалар (юбилей) байрамлар қилуб, руҳини иззатламакка тушур. Мана мисол учун кўз олдимизга марҳум Абдулла Тўқайнинг келтирамиз. Бунинг вафоти ила оғайнилар қандай эҳтиромлар қилдиларки, албатта, ҳаммани маълумидир» (Шоир жанобларига илтимос. «Туркистон вилоятининг газети», 1914 йил, 14 сентябрь).

Оташин шоир ва драматург Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳам Абдулла Тўқайнинг замондоши ва дўсти, татар жырчиси (кўшиқчиси) Комил ал-Мутиғий Тухфатуллиннинг Кўқонда ўтказган концерт гастролларида қатнашиб, унинг татар халқ куйлари ва Абдулла Тўқай шеърлари билан айтиладиган бир неча кўшиқларини эшитди, «Эрлар ва хотин қизлар дуэти»ни қайта-қайта ижро эттириб, ўзи ҳам шу кўшиқ ва унга басталанган куй оҳангида хотин қизлар ва йигитлар муҳаббатини тараннум этувчи лапарлар яратди. Тўқайнинг татар халқининг оғир аҳволи, бойларнинг бераҳмлиги ҳақида ёзган «Эшоннинг зори», «Олтинга қарши», «Насихат», мазлум ишчи-деҳқонлар ва хотин-қизларни эксплуататорлар зулмига қарши бош кўтаришга, озодлик, эркинлик учун дадил кураш олиб боришга чақирувчи «Товуш ҳақида», «Хотинлар ҳуррияти» каби инқилобий руҳдаги шеърлари бу даврда Туркистондаги золимлар зулмидан чексиз эзилаётган, жаҳолат ва ғафлатда қолган мазлум меҳнаткашлар синфи ва ўзбек хотин-қизларнинг дард-аламларини яқиндан билган Ҳамзага таъсир этмай қолмади. Бу жиҳатдан, айниқса, Тўқайнинг «Насихат» (1906) шеъри билан Ҳамзанинг «Рамазон» (1914) шеърларини солиштириш ўринлидир. Ҳар икки шеър ҳам 1905 йилги рус революциясидан кейинги татар ва ўзбек халқлари иқтисодий ва ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришлар таъсирида вужудга келган бўлиб, улар мазкур халқларнинг Октябрь революциясигача бўлган оғир аҳволи, татар ва ўзбек бойларининг ўта хасислиги ва бераҳмлигини фош қилиши жиҳатидан бир-бирларига жуда яқин турадилар. Бу шеърлар мавзусидаги умумийлик, маъно муштараклиги ва пировардида илғор ижтимоий-сиёсий ғоялар яқинлиги ҳам Ҳамзанинг Абдулла Тўқай ижодидан таъсирланганлиги, ибрат олганлиги-

ни кўрсатиб турибди. Шунинг учун ҳам Ҳамза ижодининг таниқли тадқиқотчиси профессор Лазиз Қаюмов «Ҳамза ва Тўқай шеърларини қиёсий ўрганиш Тўқайни Ҳамзага ижодий таъсир кўрсатгани ва унинг устозларидан бири бўлганлигини кўрсатади» деб ёзганда тамомила ҳақли эди (Лазиз Қаюмов. Қардошлар. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 1974, 138—139-бетлар).

Октябрь революциясидан кейин Туркистонда Абдулла Тўқайнинг реакция муслмон руҳонийлари, бой ва амалдорлари, буржуа миллатчиларини аёвсиз фош қилиб, мазлум ишчи-деҳқонларни озодлик ва эркинлик учун курашга, золимлардан ўч олишга чорловчи «Товуш ҳақида», «Олтинга қарши», «Хотинлар ҳуррияти», «Техинхўрларга» каби шеърлари Ҳамза, Суфизода, Айний, Сакен Сайфуллинларнинг инқилобий шеърлари қаторида баралла янгради. Туркистон меҳнаткашлари ва мазлум хотин-қизларини маҳаллий эксплуататор синфлари — бой ва руҳонийларига қарши аёвсиз кураш олиб боришга чорлаган Ҳамзанинг «Ишчилар уйғон!», «Ишчи бобо», «Ўзбек хотин-қизларига», Айнийнинг «Биринчи май марши», Сакен Сайфуллиннинг «Қозоқ марсельезаси», С. Сунчалайнинг «Байналминал» шеърлари ва бошқаларнинг яратилишида даврнинг ижтимоий-инқилобий воқеалари ва революцион халқ кўшиқлари билан бирга В. Маяковский, Мажид Ғафурий, Абдулла Тўқай каби шоирларнинг инқилобий руҳдаги шеърлари таъсири ҳам катта бўлди. Тўқайнинг энг яхши инқилобий ва сатирик шеърлари бу даврда Эжен Потъенинг «Интернационал», М. Горькийнинг «Бўрон қуши қўшиғи», М. Ғафурийнинг «Қизил байроқ», Нозим Ҳикматнинг «Кўёшни ичганлар қўшиғи», А. Лохутийнинг «Кремль», «СССР» шеърлари каби ўзбек, қозок, тожик тилларига таржима бўлиб, уларнинг адабиёти ва матбуоти саҳифаларида ёритилди, дарслик ва хрестоматияларга киритилди. Масалан, Абдулла Тўқайнинг «Товуш ҳақида» шеъри Туркистонда Октябрь инқилоби кунлари турли миллат меҳнаткашларини золимларга қарши курашга чорлаб ёзилган замонавий ҳайқирикдай жаранглади:

**Ишчи ўртоқ! Кураш керак, керак кураш,
Курашмаган ишчиларга тез ботар тиш;
Эзгу ишдир, курашмоқлик ҳуқуқ учун,
Кураш ишчи! Кураш зинҳор, кураш, кураш».**

20-йилларда Абдулла Тўқай номи Фирдавсий, Навоий, А. С. Пушкин, Абай каби ўтмишнинг буюк классиклари қаторида ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олиниб, ўлканинг қатор марказий шаҳарларига шоир вафотининг етти йиллигига бағишланган турли адабий кечалар, юбилей тантаналари бўлиб ўтди. Шундай кечалар муносабати билан Туркистон Коммунистлар партиясининг органи «Иштирокию» (Коммунист) газетасининг 1920 йил 15 апрелида «Шарқ шоири ўртоқ Абдулла Тўқай» номли мақола ёзган Исмоил Ғабидов унинг номини Шарқнинг буюк мутафаккири шоирлари билан қиёслаб, шундай деб ёзади: «Шарқнинг машҳур шоирларидан ал-Мааррий, Ҳофиз, Умар Ҳайём, Саъдий ҳамда Навоийлар орасида Тўқай ҳам катта ўрин тутди. У туркий-татар меҳнаткашларини Россиянинг буюк инқилобларига тайёрлади». Лutfий деган бошқа бир автор Тошкентдаги татар дорилмуаллимиде бўлиб ўтган Тўқай кечаси ҳақида тўхтаб, унда турли миллат талабалари

иштирок этганлиги, кечада бир ўзбек йигитининг ўзбекча шеър ўқиб, татар дорилмуаллими ўқувчиларини ниҳоятда завқлантирганлигини ёзади. Муаллиф Тошкентдаги Абдулла Тўқай кечасининг бундай руҳли, завқли ўтиши ҳам унинг ҳақиқий бир интернационал дўстлик кечасига айланишида татар музикасини тараққий эттиришда, йўлга солишда хизмат кўрсатган Адам Адамовичнинг алоҳида хизмати ва роли борлигини ҳам миннатдорчилик билан қайд этади. (Лутфий. Тўқаев кечасиндаги сўзлар муносабати ила. «Иштирокион» газетаси, 1920 йил 29 октябръ.)

Бундан ташқари профессор Лазиз Қаюмовнинг аниқлашича, шу даврдаги архив материаллари орасида Тошкентда бўлиб ўтган Тўқай кечаларидан бирига революцион ўзбек шоири ва қомпозитори, драматурги Ҳамза Ҳакимзодани таклиф қилиб чақирилган билет ҳам сақланган. Эҳтимол; шу кечаларда маҳаллий ўзбек матбуотида ишлаётган Исмоил Обидов, Ҳоди Тоқтош, Аҳмад Донской каби татар адабиёти ва матбуоти ходимлари билан Ҳамза ҳам учрашган, уларнинг иштирокида Абдулла Тўқайга бағишланган адабий кечаларда ўз инқилобий шеърларидан ўқиб бериб, кеча иштирокчиларини ҳаяжонга солган бўлиши ҳам мумкин. 20-йиллар адабий ҳаракатчилигининг фаол иштирокчиларидан бири, марҳум шоир Олтойнинг хотирасига кўра бу даврда Ҳамза, Абдулла Қодирий, Абдулла Авлоний, Ғози Юнус, Шокир Сулаймон ва бошқалар илгор рус, татар, озарбайжон адабиёти намуналари, айниқса, Абдулла Тўқай шеърларини оригиналда ёд билганлар, Абдулла Авлоний ҳатто революцияга қадар босилган ўз «Адабиёт» китобларига Абдулла Тўқайнинг машҳур «Она тили» шеърини таржима қилиб киритган. Революциядан кейин унинг бир қанча педагогик шеърлари А. Бектавийнинг «Турк мактаби», Элбекнинг «Билим», Шокир Сулаймоннинг «Адабиёт хрестоматия»ларидан жой олиб, мактабларда ўқитилган.

Биргина А. Бектавийнинг 1920 йилда Тошкентда Туркистон давлат нашриётида босилган «Турк мактаби» китобига рус, бошқирд ва бошқа халқлар ёзувчиларидан ташқари Абдулла Тўқайнинг «Оқ бобой», «Мужик уйқуси», «Қиш кечаси», «Қуш», «Ёз кунда», «Ёмғир», «Бола билан кўппак» каби ўнлаб шеърлари ўзбек тилида босилган.

Шунингдек, шоирнинг машҳур «Шўрали» поэмаси Абдулла Қодирий ва Ғози Юнус таржимасида «Муштум» журналида босилиб, ўша давр зиёлилари орасида кенг шухрат қозонган. 20-йилларнинг бошида Туркистонда ўтказилган Тўқай кунлари ва интернационал адабий кечалари арафасида Туркистон Маориф комиссариати нашриёти И. Янбоев сўзбоши ва Валентин Волпин таржимасида шоирнинг «Танланган асарлари»ни рус тилида нашр этди. Тўпламга Тўқайнинг энг сара инқилобий руҳдаги шеърлари киритилган бўлиб, бу асарлар гоёвий тематик йўналиши ва таржима савияси жиҳатидан шу даврда Туркистондаги адабиёт муҳлисларида катта таассурот қолдирган эди. Рус шоири Валентин Волпин инқилобгача Туркистонга келиб қолган

бўлиб, ўзбек ва татар тилларини яхши билган, Абдулла Тўқай асарларини татарчадан русчага ўзи ағдарган. У машҳур рус совет шоири Сергей Есениннинг дўсти эди.

Татар адабиёти ва матбуоти, айниқса, Абдулла Тўқай асарларининг Ўзбекистонда тарқалиши кейинги йилларда ҳам тўхтаб қолгани йўқ. Бу даврда ҳам шоирнинг бир қатор энг яхши асарлари Ғафур Ғулом, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Миртемир, Шайхзода, Султон Жўра, Зулфия, Асқад Мухтор ва бошқалар томонидан юксак маҳорат билан таржима қилиниб, матбуот саҳифаларида босилиб борди. Шоир ҳақида Ғафур Ғулом, Уйғун, Абдураҳмон Саъдий, Абдулла Уразаев, Зиннат Фатхуллин, Лазиз Қаюмов, Асқад Мухтор, Салоҳиддин Мамажонов ва бошқаларнинг мақолалари босилиб чиқди. Кейинги таржималар асосида 1946 йилда шоир туғилган куннинг 60 йиллиги муносабати билан Абдулла Тўқай «Танланган асарлари» Ўзбекистон давлат нашриёти томонидан нашр қилинди. 1961 йилда эса бу китоб бирмунча тўлдирилган ҳолда катта тираж билан қайта чоп этилди. Шоир асарлари халқимиз орасида А. С. Пушкин, В. Маяковский, Жамбул, Тарас Шевченко, Руставели асарлари каби кенг шухрат топди ва ҳақиқий интернационал маъно ва мазмун касб этди, ўзидан кейинги бир қатор совет Шарқи шоирлари ижодига баракали таъсир кўрсатди. Академик шоир Ғафур Ғулом 1966 йилда Қозонда Тўқай туғилган куннинг 80 йиллиги муносабати билан ўтказилган юбилей тантанасида бир группа совет ёзувчилари билан иштирок этиб, унда Абдулла Тўқайнинг Урта Осиёдаги ўзбек адабиёти ва маданиятига кўрсатган таъсири ҳақида ҳаяжонли нутқ сўзлади. Уша кунлари Ўзбекистон халқ шоири Уйғун Ўзбекистон матбуоти саҳифаларида Абдулла Тўқай асарларини мактабдаёқ ёд олгани, шоирнинг «Она тили» шеъри ўзбек китобхонлари орасида машҳурлиги ҳақида фахр билан ёзган эди: «Тўқай ўзбек китобхонларига кўпдан бери таниш, яқин шоирдир. Биз мактаб остонасига қадам қўйганимизда татарча «Она тили» дарслигида Тўқайнинг босилган ажойиб шеърларини ўқиганмиз. Тўқайнинг «Байрам букун», «Она тили» каби шеърлари болалик чоғимизда ёд олинган илк шеърлар эди. Бугун татар халқининг буюк шоири Тўқайнинг жонфидо асарларидан баҳраманд бўлмаган одам кам. Унинг асарлари жуда кўп тилларга, жумладан ўзбек тилига ҳам кўплаб таржима қилинган.

Биз, ўзбек шоирлари Тўқайни ўз устозимиз, ўз шоиримиз деб баралла айтаемиз».

Яқинда таниқли татар адабиётшунос олими, профессор Иброҳим Нуруллиннинг «Абдулла Тўқай» номли китоби Озод Шарафиддинов таржимасида «Ёш гвардия» нашриётида чоп этилди. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, республика вақтлӣ матбуоти, радио ва телевидение эшиттиришлари Абдулла Тўқай асарларини ўзбек тилидаги тарғиботи ва нашрига катта тайёргарлик кўрмоқдалар. Бу ўзбек халқининг буюк шоир Абдулла Тўқай туғилган куннинг 100 йиллик юбилейига муносиб совғасидир.

QWERTY TASLAP

1. Биринги асарингизнинг эвлон қилиниши тарихини гапириб берсангиз.
2. Бревосита ёзиш жараёни Сизда қай тарихқа кезади? Ўзодда „туртки“ деган тушунга бор. Масалан, Лев Шолстой синиб ётган бўтакўзни кўриши билан қалбда, шурида тўсатдан „чақмоқ чаққану“ сизу биз яхши биладиган „Хожимурод“ деган аждойиб асарини ёзган экан. Сизнинг таърибангизда ҳам шундай ҳолатлар бўлганми? Қайси асарингизда?
3. Қайси асарингиз ўзингиз узун айниқса қадрли? Қайси биридан кунглингиз тўлмаган?
4. Ўзодда кимни устоз деб биласиз?
5. Ёзувчининг актив фаражданлик позицияси деганда нималарни тушунасиз?
6. Ҳаётингиздаги энг бахтли дамлар қайсию энг бахтсиз кун қайси?
7. Тиккаётган асарларимизнинг қайси камчилиги Сизни айниқса таъбишга солади? Ўз ўзодингизда ҳам камчилик сезасизми?
8. Инсондаги қайси фазилатларни қадрлайсиз? Қандай қусурларни ёмон кўрасиз?
9. Баъзи журналистонлар „фалон китобнинг фалон қаҳрамони ҳаётда борми ёки уни ёзувчи игидан тўқиб чиқарганми?“ деб сўрашади. Ҳаёт ҳақиқатининг бадиий ҳақиқатга айланишини ўз ўзодингиздаги айрим мисаллар билан айтиб берсангиз.
10. Танқидга муносабатингиз? Ўзингиз танқидга бўлсангиз нима қилардингиз?
11. Ҳозир қандай асар устида ишляпсиз?

Ушбу сонда Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Шухрат, шоир Жуманиёз ЖАББОРОВнинг анкета саволларига жавобларини ўқийсиз.

1. Мен ўқиган Бауман номидаги Ўрта Осиё транспортчилар тайёрлов техникумининг ўқитувчилари — шоир Елдириш тарихдан, Юнус Латипов математикадан, Эргаш Яминов табиатшуносликдан дарс берардилар. Улар адабиётнинг зўр мухлислари эди. Ижодий иқлим шунақамиди ёки ўқитувчиларнинг кўпчилиги Наримонов ва Ленин номидаги билим юртини битирганлиги учунми, адабиёт тарихи ва совет адабиёти фанларини яхши билардилар. Дарс пайтида албатта, адабиётдан бирон шеърини парчани ёд ўқиб берардилар. Шунинг учун бўлса керак, ўқувчилар ҳам адабиётни тинимсиз мутолаа қилиб борардилар. Бу вақтда Гафур Гуломнинг «Кўкан», Уйғуннинг «Жонтемир» поэмаси, Зиё Саид ва Назир Сафаровнинг «Тарих тилга кирди» драмаси ҳамда Ғайратийнинг «Онамга хат» достони жуда машҳур эди. Эсимда бор, «Тарих тилга кирди» китоб бўлиб чиққанда бутун синфимиз билан уни сотиб олиш учун дарсни ташлаб, магазинга кетиб қолибмиз. Магазин Эски Жўвада, техникум Хастимовда эди. Кўзимизга дарс ҳам кўринмабди! Адабиёт бизларни шунчалик ром этган эди. Шеър ва достонларни ёд ўқирдик. Кўпгина драмалардаги монологларни ёд билардик.

Мақтаб деворий газетаси ҳар ҳафтада чиқар, унда шеърлар кўп бўларди. Адабиёт муаллими Юнус Латипов муҳаррирлик қиларди. Бир кун кундалик матбуотда Яшиннинг С. М. Киров ўлимига бағишланган «Ипак кулгиларни кесди бир хабар» деб бошланадиган шеъри босилиб чиқди. Шеър алам ва ҳасрат билан ёзилган эди. У биз ёшларга жуда қаттиқ таъсир қилди. Унинг парчаларини танаффусда ёд ўқиб юрдик. Ҳатто уни бир адабий кечада ўқувчиларимиздан бири ёддан ўқиб берди. Ана шу йилларда мен ҳам деворий газетага шеър ёзиб юрардим. Юнус Латипов баъзан мақтаб, муваффақиятсиз жойларини тузатиб қўярди. Техникумининг Музаффар Ҳомидхонов ва Музаффар Муҳиддинов сингари ўз «шоирлар» бор эди. Айниқса Ҳомидхонов жуда истеъдодли эди (кейинчалик академик бўлди). 1935 йилнинг май ойида мен Ойбекка эргашиб «Дўстимнинг альбомига» номли шеър ёзиб муаллимга бердим. У маъқуллаб газетага юборишни тавсия қилди. Бир оз вақтдан кейин анчагина ўзгаришлар билан шеър «Ленин учқуни» газетасида босилиб чиқди. Жуда хурсанд бўлдим. Шундан кейин мунтазам шеър ёзиб эълон қилишни бошладим. Қарабсизки, кейин-кейин М. Ҳомидхонов билан биргаликда шеърлар ёзиб «Ўқитувчилар газетаси»га ҳам қатнашиб турдик. Шу пайтда «тахаллус» танлашга тўғри келди. Асл исми — Гуломжон. Бу форсчада «қул» деган маънони англатгани учун ўзимга ёқмасди. Макиларимдан бири тошкентлик шоир — ҳаммаҳалламиз Камий билан ўртоқ бўлган. Мен туғилган пайтда шу амаким (фарзандларининг ҳаммаси ёш нобуд бўлиб кетган) мени яхши кўриб, Шухрат деб атаган экан, лекин аммаларим шунақа ҳам исм бўладими, деб розилик беришмаган экан. Аммо амаким мени ўзича эркалаб Шухрат деб юрар экан (у кишини эс-эс биламан, жуда мулла, ўқимишли одам эди). Шу-шу Шухрат исмини танлаб, тахаллусимга айлантириб олдим.

2. Мен кўпроқ кечаси ижод қиламан, баъзан бутун тун бўйи ўтириб чиқаман, кундузи эса мутолаа билан банд бўламан. Ижод уйларига борганимда кеча-кундуз аралашиб кетади. Кун бўйи ижод қилган пайтларим ҳам бўлади. Гарчанд менга Толстой ижодидаги каби бўлмаса ҳам, асарларимнинг ёзилишига туртки берган сабаблар бор. Масалан, фронтдан қайтиб келганимда, Ойбекнинг «Қуёш қораймас» романидан парчалар кундалик матбуотда эълон қилинаётган эди. Суриштириб кўрсам, Ойбекнинг ўзи фронтга совға олиб бориб, ҳаётни ўрганиш учун 2-3 ой қолиб кетган экан. Роман боблари менга маъқул бўлди. Шунда ўзимнинг кўрганларим, билганларим, эшитганларим ҳақида бир чеккадан ёза бошладим. Унгача ҳеч нарса ёзмаган эдим. Лекин Чеховнинг танланган асарлари қўлга тушиб, хикоя ва повестларини мутолаа қилган эдим. Худди шундай туртки «Олтин зангламас» романимда ҳам содир бўлди.

Романдаги воқеаларнинг кўпини ўзим кўрганман... Ундаги баъзи воқеалар танишларимнинг бошидан кечган.

3. Одатда маълум вақт ўтгандан кейин аввалги асар ўзинга тўла маъқул бўлмай қолади. Бугун «Олтин зангламас» романининг кўп жойидан кўнглим тўлмайди. (Энди ёзсам фалон ерини бундоқ ишлардим деб қўяман.)

Умуман, ёзилган ҳар бир асарнинг мутлақо маъқул бўлиши ижодкорда талабчанлик ҳисси сўниб қолганидан далолат беради. Шунинг учун ҳақиқий ёзувчида умрбод қониқмаслик туйғуси бўлиши шарт.

4. Ижодда кўп вақт устоз бўлади. Лекин умрбод тақлидчи бўлиб қолиш ақлдан эмас. Маълум йўлингни топиб, шакллантириб боришинг керак. Тўғри, ижодкорнинг доимо мутолаа қилиб турадиган кўнглига яқин ёзувчиси бўлиши мумкин. Уларни «устоз» деб аташа бўлади. Менинг доимий мутолаа қиладиган адибларим бор. Булар Тургенев, Лев Толстой, Достоевский, Жек Лондон, Мопассан, Абдулла Қодирий ва Абдулла Қаҳҳордир. Мен истеъдодли ёшларнинг асарларини ҳам мутолаа қилишдан тортинмайман: Ҳозирги пайтда қобилиятли ёшлардан ўрганса бўлади.

5. Ёзувчи умуман фаол гражданин бўлиши керак. Партия ва ҳукуматимизнинг йўл-йўригини рўёбга чиқариш учун олдинги сафда бўлиш шарт. Санъаткор илғор кишиларни олмага ибрат қилиб кўрсатиши ва нуқсонларимизни аёвсиз фош этиши, ҳаётий қаҳрамонларнинг бадий образларини яратиши керак. Ҳаётда фаол бўла олмаган ёзувчи чинакам санъаткор бўла олмайди.

6. Ҳаётимда бахтли-бахтсиз кунлар анчагина. Бахтли дамларим — катта асаримни тугатганим; уруш тугаган кун ва юртимга саломат қайтиб келганим. Энг бахтли йилларим — Ватан учун хизмат қилган йилларимдир. Бахтсиз кунларимни эслашни истамайман.

7. Чиқаётган асарларимнинг кўпчилиги ижодий нуқсонлардан холи эмас. Бу нарса айниқса, романларимда кўринади. Афсуски, уларни энди тугатиб бўлмайди. Лекин баъзан ўзимга маъқул бўлган асарларим айрим танқидчилар томонидан маъқулланмай, салбий баҳоланади. Бу эса ёзувчи билан танқидчининг бадий ижод ва ҳаёт жараёнини турлича тушуниши оқибатидир. Бу ҳол «Бир кеча фожиа» қиссамда жуда аниқ кўринади. Ижодимда нуқсонлар борлигини ўзим ҳам сезаман. Лекин кўпол камчилигим йўқ.

8. Инсондаги асосий фазилат — самимиятдир. Бунинг учун эса уни болалигидан тўғри йўлга бошлаш, камчиликларини тугатиб бориш керак. Самимий бўлмаган киши ҳалол, тўғрисуз, ростгўй, оқ кўнгли бўлолмайди. Самимий кишини йўлдан оғдириш мумкин эмас. Бу олий хислатни мен байроқ қилиб кўтаргим келади. Дунёда энг ёмон кўрган нарсам ғаламислик ва манманликдир.

9. Бадий асарда ҳамма нарса муаллиф томонидан тўқилиши ёки ҳаётдаги воқеа айнан тасвирланиши мумкин эмас. Воқеага санъаткорнинг муносабати катта аҳамиятга эга. Бир киши бошдан кечирган воқеа бадий асарга кифоя қилмайди. Бирон асарни ўқиб чиққан китобхон китоб қаҳрамони ҳаётда борми ёки тўқиб чиқарилганимни дер экан, демак, асар унга ёқибди. Модомики; у китобдаги воқеани ҳаётда бўлиши мумкин деб ўйлаган экан, демак, ёзувчи мақсадига эришибди. «Олтин зангламас» романимга ҳалигача хат келиб туради. Баъзилар воқеаларнинг шундай бўлишига шубҳа қиладилар. Ваҳоланки, ундаги воқеалар ҳаётда айнан содир бўлган. Демак, китобни ўқиган пайтда уни илгариги ва кейинги ҳодисаларга ҳам таққослаб кўриш керак.

Ҳақиқатни ёзиш ёзувчининг бурчидир. Лекин бу ҳақиқатга бадий тўн кийгизмоқ ва китобхонни мафтун қилмоқ ҳам шарт. «Шинелли йиллар» романимда ўзим кўрган ва госпиталда эшитганларимни таҳлил қилиб, бадий тўқима асосида ижод қилганман. Романдаги воқеалар ҳаётда айнан шундай юз берган.

10. Танқидчи бўлиш учун қобилият зарур. Унинг билим доираси кенг, мутолааси чуқур бўлиши, турмушни китоб эмас, ҳаётнинг ўзидан ўрганиши шарт. Баъзи танқидчилар ёзувчини камситиб, билимдонлик даъвосини қиладилар. Ваҳоланки, бу тўғри эмас. Танқидчи турмушни ёзувчидан кам, юзаки билиши мумкин эмас. Ахир битта образнинг тақдири ҳақида ёзувчи ҳафталаб ўйлайди-ку! Агар танқидчи бўлганимда ёзувчининг фазилатини қидириб, ана шу фазилат орқали нуқсонини ювардим. Афсуски, танқидчилар орасида ҳамма бадий асарни бир хил қолипга солишга интилувчилар бор. Манманлик, ўзбилармонлик, устозлик даъвоси танқидчининг фазилати эмас. Танқидчи ҳалол, ростгўй, тўғрисуз, самимий бўлиши шарт.

11. Ҳозир тарихий асар ёзаяпман. Китобнинг ярмидан кўпи битган. Орада шеърлар ёзиб, бир поэма устида ҳам ишлаяпман. Поэмада воқеа уруш ҳақида боради.

Жуманиёз Жабборов

1. 1949 йилда республикамизнинг чорак асрлик тўйи нишонланган эди. Шу санага бағишланиб адабий тўпلام — альманах нашр қилинди. Улкан воқеа муносабати билан ёзилган шеърим илк бор мазкур китобда босилган. Бу пайтда дорилфунуннинг иккинчи ё учинчи курси талабаси эдим. Изма-из қадрдон журналимиз «Шарқ юлдузи» бир йўла санкиз шеъримни эълон қилди. «Ёш ленинчи», «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Совет Ўзбекистони») газеталарида, «Ёшлиқ дафтари» тўпламида шеърларим чиқа бошлади. Албатта, мактабдаги шеърый машқлар, студентлик даври дафтарлари — биринчи босма шеъримга асос бўлган.

2. Аниқки, ҳеч қандай асар, хоҳ у катта, хоҳ кичик бўлсин, ўз-ўзидан, тоза қоғозни қорайтириб ёзавериш билан юзага келмайди. Аввало, у таассурот, ҳаяжон ва ҳаракат меваси. У, воқеа, лавҳа, ҳолат сифатида юракка тегиб ўтиши, фикрни, хаёлни безовта қилиши керак. Шеърга айланганда эса, маълум мақсад, аниқ ғояни ифодалаши шарт. Бу ғоя нақадар санъаткорона талкин этилса, шунча соза! «Туртки» деганлари ҳам, аслида, ана шунда. Менинг ҳам бир даста лирик шеърларим шу хил мулоқатдан туғилгани рост. Ёки, дейлик, уруш даври айрилиги жафосини чеккан бир бева аёлнинг иккинчи бор турмушга чиққанлиги қишлоғимизда кўп гап-сўзга сабаб бўлган. Лекин бу инсоний, ҳаётий зарурат эди. «Гулшан» поэмада шуни ёқлаб ёзганман. Бу дoston кўпчиликка манзур бўлган. Бир неча йиллар мобайнида радиопостановка тарикасида муттасил эшиттирилган. Ёки Қарши чўли қурилишларида юриб, беш йигити «бошқараётган» шаддод комсомол қизнинг характерини «Ужарлар» комедиямга асос қилиб олганман. Бундай мисолларни яна келтириш мумкин...

3. «Гулшан», «Она-Ер қўшиғи», «Қишлоқдаги ҳайкал» поэмаларим, «Ужарлар», «Тўйдан олдин томоша» пьесаларим ва бир қанча лирик шеърларим, яшириш нега керак, ўзимга ҳам маъқул. Кўнглим тўлмагани? Масалан, «Сахро санамий» дostonим, «Йиллар ўтиб...» пьесам, кўпгина бағишлов тарзидаги умумий шеърларим... Буларни бошқачароқ, жўшқинроқ, пухтароқ, энг муҳими, юксак бадият билан ёзиш мумкин эди. Лекин булар ҳам мен учун қадрли. Ҳеч бўлмаганда, ўз ижодий уринишларим, изланишларим учун зарурий машқлар сифатида.

4. Устоз масаласи. Биринчи бўлиб, халқ ижодий дурдоналарини кўрсатар эдим. «Алпомиш», «Гўрўғли» туркумидаги дostonлар силсиласи — ёшлигимда ғоят берилиб ўқиганим, беихтиёр ёд олганим ва мени беҳад ҳаяжонлантирган воқеалар, афсоналар, туйғулар дунёси. Кунлардан бир кун «Маликаи айёр» дostonи китобимни «Қутлуғ қон» романига алмаштириб олдим. Уқий бошладим. Тахминан, 1941—1942 йиллар бўлса ажаб эмас. Кўз ўнгимда тамоман бошқа дунё, афсоналардан буткул фарқ этувчи реал одамлар олами, одамлар аро муносабатларнинг чигал, зиддиятли дунёси очилди. Ҳамид Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон» дostonи, Уйғун лирикаси, Ғафур Ғулom фалсафаси, Шайхзода тафаккури, Миртемир хаёлоты — булар адабиётчи сифатида менинг иккинчи устозларим. Булар орқали буюк рус ва жаҳон адабиётига, қардошларимиз хазинасига йўл очганимиз равшан ҳақиқат. Улуғ Навоидан инқилоб куйчиси Ҳамзагача бўлган барча алломалар ҳам — устозларимиз... Чунки бу жараён ёғочкор ёки ганчкор устодга шогирд тушишдан кура кенгроқ ва мураккаброқ масала. Бу ерда аниқ бир кишини устозим деб айтиб бўлмайди, назаримда.

5. Ёзувчи — воқеани бир четдан туриб, ёки бор ҳолича «ёритувчи» шахс эмас. У ғоя, шакл, қаҳрамон, воқеа, характерлар орқали ҳаётга ўз муносабатини, нимани инкор этиб, нимани тасдиқлаётганини образлар воситаси-ла ифода этадиган ижодкор. Унинг актив гражданлик позицияси асарнинг таъсир кучи билан, минг-минг китобхонга ўзидаги илғор қарашларни сингдира олиш қуввати билан белгиланади.

6. Ҳаётимда бахтли дамлар кўп. Сен ҳақингда энг яхши дўстларинг ёмон фикрга келса — бу бахтсизлик, албатта. Шундай бўлмаслигига ҳаракат қиламан.

7. Асосий камчилик — воқеа қандай давом этиб, нима билан тугашини олдиндан билиб туришинг. Шейрий шакллардаги бир хиллик. Ғояни шарҳлайдиган (иллюстрация) ҳолатлар. Воқеани ич-ичидан кўрсата билмаслик.

8. Халоллик, камтаринлик, кўпчилик хизматига ўзини бағишлаб, писанда қилмаслик, аксинча маънавий завқланиш туйғуси — фазилат. Ўз қобиғига беркиниб қолган, мен бор — дунё бор, ўзим яшашим учун ҳамма йўллардан фойдаланишим керак, деган тушунчани «кийиб» олган киши — энг даҳшатли кимса.

9. Ҳаётда бор бўлган юзлаб, балки минглаб кишилардан битта қаҳрамон «йўғрилади...» Ҳаётдаги одамга айнан ўхшашлик — бу ҳужжатийлик. Бадий образ — бу умумлашма. У — жуда кўп одамларга тааллуқли тақдирларнинг, жуда кўп воқеа ва ҳолатларнинг бир нуқтада жам бўлиб, катта маъно касб этиши.

10. Танқид — адабиётнинг бугунги даражасини кўрсатадиган, айрим-айрим қоялардан ягона тоғ силсиласи ҳосил қиладиган, яъни адабиётни яхлит бутунликда намоён этадиган, келажакини башорат этадиган катта куч. Айни чоғда, адабиётнинг мағзи-мағзига, қон-қонига сингиб кетган «зарб» нуқталари. Танқидчи бўла олганимда баҳоли қудрат шу йўналишда ишлардим.

11. «Уйқусиз кеча» деган пьеса ёздим. Шуни маромига етказиш — асосий мақсадим.

Тоғроқ Килимлар ҳаётимдан

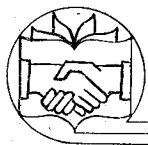
Гоголь деярли барча асарларини беш йил (1831—1835 йиллар) орасида режалаб чиққан, аммо уларнинг ҳар бирини ёзиш, қайта ишлаш ва охирига етказиш учун бутун умрини бахш этган.

Бизгача «Ревизор» ва «Улик жонлар» асарлари биринчи жилдининг бештадан редакцияси этиб келган.

«Хомлиги ва заифлигини ўзим кўриб турган асарни оққа кўчириб ёзишга, ёзиш уёқда турсин, тақдим қилишга мени ҳеч бир куч мажбур этолмайди», — деб ёзади Гоголь. — Очликдан ўлсам-ўламанки, аммо бемаъни, пухта ўйлаб ёзилмаган асарни тақдим этолмайман».

Лев Толстойнинг хотини Софья Андреевнанинг хотираларидан бир лавҳа:

«Лев Николаевич ўз ишини бошлаши билан мен ҳам дарҳол унга ёрдамга келдим. Қанчалик чарчаган бўлмай, руҳий ҳолатим ёки саломатлигим қандай бўлишидан қатъи назар, ҳар кун кечкурун Лев Николаевич эрталаб ёзиб қўйганларини олардим ва ҳаммасини оққа кўчириб ёзардим. Эртаси кунги у ҳаммасини бўяб, қўшимча қилиб, яна бир неча варақ ёзарди, мен тушлиқдан сўнг ҳаммасини олиб, оққа қайта кўчирардим. «Уруш ва тинчлик»ни неча марталаб кўчириб ёзганимнинг адоғига этиб бўлмас...»

Махаш Бекбергенов,

филология фанлари доктори

ДАВР ВА ҚАҲРАМОН

Тарихий-инқилобий мавзу — адабиётимизда катта ўрин тутади.

Бу мавзу совет адабиётида турли мазмундаги инқилобий шеър ва кўшиқлар билан бошланди. Бу жараён миллий адабиётларда ҳам ана шу тарзда содир бўлди. Бинобарин, бу борада гапни инқилобий мавзунини Совет Шарқида бошлаб берган Сакен Сайфуллин, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Садрриддин Айний каби йирик адиблар ижодига мурожаат қилишдан бошлаш тўғри бўлади.

Биз Урта Осиё ва Қозоғистон адабиётларининг инқилобга бағишланган йирик асарларини ўқир эканмиз, даставвал оловли йиллар ва ундан кейин юз берган мураккаб ижтимоий муносабатларнинг, кураш ва зафарларга тўла давр тарихининг бадиий жиҳатдан нақадар юксак маҳорат билан акс эттирилганлигига қойил қоламиз. Дарҳақиқат, бу энг зиддиятли воқеа ва ҳодисаларга тўла давр бўлиб, эскилик билан янгилик ўртасида омонсиз кураш кетарди. Уша пайтда инқилобий қайта ўзгаришларнинг мақсад ва мазмунини ҳамма ҳам тўғри баҳолай олмаган эди. Улар орасида инқилобдан қўрққанлар ҳам, уни бутун қалби билан қабул қилганлар ҳам, унга қарши очиқдан-очиқ курашганлар ҳам, ички ва ташқи интервенцияга қўшилганлар ҳам бўлди. Бундай ҳодисани фақат янги жамиятнинг синфий душманлари орасидагина эмас, шунингдек, меҳнаткаш омма ўртасида ҳам учратиш мумкин эди. Уша даврнинг бутун машаққати ва мураккаблиги ҳам шунда эди. Бундан бошқа инқилобни тушунмаган ва уни қабул қилмаганлар орасида фақат меҳнаткаш халқ вакилларигина эмас, айрим зиёлилар, ёзувчилар, шоирлар ҳам бор эди. Лекин бу нарса узоққа чўзилмади. Ҳадемай ёзувчилар умумхалқ курашига қўшилдилар. Еш совет адабиётида мамлакатимизнинг инқилобий даврини, кейинги йилларда юз берган ижтимоий ўзгаришларни акс эттирувчи қатор йирик асарлар пайдо бўлди. Айни бир пайтда яратилган бир-бирига ҳамоҳанг А. Блокнинг «Ун икки поэмаси», С. Есениннинг лирик шеърлари, В. Маяковскийнинг «Сўл марши», «Плакатлар», Д. Бедний кўшиқлари, С. Сайфуллиннинг «Даштда», «Қани, йигитлар», «Еш қозоқнинг марсельезаси», «Қизил қаҳрамон», «Ўртоқлар», Ҳамзанинг «Ҳой, ишчилар», «Яша шўро», «Ишчилар, уйғон», «Берма эркингни қўлдан» шеърлари давр руҳини акс эттириб, янги революциянинг даракчилари бўлди, янги адабиёт байроғини баланд кўтарди.

Барча меҳнаткашлар оммасининг асосий қисми, уларнинг авангарди — ишчилар синфи, халқ зиёлилари янги ҳаётни қизгин олқишлаб, Октябрь инқилоби ғалабаларини мустаҳкамлаш учун курашга бир тан, бир жон бўлиб киришган бўлсалар ҳам, лекин улуғ мақсадга эришиш йўлида ҳали қийинчиликлар оз эмас эди. Шунинг учун ҳам совет ёзувчилари инқилоб мавзусига бағишланган ўз асарларида ўша давр қийинчиликлари ва зиддиятларини, кескин синфий кураш ва турли ижтимоий тўқнашувларни социалистик реализм позициясидан туриб ҳаққоний акс эттиришга интилдилар. Чунончи, Сакен Сайфуллиннинг «Машаққатли йўл», Садрриддин Айнийнинг «Бухоро», «Қўллар», Собит Муқоновнинг «Бўтакўз», «Ҳаёт мақтаби», Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романи ва «Болалик» повестида ҳамда бошқа қатор асарларида чинакам тарихий воқеалар, инқилобий кураш манзаралари, бугунги бахтли, нурафшон давримизгача босиб ўтилган йўлнинг бутун машаққатию мураккабликлари ўзининг ишонарли бадиий ифодасини топди. Мирзакалон Исмоилийнинг «Фарғона тонг отгунча», Тўлапберген Қаипбергеновнинг «Қорақалпоқ қизи», Берди Кербобоевнинг «Дадилад қадам», Жалол Икромийнинг «Бухоронинг ўн икки дарвозаси», Ҳамид Фуломнинг «Машъал», Ҳамза Есенжоновнинг «Ейиқ — нурли дарё» трилогияси ва «Орадан кўп йиллар ўтгач» романи, Абдужалил Нурпеисовнинг «Қон ва тер» трилогияси, Илғос Есенберлиннинг «Хавфли доvon» романи китобхонани қозоқ, ўзбек, туркман ва тожик халқларининг Октябрь инқилобидан олдинги ҳаёти, чор Россияси чекка ўлка халқлари чексиз қаҳр-ғазабини ифодаси бўлмиш 1916 йил кўзғолони, халқ эрки, бахт-саодати учун курашганлар фаолияти, Шарқ хотин-қизларининг ўз инсоний ҳақ-ҳуқуқлари учун кураши, инқилобий душманларнинг ҳужуми, улар устидан эришилган ғалабалар билан кечган ўша давр билан таништиради.

Бизнинг назаримизда, совет ёзувчилари ўз романлари устида ишлар эканлар, ҳаммаси ҳам бир тарихий принципга амал қилганлар. Бу — инқилобий тўнтарилар қонунияти ва тараққиётнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттириш; типик ҳодисаларни умумлаштириш, урф-одат, анъаналар ва характерлар, овул, қишлоқ ёки шаҳар турмушидаги ўзига хос

томонларни, турли ҳужжатларни, умуман, вазиятни реалистик акс эттиришда тарихийлик принципига изчил риоя қилиш демакдир. Юқорида тилга олинган асарларнинг барчасида буюк синфий жанглар силсиласи, бир-бирига қарши икки дунё, аскилик билан янгилик, ҳаёт ва ўлим, адолат ва зулм, нур ва зулмат ўртасидаги омонсиз кураш манзаралари кўз ва ўнгимиздан бирма-бир ўтади. Адиб қаламга олган ҳар бир ижтимоий ҳодиса ва воқеани даставвал ўз сиёсий эътиқоди ва қарашларига мувофиқ равишда тасвирлайди. Инқилоб туфайли юз берган ҳодиса ҳамда ўзгаришлар кўлами нақадар кенг, маъно ва мазмуни нечоғлик теран бўлмасин, бу даставвал ижтимоий-иқтисодий муносабатлардаги буюк бурилиш, кишилар онги ва психологиясидаги туб ўзгаришдир. Бинобарин, санъаткор бу янги ҳаётни ўз қўллари билан кураётган меҳнаткаш омма онгидаги тушунчаларни, унинг сабаблари ва характерли белгиларини ҳаққоний, аниқ очиб бериши керак.

Ўз қаҳрамонларини реалистик позицияда туриб тасвирлаган санъаткорлар одатда кенг халқ оммаси орасидан етишиб чиққан курашчиларни хилма-хил муносабатлар воситасида тавсифлайди. Шунинг учун ҳам аини бир мавзуга бағишланган асарларнинг қаҳрамонлари бир-бирларига сира ҳам ўхшамайди. Чунончи, Ҳамза Есенжонсов романидаги Бахитжон Қоратоев билан Ҳаким Жунусовлар, Собит Муқоновнинг «Бўтакўз»идаги Асқар ва Мирзакалон Исмоилнинг «Фарғона тонг отгунча» романи қаҳрамони Фуломжондан бутунлай фарқ қилади. Бошқа ёзувчилар яратган шу типдаги қаҳрамонлар хусусида ҳам худди шу гапни айтиш мумкин.

Адиблар ўз асарларида синфий курашда фаол иштирок этган тарихий арбоб ва атоқли инқилобчилар образларини ёки қардош адабиётлар вакиллари характерларини тасвирлар эканлар, бунда муайян ягона принцип ва позицияларга таяниб иш тутганлар.

Қозоқ адабиётида муносиб ўрин олган Омонгелди, Тўқаш Бокин, Абдурахмон Айтиев, Мендигерий Епмағамбетов, Павел Виноградов, Лукс Емелов, Ташин Утепов, Ураз Жондасов, Алиби Жонгелди, Сакен Сайфуллин сингари атоқли инқилобчи ва давлат арбоблари типидagi қаҳрамонлар образи бошқа миллат ёзувчилари асарларида ҳам пайдо бўлди. Атоқли туркман адиби, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Берди Кербобоев яратган Қайғисиз Отабоев образи ўз жозиба кучи билан улар орасида алоҳида ажралиб туради. Атоқли ёзувчи бутун умрини туркман халқининг бахтли ҳаёти ва порлоқ истиқболи учун курашга бахшида этган, таниқли давлат арбобларидан бири Қайғисиз Отабоев образини катта маҳорат билан гавдалантиришга эришган. Қайғисиз Отабоев босиб ўтган ёрқин ҳаёт йўли асарда ҳаққоний ва жозибали акс этган. Романи ўқир эканмиз, ёзувчи асар устида узоқ йиллар машаққатли меҳнат қилгани, кўплаб архив ва тарихий материалларни ўрганиб, тадқиқ этганига гувоҳ бўламиз. Бу жиҳатдан мазкур асар Сакен Сайфуллиннинг мемуар характердаги «Ма-бўламиз. Бу жиҳатдан мазкур асар Сакен Сайфуллиннинг «Даладаги гудок», Ҳамза Есенжон-новнинг «Ёйиқ — нурли дарё», Зеин Шашкиннинг «Тўқаш Бокин» романига яқин туради.

Табиийки, инқилобий мавзуга мурожаат қилган қозоқ адиблари бошқа миллий республикалар ёзувчилари сингари ўша оловли йиллар моҳияти ва мазмунини тасвирлашда совет адабиётининг асосчиси Максим Горькийдан кўп нарса ўргандилар, замонамизнинг буюк санъаткори Михаил Шолохов ва бошқа атоқли сўз устадарининг ижодий тажрибасидан сабоқ олдилар.

Максим Горькийнинг тугалланмай қолган «Клим Самгиннинг ҳаёти» романида ижтимоий ҳаётнинг хилма-хил манзаралари такрорланмас бир тарзда, кенг кўламда акс эттирилган. Асарда бутун тарих бор ўзгаришларию турли-туман воқеалари, оқимлари билан ёрқин гавдаланади. Буларнинг ҳаммаси санъаткор тасаввурида тугилиб, одамлар ҳаётидаги чинакам тўқнашувлар, уларнинг реал муносабатлари шаклини олади.

Юқорида тилга олинган турли республика ёзувчиларининг хизмати шундаки, улар улкан рус санъаткорларининг бой ижодий тажрибасига таяниб, инқилобий воқеаларни ўз халқларининг миллий хусусиятларига, шарт-шароитларига мувофиқ равишда кўрсатиб бера олдилар. Табиийки, бойлик ва қашшоқлик, тўқлик ва очлик, хўрлик ва тенгсизлик, зулм ва зўравонлик ҳукм сурган жойда, албатта синфий қарама-қаршиликлар, тўқнашувлар, нафрат ва адоват пайдо бўлади. Аввалига онгсиз, стихияли равишда чиқишлар, ғалаёнлар аста-секин чуқур маъно касб этиб, ташкилий курашга айлана борадики, бу тарихий жараён қонуниятидир.

Миллий ёзувчилар синфий кураш тарихини, уларни келтириб чиқарган воқеа ва сабаблар моҳиятини ўрганиб, инқилобий воқеалар ривожининг ўзига хос хусусиятларини; миллий турмуш бўёқларини моҳирона акс эттирдилар. Масалан, Собит Муқоновнинг «Бўтакўз» романидаги Омонбой, Тўёқбой, унинг болалари бошидан кечирган азов-уқубатлар, хўрликлар ўша даврдаги меҳнаткаш қозоқ халқи тақдири учун типик ҳодиса эди. Бу — фақат қозоқ халқи учунгина характерли, буни фақат Собит Муқоновгина ўз романида реалистик акс эттирган дея оламизми? Албатта, йўқ. Зеро бошқа халқлардаги меҳнат аҳлининг қисмати ҳам шундай эди. Ўзбек, тожик, киргиз, туркман меҳнаткашларининг аҳволи қозоқларникидан ҳам ёмон бўлган. Уларнинг оғир ўтмиши ўзбек ва тожик адабиётининг классиги Садриддин Айнийнинг «Қўллар» романида, Ойбек, Берди Кербобоев, Тўғулбой Содикбеков, Қосиман Жонтошев ва бошқа ёзувчилар асарларида ўз ёрқин бадиий ифодасини топган.

Кўпгина миллий ёзувчилар ўз асарларида чор Россиясининг энг чекка ўлкаларига ҳам кучли таъсир кўрсатган йирик тарихий воқеалардан бири — 1913 йил июнь кўзғолонини акс эттирдилар. Бу кўзғолон халқда яшириниб ётган кучларни уйғотди, уларни қўлга қурол олиб, қаршилиқ кўрсатишга ундади, ижтимоий зиддиятларни ҳал қилиш вақти келганидан дарақ берди, кенг меҳнаткашлар оммасининг синфий курашга жалб этишни тезлаштирди. Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романидаги Йўлчи, Собит Муқоновнинг «Бўтакўз» асаридаги Омонбой, Кенжатоёв ва Бўлатбек образлари кенг меҳнаткашлар табақалари орасидан чиққан халқ вакиллари сифатида тасвирланган. Агар айрим географик хусусиятлар, уларни етиштирган ижтимоий муҳитнинг ўзига хос белгилари ҳисобга олинмаса, бу қаҳрамонларнинг турмуш тарзи, онгининг уйғониши, бошидан кечирган азов-уқубатлари тасвирида деярли фарқ йўқ. Омонбой ҳам аввалига ўзининг бир-икки моли, ўзи сингари камбағал-

қашшоқларнинг рўзғори учун ем-хашак топишга уринар экан, мингбоши ва бойлар, чор маъмуриятининг ёрдамига, раҳм-шафқат қилишига ишонади. Лекин ҳеч кимдан наф кўрмайди, ҳатто айби бўлмаган ҳолда минг хил азоб-уқубатларга дучор бўлади, қамоққа олинади, бадарға қилинади. Бу адолатсизликлар унда аввалига стихияли норозиликларга сабаб бўлади, бора-бора онгли қаршилиқ, сўнг ташкилий курашга олиб келади.

Йўлчи тақдири ҳам кўп жиҳатдан Омонбой ҳаётига ўхшаш. Уларнинг иккови ҳам зулм, тенгсизликка асосланган жамиятнинг эзилган, хўрланган кишилари. Ўзбек деҳқони Йўлчи еридан маҳрум бўлган бўлса, қозоқ Омонбой молидан, чорвасидан ажралган. Фақат Омонбой, Йўлчи образларидагина эмас, Садриддин Айнийнинг «Дохунда» романидаги Ёдгор, Берди Кербобоевнинг «Дадил қадам»даги Ортиқ, Ашир, Қ. Жонтошевнинг «Қонибек» асаридаги Қонибек характерларида ҳам умумий хусусиятлар яққол кўзга ташланади. Ортиқ ҳам, Ашир ҳам, Қонибек ҳам ижтимоий тенгсизлик ва адолатсизлик туфайли жуда кўп азоб-уқубатларга дучор бўлади, ўзларига ўхшаш камбағал-қашшоқлар бахти, эрки учун курашганлари учун бадарға қилинади. Уларнинг тақдири ҳам, инқилобдаги иштироки, кураш йўллари ҳам бир-бирига ўхшайди. Бу факт ёзувчилар бир-бирларига тақлид қилганидан эмас, балки турли халқлар меҳнаткашлари ҳаётидаги ижтимоий ҳодисаларнинг бирлигидан далолат беради, даврнинг тарихий ҳақиқатини акс эттиради.

Миллий республикалар ёзувчиларининг тарихий-инқилобий мавзуга бағишланган асарларида яна бир муҳим умумий муштараклик яққол кўзга ташланади. Бу рус революционерларининг ўзбек, қозоқ, тожик, туркман, қирғиз меҳнаткашларига, шунингдек, миллий тенглик, граждандлик эрки, янги ҳаёт учун курашга отланган чор Россиясидаги бошқа халқларга кўрсатган таъсири, ёрдами, амалий йўл-йўриғини ҳаққоний акс эттиришдир. Бизнингча, рус большевиклари, рус ишчилари образини яратишни, бинобарин, рус халқларининг интернационал, қардошларча ёрдамини акс эттиришни миллий республикалар ёзувчилари ўз муқаддас бурчи ва вазифалари деб билганлар. Зеро, бусиз ҳаёт ҳақиқатини, инқилобий даврнинг муҳим хусусиятларини тўла кўрсатиш мумкин эмас эди. Ҳар бир халқда, ҳар бир миллатда синфий курашни бошқарган жасур, мард кишилар бўлгани, барча халқларнинг меҳнаткашлари доимо тенглик ва озодликка интилиб келгани маълум. Лекин энг кўп хўрланган ва айни вақтда энг жанговар синф бўлмиш пролетариат чекка ўлкаларда оз эди. Шу туфайли бу ерларда, кўп ҳолларда рус ишчилари ва большевиклари инқилобий ҳаракатларнинг кенг авж олишига катта таъсир кўрсатганлар. Буни инкор этиш тарихий ҳақиқатга, даврнинг асосий йўналишига зид бўлиб тушади.

Ўзбек, тожик, қозоқ, туркман, қирғиз адибларининг тарихий-инқилобий мавзуга бағишланган йирик асарларида тасвирланган рус персонажларини кўздан кечирсак, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятлари, муайян хатти-ҳаракатлари, табиати, феъл-атвори, дунёқараши, ҳаётий тақдири, бошқаларга муносабати билан бир-бирларидан яққол ажралиб туришини, индивидуал бўёқларга эга эканлигини кўрамыз.

Урта Осиё ва Қозоғистон республикалари ёзувчилари чекка ўлкалардаги инқилобий ҳаракатларнинг пишиб етилиши ва ривожланишига хос қонуниятларни бутун мураққаб қирралари билан очиб берар экан, тарих ҳақиқатига ҳамisha содиқ қолмоқдалар. Шунинг учун ҳам бундай асарларда рус революционерларининг образлари ёрқин ва ҳаққоний кўрсатилмоқда. Совет адабиётининг бош мазмунини ташкил этувчи интернационализм ва халқлар дўстлиги ғояси даставвал тарихий-инқилобий мавзуга бағишланган асарлар туфайли ривожланмоқда, деб дадил айта оламиз.

Совет адабиётининг асосий йўналишларидан бирини ташкил этувчи бу қутлуғ мавзуда ҳар йили янгидан-янги бақувват асарлар яратилмоқда. Улар адабиётимизнинг обрў-эътибори ва аҳамиятини яна ҳам юксак кўтармоқда. Бу асарлар совет кишиларида ватанпарварлик, қардошлиқ туғғуларини тарбиялашдек муқаддас, эзгу ишимизга катта кўмак беради.

Ле Винь Куок

ДЎСТЛИК МАНЗИЛЛАРИ

(Ўзбек — вьетнам адабий алоқалари)

Ҳозирги пайтда Совет Иттифоқи ва Вьетнам ўртасидаги муносабатлар ҳамма соҳаларда борган сари ривожланиб бормоқда. 1978 йилнинг ноябрида Москвада СССР ва Вьетнам Социалистик Республикаси (ВСР) ўртасида дўстлик ва ўзаро ҳамкорлик тўғрисида имзоланган Шартнома Вьетнам ва Совет Иттифоқининг қардош халқлари дўстлик ва ҳамкорлик ришталарини ривожлантиришнинг янги истиқболларини белгилаб берди.

Кейинги йилларда Совет Иттифоқи ва ВСР ўртасида адабий алоқалар ҳам тез суръатлар билан кенгайиб бормоқда. Ҳозир совет адабиётининг деярли ҳамма йирик асарлари вьетнам тилига таржима қилиниб, улардан кенг китобхонлар баҳраманд бўлмоқдалар. Ўз навбатида совет таржимонлари ўз китобхонларини вьетнам фольклори, классиклар ва ҳозирги замон ёзувчиларининг асарлари билан яқиндан таништирмоқдалар. 1955—1978 йиллар мобайнида Совет Иттифоқи халқларининг 19 тилида Вьетнам ёзувчиларининг асарлари 200 марта, олти миллиондан кўпроқ нусхада нашр этилди. Москвада «Вьетнам адабиёти кутубхонаси» чоп қилина бошланди. Бу нашрнинг амалга оширилиши совет китобхонларини Вьетнам адабиёти билан яқинроқ таништириш, халқларимиз ўртасидаги дўстликни янада мустаҳкамлашга улкан ҳисса бўлиб қўшилиши табиийдир.

Кейинги пайтларда вьетнамлик таржимонлар Совет Ўзбекистони адабиётига борган сари кўпроқ мурожаат этмоқдалар. Бу энг аввало, шу билан изоҳланадими, Вьетнам ҳам, бир вақтлар Ўзбекистон бошидан кечирганидек, капиталистик тараққиёт босқичини четлаб ўтиб, социализм сари дадил қадамлар ташламоқда. Вьетнам халқи олдида турган кўпгина масалаларни ўзбек халқи социализм қуриш давомида муваффақиятли ҳал қилган. Бу тажриба бизнинг янги ҳаёт учун курашимизда жуда қўл келмоқда.

Тўғри, шу пайтгача Совет Ўзбекистони ёзувчилари асарларининг таржималари тўғридан-тўғри оригиналдан бажарилмасдан, балки рус, француз ёки инглиз тили орқали амалга оширилди. Бироқ, шунга қарамай, улар Вьетнам китобхонларини ўзбек халқининг ҳаёти билан яқиндан таништиришда муҳим роль ўйнамоқда.

Вьетнам китобхонлари ўртасида, айниқса, Абдулла Қаҳҳор асарлари жуда катта эътибор қозонган. 1961 йилдаёқ Хоай Зианг ва Ан Суенлар

Ле Винь Куок — 1924 йилда туғилган. У Вьетнамдаги 1945 йилги Август революцияси ва миллий-озодлик урушининг фаол қатнашчиси. У Вьетнам Халқ армиясининг собиқ офицери, катта полковниги, ҳарбий округ комиссарининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари вазифасини бажарган. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими, филология фанлари кандидати. Муаллифнинг ҳозирги замон вьетнам адабиёти, Совет-Вьетнам адабий алоқаларига оид 60 дан зиёд илмий ва илмий-оммабоп мақолалари чоп этилган.

адибнинг «Шоҳи сўзана» лирик комедиясини вьетнам тилига таржима қилишган эди. Уларнинг бу асарни танлашлари тасодиф эмас, албатта. Абдулла Қаҳҳор пьесасидаги меҳнат пафоси Вьетнам меҳнаткашлар партияси ва ҳукумати мамлакатнинг тоғ районларидаги қўриқ ерларни ўзлаштириш бўйича 60-йилларнинг бошларида мўлжалланган улкан тадбирни амалга ошириш учун курашда вьетнамлик йигит ва қизларни руҳлантирди. Шунингдек, ўша пайтда Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалак» повести вьетнам тилига таржима қилиниб, «Фуни» («Аёл») нашриётида чоп этилди.

«Абдулла Қаҳҳор ўзбек адабиётида қисса жанрига асос солганлардан биридир, — дейилади мазкур китобнинг сўзбошисида. — Ёзувчи 1958 йилнинг охирида ёзиб тамомлаган «Синчалак» повестида ўзбек халқи орасидан етишиб чиққан ёш коммунист қиз онгининг ўсиши, унинг зиммасига юклатилган масъулиятли вазифа — катта шухрат қозонган, отаси тенги киши раислик қилаётган донгдор колхозда партия ташкилотининг секретари сифатида фаолият кўрсатиши тасвирланади. Жуда катта ҳаётий тажриба ва меҳнатда муваффақиятларга эришган калондимоғ раис аёл киши эркак устидан раҳбарлик қилишига сира тоқат қилолмайди. Аммо, партия ташкилотининг ёрдами ва ўзининг куч-ғайрати туфайли у колхозчилар меҳр-муҳаббатини қозонади ҳамда колхоздаги аҳволни ўзгартириш, раисга эса хато ва адашишлардан халос бўлишда кўмаклашади. Биз бу китобдан революция томонидан қўйилган мураккаб вазифа — аёлларда бўладиган ўз-ўзига ишонмаслик ва журъатсизлик психологиясига қарши қандай курашиш керак, деган саволга жавоб олишимиз мумкин.» Ўзбек ёзувчисининг бу ажойиб асарига Вьетнам халқининг қизиқиши жуда катта эканлигига шу нарса гувоҳлик берадики, қисқа вақт мобайнида мазкур повесть тўрт марта чоп этилди.

1965 йилдан Шимолий Вьетнамда социалистик муваффақиятларни ҳимоя қилиш ва мамлакатни бирлаштириш учун АҚШ агрессиясига қарши уруш бошланди. «Ванхок» нашриёти совет ёзувчиларининг икки жилддан иборат танланган ҳикояларини «Кекса балиқчининг ўлими» номи билан нашр этди. Иккинчи китобга Совет Шарқи ёзувчиларининг ҳикоялари жамланган бўлиб, улар орасида Абдулла Қаҳҳорнинг «Кук конверт» ҳикояси ҳам бор эди. Шу тариқа Вьетнам китобхонлари фашист босқинчиларига қарши курашда ўз армиясига ҳар томонлама ёрдам берган совет халқининг образи билан бирга Латифа Ғуломова ва Эркабой Мирзаев каби ўзбек йигит ва қизлари билан ҳам танишиш имкониятига эга бўлдилар. Мазкур китобнинг охирида муаллифларнинг ҳаёти ва ижоди тўғрисида маълумот берилган. Хусусан, Абдулла Қаҳҳор таржимаи ҳолида унинг ўзбек совет адабиётида ҳикоя жанри тараққиётига салмоқли ҳисса қўшганлиги ва адибнинг ўткир сатирик маҳорати таъкидланади.

Улуғ Ватан уруши йилларида эвакуация қилинган турли миллат болаларидан 15 нафарини ўз қарамоғига олган Шомаҳмудовлар оиласини Вьетнамда яхши билишади. Тошкентлик темирчи Шоаҳмад ака ва унинг рафиқаси Баҳрихон ая жасорати Вьетнам халқи учун чинакам олижаноблик ва интернационаллик намунаси бўлиб қолди. Америка империализмига қарши кураш мамлакатимизга беҳисоб қурбонлар ва чексиз азоб-уқубатлар келтирди, шу боисдан ҳам боқувчисиз қолган оилаларни оталиққа олиш учун умумхалқ ҳаракати кенг қулоч ёйди.

1973 йили Раҳмат Файзийнинг «Ҳазрати инсон» романи вьетнам тилига таржима қилиниб, китобхонлар прототиби Шоаҳмад ака ва унинг умр йўлдоши Баҳрихон ая бўлган Маҳмуд ака билан Меҳриниса ая образлари орқали ўзбек халқининг ажойиб фазилатларидан баҳраманд бўлдилар. Раҳмат Файзийнинг бу китоби таржимада «Олтин юрак» («Тэм лонг ванг») деган ном олди. Негаки, Вьетнамда меҳрибон, бошқаларнинг бахти учун ҳамма нарсасини беришга тайёр кишини «олтин юрак» деб аташади. Мазкур роман таржимасини бундан аввал Михаил Шолоховнинг «Тинч Дон», «Инсон тақдири», «Улар Ватан учун жанг қилдилар» асарларини вьетнам тилига ағдарган Нгуен Тхюй Инг амалга оширди. Ўзбек адабининг бу романи «Фуни» нашриёти томонидан 1974 йилнинг бошла-

рида ўтказилган Вьетнам хотин-қизлари союзининг иккинчи съезди муносабати билан чоп этилди.

«Айтиш мумкинки, роман социалистик оила аъзолари ўртасидаги муносабат ва ўз эркини топган аёл ҳақидаги қўшиқдир, — деб ёзади таржимон роман сўзбошисида. — Агар бундан 50 йил муқаддам ўзбек аёллари тамомила эрига қарам бўлиб, жамиятда ҳеч қандай ҳуқуққа эга бўлмаган, ҳар сафар уйдан ташқарига чиққанида юзини яшириш учун қора чачвон ёпинишга мажбур бўлганлигини эсга олсак, шунда биз ўзбек аёллари социалистик жамиятда қандай камолотга эришганликларини тасаввур қиламиз».

Нгуен Тхю Инг сўзбоши давомида яна шундай ёзади: «Айни пайтда бу асар болаларни тарбиялаш ҳақидаги қўшиқдир... Шунинг учун ҳам роман персонажларидан бири Меҳринисо ва унинг эри тўғрисида гапирар экан, Макаренкони ҳам эслатиб ўтиши тасодифий эмас». Таржимон романнинг бадиий хусусиятларига ҳам тўхталади: «Меҳринисо ва унинг эри жасорати муаллиф томонидан бошқалардан ажралган ҳолда тасвирланмасдан, балки халқ қаҳрамонлигининг ажралмас қисми сифатида кўрсатилади. Шу ўринда ёзувчининг мавзуга ёндашуви таҳсинга лойиқдир... Романнинг қиммати муаллифнинг танлаган йўлига садоқати, мавзунинг муҳим ва долзарблиги, ҳаёт материалидан моҳирона фойдаланиши ва тасвирда маҳорат кўрсатишда намоён бўлади».

Октябрь инқилобидан кейин ўзбек халқи ҳаётида юз берган буюк ўзгаришлар Вьетнам жамоатчилигида катта қизиқиш уйғотмоқда. 1974 йилда Ле Ван Кюй ўзбек прозаиги Асқад Мухторнинг Ўзбекистон ишчиларининг ҳаёти, халқнинг социалистик революция сари мардона йўли, хотин-қизларнинг инсоний ғурурини асрлар давомида поймол қилиб келган зарарли урф-одат ва ақидаларга қарши кураши тасвирланган «Опасингиллар» романини таржима қилишга қўл урди. Мазкур роман «Лаодонг» («Меҳнат») нашриёти томонидан оммавий нусхада босилиб чиқди. Таржимоннинг бу асарга мурожаат қилиши бежиз эмас, албатта. Негаки, хотин-қизлар тақдири вьетнам ва ўзбек ёзувчиларини ҳамisha қизиқтириб келади. Бу мавзу ҳозир ҳам уларни ҳаяжонга солмоқда. Шу боисдан хотин-қизларга нисбатан феодалларча муносабатда бўлиш ҳоллари айни кунларда ҳам оз бўлса-да, учраб турган бир пайтда, мамлакатимиз адабиётида бу мавзу энг долзарб масалалардан бири бўлиб қолаверади. Шу билан бир қаторда ўзбек ёзувчиларининг ишчилар синфи ҳаётига мурожаат этишдаги тажрибаси вьетнамлик адабиёт намояндалари учун ҳам муҳим бўлиб, ишчилар ҳаётини тасвирлаш проблемаси ҳозирга вақтда ҳам кун тартибда турган масалалардан биридир.

1975 йил баҳорида юз берган Улуғ Ғалаба ва мамлакатнинг қайтадан бирлашиши Вьетнам халқининг инқилобий кураши тарихида ёрқин саҳифа очди. Бу ўз навбатида Вьетнам адабиёти зиммасига улкан вазифа юклади. «Фақат янги инсон, яхши ишларни мадҳ этиб қолмай, балки ҳаётдаги салбий ҳодисаларни, феодал ва буржуа, мустамлакачилик ва неоконилизм маданияти ва санъати сарқитларини кескин танқид қилиш лозим», — деб таъкидланади 1976 йилнинг декабрида бўлиб ўтган ВКПнинг IV съезди қарорида.

1978 йилда ўзбек адабиётининг яна бир асари — Совет Ўзбекистонининг ишчилар синфи, зиёлилар меҳнати ва ҳаёти тўғрисида ҳикоя қилувчи, илмга фидойи кишилар бўлган Моҳидил ва Дониёров каби инженерларнинг Ҳошим Болтаев сингари мансабпараст, сохта олимларга қарши кураши тасвирланган Жонрид Абдуллахоновнинг «Тўфон» романи Ле Кхань Чионг таржимасида пайдо бўлди.

1982 йилнинг октябрида Хо Ши Мин шаҳрида Осиё ва Африка ёзувчилари уюшмаси правлениесининг йиғилиши муносабати билан «Вангге» («Адабиёт ва санъат») ҳафталик газетасида Уткир Ҳошимовнинг «Бахт» ҳикояси босилиб чиқди.

Насрий асарларга қараганда ўзбек шоирларининг шеърлари вьетнам тилига камроқ ағдарилган. «Фуни Вьетнам» («Вьетнам аёли») журналида

шоира Зулфиянинг «Ҳарорат» номли шеъри Суан Зьеу таржимасида эълон қилинди. Бундан ташқари, Улуғ Октябрнинг 65 йиллиги муносабати билан «Вангге» газетасида Совет Шарқи шоирларининг бир қатор шеърлари чоп этилди.

Вьетнам ёзувчиларининг Совет Ўзбекистонида бўлиши уларга ўзбек халқининг ҳаёти ва маданияти билан бевосита танишиш учун катта имконият туғдирмоқда. Нонг Куок Тянь, Хоай Тхань, Фам Хюй Тхонг, Во Хюй Тэм, Буй Хиен, То Хоай, Хоанг Чунг Тхонг, Нгуен Нгок, Ле Ван Тхао, Доан Ван Ки, Фан Ти, Тху Бон, Банг Вьет, Нгуен Киен, Донг Чинь, Хай Хо, Фам Тиен Зуат, Буй Минь Куок, То Ньуан Ви, Динь Куанг Ня, Хиу Май, Суан Зьеу сингари Вьетнам адиблари турли йилларда Ўзбекистонда меҳмон бўлдилар. Бу рўйхатни давом эттириш мумкин. Муҳими, вьетнам ва ўзбек сўз санъати ижодкорларининг учрашуви, уларнинг ижодий тажрибасини бойитмоқда. Мамлакатимиз адиблари ўзбек тилида чиқадиغان газета ва журнал саҳифаларида босилган мақола ҳамда суҳбатларида ўзбек халқининг ҳамма соҳаларда эришган ютуқларидан чексиз завқ олганлари, вьетнам халқига янги ҳаёт қуриш учун курашда ёрдам бераётган совет халқига миннатдорчилик туйғуларини изҳор қиладилар.

— Мен дўстлик ва қардошлик шаҳри Тошкентга ташриф буюриш имкониятига эга бўлганлигимдан ниҳоятда хурсандман, — дейди Вьетнам шоири, «Лотос» («Нилуфар») халқаро адабий мукофотининг лауреати Тху Бон.

«Тошкентдан завқ оламан. Бундан анча йиллар аввал уни кучли зилзила вайрон қилганди. Лекин бугун мен чиройли ва кўкаламзор шаҳарни кўриб турибман. Албатта, шу шаҳар совет халқлари дўстлиги буюк қудратининг рамзи эканлигини яхши биламан. Бу дўстлик бизнинг мамлакатимиз империализм йиртқиқчларига қарши шафқатсиз кураш олиб борган чоғларда ҳам халқимиз қалбини иситди». Бу сўзлар 1976 йилда Осиё ва Африка мамлакатлари ёш ёзувчиларининг Тошкентдаги учрашувида иштирок этган шоир Банг Вьетга мансубдир.

Ёзувчиларимиз ўзбек диёрида бўлган чоғларида Вьетнамда қандай қилиб социализм қуриш кераклигини халқимизга ҳикоя қилиб бериш учун Ўзбекистон ҳаётини синчковлик билан ўрганадилар. Шу мақсадда Вьетнам прозаиклари томонидан ёзилган кундаликлар, очерк ва ҳикояларни ўз ичига олган бир қатор тўпламлар пайдо бўлди. Улар орасида Буй Хиеннинг «Тошкент ёзувлари» (1961), Фан Тининг «Мен Ленин Ватанида бўлдим» (1967), То Хоайнинг «Самарқанд оққушлари» (1968) каби китоблари бор.

Адиблар ўз асарларида қардош халқ эришаётган ютуқлардан севиниш билан бирга китобхонларни бу муваффақиятлардан ўрнат олишга даъват этадилар. Тошкент, Самарқанд ва Бухоро кўчалари бўйлаб сайр қилиш улар учун В. И. Ленин ғояларининг жонли тимсолини кўриш билан баравардир. Негаки, барча жиҳатлари билан Вьетнам ҳаётига яқин бўлган ўлкада бу ўлмас ғоялар аллақачон рўёбга чиққандир...

Шу тариқа вьетнам ёзувчилари ўз халқини Ўзбекистон ҳаёти, унинг адабиёти ва маданияти билан таништириш борасида дастлабки, аммо ғоят фойдали қадамлар кўйдилар. Бунга жавобан ўзбекистонлик қаламкашлар ҳам ўз китобхонларини вьетнам адабиёти билан таништириш учун астойдил ҳаракат қилмоқдалар. 1958 йилдаёқ В. Абдуллаев «Вьетнам эртаклари» тўпламини китобхонларга тақдим этганди.

Мазкур китоб муқаддимасида Вьетнам бир неча минг йиллик тарих ва маданиятга эга мамлакат эканлиги таъкидланади.

60-йилларнинг бошларида шоир Шухрат шоирларимизнинг шеърларини таржима қилиб, уларни «Вьетнам шоирлари» номи билан чоп эттирган эди. Бу асарлар асосан, француз империалистларига қарши кураш даври (1946—1954)да яратилган. 1961 йилда Нгуен Ван Бонгинг «Кўтос» повестини Э. Жабборов ўзбек тилига таржима қилди. Мазкур қиссада мамлакатимизда асосий иш ҳайвони бўлган кўтоснинг француз босқинчилари томонидан эгаллаб олинishi, уларни қутқариш учун деҳқонларнинг матонат билан кураши ҳикоя қилинади.

1965—1975 йилларда АҚШ агрессиясига қарши курашда Вьетнам

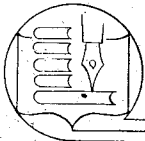
халқи билан ҳамнафас бўлган ўзбек адаблари ўз китобхонларини жангчиларимизнинг жасоратини ифодаловчи асарлар билан яқинроқ таништиришга интилдилар. Бу йилларда А. Аминов, М. Парпихўжаев ва С. Ҳасанов 1951 йилда француз жаллодлари қўлида ҳалок бўлган атоқли вьетнам адаби Нам Каонинг ҳикоя ва қиссаларини таржима қилиб, уларни «Нигорон» номи билан чоп эттирдилар. 1968 йилда эса С. Ҳасанов томонидан вьетнам зенитчиларининг кураши ва ҳаётига бағишланган Нгуен Динь Тхининг «Ўт ичида» қиссаси, 1970 йилда эса шу адабнинг 30—40-йилларда Вьетнамдаги инқилобий воқеалар ўз ифодасини топган «Жар ёқасида» романи М. Аҳмедов таржимасида эълон қилинди. Таржимон У. Шамсимуҳамедов эса вьетнамлик талантли ёзувчи Буй Дик Айнинг мамлакат мустақиллиги учун курашда қаҳрамонлик кўрсатган, ўз бахти ва ҳаётини ана шу курашда деб билган вьетнамлик аёллар жасорати тасвирланган «Ҳижрон» романига мурожаат этди. 1971 йилда Шимолий Вьетнамда социализм қурилиши, Жанубий Вьетнам халқининг Америка босқинчиларига қарши кураш мавзусига бағишланган «Шаллақи хотин» ҳикоялар тўплами, шунингдек, Дик Ланнинг болаларга мўлжалланган «Ким Донгнинг жасорати» (Ҳ. Жалолов таржимаси) китоби чоп этилди.

70-йилларнинг охирида ҳам ўзбек таржимонлари вьетнам адабиётининг кўзга кўринган асарларига мурожаат қилдилар. Шу тариқа «Вьетнам халқ эртаклари» (1976 йил, таржимон С. Юнусов), Нгуен Динь Тхининг «Оташ ва осмон» қиссаси (1979, Э. Носиров таржимаси), Буй Хиен, Буй Хюй Фон, Во Хюй Там, Нгуен Нгока каби таниқли адабларнинг ҳикоялари, шунингдек, До Тью, Ле Чи Ки, Нонг Минь Тяу сингари ёш ёзувчиларнинг асарлари («Бахт тухфаси», 1978 йил, Ф. Насриддинов таржималари) китобхонларга тухфа қилинди.

1958 йилдан то 1979 йилга қадар Ўзбекистонда вьетнам адабларининг 12 номдаги китоблари чоп этилди. Агар бу даврда Ўзбекистонда Осиё ва Африкадаги 30 мамлакат ёзувчиларининг 200 дан ортиқ асари нашр этилиб, бу ҳар бир давлат ҳисобига ўртача 7 тадан тўғри келса, вьетнамлик муаллифларнинг чоп қилинган китоблари улар орасида етакчи ўринни эгаллайди.

Булардан ташқари, 1968 йилда Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Тошкентда бўлиб ўтган халқаро симпозиум муносабати билан вьетнам халқининг АҚШ агрессиясига қарши курашини қўллаб-қувватлаш мақсадида «Вьетнам олов ичида» (рус тилида) тўплами чоп этилди. Бу тўпلامдан вьетнам адаблари яратган халқимизнинг 1946—1954 йиллардаги Қаршилиқ ҳаракати ва Америка империализмига қарши курашига бағишланган ҳикоялари жой олди. Шунингдек, Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг асарлари жамланган ўзбек ва рус тилларидаги «Қуёш йўли» (1962), «Биз бир сайёрада яшаймиз» (1968), «Қитъалар қўшиғи» (1973), «Кўришув» (1976) сингари тўпلامлардан ҳам вьетнамлик ёзувчи ва шоирларнинг асарлари муносиб ўрин олди... Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Совет Иттифоқи, хусусан, Ўзбекистон ва Вьетнам Социалистик Республикаси ўртасидаги алоқаларнинг кенгайиши қардош халқларимизнинг бир-бирларини янада теран тушунишлари ва улар ўртасидаги дўстона муносабатларнинг мустаҳкамланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Савр ёғдулари

Яқинда кўшни ва дўст мамлакат — Афғонистон Демократик Республикасидан хуш-хабар келди. Афғонистон ёзувчилар союзининг ҳаракати билан мамлакатдаги турли миллатлар адабиёти вакилларининг бир қатор шеърий манзумалари чоп этилибди. Китоблари чиққан шоирлар орасида бизга номлари маълум бўлган бир неча афғонистонлик ўзбек ва туркман бадий сўз усталари ҳам бор. Уларнинг айрим намуналарини Ўзбекистон «Ватан» жамияти томонидан чоп этилган «Сенинг шаънинга, ўлка!» номли шеърий тўпламда ҳам ўқиган эдик. Табиийки, кўпмиллатли афғон халқи маданияти, адабиёти ва санъатини ривожлантириш учун олиб борилаётган бундай ҳаракатлар Савр инқилобига қадар амалга ошиши мушкул бўлган муаммолардан эди. Она тилларида битган шеърларини ўз таниш-билишларига, дўсту яқинларига ўқишдан ўзга имконияти бўлмаган бугунги бадий сўз усталари Савр инқилоби, айниқса, унинг иккинчи босқичи шарофати билан назмий дурдоналарини ўз миллатдошларига етказиш бахтига муяссар бўлдилар. Бунинг оқибати ўлароқ, баҳор ёмғиридан баҳра олган чечаклар мисол Афғонистондаги турли миллатлар орасидан янги-янги ижодкорлар этилиб чиқди. Жумладан, афғон ўзбеклари орасидан ҳам Ашраф Азимий, Салом Осим, Исҳоқ Сано, Муҳаммадамин Матин, Осифа Шодоб, Зикрулло Ишонч каби бир талай ёш шеърят ошиқлари этилиб, ҳозирги кунда Афғонистонда ўзбек тилида чоп этилаётган «Юлдуз» газетасида, Афғонистон қавм ва қабилалар министригининг органи — «Миллатҳои биродар» («Биродар миллатлар») журнали саҳифаларида, Афғонистон радиосининг миллий эшиттириш программаси орқали асарлари билан мамлакат бошидан кечираётган ҳозирги кун, унинг ютуқларини васф этиб, халқи билан ҳаммаслақ, фикрдош эканлигини баён этиб келмоқда. Ана шу шоирлардан бири — Салом Осимнинг «Янги очилган гуллар» тўпламини varaқлай бошлаймиз. Афғонистон Демократик Республикаси Ёзувчилар союзи номидан битилган сўзбошида шоир Салом Савр инқилоби ёғдусидан баҳра олиб, она Ватанини, халқини, инқилобни куйлаб келаётган шоирлар жумласига кириши ҳақида сўз боради. Чунончи, «Эй, ўлка», «Ўлка хизмати», «Эй, Ватан», «Ватанга хитоб», «Меҳаним» шеърларида шоир Осим юртдошларини бутун афғон халқига бахт-саодат келтирган Савр инқилоби билан қўлаб, жабру зулм илдизи қирқилганлигини, эндиликда ҳур, озод инсон бахтиёр кун кечиришга жони шеър сатрлари қатига жойлайди ва тенгдошларига шундай мурожаат этади:

Замоннинг истаги бирла бўлингиз ҳамнаво сизлар,

Жаҳон борича ҳаргиз бўлмангиз халқдан жудо сизлар,
Қилинг хидмат ватанга доимо бемуддао сизлар,
Ватан бирла ватаннинг халқига тобу товон сизлар, —

Ўлка элига бош бўлинг,
Евлар бошига тош бўлинг...

Шоир Салом афғон халқи бахт-саодат нуруни сочувчи Савр инқилобига қадар оғир ва машаққатли ҳаёт кечирганлигига, уларнинг меҳнати самараларини бир ҳовуч бой ва амалдорлар ўзлаштирганлигига ишора қилиб, «Феодализм улуси» шеърисида ёзади:

Замона эрди ситам пеша бирлан ҳам- паймон,
Келиб турарди ғариб бошига бало ҳар он.
Қаро туман билан эрди Ватан фазоси тор,
Жафою зулму ситам бирла эрди халқ ҳайрон.

Йўқ эрди хору ғарибга мажоли эркинлик,
Ватаннинг ошиқи эрди ҳамиша саргардон...

Дарҳақиқат, Савр инқилоби кўпчилиكنинг азму қарори билан ситам тигини синдирди. Ишчи, деҳқон қалби шоду хуррамлик нашидасига тўлди. Шоирларнинг қўлига қалам, дилига илҳом ато этди.

Бўлсин даво минг даҳр аро,
Эй, инқилоб, эй, инқилоб!
Бизларга сенсан пурбаҳор,
Эй, инқилоб, эй, инқилоб!
Деҳқон сени ҳурмат қилар,
Ишчи йўлингга жон тикар,
Сен ўлка дардига даво,
Эй, инқилоб, эй, инқилоб!..

Шоир илҳом билан суҳбат куриб, ҳис-туйғуларини, ички кечинмаларини оқ қоғоз узра тўкар экан, шеър сатрлари куйила бошлайди:

Тароват эгаси бўлган ёшимдин кўп чаманлар ҳам,
Олар табъим мажозидин унумлар анжуманлар ҳам.

Кўзимнинг ёши оқмас, шаъм ёшидек ҳар мазор узра,
Юрак-бағрим қонидин лола янглиғдур кафанлар ҳам.

Тириклик боғида нахли умидимдур асо янглиғ,

Мададимдин тилар мақсад йўлига чарчаганлар ҳам...

Бинобарин, мамлакат ичидаги ўзгаришлардан барча қатори шоир Салом ҳам ҳайратда, улар ҳимматидан ҳамма баҳраманд. У эндиликда «шаъм янглиғ ҳар мазор узра» кўзёшини тўкмайди. Акинча, бутун юртдошларини, халқ, ўлка хизматида даъват этади:

Ватан ободлигида жон фидо қилсанг на хуш бўлғай,

Зиёд меҳнат чекиб, ҳаққинг бажо қилсанг на хуш бўлғай.

Садоқат йўлини маҳкам тутиб, кўп орзу бирлан

Ватаннинг тупроғини тўтиё қилсанг на хуш бўлғай...

Еҳуд шоир шаҳидлар қонига бўялган қизил байроқ ҳақида сўзлар экан, дейди:

Эй, кўзимнинг равшани, сабру қарорим, байроғим,

Эй, менинг ному нишоним, эътиборим, байроғим.

Эй, дилимнинг қуввати, эй, бахтиёрим, байроғим,

Эй, жаҳон ичра менинг боғу баҳорим, байроғим.

Салом Осимнинг тўпلامга кирган аксар шеърлари Ватан, халқ, инқилоб мавзусига бағишланган бўлиб, бугунги Афғонистоннинг ҳур ҳаёт қуришга қаратилган тadbирларини мадҳ этади, ўлкадошларини ушбу муқаддас ишга чақиради.

Афғонистон ёзувчилар союзи томонидан нашр қилинган яна бир шеърий мажмуа «Келажак ботирлари» деб аталган. Китобча номидан ҳам кўриниб турибдики, тўпلامдан жой олган шеърлар афғон халқининг келажаги, мамлакатнинг эртанги бунёдкорлигига бағишлангандир. Болаларга аталган бу китобча афғон халқи адабиётидаги илк тажрибалардан биридир. Илгари болалар адабиётига, айниқса кичик миллатлар болалари адабиётига эътибор йўқ даражада эди. Афғонистон ёзувчилар союзида болалар адабиёти шўъбасининг очилиши ва бу соҳада қалам тебратадиган шоирлар шеърларини жамлаш йўлидаги дастлабки ҳаракатлар келгуси авлодни тарбиялашда муҳим омиллардан бири бўлиши табиий ҳолдир. Китоб муқаддимаси ушбу

сўзлар билан бошланади: «Эл-улуснинг умид ғунчаси, янги ҳаёт тузувчиси, келажакда чақнаган фарҳангимизнинг яратувчиси болалардир».

Ҳа, чиндан ҳам болалар — «эл-улуснинг умид ғунчаси». Улар мамлакат ҳаётининг келгусидаги қурувчиларидир. Уларда ватанга садоқат, меҳр-муҳаббат туйғуларини тарбиялаш эса, бугунги куннинг вазифасидир.

Тўпلامга ўзбек ва туркман тилларида шеър битувчи икки шоир — Ашраф Азимий ва Абдурахим Урозларнинг асарлари киритилган. Мазкур шоирларнинг болаларга атаб ёзган шеърларида кўпроқ мамлакатдаги бугунги ижтимоий ва сиёсий аҳвол, тинчлик, дўстлик мавзулари етакчи ўринда туради.

Мана, Ашраф Азимийнинг «Тинчлик» деб номланган шеъри:

Жаҳон тинчлик билан обод,

Мудом тинчлик омон бўлсин!

Кўнгул тинчлик билан шод,

Мудом тинчлик омон бўлсин!

Уруш нобуд бўлар бир кун,

Очилгай ғунчалар — қат-қат,

Саодат бўлғуси ижод,

Мудом тинчлик омон бўлсин!

Тўғри, шоирнинг аксари шеърларида болалар табиати, уларнинг тилига мос иборалар, кечинмалар ифодаси йўқдай кўринади. Лекин болаларни яхшиликка даъват қилиш, бугунги кун вазифаларини оддий, тушунарли ва содда сўзлар билан ифода қилишга интилиш ҳар бир шеърда кўзга ташланиб туради.

Тўпلامга кирган афғонистонлик туркман шоири Абдурахим Урознинг шеърлари ҳам ана шу мақсадга йўналтирилгандир.

Мазкур китоблардаги шеърлар баҳорда унган саҳро чечакларига ўхшайди. Улар ўзларининг турфа ранглари билан кишига завқ бағишлайди. Гарчи саҳро чечаги муаттар бўй, нафис ҳидга эга бўлмаса-да, ўзининг латиф ғўзаллиги билан киши кўнглини хушнуд этади. Шу нуқтаи назардан бу шеърлар ўз олдига қўйган вазифасини бажармоқда десак хато қилмаймиз.

Афғонистон ёзувчилари союзининг яхши ният билан бошлаган хайрли иши келгусида ҳам давом этишига ишончимиз комил. Савр инқилоби ёғдуларидан баҳра олган шеърят боғи янада серҳосил бўлишига умид боғлаймиз.

Аҳмаджон ЛУҚМОНОВ

«Шоҳ байт айтиш» масъулияти

Анвар Исроилов. «Олтин ёмғирлар». Тошкент, «Еш гвардия» нашриёти — 1985 йил

Шеърни таҳлил ва тадқиқ этишда шоирнинг давр, замон олдидаги граждандлик

бурчи, партиявий масъулияти бош мезон ҳисобланади. Зотан, ижодкор ҳар бир айтган сўзи — Юрак сўзи, самимият сўзи эканига ўқувчида ишонч туғдириши, ишонтира олибгина қолмай, ҳурмат ва муҳаббат ҳисларини уйғота билиши керак. Сўз қадрини топишда ана шу машаққатли йўлда тинмай изланаётган шоирлардан бири — Анвар Исроиловдир. Унинг «Олтин ёмғирлар» тўплами нафақат муаллиф ижоди, балки шу

кунлар ўзбек шеърлятига хос кўпгина ютуқ ва камчиликлар, муштарак ижобий хусусиятлар, изланиш йўлидаги кўтарилиш ва пасайишлар ҳақида фикр юритишга имкон туғдиради.

Тўпلامга безовта сайёрамизнинг тинчлиги ва келажаги, қудратли Ватанимиз ва севимли ўзбек ерининг саховатю ғўзаллиги, замондошларимиз қалбида кечаётган турфа туйғулар ҳақидаги шеърлар жамланган.

Шоирнинг лирик қаҳрамони — учқур Замонализмнинг етук, ўткир нигоҳли фарзанди. У бугунги долғали ҳаётнинг баланд-пастини тегран тушунади:

Азалий ҳикмат бу —
мен ҳам айтайин,
Ҳамиша оташда ёнади ўрта.
Ҳамиша бугуннинг аҳволи
қийин:

Ортда — Кечаги кун,
олдинда — Эрта.

(«Кеча ва бугун ўртасида»)

Бугун, шоирнинг таъкидлашига қўра, биз яшаб турган дақиқаларнигина ифода этмайди. Бугун — кечаги мағлубият ва хатоларнинг барҳам топиш палласи, Эрта эса — орзу ва ният, янги курашлар демек. Бинобарин, бугун — кечаги ва эртанги кун учун ҳам бирдай зарурий эҳтиёж, уларни боғловчи, давом эттирувчи умр бўлағидир. Шоир бошқа бир шеъри — «Газетанинг тўртинчи бети»да, юқоридаги фикрларни гуё давом эттириб, кишиларнинг кундалик турмушига хос оддий ҳолатдан катта поэтик умумлашма чиқаришга ҳаракат қилади. Газетанинг тўртинчи бети... Бу сўнги саҳифада турли-туман нарсалар ҳақида ёзилади. Эҳтиборлиси шундаки, турфа хабарлар ҳаммамизга бирдай қизиқарли ва муҳим: «Ният эмас олди-қочдилар, Бўлмасак-да биз эрмакталаб, Варақлаймиз охириги бетни: Дунёмизда бугун қандай гап?» Эълонлар, тавсияларгина эмас, булар ичида кўнгилга игнадай санчилувчи хабарлар ҳам учрайди («Бирдан... қора ҳошия ичра сенга яқин кимнингдир номи»). Шеър якунида газетанинг тўртинчи бетини «Портрети галдаги куннинг, куррамининг олов бир чети» деб таърифланади, улар бизни бефарқ қолдирмайди. Юқорида айтилганидек, шеър бугуннинг бутун масъулиятини яна бир карра ёдимизга солади. Анвар Исроилов «Қодирийнинг сўнги қўшиғи» шеърида улуғ истеъдод эгаси тилидан ватанпарварлик мавзусини ўзига хос талқин этиш-

га ҳаракат қилган ва қисман бунга эришган ҳам. «Ҳатто шабнамларга берма ўзингни. Шодонларга берма ғуссали байтинг. Булбулга бунча зор тикма: кўзингни, Ташлаб кетар сени энг танҳо пайтинг» каби характерли антигезалар воситасида Абдулла Қодирийнинг эътиқоди, юксак граждандлик позицияси ифодаси учун замин ҳозирланади: «Сену шу тупроқда мавжуддир Ватан, — Узни бер дунёда ёлғиз... тупроққа». Шоир «Олдузли тун», «Хўжа Насриддин», «Иккимиз», «Бир боланинг шодлиғи», «Халоскорлик», «Олтин ёмғирлар» каби шеърларида инсоний туйғулар ҳақида, покдомонлик ва муҳаббатнинг ҳамишалик сирли-синоатли кудрати ҳақида эҳтирос билан сўзлайди. Чунончи: «Теграимзда шакланган битта дунё бор. Шаклланиб бораётган Дунё — иккимиз» деб тавсиф этилади «Иккимиз» шеърида. Зотан, ишқ икки қалб олампидан ягона, буткул бетакрор олам вужудга келтира олиши билан ҳам сеҳрлидир. Хорижга бағишланган «Бир худкушлик ҳақида» ва «юртдошларга хат» шеърларида эса «Эркин дунё»нинг икки лавҳаси асосида маддоҳлик билан кўкларга кўтарилган ҳаётнинг бадбўй, ночор манзараси ишонарли чизилган.

Шеърят — мукамаллик, мутаносиблик томон доимий интилувчи куч. Агар у ана шу камолот йўлидан жилла бўлса ҳам четга чиқса, ўзлигини йўқотади. Анвар Исроилов поэзиянинг ана шундай суръатли ва даъваткор оқимини яхши ҳис қилади ва шеърга мурожаат қилади. У бир шеърида: «Муза шивирини тинглаб ҳар сасда, Тушдай кечса умринг, лекин бўлса ўнг: Шоҳ байтингни айтиб битта нафасда, Уз шеърингдан ўзинг ҳайратлансанг сўнг» деб ёзади. Улуғ ният. Умр бўйи ижод заҳматлари билан яшаш, бунинг эвзига баркамол асарлар яратиш фикри қайси ижодкорни банд этмаган дейсиз. Шунинг учунми, мазкур тўпламда рамзий

«шоҳ байт»ни топиш ёки унга эришишга чорловчи шеър ёки мисралар анчагина («Ҳолат», «Шеърни излаш», «Тилак», «Бир шеър»). Хуллас, «шоҳ байт» — шоир айтмоқчи бўлган, бироқ ҳали айта олмаган (ёки айтиб улгурмаган) граждандлик сўзи, Ватанимиз ва халқимиз ҳақидаги салмоқли манзумалар. Бу йўлдаги изланишларда айрим нуқсонлар ҳам учрайдики, улар «шоҳ байт»га эришишнинг айтарли осон кечмаслигини кўрсатади. Масалан, «Тошкентим», «Марғилон қасидаси», «Бахт ҳақида қўшиқ», «Дорбозлар», «Кўчаларда агар...» каби шеърларда чўзиқлик, декларатив оҳанг, қуруқ баён ва шибобозлик руҳи ҳоким. Айрим шеърларда жумла ғализлиги, ноўрин ва ёки беўхшов ишлатилган сўз ва атамалар учрайди: «Ҳаёт отлиғ, кураш отлиғ шовулар уммон», «даҳовий куйчилар», «Кипригида: кўздан узилган (?) намлар» ва ҳоказо. Баъзан эриш туюладиган, шеърятдан узоқ фикрлар ҳосил бўлиб қолади: «Живиридан балқисин нарилар», «Йўл олис: гап билан Вақт қопи тўлсин». Бундай камчиликлар ифода қийинчиликлари, эҳтимолки, оҳангда соддалик ва лўндаликка интилиш уринишларидан пайдо бўлган.

«Мен шеърда айтурман ўз номи билан — Жарангласин дея оддий ва осон», деб ёзади Анвар Исроилов бошқа бир шеърида. Ҳақиқатан ҳам, тўпламдаги шеърларнинг кўпчилиги эҳтироснинг бир зарби билан, англандан фикр туйғунинг ҳовури босилмай туриб битилгандай таассурот қолдиради. Чамаси, бундай «экспрессив» усул тўпламдаги кўпчилик шеърларнинг яратилишига бирдай ижобий сифат бахш эта олмаган кўринади. Акс ҳолда, баъзи шеърлардаги сохта назмбозлик бутунлай учрамаган, тўплам шоир орзу қилган «шоҳ байтлар»дангина иборат бўлар эди.

Набижон СОЛИЕВ,
ТошДУ аспиранти

БҮЛИМГА ҒАФУР ҒУЛОМ АСОС СОЛҒАН

Сергей Михалков,
Ленин мукофоти лауреати

Масаллар

Эшак ва Қундуз

Яланглик ўртасида кўркам, йўғон бир дарахт ўсган эди.

Эшак оғзини очганча ялангликда чопиб бораркан, бир пайт ўша дарахтга чунонам урилдики, кўзларидан ўт чақнаб кетди.

Эшакнинг бундан жаҳли чиқди. Дарё ёқасига бориб, Қундузни чақира бошлади.

— Ҳой, Қундуз! Анави ялангликдаги дарахтни биласанми?

— Нега билмас эканман!

— Қундуз, ана шу дарахтни йиқитиб ташламайсанми? Сенинг тишларинг ўткир...

— Нега?

— Э, унга пешонамни уриб олдим, мана, ғурра бўлди.

— Кўзинг қаёқда эди?

— Қаёқда, қаёқда дейсан-а... Оғзимни очиб бораётгандим, бирдан дарахтга урилдим. Мен ҳам бир эшак бўлиб сендан илтимос қилсам қилибман-да, Қундузхон, уни йиқитиб ташлай қол!

— Йиқитишга кўзим қиймайди-да, у ялангликка кўрк бериб турибди.

— Менинг эса чопишимга халақит беряпти.

Қундуз, дарахтни йиқитиб ташлай қол!

— Хохламайман.

— Сенга нима, бу шунчалик қийин ишми?

— Қийинмас, лекин дарахтни йиқитишни истамайман.

— Нима учун?

— Шунинг учунки, уни йиқитиб ташласам, сен яна тўнкага тўкнашиб, учиб кетасан.

— Тўнкани ҳам суғуриб ташлайсан-да.

— Тўнкани суғуриб ташласам, чуқурга тушиб, оёғингни синдирасан.

— Нега?— дея сўради шалпангкулок ҳамон ҳеч нарсага тушунмай.

— Нега деганда, сен Эшаксан!— деди Қундуз.

Хомхаёл

Йўлбарс билан Қоплоннинг мушуксимонлар оиласидан эканлигини Мушук ногаҳон эшитиб қолди.

— Оҳ-ҳо!— дея терисига сиғмай кетди у.— Мен ландовур ўз туғишганларимни билмас эканман-а! Ана энди ўзимнинг кимлигимни кўрсатиб қўяман!

У кўп ўйлаб ўтирмай, бир сакраб Эшакка миниб олди.

— Бу қандай янгилик бўлди?— дея ажабланди Эшак.

— Қаёққа буюрсам, ўша ёққа олиб боравер! Финг-пинг дея кўрма. Биласанми, мен кимларнинг аждодиданман?— деди Мушук Эшакнинг устида ўтирганча.

— Кимлар экан?— дея қизиқсинди Эшак.

— Йўлбарс, Қоплон, Арслон, билдингми? Ишонмасанг, Қарғадан сўра. Эшак Қарғадан сўради. У ҳам:

— Албатта, Мушук, Йўлбарс, Қоплон, Силловсин, ҳатто Шер ҳам мушуксимонлар оиласидан,— дея тасдиқлади.

— Энди ишонгандирсан?— деб хитоб қилди Мушук Эшакнинг бўйини тирнаб.— Қани, юр!

— Қаёққа?— деди Эшак бамайлихотир.— Йўлбарсникигами ё Қоплонникигами?

— Йў-ўк,— дея тўсатдан миёвлаб юборди Мушук.— Мени бояги... ҳалиги... сичқонникига олиб бор!..

Эшак Мушукни Сичқонникига олиб кетди. Чунки мушук — бари бир мушук-да.

Мағрурлик

Хўроз девор устига сакраб чиқди ва бошини мағрур кўтарди.

— Осмонга ҳаволаб қолибсизми?— дея ундан сўради ўрдак.

— Менга осмон нима бўпти!— жавоб берди Хўроз ва бошини яна баландроқ кўтарди.— У аҳмоқона бир бўшлиқ, холос. Истасам, чиқардим-а, нима бор ўзи осмонда? Нақдлаб қўйибдимми!..

— Сизнинг бунчалик ақлу заковатингиз борлигини билмаган эканман, қандай ажойиб гапларни айтяпсиз!— хитоб қилди ўрдак.

— Қанотларимни тўғрилаб олсам,— давом этди баттар мағрурлаиб Хўроз,— осмондан ҳам юқорироққа учиб мумкин, у ерга мендан олдинроқ чиққанларнинг таъзирини бериб қўйишим ҳеч гапмас. Кейин ҳаммасидан юз буриб, тубсиз уммонларга бош ура оламан... ўшанда чўкиб кетсам ҳам ажабмас!

Шундай деб, Хўрознинг бирдан боши, айланиб қолди. У мувозанатини йўқотиб, девордан балчиққа йиқилиб тушди.

— Вой!— кўрқувдан бақириб юборди ўрдак.— Чўкиб кетяпсиз, шекилли?

— Чўкяпман, нима қипти!— жаҳли чиқиб жавоб берди Хўроз ва балчиқдаги анқов чувалчангни тутиб олди-да, лўқ этиб ютиб юборди.

Асли ҳамма хўрозлар ўзи шунақа.

Ким кимни енгаркин?

Қуёнбой билан Қуёной ўрмонда мўъжазгина уй қуриб олишди. Атрофини супириб-сидиришди. Энди йўл ўртасидаги харсангни олиб ташлаш қолган эди.

— Қийин бўлсаям уни четроққа олиб ташлайлик!— деди унга Қуёной.

— Уни қўя тур!— дея жавоб берди Қуёнбой.— Ётаверсин! Айланиб ўтаверамиз.

— Шундай қилиб, харсанг пиллапоя ёнида қолаверди.

Кунлардан бир кун Қуёнбой полиздан уйига чошиб келарди. У йўл ўртасида харсанг ётганини нутиб, тошга ўзини уриб олди ва бурни қонади.

— Кел, олиб ташлайлик!— деб унга яна таклиф қилди Қуёной.— Қара, абжафинг чиқиб кетибди-ку!

— Узим шундай бўлишни хоҳлагандим!— дея жавоб берди Қуёнбой.— Аллақандай тошни суриб ташлайман деб овора бўлиб юрамман?

Яна бир оқшом Қуёнбой заруратдан ташқарига отилиб чиқди, харсанг борлигини яна эсидан чиқарганди, қоронғиликда унга чунонам урилдики, бошининг қатиғи чиқиб кетай деди, оғриқ зўридан эс-хушидан айрилаёзди.

— Бу ярамас харсангни олиб ташлайлик, деб сенга айтмабмидим!— деб жавради Қуёной.

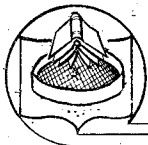
— Ётаверсин!— дея яна кўрслик билан жавоб берди Қуёнбой.

Харсанг ҳамон ўша жойида ётибди. Қуёнбой бир неча бор ўзини уриб олса ҳам уни четроққа олиб қўймапти. Қуёной эса кузатиб тураверади: қани, ким кимни енгаркин?

ИМТИХОН

Тўти мақтана бошлади:

— Мен худди одамларга ўхшаб гапира ола-

Унинг кўкрагида меҳрибон, серҳиммат юрак уриб турарди.

* * *

У чўчиб паға бўлиб кетган рангини ўгирди.

* * *

У бошдан-оёқ кўзларини юмиб ётиб гапирарди.

* * *

У ўн уч ёшларда бўлиб, нозик, бахмалдай

ман! Энди мен қушлар тилида ҳеч қачон сўзлашмайман.

— Оҳ-оҳ,— деди жиблажибон киноя билан.— Ақлининг ўткирлигини қаранглар-а! У одамлардек гаплашармиш! Қушлар тилини менсимай қолибдилар-да!

— У одамлардек гаплашармишми?— қайта сўради қари Қарға.— Жуда яхши! Бу ҳаммадан ақлли бўлиб қолдим, дегани эмас. Мен ҳам одамларнинг бир неча сўзини биламан, лекин ўзимни ҳеч ақллиман, деб ҳисобламайман.

— Э, сиз у билан одамлар тилида гаплашиб кўринг-чи,— дейишди жиблажибонлар.— У сиз билан қушлар тилида гаплашиб ўтирмайди, бизни айтди дерсиз.

— Синаб кўрайлик-чи,— дея Қарға ўша Тўти олдига учиб келди.

— Салом,— деди Қарға соф одамлар тилида.— Салом! Мен — Қарғаман!

— Тўти тентак! Тўти тентак!— дея унга Тўти одамлар тилида жавоб берди.— Тўти тентак!

— Эшитдингизми?— дейишди қойил қолган жиблажибонлар.— Одамлар тилида сўзлашишларига ишондингизми?

— Ҳа!— деди Қарға.— Бу гапига мен ҳам қўшиламан!

Куч — унвонда

Эшак билан Хўроз учрашиб қолишди.

— Салом, Эшак!— деди Хўроз.

— Салом, салом!— деб қуруққина жавоб берди Эшак.— Илтимос, мени бундан кейин Эшак дема.

— Нега?— дея ҳайрон бўлди Хўроз.— Эшак бўлишни хоҳламай қолдингми?

— Ҳа!— деди Эшак.— Эшак сўзи тентаклик рамзи, менга эса илмий унвон берилган, хабаринг бордир.

— Илмий унвон? Қанақасига?— довдираб қолди Хўроз.

— Сут эмизувчилар тинфидан, туёқсимонлар гуруҳиданман, отсимонлар оиласидан, экивум-азинус кўринишида!— деди Эшак ғурур билан.

Бу сўзлар ғоят тانتанавор жарангларди.

Русчадан **Асқар ҲАЙДАРОВ** таржималари.

Нурмак

юзининг териси тез-тез лоладай қип-қизариб юрадиган бола эди.

* * *

Уни бола дейиш ҳам ноқулай, чунки у соқол қирадиган бўлиб қолган, университетда ўқияпти.

* * *

Жумлалари худди бузуқ моторга ўхшаб бир ўчиб, бир ишлай бошлар, тагин ўчар ва кайтадан ишлаб кетарди...

Мундарижа

КПСС XXVII СЪЕЗДИ ҚАРОРЛАРИ — ҲАЁТГА	
Гулчеҳра Мўминова. Масъулият ҳисси	4
Назира Жуманова. Осмонимиз мусаффо бўлсин	5
Райимбой Бобоҷонов. Ҳар биримиз бурчлимиз	7
ЛЕНИННОМА	
Виктор Тельпугов. Якшанбага ўтар кечаси. Ҳикоя	9
НАСР	
Қодиржон Собиров. Она юртим. Лиро-публицистик қисса	45
Азиз Қаюмов. Шоир Фурқат. Эссе. Бошланиши	126
ҲАМЗАХОНЛИК	
Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий. Ғазаллар	42
ШЕЪРИЯТ	
Ҳусниддин Шарипов. Соҳиллар. Драматик достон	14
Тура Сулаймон. Баркутранг баргак	67
Охунжон Ҳақимов. Юракка ҳамиша қувватдир бардош	76
Сайёр. Қуёшнинг зиёси	103
Отаёр. Иқбол бўлиб кўринади ёруғ из	122
Ҳайдар Мухаммад. Ҳикматлар ўйладим	150
ҲИКОЯЛАР	
Учқун Назаров. Шартлар	70
Асад Дилмуродов. Ҳарорат	152
БОЛАЛАР ДУНЕСИ	
Улмас Умарбеков. Бўрибосар. Ҳикоя	81
КОСМИК ПАРВОЗНИНГ 25 ЙИЛЛИГИГА	
Анна Гагарина. Қалб хотираси	106
ҲИКОЯЛАР ХАЗИНАСИ	
О'Генри. Чўчқача ахлоқ. Жефф Питерс магнитининг мўъжизаси	161
ЗАМОНДОШЛАРИМИЗ	
Жамол Шаропов. У шундай тобланди	171
Назармат. «Сурхон» гуллари	183
БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ	
Шерали Турдиев. Абдулла Тўқай Ўзбекистонда	187
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» АНКЕТАСИ	
Дилдаги гаплар. Шухрат, Жуманиёз Жабборов	191
ХАЛҚЛАР ДУСТЛИГИ — АДАБИЕТЛАР ДУСТЛИГИ	
Махаш Бекбергенов. Давр ва қаҳрамон	194
ЙИЛЛАР, ВОҚЕАЛАР, ҲУЖЖАТЛАР	
Ле Винь Куок. Дўстлик манзиллари	197
ТАҚРИЗЛАР	
Аҳмаджон Луқмонов. Савр ёғдулари	202
Набижон Солиев. «Шоҳ байт айтиш» масъулияти	203
ГУЛҚАЙЧИ	
Сергей Михалков. Масаллар	205
Курмак	206

**ЖУРНАЛИМИЗНИНГ
КЕЛГУСИ
СОНЛАРИДА
ҚУЙИДАГИ
АСАРЛАРНИ
УҚИИСИЗ:**

Асқад Мухтор. «Дол қоя». Достон.

Одил Ёқубов. «Оққушлар, оппоқ кушлар...» Роман.

Худойберди Тўхтабоев. «Ширин қовунлар мамлакати». Роман.

Шукур Холмирзаев. «Йўловчи». Роман.

Хайриддин Султонов. «Ажойиб кунларнинг бирида». Қисса.

Икром Отамуродов. «Ярадор умид отлари». Публицистик достон.

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

{Звезда Востока}
№ 4

Орган Союза писателей Узбекской ССР

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства ЦК КП Узбекистана
Ташкент — 1986

Расом **Х. Лутфуллаев** Техник редактор **М. Аҳмедов** Корректор **А. Ҳайдаров**

Редакцияга келган бир босма тобоқча бўлган материаллар авторларига қайтарилмайди.
Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб курсатилиши шарт.

Теришга берилди 6.02.86 й. Босишга рухсат этилди 12.03.86 й. Қоғоз формати 70×108¹/₁₆.
Р-08639. Фотонабор. Офсет босма усули. Физ. листи 13. Шартли босма листи 18,55.
Нашриёт ҳисоб листи 20,2. Тиражи 165134. Заказ № 2842.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли
босмахонаси: Тошкент — П. Ленин проспекти, 41.

© «Шарқ юлдузи», 1986.

Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.